

Р.Ф.КИРЧІВ

*Етнографічно-
фольклористична
діяльність*
«РУСЬКОЇ
ТРІЙЦІ»

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА,
ФОЛЬКЛОРУ ТА ЕТНОГРАФІЇ
і. м. М. Т. РИЛЬСЬКОГО.
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

Р.Ф.КИРЧІВ

*Етнографічно-
фольклористична
діяльність
«РУСЬКОЇ
ТРІЙЦІ»*

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА
1990

НБ ІНУС

553496

Монографія присвячена комплексному дослідженню народознавчої спадщини групи діячів культури 30-х — початку 40-х років XIX ст. на західноукраїнських землях на чолі з «Руською трійцею» (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький). Висвітлюються роль і значення діяльності цього угруповання в розвитку суспільно-культурного руху, етнографічних та фольклористичних знань. У науковий обіг вводиться значна кількість невідомих архівних матеріалів.

Для етнографів, фольклористів, істориків, краєзнавців, викладачів вузів, учителів, студентів.

Монография посвящена комплексному исследованию народо-ведческого наследия группы деятелей культуры 30-х — начала 40-х годов XIX ст. на западноукраинских землях во главе с «Руською трійцею» (М. Шашкевич, И. Вагилевич, Я. Головацкий). Освещаются роль и значение деятельности этой группы в развитии общественно-культурного движения, этнографических и фольклорных знаний. В научный оборот вводится значительное количество неизвестных архивных материалов.

Для этнографов, фольклористов, историков, краеведов, преподавателей вузов, учителей средних школ, студентов.

Відповідальний редактор *Ю. Г. Гошко*

*Затверджено до друку вченою радою Львівського відділення
Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії
ім. М. Т. Рильського АН УРСР*

Редакція літературознавства та мистецтвознавства

Редактор *М. Т. Максименко*

К 0505000000-235
M221(04)-90

ISBN 5-12-001552-2

© Р. Ф. Кирчів, 1990

БІБЛІОТЕКА
553496

Від перших відзивів у пресі про «Русалку Дністровую» і її творців — діячів «Руської трійці» — відділяє нас понад півторасторіччя. Увесь цей час з різною інтенсивністю, мірою заглиблення, з різними цілями йшов і не припиняється процес осмислення небуденного діла Маркіяна Шашкевича, його однодумців, товаришів і послідовників, їх вкладу в історію української культури, в розвиток прогресивних ідей і суспільно-політичного руху.

Маємо на сьогодні вже чималу бібліографію літератури, публікацій документальних матеріалів, присвячених «Руській трійці», її окремим представникам, її контекстові зі своїм часом, ближчим і дальшим оточенням, різним аспектам діяльності. Неперехідною вартістю в цій галузі знання відзначаються праці, судження й оцінки М. Драгоманова, І. Франка, М. Дашкевича, О. Пипіна, О. Терлецького, К. Студинського, І. Свенціцького, М. Возняка, В. Щурата, О. Маковея, І. Брика, І. Панькевича. Плідно продовжили, розвинули вивчення цієї теми дослідники радянського часу — О. Білецький, Є. Кирилюк, І. Білодід, Є. Шабліовський, Г. Вервес, В. Дмитрук, І. Пільгук, М. Пивоваров, П. Волинський, Г. Гербільський, П. Федченко, П. Гонтар, М. Яценко, Ф. Стеблій, М. Шалата, Т. Комаринець, О. Петраш; цінним є внесок в її розробку і сучасних словацьких, чеських та польських учених (публікації В. Гостічки, В. Жачека, О. Рудловчак, Я. Козіка, С. Козака, В. Мокрого) та ін.

І все ж внутрішній запас цієї теми залишається ще далеко невичерпаним. Можна сказати, він ще не охоплений дослідницькою увагою в усій повноті, в усьому обсязі аспектів і питань, достатньо не розкриті його зміст та історико-культурна значимість. В найбільшій мірі і найкраще вивчена літературна сторона діяльності «Руської трійці», зокрема її вершинний вираз у «наскрізь революційному», за словами І. Франка, явищі для свого часу — «Русалці

Дністровій». Набирає більшого заглиблення дослідження проблеми зв'язку Шашкевичевого угруповання з сучасними йому суспільно-політичним рухом і розвитком прогресивної ідеології на Україні. Науковою продуктивністю позначені спроби комплексного, міждисциплінарного дослідження спадщини «Руської трійці», реалізовані останнім часом у виданні змістовної і в багатьох моментах новаторської колективної монографії «Руська трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України» (Київ, 1987) та в проведенні у Львові (червень, 1987) наукового симпозіуму «Руська трійця» і слов'янські культури епохи романтизму».

Дальша перспектива дослідження даної теми визначається потребою розробки питань загальноукраїнського, східнослов'янського і загальнослов'янського контексту «Руської трійці»; повного розкриття її рукописної спадщини, розкиданої в різних фондах і архівах нашої країни і за рубежем; докладного, опертого на першоджерельні матеріали вивчення різних аспектів її діяльності не тільки в літературній, а й науковій і громадсько-культурній сферах; обґрунтованого встановлення обсягу її історичних заслуг із судженням про них «не по тому, чого не дали історичні діячі в порівнянні з сучасними вимогами, а по тому, що вони дали нового в порівнянні з своїми попередниками»¹.

Ще чекають докладного наукового розбору і з'ясування вартості зробленого членами «Руської трійці» в історіографії, археології, археографії, краєзнавстві, лінгвістиці і, зокрема, в найбільшому за обсягом та найвагомішому за значимістю підрозділі її народознавчої спадщини — доробку в етнографії і фольклористиці.

Певна робота щодо вивчення етнографічно-фольклористичної діяльності «Руської трійці» вже виконана. Але повністю цей предмет ще не охоплений дослідницькою увагою. В силу складних суспільно-політичних і культурних умов, в яких довелося жити і працювати М. Шашкевичу та його сподвижникам, багато їх здобутків на ниві етнографії і фольклористики потрапляло в різні руки, використовувалося, друкувалося в свій час без згадки їх імен, а ще більше залишилося в рукописах — польових записках, фіксаціях, замітках, планах, начерках, фрагментах досліджень, незавершених чи підготовлених до друку роботах. Ці матеріали, особливо етнографічного профілю, висвітлені досі в науковій літературі лише частково. Маловідоми-

¹ *Ленін В. І. Повне зібрання творів.*— Т. 2.— С. 173.

ми не тільки для широкого читача, а й дослідників залишаються і відповідні публікації діячів «Руської трійці» в різних іншомовних виданнях (російських, польських, чеських, німецьких).

Тому про етнографічну і фольклористичну діяльність «Руської трійці», її обсяг, зміст, науково-культурну значимість знаємо мало, а в існуючих працях з історії етнографії і фольклористики про неї говориться дуже загально. А фактологічні, інтерпретаційні аспекти цієї проблеми являють безсумнівний пізнавальний інтерес не тільки з погляду вивчення однієї з найзначиміших ділянок діяльності Шашкевичевого угруповання, а й наукового визначення його конкретного вкладу в українську і загальнослов'янську етнографію і фольклористику. Адже йдеться про його безпосередню причетність до періоду становлення і раннього етапу розвитку цих галузей гуманітарних знань як окремих наукових дисциплін.

Предметом дослідження є не тільки спадщина трьох фундаторів і основних представників «Руської трійці» — М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького, — а й їх товаришів, однодумців, послідовників, що були в тій чи іншій мірі причетними до цього угруповання. Тут дослідників іще чекає чимала робота щодо вивчення архівних матеріалів, визначення їх авторства, хронологічної та географічної атрибуції, міри й важливості участі та вкладу різних осіб у народознавчу збирацьку і дослідницьку діяльність «Руської трійці».

Важливим є вияснення основних імпульсів, науково-теоретичних та ідейних засад цієї діяльності. Навіть поверхове ознайомлення з нею переконує, що була вона не просто даниною моді романтичного захоплення народністю, виразом спонтанного ентузіазму її шанувальників, а мала під собою більш глибокі і серйозні засади, тісно пов'язувалася з загальними народознавчими устремліннями «Руської трійці», її науковими і літературними завданнями, певними принципами і методикою. Розробка цього питання диктується потребою глибше пізнати сутність народознавчої концепції Шашкевичевого гуртка, з'ясувати — наскільки і в чому була вона традиційною для свого часу і наскільки — неординарною, оригінальною.

У цьому зв'язку більш системного, аналітичного вивчення вимагає питання ознайомлення діячів «Руської трійці» із станом народознавчої роботи в слов'янських країнах, на Україні, на західноукраїнських землях, їх ставлення до наявного відповідного теоретичного і практичного досвіду, зусилля щодо налагодження контактів і

співробітництва із збирачами етнографічного і фольклорного матеріалу, організації та активізації цієї роботи, залучення до неї друзів, знайомих, родичів та кореспондентів на місцях. Висвітлення зв'язків «Трійці» зі своїм оточенням, її організаторських заходів у народознавчій роботі допоможе краще уявити обсяг і значимість цієї роботи.

Одним з майже зовсім невивчених є питання географії збирацької діяльності Шашкевичевого гуртка, встановлення маршрутів народознавчих мандрівок його учасників, місцевостей і місць фіксації етнографічного і фольклорного матеріалу його кореспондентами. Це потрібне не тільки для реконструкції науково достовірної картини розмаху народознавчої роботи «Трійці» і визначення охопленої нею території, а й для з'ясування і уточнення реальних паспортизаційних даних багатьох матеріалів, їх авторства. Адже не лише в рукописних збірках архіву гуртка Шашкевича, а й у його публікаціях залишається ще чимало моментів, вихідні дані, джерела яких і досі не розкриті.

Неодмінною передумовою наукового осмислення народознавчої спадщини «Руської трійці», її внеску в етнографію і фольклористику є докладний розбір зробленого її членами для обстеження конкретних місцевостей і регіонів, фіксації і вивчення ними пам'яток народної традиційно-побутової матеріальної і духовної культури, даних стосовно реальної етнокультурної ситуації, встановлення на основі конкретно-історичного підходу наукової і культурологічної вартості їх описів, записів, рівня опрацювання і дослідження, обґрунтованості, продуктивності і перспективності їх ідей, положень, висновків. Великий інтерес являє, зокрема, внесок «Трійці» в розробку етнографічного карпатознавства. Особливо пильної уваги заслуговує і її фольклористичний доробок, який за обсягом матеріалу, кількістю записів, зібраної відповідної інформації, за результативністю дослідницьких пошуків і розробок належить до найістотнішої частини фонду загальноукраїнської фольклористики першої половини ХІХ ст.

Відомо, що одним із основних завдань своєї народознавчої діяльності вважала «Руська трійця» підготовку основи для розвитку нової, близької і зрозумілої для простого народу літератури в Галичині. Тому доцільно було б висвітлити, як конкретно реалізувалося це завдання, особливо в літературно-художній творчості М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького, як, у яких формах здійснювався їх письменницький зв'язок з етнографічними і фольклорними джерелами, використання останніх. Характер і типологія цього зв'язку літературної творчості «Трій-

ці» на тлі романтичного фольклоризму — одне з дуже цікавих і недостатньо досліджених питань.

Заслуговує вивчення і питання резонансу народознавчої діяльності «Руської трійці» як у найближчому її оточенні, так і у всеукраїнському та загальнослов'янському масштабах, використання їх даних як тогочасною, так і пізнішою наукою, з'ясування міри причетності учених до розробки і висвітлення актуальних питань національного і міжслов'янського народознавства.

Потребою наукового вивчення згаданих і багатьох похідних питань етнографічної і фольклористичної діяльності «Руської трійці», комплексного, узагальнюючого охоплення всіх основних аспектів цієї проблеми зумовлюється доцільність присвяченого їй спеціального монографічного дослідження. Воно ґрунтується на аналізі пов'язаних з цією темою публікацій діячів гуртка Шашкевича і їх рукописної спадщини, зібраної переважно у Львівській науковій бібліотеці ім. В. С. Стефаника АН УРСР, відділах рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР в Києві, Бібліотеки Академії наук СРСР у Ленінграді, Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна в Москві, частково — в Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові, Архіві Академії наук СРСР у Ленінграді, відділах рукописів Наукової бібліотеки Львівського університету, Національного інституту ім. Осолінських у Вроцлаві, в літературному архіві Національного музею Напрстків у Празі.

Використовуються і результати дотеперішнього дослідницького висвітлення, інтерпретації різних питань даної теми попередниками. Особливо важливе значення щодо її наукового вивчення належить працям І. Франка, публікаціям М. Возняка: «Маркіян Шашкевич як фольклорист» (Львів, 1911)², «З фольклорних занять Маркіяна Шашкевича»³, «До історії видання Ількевичевих приповідок»⁴, «У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича (1834—1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка» (Львів, 1935—1936.— Ч. 1, 2) та ін., ґрунтовній розвідці А. Франка «Григорій Ількевич як етнограф»⁵. Етнографічної і фольклористичної діяльності «Руської трійці» великою мірою

² Звіт дирекції ц[ісарсько]-к[оролівської] академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1910—1911.— Львів, 1911.— С. 3—37.

³ Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка.— Львів, 1912.— Т. 109.— С. 140—155. (Далі: ЗНТШ.)

⁴ ЗНТШ.— 1911.— Т. 106.— С. 175—190.

⁵ ЗНТШ.— 1912.— Т. 109.— С. 91—122; 1912.— Т. 110.— С. 123—156; Т. 111.— С. 117—139 і окремих відбиток (Львів, 1913.— 89 с.).

стосуються праці І. Свенціцького, К. Студинського, І. Бри-ка (зокрема, їх публікації епістолярних та інших першоджерельних матеріалів⁶), Ю. Яворського⁷, В. Шурата⁸. З новіших праць помітною результативністю щодо дальшого вивчення фольклористичної спадщини «Руської трійці» відзначаються публікації радянського дослідника М. Шалати, особливо підготовлені ним збірки «Народні пісні в записах Маркіяна Шашкевича» (Київ, 1973), «Народні пісні в записах Івана Вагилевича» (Київ, 1983). Зацікавлення етнографічним і фольклористичним доробком І. Вагилевича виявляється у статтях Г. Дем'яна⁹. Слід відзначити і цікаву студію сучасного польського вченого В. Мокрого «Фольклор і його роль в діяльності «Руської трійці»¹⁰.

Це неповний перелік авторів і публікацій, більше чи менше причетних до вивчення етнографічно-фольклористичної діяльності «Руської трійці».

Гурток однодумців і ентузіастів, що склався у Львові на початку 30-х років і був названий сучасниками «Руською трійцею», проіснував як певна структура недовго. Уже в 1837 р. виїхав зі Львова, а в 1843 р. пішов із життя його організатор і натхненник М. Шашкевич, розійшлися своїми дорогами й інші його учасники. Але як явище, в якому знайшло вияв усе краще в духовному естві, устремліннях і прагненнях тогочасної передової української інтелігенції, «Руська трійця» своїми ідеями і діяльністю заклала основу національно-демократичної течії суспільного і культурного руху на західноукраїнських землях, мала у 30—40-х роках ХІХ ст. визначальний вплив

⁶ *Свенцицкий И. С.* Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.— Львов, 1905; *Студинский К.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62.— Львів, 1905; *Студинский К.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— Львів, 1909; *Студинский К.* Львівська духовна семінарія в часах Маркіяна Шашкевича (1829—1843).— Львів, 1916; *Брик І.* Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині ХІХ ст.//Українсько-руський архів.— Львів, 1921.— Т. 15.

⁷ *Яворский Ю. А.* К истории галицко-русских колядок в сборнике Головацкого // Научно-литературный сборник.— Львов, 1901.— Т. 1, кн. 2.— С. 140—160; кн. 3.— С. 198—214.

⁸ *Шурат В.* Літературні начерки.— Львів, 1913.— С. 47—76.

⁹ *Дем'ян Г. В.* Дослідження Івана Вагилевича про гуцулів // Культура і побут населення українських Карпат / Матеріали республіканської наукової конференції.— Ужгород, 1973.— С. 130—136; *Дем'ян Г. В.* Народознавча спадщина Івана Вагилевича // Народна творчість та етнографія.— 1985.— № 1.— С. 41—45. (Далі: НТЕ.)

¹⁰ *Mokry W.* Folklor i jego rola w działalności „Ruskiej Trójcy“ // Studia Polono-Slavica-Orientalia. Acta litteraria.— Wrocław; Warszawa, 1981.— Т. 7.— С. 141—159.

на його розвиток, була тут його основним рушієм і представником. Тому саме цим періодом (30—40-ві роки) визначаються основні хронологічні рамки дослідження, а його предмет — усім тим, що було зроблено в українській етнографії і фольклористиці діячами Шашкевичевого угруповання, в руслі організованого і репрезентованого ним народознавчого руху і під знаком його ідей.

Структура роботи підпорядкована розробці основних аспектів теми, виясненню маловивчених її питань. Хоча, слід сказати, що далеко не все і нам вдалося з різних причин з'ясувати. І тут ще залишаються певні прогалини, а отже — і поле діяльності для дальших пошуків наступних дослідників.

**«Руська трійця» в контексті
суспільно-культурного
життя України
першої половини XIX ст.**

Наприкінці XVIII ст. вся Україна була охоплена ярмом кріпосництва. Однак рівень і характер суспільно-політичного, соціально-економічного і культурного життя були неоднаковими в різних частинах України. У тій частині, що перебувала в складі Росії, незважаючи на централізаторську політику царизму, воно було багатшим і активнішим, ніж на інших українських землях. Цьому сприяли великою мірою вплив Запорізької Січі і недавньої гетьманщини, участь чималої частини населення в складі козацьких формувань у війнах Росії з Туреччиною, татарами, Швецією, Польщею, наявність значного прошарку козацтва в селянському середовищі Лівобережжя і Слобожанщини, перевага українського населення в містах, певна роль козацької старшини і багатих козаків у політичному і економічному житті, діяльність визначних культурно-освітніх осередків (Київська академія, Переяславський, Чернігівський, Харківський колегіуми) та ін.¹

Саме в цій частині України насамперед знайшли благодатний ґрунт передові ідеї європейського просвітництва. Тут формується опозиційна суспільна думка, розвивається прогресивна для свого часу філософія (Г. С. Сковорода, Я. П. Козельський), тут розпочинається процес творення нової української літературної мови і переходу до нової літератури, ознаменованої появою в 1798 р. перших трьох частин «Енеїди» І. П. Котляревського.

Значно важчим і складнішим було становище на Правобережній Україні, яка в 1793—1795 рр. була приєднана до Росії, та особливо західноукраїнських земель, які внаслідок складних міжнародних відносин останньої третини XVIII ст. захопила в 1772 р. Австрійська монархія². Тут українські землі були розчленованими: Українське Закарпаття належало до Угорського Королівства, Буковина спо-

¹ Історія Української РСР: У 8 т.— К., 1979.— Т. 2.— С. 366—579.

² Там же.— С. 421.

чатку була окремою адміністративною одиницею, з 1786 р. увійшла до складу Галичини, в 1849 р. знову стала окремою провінцією. Інші, захоплені Австрією західноукраїнські землі разом з частиною Східної Польщі утворили так зване королівство Галичини і Лодомерії, що скорочено називалося Галичиною. В усіх частинах панували винятково важкі феодальні повинності, селян нещадно гнобила шляхта, польські, угорські та румунські феодалі, за якими австрійський уряд зберіг панівне становище. Небагато зарадили цьому аграрні реформи, проведені у 70—80-х роках XVIII ст. австрійськими імператорами Марією-Терезією і Йосифом II. Вони були половинчаті, нерішучі і вже на початку 90-х років фактично зведені нанівець³.

Становище українців Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття ускладнювалося і тим, що народні маси тут були абсолютно усунені від політичного життя, що соціальний визиск доповнювався національним безправ'ям і системою державних заходів, спрямованих на відмежування корінного населення цих земель від основного масиву українського народу, на його денационалізацію, насильну асиміляцію. Українська мова не допускалася до установ, діловодства і шкіл, що були віддані в руки католицького духовенства і стали одним із знарядь полонізації. Українське панство відійшло від свого народу, майже поголовно було ополячене, мадяризоване чи румунізоване. Не було світської інтелігенції. І. Франко слушно відзначав: «Говорити про інтелігенцію перед скасуванням панщини у нас, то значить говорити про духовенство, бо ніякої другої інтелігенції в нас не було»⁴. Але переважна більшість сільського духовенства з освітнього погляду стояла дуже низько і трактувалася поміщиками нарівні з кріпосними селянами. Австрійський автор Краттер писав у 1786 г.: «Сільський піп мало різниться від мужика як своєю освітою, так і звичаями. Живе в злиденній хатині — як мужик, оре, п'є, бідує — як мужик... На селі не раз можна бачити, як священик у подертій одежині, з обойчиком на шиї, з люлькою в роті, з батоном у руках іде біля своїх коней або волів»⁵.

³ *Стеблій Ф. І.* Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту в першій половині XIX ст.— К., 1961; *Шевченко Ф. П.* Лук'ян Кобилиця: З історії антифеодальної боротьби селянства Буковини в першій половині XIX ст.— К., 1958; *Шульга І. Г.* Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII — першій половині XIX ст.— Львів, 1965.

⁴ *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т.— К., 1980.— Т. 26.— С. 87.

⁵ *Заневич Ів.* Літературні стремління галицьких русинів від 1772 до 1872 // *Жите і слово.*— 1894.— Т. 1, кн. 2.— С. 211.

Заснована у Львові в 1783 р. уніатська духовна семінарія, щоправда, підвищила освітній рівень нового покоління духовенства, але для його наближення до простолюддя вона, по суті, зробила небагато. Низове попівство, орієнтуючись на своїх вищих ієрархів, і далі мало інтересувалося насущними справами народу, було від нього відірваним, значна його частина не знала народної мови.

В кінці XVIII — на початку XIX ст. український етнос на західноукраїнських землях представляло здебільшого селянство. Воно зберігало рідну мову і етнічний характер традиційно-побутової культури, виявляло себе і активною суспільною силою, що засвідчили карпатське опришківство, численні виступи проти панщизняних повинностей, судові процеси сільських і міських громад з поміщиками, колективні скарги до адміністративних органів, масові втечі селян, підпали панських маєтків, селянські заворушення, що не раз спалахували з небувалою силою в різних місцевостях Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття і придушувалися лише з допомогою військових частин та спеціальних каральних загонів⁶.

Істотним було те, що в процесі цієї боротьби кристалізувалася солідарність трудового селянства як всередині громад, так і між громадами, виростали свідомі селянські ватажки⁷. Особливо страшним був панству той дух непокори, що жив у душі народу. Описуючи в кінці XVIII — на початку XIX ст. наддністрянську околицю між ріками Стриєм і Лімницею на Підкарпатті, польський публіцист і етнограф І. Червінський, власник поміщицького маєтку у цій місцевості, з обуренням констатував, що немає села, де б не нарікали на начебто «нестерпні утиски і тягарі», що скрізь чекають волі, що селянин «радий би панщину назавжди викреслити з своїх обов'язків», що він є «завжди головним ворогом пана», вважає його основним винуватцем свого ганебного і підневільного становища та ін.⁸

Опозиційні настрої трудового народу західноукраїнських земель до існуючого суспільного ладу знаходили вияв і в його усній поетичній творчості. Всупереч офіційній політиці, галицькі, буковинські, закарпатські селяни своєю традиційною культурою і вживаним етнонімом «русин», «руснак» засвідчували почуття духовного зв'язку з усім українським народом, одвічне тяжіння до східносло-

⁶ Стеблій Ф. І. Боротьба селян Східної Галичини...; Шевченко Ф. П. Лук'ян Кобилиця...; Шульга І. Г. Соціально-економічні відносини...

⁷ Стеблій Ф. І. Боротьба селян Східної Галичини... — С. 56—57.

⁸ Okolica zadniestrzaska między Stryjem i Łomnicą... Przez Ignacego Lubicz-Gzerwińskiego. — Lwów, 1811. — S. 101, 143, 144, 145, 148—149.

в'янського світу⁹. Цим, до речі, заперечується і твердження польського дослідника Я. Козіка про те, що український люд Галичини в першій половині XIX ст. не мав етнічної свідомості¹⁰.

Очевидно, що соціальна активність і антифеодальна спрямованість настроїв народних мас не могли не мати певного впливу на формування суспільної думки на західноукраїнських землях, в тому числі і в середовищі тогочасної зденаціоналізованої української інтелігенції. В українського панства і вищої церковної уніатської ієрархії ці настрої, зрозуміло, не викликали співчуття. Однак і вони не могли не задуматися над тим, що асиміляція українського населення, заперечення самобутності його історії, культури, мови — це втрата ґрунту під власними ногами. Це особливо відчувало низове духовенство, яке повсякденно стикалося з простолюддям.

Ще слабо простежено процес зростання інтересу до народу і його культури на західноукраїнських землях перед «Руською трійцею». Факти показують, що вже в кінці XVIII ст. тут порушувалися питання про необхідність освіти народною мовою¹¹, організацію сільських шкіл. У 1816 р. в Перемишлі виникло товариство з метою підготовки книжок для народу освітнього і релігійного змісту. Для підготовки сільських учителів там же в 1818 р. засновано дяко-учительську школу. Цій роботі чинили всілякі перешкоди офіційні власті і особливо запеклий опір — поміщики. Вони віддавали в рекрути дяків-учителів, жорстоко розправлялися з селянами, які підтримували школу, посилали до неї своїх дітей. І. Франко навів документ про те, як поміщик переслідував школу, засновану в 1825 р. в с. Залуччя біля Снятина, віддав у солдати трьох дяків, які наважилися вчити сільську молодь читати і писати¹².

На зацікавлення життям народу, його освітою, традиційно-побутовою культурою мали вплив ідеї просвітительства, наполеонівські війни, польський революційний рух, пропаговані романтизмом постулати народності, інтенсив-

⁹ Гербельський Г. Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX ст. (до 1848 р.).— Львів, 1964.— С. 22—52.

¹⁰ Kozik J. Ukraiński ruch narodowy w Galicyi w latach 1830—1848.— Kraków, 1973.— S. 26.

¹¹ Заневич Ів. Літературні стремління галицьких русинів від 1772 до 1872 // Жите і слово.— 1894.— Т. 2, кн. 4.— с. 72.

¹² Франко І. Педагогічні статті і висловлювання.— К., 1960.— С. 89—92.

не розгортання народознавчої роботи в слов'янських країнах. Події Французької буржуазної революції наприкінці XVIII ст. посилили загальний розлад і кризу феодально-кріпосницької системи, дали поштовх демократичним рухам у всіх європейських країнах, сколихнули суспільно-політичну думку.

Відгомін усіх цих подій, ідейних тенденцій досягав і західноукраїнських земель, так чи інакше позначався на характері мислення і діяльності певної частини інтелігенції. Саме на це вказує Я. Головацький в листі до О. Бодяньського (листопад 1844 р.), де говорить про обставини зародження народознавчого руху в Галичині: «Ні геній не пробудив здрімалу народність, ні жодне важне проішество не потрясло народом, хіба грім, котрий у сусідстві загремів або приклад других словенських народів прочував і нас»¹³.

Приклад культурного самоутвердження слов'янських народів послужив, зокрема, поштовхом до наукового дослідження української мови, написання її граматики, складання словників. Така робота вже досить широко розгортається в 20-х роках XIX ст. Її результатом були філологічні праці Івана Могильницького¹⁴ і величезний, як на той час, шеститомний словник Івана Лаврівського, чистий рукопис якого датований 1826-м роком¹⁵.

Заперечуючи урядові мотивування непридатності вживання української мови в народних школах, оскільки вона, мовляв, є «необразованим наріччям», не окремою мовою, а лише наріччям російської чи польської, І. Могильницький у своєму трактаті «Відомість о руськом язичі» з науковою аргументацією показав історичну глибину і самобутність української мови, її спільність для населення західноукраїнських земель і України в складі Росії, придатність для літературного вжитку. У цьому зв'язку вчений розглядає Східну Галичину як «знакомиту часть Малой Руси», визначає рівноправність української мови в сім'ї слов'янських мов, трактує мову як одну з найважливіших етнічних ознак, вказує на «Енеїду» І. Котляревського як на зразок «мови руської в землях руських»¹⁶.

¹³ Савченко Ф. Листування Якова Головацького з Осипом Бодяньським (1843—1876 рр.) // За сто літ.—Харків; Київ, 1930.—Кн. 5.—С. 131.

¹⁴ Філологічні праці Івана Могильницького.—Львів, 1910.

¹⁵ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР.—Відділ рукописів.—Фонд Народного дому.—№ 331/1, 331/2, 331/3, 331/5, 331/6. (Далі: ЛНБ.)

¹⁶ Гербильський Г. Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині...—С. 53—60.

Трактат І. Могильницького був відомий у рукописі, його дещо скорочений варіант надруковано у 1829 р. в польському перекладі¹⁷. Тому, безперечно, він мав вплив на формування етнічної свідомості і народознавчих устремлень молодого покоління західноукраїнської інтелігенції. М. Шашкевич ще в 30-х роках вимагав добути з консисторських архівів і видати «Граматику» І. Могильницького. І. Франко не випадково назвав І. Могильницького «першим мужем на Галицькій Русі, котрий намагався розвіяти пануючу тут у погляді на національну справу єгипетську темряву з допомогою світла науки»¹⁸.

З кінця XVIII ст. простежується активніше зацікавлення етнографією населення західноукраїнських земель. На сторінках польської і німецької преси дедалі частіше з'являються статті, нариси, подорожні замітки, які містять відомості про побут, звичаї, різні ділянки традиційно-побутової культури народу. Найбільш значними публікаціями, що стосуються цього предмета, були описи подорожей по Галичині і Буковині у 1788—1795 рр. львівського професора Бальтазара Гаке¹⁹ і згадувана книга про наддністрянську околицю І. Червінського²⁰.

Ці та інші автори характеризували побут і культуру народу з дворянсько-поміщицької і буржуазно-просвітительської ідеологічних позицій. Водночас прокладали собі дорогу і демократичні тенденції. Позитивно позначилася в Галичині, зокрема, діяльність Зоріана Доленги-Ходаковського, його народознавчі мандрівки в цьому краї, його знаменита стаття «Про Слов'янщину перед християнством» (надрукована в Кременці у 1818 р.). Висока оцінка З. Доленгою-Ходаковським творів усної народної поезії сприяла посиленню уваги в Галичині до фольклору.

У 1822—1823 рр. на сторінках двох випусків альманаху «Львівський пілігрим» вперше в Галичині були надруковані добірка українських та польських пісень, статті про народні пісні, написані професором Львівського університету Карлом Гютнером і майбутнім галицьким істориком

¹⁷ *Mogilnicki J. Rozprawa o języku ruskim // Czasopismo Naukowe księgozbioru im. Ossolińskich.*—Lwów, 1829.—Zesz. 3.—S. 56—88.

¹⁸ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.—К., 1980.—Т. 27.—С. 136.

¹⁹ *Hasguets Neuste physikalisch-politische Reisen in den Jahren (1788—1795) durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpaten.*—I—IV Teile.—Nürnberg, 1790—1796.

²⁰ *Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини.*—К., 1978.—С. 11—34.

Денисом Зубрицьким²¹. До фольклорного матеріалу звертається у своїй граматиці І. Могильницький²², а І. Лаврівський використовує народні приказки і прислів'я для пояснення значення слів.

Про зацікавлення фольклором (особливо пісенним) в Галичині у 20-ті роки свідчать ще недосліджені рукописні пісенники і збірники з того часу, в яких поряд з польськими містяться і українські пісні²³. Цікавим фактом є стаття «Про пісні польського і українського народів», анонімно надрукована у львівському альманасі «Національний пілігрим» за 1827 р., з повідомленням про те, що в наступних випусках альманаху (які не з'явилися), буде друкуватися велика збірка народних пісень²⁴. Зрештою, і саме видання Вацлавом з Олеська (Вацлавом Залеським) у Львові в 1833 р. відомого збірника польських і українських пісень галицького люду²⁵ — визначного явища тогочасної фольклористики взагалі і на західноукраїнських землях зокрема — було результатом великої попередньої збирацької роботи, у якій вагомий вклад належить українцям.

Є підстави твердити, що в той час, коли верхівка західноукраїнської клерикальної інтелігенції відхрещувалася від мови «скотопасів», войовничо відстоювала «вчений руський язик» в іпостасі церковнослов'янського чи в основі з ним, народна мова, фольклор пробивали собі дорогу в середовищі нижчого духовенства і міщанства. Поширення фольклорних і напівфольклорних збірників, наявність значної кількості авторських пісень і віршів є доказом звертання тогочасних літераторів до народної мови і фольклору. У збірнику Вацлава з Олеська переважна

²¹ *Spiewy ludu // Pielgrzym Lwowski.*— Lwów, 1822.— S. 86—95; *O śpiewach ludu pospolitego // Pielgrzym Lwowski.*— Lwów, 1823.— S. 49—50.

²² Як зразок народної мови І. Могильницький подав збірку народних прислів'їв («Собраніє приповідок руских»), упорядковану в алфавітному порядку (Філологічні праці Івана Могильницького, с. 210—216). Прикладом йому, очевидно, послужила «Грамматика малоросійского наречія» О. Павловського (Спб., 1818), яку він знав і на яку посилався.

²³ Одним з таких є, наприклад, пісенник під заголовком «Piésni ex anno, 1820», тобто датований 1820-м роком. (ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд А. Петрушевича.— АСП.— 1018.— П. 119), в якому поряд з польськими містяться півтора десятка українських пісень, записаних (що особливо цікаво) громадянином.

²⁴ *O pieśniach ludu polskiego i ruskiego // Pątnik narodowy.*— Lwów, 1827.— S. 90—128, 112—113.

²⁵ *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego. Zebrał i wydał Wacław z Oleska.*— Lwów, 1833.

більшість таких авторських пісень — безіменна. Одним із відомих є автор пісень з кінця XVIII — початку XIX ст. Юліан Добриловський²⁶. А взагалі, вся ця так звана «міщанська», «простонародна» література на західноукраїнських землях залишається майже зовсім недослідженим явищем.

Ще перед виступом «Руської трійці» окремі представники західноукраїнської інтелігенції виявили живий інтерес до розвитку нової української літератури на Наддніпрянщині, до російської літератури і науки, підтримували особисті зв'язки з російськими та іншими слов'янськими діячами науки і культури²⁷.

Наведені дані переконують, що не було таким уже непочатим краєм і абсолютним облогом те поле, на яке ступила на початку 30-х років «Руська трійця». Справедливіше буде сказати, що початок її значною мірою пов'язаний з кращими попередніми здобутками культурного руху в Галичині. Розгортаючи свою діяльність далі, вона поставила її на широку основу, збагатила і поглибила зміст комплексом важливих, актуальних питань та осмисленням їх у душі передової суспільно-політичної і культурної думки того часу.

* * *

Організатором гуртка, за свідченнями його членів, підтвердженими дослідниками, був Маркіян Шашкевич. Як людина поетично обдарована, він, очевидно, з ранніх років не був байдужим до народної поезії, приніс живе зацікавлення до неї і в мури львівської духовної семінарії, до якої вступив у 1829 р. У Львові він став одним із активних сподвижників загального збирацького фольклорного руху 20-х — початку 30-х років, був особисто знайомий з Вацлавом з Олеська, до збірника народних пісень якого потрапило і кілька юнацьких записів М. Шашкевича²⁸. Уже на початку перебування в семінарії М. Шашкевич особисто зблизився зі своїм ровесником І. Вагилевичем, який також приніс із рідного карпатського села захоплення народнопоетичним словом. Їх еднали і спільні зацікавлення

²⁶ *Шурат В.* Вибрані праці з історії літератури.— К., 1963.— С. 109—111; *Пісні та романси українських поетів.*— К., 1956.— Т. 1.— С. 233—234, 327—328.

²⁷ *Свенцицкий И. С.* Матеріали по історії відродження Карпатської Руси.— С. 22—141; *Гербільський Г. Ю.* Розвиток прогресивних ідей в Галичині...— С. 53—71.

²⁸ *Возняк М.* Маркіян Шашкевич як фольклорист.— Львів, 1911.— С. 11; *Народні пісні в записях Маркіяна Шашкевича.*— К., 1973.

народною мовою, самоосвітня праця над розширенням знань з історії і культури слов'янських народів.

М. Шашкевич і І. Вагилевич в значній мірі підготували ідейну підоснову майбутнього гуртка. У 1831 р. до семінарії вступив Я. Головацький, який ще учнем гімназії збирав народні пісні, приказки, прислів'я «із уст самих поселян і поселянок»²⁹. У львівських бібліотеках він захопився читанням праць із слов'янської філології та історії, фольклорних видань, зокрема, переписав збірник М. Максимовича «Малороссийские песни» (Москва, 1827), зробив обширні виписки із збірника Кірші Данилова «Древние российские стихотворения» (Москва, 1818) та ін. Помітивши ці зацікавлення юнака, М. Шашкевич, за спогадами Я. Головацького, «прямодушно» відкрив йому свої думки і познайомив з І. Вагилевичем. З того часу вони стали сердечними друзями, постійно зустрічалися вдома, в аудиторіях, на прогулянках³⁰. Так склалося ядро гуртка, яке на тлі тогочасного польськокомовного семінарського середовища виразно виділялося своїм народним українським (як тоді називали — руським) спрямуванням і тому було назване товаришами «Руською трійцею».

Тріумвірат молодих ентузіастів об'єднувало не лише спільне захоплення фольклором, яке вони принесли до семінарії, а також зацікавлення історією і культурами слов'янських народів. Водночас Я. Головацький згадував, що Шашкевич уже на самому початку, відкриваючи йому свої думки, зазначив, що він русин, «рішуче заявив, що нам, молодим русинам, треба об'єднатися в гурток, вправлятися в слов'янській і руській мовах, вводити в руських колах розмовну руську мову, піднімати дух народний, просвічати народ і, протистоячи полонізму, воскресити руську письменність у Галичині»³¹. Їх розмови, думки, суперечки, дискусії були зосереджені на питаннях літератури, народності, рідної мови, політики та ін.³²

Усе це в той час було на перший погляд характерним для культурного життя різних народів, типовим для епохи романтизму. Поширеним явищем стали, зокрема, і гуртки літературного та наукового характеру, що нерідко представляли угруповання діячів, з якими пов'язувалися становлення і розвиток нового напрямку в національних літера-

²⁹ *Возняк М.* У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Львів, 1936.— Ч. 2.— С. 235.

³⁰ *Головацький Я.* Воспоминание о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче // Литературный сборник.— Львов, 1885.— Вып. 1/3.— С. 11.

³¹ Там же.

³² Там же.

турах, боротьба проти класицизму і сентименталізму, протистояння тим чи іншим суспільним та ідейно-художнім тенденціям тощо³³. Прикладом можуть бути гейдельберзький гурток німецьких романтиків, гурток «Арзамас», до якого належав і молодий О. С. Пушкін, польські товариства філоматів і філаретів з А. Міцкевичем в кінці другого і на початку третього десятиріччя ХІХ ст., культурно-наукові товариства Сербська Матиця (1826), Чеська Матиця (1831) та ін.

Безпосередньо на львівському ґрунті намітилося в кінці 20-х — на початку 30-х років розмежування польських літераторів і науковців старшого покоління та гуртка молодих романтиків, які від виданого ними альманаху «Ziemia» (Львів, 1834, наступні випуски: Прага, 1837; Страсбург, 1839) названі в історії літератури «зевончиками»³⁴. З останніми, зокрема Августом Бельовським, Люціаном Семенським, братами Юзефом і Лешекком Борковськими, підтримували дружні взаємини М. Шашкевич і його товариші. Члени «Руської трійці» встановили зв'язок із львівськими чехами Карелом Запом та Православом Коубеком, які були також посередниками між ними і П. Шафариком та Вацлавом Ганкою.

Важливу роль у створенні угруповання «Руська трійця» відіграли, безумовно, посилення демократичного руху в Східній Галичині у 20—30-х роках, виникнення і поширення тут таємних організацій, які розгорнули пропаганду антикріпосницьких і антиабсолютистських ідей. Польський суспільно-політичний конспіративний рух охопив значною мірою і українське духовенство в Галичині, участь у ньому брала і українська молодь із Львівської духовної семінарії, в тому числі і люди з Шашкевичевого кола³⁵.

Ці та інші факти дають підстави бачити виникнення гуртка М. Шашкевича і характер його діяльності в контексті з європейським і особливо слов'янським визвольним рухом, романтизмом, ідеалами слов'янської взаємності, національно-культурної самобутності. Першорядне значення в генезисі гуртка мав розвиток нової української літератури в Росії, російської науки і літератури.

³³ Аронсон М., Рейсер С. Литературные кружки и салоны.— Ленинград, 1929.

³⁴ Кирчів Р. Ф. Україніка в польських альманахах доби романтизму.— К., 1965.— С. 18—23.

³⁵ Студинський К. Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831—46 // ЗНТШ.— 1908.— Т. 82.— С. 87—177; «Руська трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України.— К., 1987.— С. 7—40.

Уже з самого початку М. Шашкевич і його однодумці пов'язували свою діяльність насамперед з насущними умовами і потребами власного народу, зокрема населення західноукраїнського краю.

Основним із поставлених завдань було утвердження етнічної самосвідомості як у колах західноукраїнської інтелігенції, так і в широкому народному середовищі, організація української літератури і взагалі власного культурного руху, що став би одним із факторів протистояння асиміляторським тенденціям чужоземних загарбників. На відміну від попередніх зацікавлень народністю без народних мас М. Шашкевич і його однодумці висували завдання активної діяльності серед простолюддя і залучення його духовних надбань до творення професійної національної культури. Новою в умовах західноукраїнського культурного життя була і сама постановка питання про об'єднання зусиль молодой, прогресивно настроєної інтелігенції у гуртку.

За своїм характером, основними аспектами діяльності гурток М. Шашкевича типологічно найближчий до харківського гуртка романтиків — літераторів, збирачів та дослідників народної старовини і поезії, який склався в кінці 20-х — на початку 30-х років XIX ст.³⁶ Обидва ці гуртки є яскравими виразниками раннього етапу розвитку романтичного напрямку в українському культурному житті³⁷. Однак умови, в яких доводилося їм діяти, і завдання, які вони вирішували, були неоднаковими.

Будучи типовим у загальному контексті культурного процесу свого часу, у загальнослов'янському і українському романтизмі, гурток М. Шашкевича виступає водночас і як оригінальне, самобутнє явище, особливо з погляду тієї винятково важливої ролі, яку він відіграв в історії розвитку суспільного і культурного життя західноукраїнського краю.

Немає докладних даних про організаційну структуру гуртка М. Шашкевича. Він склався на початку 30-х років³⁸. Навколо трьох його фундаторів збиралося дедалі більше однодумців. Душею гуртка був М. Шашкевич, який

³⁶ Харківська школа романтиків.— Харків, 1930.— Т. 1—3.

³⁷ *Комаринець Т. І.* Ідейно-естетичні основи українського романтизму.— Львів, 1983.— С. 29—37, 61—80.

³⁸ Час заснування гуртка визначається в літературі 1831-м роком (*Коцюбовський В.* Введення // *Руська бібліотека*. Т. 3.— Писання Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича і Якова Головацького.— Львів, 1884.— С. XXIII) і 1833—1834-м роками (*Головацький Я.* Судьба одного галицько-руського ученого / К біографії Івана Николаевича Вагилевича // *Киевская старина*.— 1883.— Т. 6, кн. 7.— С. 457).

виділявся своєю освіченістю, поетичним талантом, товариською вдачею, організаторськими здібностями, особливо здатністю переконувати, захоплювати своїми ідеями, думками. У статті «Пам'ять Маркіяну-Руслану Шашкевичу» (1846) Я. Головацький відзначав: «Що сам поняв наш Маркіян, о тім бесідувалося і голосно між побратимами і соучениками — і не чудно, що, маючи за собою добрі докази та й уміючи до серця промовити, знайшлися між молодими побратимами одномислячі і сочувствуючі з ним: мав-бо Маркіян дарування когось навчити, переконати, дух в другім обудити, піднести, мав дар відкривати завмерлий талан»³⁹.

Він характеризує М. Шашкевича як найсміливішого в гуртку і здатного на всякий подвиг, відзначає його великий авторитет і важливу роль у залученні до своїх ідей багатьох співчуваючих: «У нього було багато знайомих у семінарії і вплив його на товаришів був величезний»⁴⁰. М. Устиянович згадував про те велике враження, яке викликали серед молоді ранні вірші М. Шашкевича українською мовою: «Мов блудники в пустині збіглись молодії товариші Маркіяна до зеленої оази і, охолодивши жаждушую грудь живою водою, зв'язались в одній цілі до діла»⁴¹.

Окремі відомості засвідчують наявність певних нормативів (хоч, очевидно, не писаних) статутного характеру, якими формально окреслювалося існування та функціонування гуртка. Я. Головацький вказує, що згідно із взаємною домовленістю кожний, хто виявив бажання вступити до гуртка, повинен був подати всім його членам руку і чесним словом зобов'язатися все життя працювати на користь народу і для відродження української словесності⁴². Однією із форм утвердження і освячення цього зв'язку було і прийняття членами гуртка слов'янських, точніше давньоруських імен: Шашкевич прийняв ім'я Руслан, Вагилевич — Далібор, Головацький — Ярослав, його брат Іван — Богдан, Лопатинський — Велимир, Ількевич — Мирослав, Бульвінський — Ростислав. Як зазначав Я. Голо-

³⁹ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— К., 1982.— С. 266.

⁴⁰ Головацький Я. Воспоминание о Маркиане Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 11; Головацький Я. Первенцы галицко-русской письменности с 1840-х годов // Беседа.— Львів, 1887.— № 5.— С. 56.

⁴¹ Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 2.— С. 248.

⁴² Головацький Я. Воспоминание о Маркиане Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 11.

вацький, були також Всеволоди, Мстислави, Володари та ін.⁴³

Одним із заходів внутрішньої організаційної консолідації гуртка були запропоновані Шашкевичем записи його членів у спільному альбомі: віршів, висловлювань — не інакше як «руським скорописом» і «руською» (українською) мовою⁴⁴. В літературі відомий збережений рукопис альбому «Син Русі», датований 1833-м роком⁴⁵, в якому вміщено ряд віршів членів гуртка — ровесників М. Шашкевича, в яких він, за словами Я. Головацького, «збудив руську самосвідомість і надихнув їх духом руського патріотизму, даючи своїми віршами приклад і зразок писемної мови»⁴⁶. Тут записані, зокрема, поезії М. Шашкевича «Погоня» (під заголовком «Дума») і знамените «Слово до чителєй руського язика»:

Дайте руки, юні други,
Серце к сердцю най припаде,
Най шезають тяжкі туги,
Ум охота най засяде.

Разом, разом, хто сил має,
Гонїть з Русі мраки тьмаві,
Зависть най нас не спиняє,—
Разом к світлу, други жваві!

Я. Головацький згадує про альбом «Руская зоря», в якому він записав слова: «Пізнай себе і буде з тебе», Шашкевич — рядки із веснянки в збірнику народних пісень М. Максимовича (1827): «Світи, зоре, на все поле, закіль місяць зійде», Остражинський написав: «Час уже ляхам перестати, а нам русинам начинати». Зробили записи студенти філософії і богослов'я — Покінський, Урицький, Мінчакевич, Кульчицький, Охримович, Білінський та ін.⁴⁷

З подальшої інформації Я. Головацького видно, що цей альбом не був тотожним з альманахом «Зоря», рукопис якого подав М. Шашкевич 4 травня 1834 р. до львівської цензури і який внаслідок заборони світських і духовних властей не було допущено до друку⁴⁸. Розповідаючи, що після цього на гурток звернула увагу поліція і на квартирі у М. Шашкевича було зроблено обшук, Я. Головацький вказує, що поліційні комісари перетрясли всі його речі, але

⁴³ Там же.— С. 12.

⁴⁴ Там же.

⁴⁵ М[ончаловський] О. А. Образец галицко-русской письменности из 1833 года // Беседа.— 1887.— № 1.— С. 8—9; № 2.— С. 18—19; Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. IV—IX, СХІV—СХХV.

⁴⁶ Головацький Я. Первенцы галицко-русской письменности с 1840-х годов.— С. 56.

⁴⁷ Головацький Я. Воспоминание о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 12.

⁴⁸ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— СХ—XVIII.

не знайшли нічого забороненого. «На щастя,— продовжує він,— його альбом «Зоря» був при ньому в кишені, а його особи не зачіпали. А то коли б знайшли список імен з девізами, німці були б упевнені, що відкрили руську змову, і Шашкевич по своїй необережності погубив би стільки повної надії молоді»⁴⁹.

Очевидно було в альбомі щось значно більше, гостріше, ніж у альманасі «Зоря». Рукопис альманаху не міг становити такої небезпеки для членів гуртка, оскільки він уже пройшов через руки властей. Паралельне існування небезпечного альбому «Зоря» і однойменного альманаху⁵⁰ підтверджує і свідчення Я. Головацького про те, що перший відразу після обшуку був знищений М. Шашкевичем⁵¹, а другий використано при підготовці «Русалки Дністрової»: «Я переписав всі статті із рукописної «Зорі» (стаття про Хмельницького десь загубилася у Шашкевича), ми додали деякі нові статті і назвали наш збірник «Русалка Дністровая»⁵².

Ці моменти потребують докладнішого дослідження. Звертаємо на них увагу як на доказ активності гуртка М. Шашкевича уже на початку його існування. Про дієвість і організованість гуртка говорить і той факт, що коли в середині 30-х років виникла потреба дати відповідь на виступ Й. Лозинського щодо впровадження польського алфавіту в українську писемність, його члени зібрали гроші і відрядили до Перемишля Я. Головацького для видання окремою брошурою полемічної статті М. Шашкевича «Азбука і абецадло» (1836).

Вказані прізвища та інші факти показують, що гурток об'єднував значну кількість молоді. Він постійно поповнювався новими членами і співчуваючими. Так, у 1835 р. до нього приєдналися М. Устиянович, С. Плешкевич, С. Верб'янський, К. Шелега, М. Романовський, М. Хризостом. Сфера впливу і контактів гуртка не обмежувалася тільки духовною семінарією, університетом, львівським середовищем, а сягала в непоодиноких випадках ширше. Наприклад, згаданий Г. Ількевич працював учителем у Колодні, згодом — у Городенці, але був тісно зв'язаний з гуртком

⁴⁹ Головацький Я. Воспоминание о Маркиане Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 13. Про знищення рукопису альбому після поліцейського обшуку в М. Шашкевича згадує Я. Головацький і в цитованій статті «Первенцы галицко-русской письменности с 1840-х годов».

⁵⁰ Поняття альбом і альманах диференційовано вживає в даному випадку і Я. Головацький.

⁵¹ Головацький Я. Воспоминание о Маркиане Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 13.

⁵² Там же.— С. 32.

М. Шашкевича, мав у ньому приbrane ім'я Мирослав. Підтримував контакти з гуртком і старший майже на 20 років від його членів директор школи в Коломиї М. Верещинський. Не поривала зв'язків з гуртком і більшість тих його членів, що закінчувала навчання і виїжджала працювати в провінцію.

Гурток «Руської трійці» не являв собою якогось чітко окресленого організаційного об'єднання. Але він мав свого визнаного лідера, яким був М. Шашкевич, діяльність його визначалася певним ідейним спрямуванням і комплексом конкретних завдань. Його впливом була охоплена та частина західноукраїнської інтелігенції, що в якійсь мірі поділяла ідеї гуртка і брала участь у реалізації намічених ним завдань. Це були представники студентської молоді, низового духовенства, учителів, тобто переважно інтелігенції, яку можна віднести до різночинної.

З цього погляду гурток М. Шашкевича був чимось більшим, ніж звичайне угруповання. Він започаткував, став основою розвитку цілої течії суспільно-культурного руху на західноукраїнських землях, яка протистояла консервативно-клерикальним тенденціям, була антифеодальною у своїй суспільній орієнтації і демократичною, прогресивною у культурно-освітній діяльності. Ця течія під впливом «Руської трійці» продовжувала діяти і після формального розпаду гуртка, після смерті М. Шашкевича (1843). Її діяльністю визначається фактично все те прогресивне, що мало місце в суспільно-культурному русі на західноукраїнських землях до кінця 40-х років, тобто до того часу, коли після революційних подій 1848 р. на характері цього руху все більше виявляється дія нових факторів та тенденцій, коли між Шашкевичевими сподвижниками і прихильниками намічається процес ідейного розмежування.

* * *

Заснування гуртка стимулювало рух молоді в семінарії, збудило її громадську свідомість. Стали частими розмови і суперечки про народ, його освіту, літературу. Я. Головацький при цьому зауважив, що якогось ясного поняття про ці речі і визначеної програми не було: «Кожний розумів справу по-своєму»⁵³. Але так було, мабуть, тільки на початку. У середовищі «Руської трійці» виробилася певна система поглядів, досить чітка спрямованість і структура діяльності.

⁵³ Головацький Я. Воспоминание о Маркиане Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 12.

Кристалізація основних ідейних засад і процес складання програми «Руської трійці» зумовлювалися насамперед її демократичною орієнтацією і базувалися на твердому ґрунті усвідомлення етнічної і етнокультурної єдності населення західноукраїнських земель з українцями з-над Дніпра. Висловити це відверто в існуючих політичних умовах було небезпечно. Однак М. Шашкевич чітко наголосив цю ідею уже буквально в перших рядках «Русалки Дністрової», назвавши в «Передслів'ї» «нашими», тобто спільними для українців Наддніпрянщини і західних земель явища нової української літератури, фольклористики, мовознавства — насамперед «Енеїду» І. Котляревського, збірники пісень М. Цертелева, М. Максимовича, І. Срезневського, «Малороссийские повести» Г. Квітки-Основ'яненка, твори Є. Гребінки і П. Гулака-Артемівського, «Малороссийский словарь» Войцеховича, «Граматику малороссийского наречия» О. Павловського, поставивши поряд з ними слов'яно-руську граматику закарпатця М. Лучкая, «Руское весіле» галичанина Й. Лозинського, збірник галицьких українських і польських пісень Вацлава з Олеська⁵⁴. У цей ряд він увів і «Русалку Дністровую», вважаючи всі ці явища «ціловажним ділом», «здоровими повносилими рістками», про котрі нам необхідно «цілою душею дбати, ogrівати, плекати і зрощати, доки під крилом часу і добрих владнувателів хорошою і кріпкою засіяють величею»⁵⁵. У листі до М. Максимовича від 7 березня 1837 р. І. Вагилевич писав: «Ми єсмо южнорусини... Оце ж ми всі — із-за Бескиду, від Тиси, з-поза Сяну і по Серету — з братією нашою задніпровною складаємо одне суцтво, де взаїмна перейма, лиш очутивши душевну замітність, грає повною життяю. Така-то життя, мимо перегороди господарственої, і наші серця плекала любезними струями содригліїня. Геть перегороди, бо не їм псувати суцтво народу»⁵⁶.

Крім того, формуванню ідейних засад «Руської трійці» сприяла націленість її діяльності на те, щоб прогнати з рідної землі «мраки тьмаві», утверджувати етнокультурну самобутність свого народу шляхом його освіти і пробудження до активнішого життя нарівні з іншими слов'янськими і взагалі європейськими народами. Ця програма не обмежувалася лише культурницькими тенденціями, а й включала суспільно-політичні елементи, позначені впливом передових ідей часу і діяльності таємних організацій.

⁵⁴ Русалка Дністровая.— У Будимі, 1837.— С. III—VI.

⁵⁵ Там же.— С. III, IV.

⁵⁶ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 194—195.

І. Вагилевич вимагав поєднувати народознавчу роботу з пропагандистською, з пробудженням у простого народу самосвідомості⁵⁷. Особливо виразно цей момент сформульований у збереженій рукописній редакції спогаду Я. Головацького: «Один только Вагилевич недоволен был, он называл недостаточною мою миссию (идеться про результаты народознавчої подорожі Я. Головацького.— Р. К.), замечая, что нужно было народ *возбуждать к самосознанию и подготавливать к вероятному подготавливающемуся восстанию*»⁵⁸.

Але основний наголос у гуртку Шашкевича робився на легальній літературній і науково-освітній праці, з допомогою якої, як вважав І. Вагилевич, «наші країни виступлять в жизнь європейську як народ, уцивілізований прикметно до духу і потреби веремня»⁵⁹.

Такі погляди і настанови розвивалися на основі ідей просвітництва і романтизму, під впливом досвіду вивчення народу у слов'янській науці. Якщо б із розкиданих у різних місцях згадок скласти список тієї літератури, яку знали, студіювали, якою цікавилися члени «Руської трійці», зокрема, її основні представники, яку просили в листах надіслати, якою користувалися у своїй праці, то цим реєстром було б охоплено не тільки все те значне, що дала в першій половині ХІХ ст. слов'янська історіографія, археологія, філологія, етнографія і фольклористика, а й менш помітні явища. Крім імен і видань, які згадувалися вище, це праці Карамзіна, Погодіна, Бантиш-Каменського, Маркевича, Доленги-Ходаковського, Калайдовича, Греча, Шевирьова, Венеліна, Сопікова, Востокова, Бодяньського, Голембйовського, Бандтке, Нарбута, Шафарика, Добровського, Челаковського, Коллара, Ганки, Караджича, Лучкая та багатьох інших.

Шашкевич та його друзі стежили і за слов'янською науковою і літературною періодикою, були особисто знайомі і листувалися з багатьма вченими і культурними діячами слов'янських країн, підтримували тісні контакти з слов'янськими науково-літературними осередками у Львові, Москві, Києві, Празі, Будапешті, Кракові, Відні.

Часто наукові і літературні інтереси «Руської трійці» сягали і за слов'янські рамки. Це не було тільки засвоєння

⁵⁷ Головацкий Я. Воспоминание о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 22—23.

⁵⁸ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— № 104.— Од. зб. 128.— Арк. ІХ/зв. (Далі: ІЛ.)

⁵⁹ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацкий Я.— Твори.— С. 206.

і використання наукового досвіду, а творча трансформація і активне критичне відношення до нього із внесенням і власного фактологічного й інтерпретаційного доробку. Тому вже з цього погляду гурток і його основна тріада постають перед нами не просто як романтики-ентузіасти, а як талановиті, освічені люди свого часу, діячі не якогось провінціального, регіонального плану, а з широкою загальноукраїнською і слов'янською орієнтацією, з науковим підходом до вирішення тих питань і завдань, які вони намагалися охопити. Ця широка ідейна спрямованість діяльності «Руської трійці» була помічена вже сучасниками, її відзначали і високо цінили, зокрема, П. Й. Шафарик, Я. Коллар. М. Максимович, розглядаючи творчість «Руської трійці» як явище єдиної нової української літератури, вказував: «Между стихотворениями червонорускими этим общеславянским направлением к своенародности отличается особенно «Русалка Днестровая»⁶⁰.

Одним з головних завдань «Руської трійці» було, як підкреслював І. Вагилевич у листі до М. Погодіна від 8 березня 1836 р., «відродження народної словесності» (літератури) в Галичині⁶¹. Я. Головацький вказував, що М. Шашкевич «загадав велику гадку — утворити чисто народну словесність южноруську — і цій гадці остався вірен до кінця»⁶². Однак зміст цього завдання в розумінні Шашкевича і його друзів не обмежувався тільки літературною сферою в сучасному розумінні, а охоплював цілий комплекс інших, дуже істотних проблем і питань.

Подальші слова в цитованій статті Я. Головацького загально окреслюють цей комплекс: «Живко взявся до свого діла: почав збирати пісні народні, випитувати за звичаї і обряди народні, шукати, питати за стародавніми рукописами і другими пам'ятками старовини, розбирав народний язик, зрівнюючи з слов'янськими, сам, без учителя, учився свого язика, своєї історії і пр.»⁶³ По суті, всі ці моменти — вивчення народу, його історії, використання його культури, мови, фольклору в писемній літературі і взагалі в професійній національній культурі — належали до основних постулатів романтизму. Члени «Руської трійці» сприйняли їх, розділяли, і це основний доказ їх належності до романтизму.

⁶⁰ Максимович М. О стихотворениях червоноруских // Киевлянин.— 1841.— Кн. 2.— С. 141—142.

⁶¹ Свенцицкий И. С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.— С. 146.

⁶² Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Творч.— С. 266.

⁶³ Там же.

Проте всі ці складові романтичного поняття народності були не механічно перенесені в гурток Шашкевича, а набули свого теоретичного осмислення і практичного спрямування. Вивчення історії рідного краю, виявлення і дослідження його археологічних і писемних пам'яток диктувалося не стільки романтичним замилюванням старовиною, скільки насущною в тогочасних умовах потребою науково ствердити автохтонність українського населення цього краю, показати, як писав Я. Головацький в листі до О. Бодяньського в 1844 р., що русини в ньому «живуть на своїй питомій землі, в своїм отечестві — они самі перві поселенці, первые обитатели сей землі»⁶⁴, довести глибину їх історичної і культурної традиції.

У дослідженнях і висловлюваннях членів «Руської трійці» виразно простежується відчуття зв'язку минулого з потребами сучасності. І. Вагилевич відзначав у листі до М. Максимовича від 7 березня 1837 р., що «прежність і теперішність взаємною переймою зілляті і зав'язані городять (тобто охоплюють.— Р. К.) жизнь народу»⁶⁵. Солідаризуючись із закликом П. Й. Шафарика досліджувати слов'янські старожитності, І. Вагилевич підкреслював: «Бо для южнорусина нічого ніт приятнішого, токмо ізслідування домашньої давнини заспіль із ствердженням теперішності»⁶⁶. Цим положенням визначається і відношення до історичної давнини М. Шашкевича та Я. Головацького.

Примітне звертання М. Шашкевича і його товаришів до історичних і культурних традицій Київської Русі. Вони, по суті, продовжили і розвинули досвід використання духовної спадщини давньоруської держави для відстоювання спільного східнослов'янського кореня історичного минулого і етнічного характеру культури українського та білоруського народів. Важливими були їх переклади і дослідження «Слова о полку Ігоревім», вивчення літописних та інших писемних пам'яток Київської Русі, пошуки матеріалів пізнішого часу, що засвідчували етногенетичний і культурний зв'язок західноукраїнського краю з давньоруською традицією.

Виявлення і поповнення пам'яток історичного минулого народу повинно послужити, на думку «Трійці», основою для розвитку його нової культури. Це не раз наголошував М. Шашкевич. Уже важко хворий він нагадував у 1842 р. своєму товаришеві Михайлові Козловському: «Коли-сь,

⁶⁴ Савченко Ф. Листування Я. Головацького з О. Бодяньським (1843—1876 рр.) // За сто літ.— Харків; Київ, 1930.— Кн. 5.— С. 130.

⁶⁵ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 195.

⁶⁶ Там же.— С. 199—200.

може, деякий знайшов жемчуг, що мати наша Русь розропила, заховай або до нас передай; все то разом нанизане вчиниться великим намистом для шиї пишної цариці»⁶⁷.

Поряд з історичними студіями гурток Шашкевича надавав великого значення філологічним дослідженням — вивченню народної мови, збору лексичного матеріалу, складанню словників, опрацюванню граматики тощо. Цією роботою займалися всі члени «Трійці». І. Вагилевич працював над словником народної мови на зразок «Сербського словника» («Српски рјечник» Вука Караджича, 1918) з основним наголосом у тлумаченні слів на етнографічному і фольклорному матеріалі. Це тип етнолінгвістичного словника, на потребу яких вказує і сучасна наука⁶⁸. І. Вагилевич приділяв цій праці багато уваги і часу, зібрав величезний матеріал. На жаль, вона залишилася незавершеною.

М. Шашкевич працював над етимологічним словником церковнослов'янської мови, який він мав намір покласти в основу своїх мовознавчих досліджень. Однак, зрозумівши, що це відволікало б його від більш важливих завдань, залишив цю роботу⁶⁹.

Збиранням матеріалів до словника української мови займалися також Я. Головацький, Г. Ількевич, М. Бульвінський, М. Устиянович, а особливо активно — один з членів гуртка М. Шашкевича — Йосиф Скоморовський. Ця велика і важлива лексикографічна праця гуртка Шашкевича, як, до речі, і його попередників у Галичині, зокрема і згадуваний словник І. Лаврівського, досі ще мало вивчена і залишилася поза увагою в існуючих нарисах з історії української лексикографії⁷⁰.

Члени «Руської трійці» вивчали місцеві особливості говірок народної мови, її архаїчних елементів і мовних новотворів, збирали топонімічний матеріал. Вони успішно продовжили і утвердили на базі народної мови і досвіду нової української літератури роботу попередників (І. Могильницького, І. Лаврівського, М. Лучкая, Й. Левицького, Й. Лозинського) щодо граматичної нормалізації літературної мови на західноукраїнських землях. Їх праці, зокрема, «Grammatyka języka ruskiego w Galicyi» І. Вагилевича (1845) і «Грамматика руського языка» Я. Головацького

⁶⁷ Там же.— С. 129.

⁶⁸ Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования.— М., 1983.— С. 15—16.

⁶⁹ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 267.

⁷⁰ Горецький П. Й. Історія української лексикографії.— К., 1965; Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії.— К., 1968.

(1849) стали значним досягненням тогочасної української науки.

Така велика увага до мовного питання, з одного боку, вкладається в типологічний ряд характерних для даного часу ідей розвитку національних літературних мов на народній основі, створення національної філологічної науки — ідей, що особливо підтримувалися передовими діячами культури слов'янських країн і романтиками. З другого боку, в умовах західноукраїнської дійсності воно мало і свій власний, дуже істотний цільовий зміст. «Руська трійця» ставила перед собою завдання не просто збагачення літературної мови з джерел народної, як ставилося питання стосовно тогочасних, скажімо, російської, польської, чеської мов, а утвердження народної мови в правах літературної.

Потрібно було відстояти цю мову як від офіційних урядових заперечень, недвозначних асиміляторських тенденцій польсько-шляхетських ідеологів, так і від власної консервативно-реакційної інтелігенції. Тут члени «Руської трійці» не обмежувалися тільки західноукраїнськими рамками, а виступали з позиції загальноукраїнської мовної єдності, протистояли не тільки ворожим тенденціям, а й помилковим твердженням людей, яких вважали своїми авторитетами. Так, вони з повагою ставилися до Я. Коллара, але не поділяли його думок про чотири головні слов'янські мови і підрядне становище інших слов'янських мов, в тому числі й української⁷¹.

Мовне питання мало для «Руської трійці» загальнокультурне і політичне значення⁷². Йшлося про те, щоб утвердити в правах народу мову як одну з головних ознак етносу, основу його самобутності, важливий фактор розвитку самосвідомості і національної культури. У листі до П. Й. Шафарика від 3 жовтня 1836 р. І. Вагилевич наголошував, що працює над складанням словника української мови, маючи надію, що «по праведной істине наш язык, довго сказаний не забуде і зневагу, воскресне необтинаний і не калений в ряді своїх братніх наречей, як в старині буде гомоніти велично в цілій своїй прежній буйності і дольності і дебелій розмаїтості»⁷³.

⁷¹ Паськевич І. Західноукраїнське літературне відродження і Ян Коллар // З історії чехословацько-українських зв'язків.— Братислава, 1959.— С. 267.

⁷² Федченко П. М. Літературна критика на Україні першої половини XIX ст.— К., 1982.— С. 283.

⁷³ Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 7—8.

Обгрунтовуючи своє основне положення про те, що «у нас словесність не може інша бути, окрім нарідної»⁷⁴ і вказуючи на необхідність глибокого вивчення народної мови з її першоджерел, члени «Руської трійці» базувалися на реальностях народної мови західноукраїнських земель, водночас орієнтувалися в значній мірі і на процес формування загальноукраїнської літературної мови. В цьому напрямі було зорієнтовано ними і вирішення проблем алфавітного, граматичного та правописного плану.

Усі ці питання мали в умовах Галичини крім загальнокультурного і політичне значення. Тому важливо, що «Руська трійця» намагалася зреформувати їх у комплексі, маючи на увазі основне — доконечність єдності мовного, літературного і взагалі етнокультурного розвитку українців західних земель із східними. При цьому виявляли неабияку гнучкість, сміливість і вміння оперувати в складних умовах легальними засобами. Так, наприклад, вона рішуче стає на бік захисників кирилиці від спроб замінити її латинкою, що було б однією із серйозних перешкод на шляху єдності загальноукраїнської писемності (стаття М. Шашкевича «Азбука і абецаadlo», 1836) і в той же час пропагує заокруглену кирилицю, якою користуються росіяни і серби, тобто «гражданку», сміливо застосовує її разом з фонетичним принципом правопису у «Русалці Дністровій» (1837). Про те, що «Трійця» свідомо ставила своєю метою запровадження гражданського алфавіту в Галичині, відверто говориться і в листі І. Вагилевича до М. Погодіна від 8 березня 1836 р., зазначається, що навколо цього питання ведеться боротьба з духовенством, яке не бачить «потребности введения гражданського письма в нашу словесність»⁷⁵.

Винятково важливим було чітко сформульоване М. Шашкевичем положення про те, що граматики «повинна бути не законодавцем мови, а її найвірнішим відображенням, тому треба учитися своєї мови не з граматики, а з живої мови і її літератури, треба показати всі властивості й особливості її розвитку і законів, згідно яких — в залежності від обставин, що на неї впливають, — мова розвивалась і розвивається»⁷⁶. Звертає на себе увагу співзвучність цієї думки з твердженням В. Г. Белінського про те, що мову творить народ, а «філологи лише відкривають

⁷⁴ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 21.

⁷⁵ Свенцицкий И. С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.— С. 146.

⁷⁶ Шашкевич М. Твори.— К., 1973.— С. 130.

її закони та приводять їх у систему»⁷⁷. Цим положенням категорично заперечувалися дотеперішні схоластичні нав'язування літературній мові штучних граматичних правил, а ставилися на перше місце закони живої народної мови.

У своїй правописній орієнтації члени «Руської трійці» також опиралися головним чином на практику нової української літератури, були під великим впливом тих правописних засад, які виклав М. Максимович у передмові до збірника українських пісень 1827 р. І. Вагилевич зазначав у листі до Шафарика від 2 квітня 1837 р., що він дотримується правопису І. Котляревського⁷⁸. Враховувала «Трійця» й існуючий різнобій у тогочасній українській літературі, тому у власній практиці намагалася вирішувати це питання відповідно до «духу і потреби язика нашого»⁷⁹, властиво, в якомога простішому варіанті. Якщо, скажімо, М. Максимович з обережністю вказував, що «можно би согласиться было писать по-малороссийски как говорится»⁸⁰, то Шашкевич і його товариші беззастережно висунули гранично просте правило «пиши як чуеш, а читай як видиш»⁸¹.

Важливим чинником при вирішенні «Руською трійцею» алфавітного і правописного питань були її демократична тенденція наблизити писемність до простого народу і «через книги в его нарічію» допомогти, «щоби му ся світ отворив, щоби пізнав гідність свою і свою силу»⁸², і усвідомлення необхідної єдності літературного розвитку на всій території розселення українського народу. При цьому її діячі виходили з чіткого розуміння, що центр культурного життя українців знаходиться на Наддніпрянщині. У своєму запереченні пропозиції Івана Головацького щодо друкування праць галицьких українців латинкою Я. Головацький основний наголос робив на тому, що цей крок став би ще одним чинником духовного відмежування західних українців від свого природного центру — Східної України. В листі до брата з травня 1840 р. він писав: «Що нам з того прийшло би, аби-сьмо ми, така горстка на краечку, відлучилися від общини Русі? Що ж думаеш, чи прийме Київ старий — місто давніх згадок народа,

⁷⁷ Белінський В. Г. Літературно-критичні статті.— К., 1953.— С. 29.

⁷⁸ Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 21.

⁷⁹ Там же.

⁸⁰ Максимович М. Предисловіе / Малороссийские песни.— М., 1827.— С. XXVI.

⁸¹ Шашкевич М. Передслів'є // Русалка Дністровая.— С. V.

⁸² Возняк М. До історії видання Ількевичевих приповідок // ЗНТШ.— Т. 106.— С. 176.

середоточіє (Centrum) Южної Русі, що скажуть задніпрянці, де є вся наша сила фізичная і моральная, де ся заховала пам'ять давной Козаччини... Що ж вони скажуть, що-сьомо понімечили?!»⁸³. Цей момент, до речі,— ще одне вагоме підтвердження слушності висловленої Ф. Енгельсом у 1855 р. думки про те, що українці в межах австрійської імперії тяжіють до свого природного центру — «до інших малоросійських областей, що об'єдналися з Росією»⁸⁴.

Як бачимо, діючи в складних умовах західноукраїнської дійсності і вирішуючи назрілі суспільні і культурні проблеми, «Руська трійця» в своїх поглядах, орієнтаціях не обмежувалася регіональними рамками, а виступала з позиції загальноукраїнської етнічної і культурної єдності. Своє генеральне завдання — творення літератури на народній основі, пробудження і освіти простолюддя — вона намагалася реалізувати комплексно, на рівні тогочасної науки і передових ідейних засад. З цього погляду її діяльність визначається як важлива складова загальноукраїнського суспільно-культурного життя першої половини ХІХ ст.

В основу своєї праці гурток Шашкевича поклав пізнання народу, його історії, життя, культури, мови. Ці народознавчі устремління мали практично спрямовану програму і теоретично осмислену концепцію. В ній особливо істотне місце відводилось етнографії і фольклору.

⁸³ Там же.— С. 184—185. На основі виявленого в архіві чистового варіанта цей лист надруковано у виданні: «Русалка Дністрова». Документи і матеріали.— К., 1989.— С. 161—169.

⁸⁴ Енгельс Ф. Німеччина і панславизм // Маркс К., Енгельс Ф.— Твори.— Т. 11.— С. 202.

Етнографія і фольклор у народознавчій програмі «Руської трійці»

Діяльність «Руської трійці» припадає на той період, коли етнографія і фольклористика як галузі знання були на початковому етапі свого становлення, ще по суті не розрізнялися між собою та виступали в щільному зв'язку з громадянською історією, археологією, географією, правом та іншими науками, що разом складали зміст широкого поняття «народознавство». В такому синкретичному смислі вони фігурують і в загальному комплексі народознавчої програми гуртка М. Шашкевича, особливо на ранній стадії її складання.

«Руська трійця» безпосередньо виходила з того, що було перед нею зроблено на полі вивчення історії і культури населення західноукраїнських земель. З етнографічного і фольклористичного погляду це, зокрема, згадувані праці Б. Гаке, І. Червінського, публікації А. Голембйовського¹, Д. Зубрицького², В. Залеського та ін. М. Шашкевич і його товариші рішуче відкинули феодально-кріпосницьку обмеженість і тенденційність цих праць, але активно сприйняли і розвивали їх пізнавальні просвітительські установки, що були характерними для народознавчих досліджень доромантичного періоду.

Вплив просвітительського ставлення до традиційно-побутової народної культури простежується в багатьох моментах діяльності «Руської трійці». Насамперед — у акцентуванні великої пізнавальної вартості пам'яток народної матеріальної і духовної культури для висвітлення давнини, доповнення історичних писемних і археологічних матеріалів. М. Шашкевич відзначав важливість фольклорних творів, традиційних народних звичаїв і обрядів для відтворення образу старовини, реконструкції того дзерка-

¹ *Gołębiowski Ł. Lud polski. Jego zwyczaje, zabobony.*— Warszawa, 1830; *Gołębiowski Ł. Gry i zabawy różnych stanów w kraju całym.*— Warszawa, 1831.

² Крім згаданої публікації у «Львівському пілігримі» за 1823 р. маємо на увазі і маловідому статтю Д. Зубрицького: *Niektóre prognozyki gospodarcze // Państw. Narodowy.*— Lwów, 1827.— S. 152—157.

ла, в «котрім незмушенное являється лице столітей»³. Я. Головацький писав: «Історію політичну можна із пам'ятників письменства, літописів, грамот, договорів і других забитків уложити, але домашню, сімейну битову історію народну, обичаєву хто нам зобразить? Пам'ятники в тім одношенню так недокладні, старожитних забитків нема, лишень то, що в пам'яті народній переховалося, то є для нас дорогим уламком із великого образа стародавності»⁴. Цю ж думку підкреслював згодом Я. Головацький і в нарисі про старослов'янську міфологію, відзначаючи, що важливим джерелом для дослідження цієї теми є простий народ з його сімейним й громадським побутом, піснями, казками, звичаями, обрядами, забобонами і віруваннями, в яких під нашаруванням пізніших віків «скриваються подробиці віддаленої давнини»⁵.

У висловлюваннях, дослідженнях членів гуртка часто зустрічаємо цей типово просвітительський підвищений інтерес до фольклору і етнографії як до історичного джерела, зосередження уваги особливо на їх архаїчних верствах — як збережених свідченнях про минуле народу, його давній побут, устрій, вірування, релікти дохристиянських язичницьких уявлень, понять. Просвітительським раціоналізмом позначені розуміння ними самої природи явищ народного побуту і культури — як історичних реалій, зумовлених способом життя і навколишнім середовищем, активне звертання до матеріалу традиційно-побутової культури і його широке використання в процесі розробки різних наукових питань.

Цим і іншими моментами підтверджується небезпідставність трактування «Руської трійці» як просвітительського угруповання, що має місце в ряді досліджень особливо останнього часу⁶. Слушним є підкреслення саме демократичного характеру просвітительства гуртка М. Шашкевича⁷. Він взяв від традицій просвітительства XVIII — початку XIX ст. те, що належало до його передових досягнень — ідеї освіти народу і усунення всіх перешкод на шляху його культурного прогресу⁸.

³ Шашкевич М. Старина // Русалка Дністровая.— С. 115.

⁴ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— П. 49.— Спр. 728.— Арк. 9.

⁵ Головацький Я. Очерк старославянського баснословия или мифологии.— Львов, 1860.— С. 104.

⁶ Гербільський Г. Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині...— С. 132—217.

⁷ Історія Української РСР: У 8 т.— К., 1978.— Т. 3.— С. 175—178.

⁸ Азадовский М. К. История русской фольклористики.— М., 1958.— Т. 1.— С. 143.

Просвітительство «Руської трійці» істотно відрізнялося від феодально-дворянського. Якщо останнє захищало кріпосний лад, виступало за освіту простого народу лише в такій мірі, щоб він краще розумів свої обов'язки, працював згідно з своїм «природним покликанням», звільнився від забобонів і грубих звичаїв, був добрим християнином, чесним, сумлінним у ставленні до свого пана тощо⁹, то М. Шашкевич і його товариші з самого початку виразно заявили свою антифеодальну позицію — настанову будити народ, працювати на його користь, не тільки просвіщати народ, а й учитися в нього.

Очевидні відмінності і в поглядах на народну традиційно-побутову культуру. Представники просвітительської думки взагалі і дворянсько-феодальної ідеології особливо дивилися на неї дещо іронічно, народну поезію вважали залишком темної старовини. Визнаючи в ній переважно пізнавальний момент, вони заперечували її естетичне і етичне значення¹⁰. «Руська трійця» поряд з пізнавальним змістом народних звичаїв, обрядів, фольклору високо цінила їх поетичність, захоплювалася її гуманістичними і морально-виховними вартостями. Вона розуміла не тільки ретроспективну зорієнтованість народної традиційної культури, а й її функціональну пов'язаність із сучасністю, змінність у часі і в залежності від умов життя. Члени гуртка відступали від ідеалістичного трактування традиційних явищ побуту і культури як певної даності, субстрату духовності, що споконвічно закладені в природі і психології того чи іншого народу. М. Шашкевич вказував, що фольклорні твори своїм походженням і функціонуванням зв'язані з різними історичними епохами, «відображають життя народу в давнину і нинішні літа»¹¹. У рецензії на «Русское весіле» Й. Лозинського він звертає увагу на те, що при збірці народних пісень і описі обрядів конче треба вказувати «як давні тії пісні і обряди і про що досі не зветочіли (зістарилися.— Р. К.) і не перегомоніли, котрі передвіцькі, а котрі нинішні»¹².

Я. Головацький також відзначав, що із зміною історичних епох, умов політичного і господарського буття багато

⁹ Ідеологічні позиції такого просвітництва особливо виразно проступають у згадуваній монографії І. Червінського «Okolica zadniestraska...». Див. напр. с. 83, 154, 156, 265.

¹⁰ Азадовский М. К. История русской фольклористики.— Т. 1.— С. 93, 113 та ін.

¹¹ Шашкевич М. Старина.— С. 116.

¹² Шашкевич М. Русское весіле, описаное через І. Лозинського // Русалка Дністровая.— С. 131.

явищ народної культури відходить у минуле, «пісні про древніх богатирів уступали місце новим і втрачали свою колишню барвистість»¹³. Він констатував, що, переходячи від покоління до покоління, фольклорні твори збагачуються новими елементами, що народна пісня — «це плід і результат життєвої сили і творчості багатьох століть і поколінь»¹⁴.

Просвітительський раціоналізм у підході до явищ народного побуту і культури в інтерпретації членів «Руської трійці» набував подекуди матеріалістичного звучання. Особливо цікава з цього погляду замітка І. Вагилевича «До історіоетнології», що збереглася в його архівній справі «Різні записи до слов'янської етнології»¹⁵. В ній ідеться про діалектичний зв'язок і зумовленість розвитку людини, характеру її традиційно-побутової культури, формування її етнічних ознак з реальними умовами буття і виробничою діяльністю. І. Вагилевич виділяє, зокрема, такі аспекти цього процесу: природа є виявом гармонії безперервного руху, і часткою її є людина; остання, будучи тісно зв'язаною з землею, трудиться в поті чола, щоб здобути поживу, житло, і цим зумовлений її розвиток, перехід від стану дикості до суспільно організованого побуту, до занять скотарством, рільництвом, різними ремеслами; в результаті діяльності людини в конкретних природних умовах складається певний спосіб життя, на основі якого «виробляється весь обсяг звичаїв і обичаїв», відбувається «духовний розвиток», у процесі тривалого побуту формується певне духовне обличчя народу, визначається його характер, створюється загальний образ звичаїв¹⁶.

Це, по суті, матеріалістичне розуміння складових самого предмета етнографії. Думка про генетичний зв'язок традиційно-побутової матеріальної і духовної культури з умовами і потребами життя людини проходить і в деяких інших працях І. Вагилевича, зокрема, у вступі рукопису його незавершеного дослідження про слов'янську символіку¹⁷.

З просвітительської точки зору в пам'ятках етнографії і фольклору цінувалося здебільшого те, що вважалося

¹³ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— П. 60.— Спр. 845.— Арк. 3.

¹⁴ Там же.— П. 51.— Спр. 745.— Арк. 1—2.

¹⁵ Там же.— Фонд І. Вагилевича.— П. 9.— Спр. 38.— Арк. 94.

¹⁶ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— П. 9.— Спр. 38.— Арк. 94/зв.

¹⁷ *Wagilewicz D. J. Symbolika słowiańska* // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— П. 7.— Спр. 34.— Арк. 6—8.

історично достовірним і відкидалося як не варте уваги все, що здавалося вимислом, оскільки воно, мовляв, не могло сприяти пізнанню народного побуту і народних потреб¹⁸. Члени «Трійці» бачили цінність у всьому комплексі традиційно-побутової культури, вважали її одним з основних джерел пізнання не тільки минулого, а й сучасного народу, його «істинної душі», життя, настроїв, мрій.

У цьому зв'язку набагато ширше, ніж у просвітительському окресленні, розглядалася «Руською трійцею» і науково-прикладна сфера етнографічного та фольклорного матеріалу. Крім звертання до нього як до історичного і археологічного джерела вона використовувала цей матеріал і в ряді інших важливих ділянок.

Принциповою була орієнтація гуртка М. Шашкевича на народні джерела в питанні формування літературної мови. Просвітительська думка або взагалі ігнорувала значення народної мови в розвитку літературної національної, або відводила їй лише підрядну роль. В. Белінський зазначав що Карамзін «не прислухався до мови простих людей і не вивчав взагалі рідних джерел»¹⁹. Дуже обережно і з різними застереженнями ставилися до народної мови попередники і сучасники «Руської трійці» (щодо питання про українську писемну мову на західноукраїнських землях).

У час, коли виступила «Руська трійця», панівним на західноукраїнських землях залишався погляд, що єдиною «руською» літературною мовою є церковнослов'янська чи слов'яно-руська. Такі твердження опирались на відповідні тези тогочасної науки, зокрема, праць основоположника слов'янської філології Й. Добровського, який відрізняв літературну мову від народної. І. Могильницький теж ділив мову на усну (народну) і книжну, віддаючи останній перевагу в літературному вжитку. М. Лучкай, говорячи з симпатією про народну мову, вважає її похідною від церковнослов'янської. Й. Левицький у своїй граматиці (1834) намагався підігнати народну мову під правила церковнослов'янської та ін.

Діячі «Руської трійці», незважаючи на запеклий опір войовничих апологетів церковнослов'янщини, репрезентованих верхівкою тогочасної української інтелігенції, рішуче відстоювали тезу, що тільки народна мова може стати основою літературної, маючи за приклад досвід опертої на народну основу мови нової української літератури, поворот до народності у мовному питанні інших слов'янських

¹⁸ Азадовский М. К. История русской фольклористики.— Т. 1.— С. 93.

¹⁹ Белінський В. Г. Літературно-критичні статті.— С. 44.

народів, особливо тих, що ставали на шлях національно-культурного відродження (словаків, сербохорватів). Прикметним є те, що члени гуртка Шашкевича надавали великої ваги органічному зв'язку літературної мови з її живим народним першоджерелом, етнографічними реальностями і фольклором. І. Вагилевич, орієнтуючи свій «Словник южноруський» на «Српски рјечник», в ще більшій мірі, ніж автор останнього Вук Караджич, надавав ваги етнографічним і фольклорним ілюстраціям у тлумаченні значення слів²⁰.

Положення про визначальну роль народної розмовної мови, мови фольклору у процесі формування національної літературної мови і зв'язане з цим програмне положення «Руської трійці» про розвиток літератури на народній основі з широким використанням надбань традиційно-побутової культури взагалі виходили за рамки ідеології просвітництва, яке виключало зв'язок професійної культури з народною. Це вже явні ознаки того ставлення до народної культури, яке вперше проголосили і висунули як один з основних постулатів своєї філософсько-естетичної концепції романтики.

На відміну від класицизму і просвітництва, які або не визнавали народної культури, або ставилися до неї як до периферійного явища, романтизм поставив у пряму залежність від зв'язку з цією культурою народність і національну самобутність літератури та мистецтва. Ці ідеї знайшли особливо сприятливий ґрунт у слов'янських країнах²¹. Їх гаряче сприйняла, зокрема, і «Руська трійця».

Справа тут, звичайно, не в простому сприйнятті ідей, не у впливі проповідуваного теоретиками романтизму культу фольклору, «оплодотворяючого нову поетику і нову поезію»²². Як вказував радянський вчений В. М. Жирмунський, «вплив не є випадковим механічним поштовхом ззовні. Щоб вплив став можливим, повинна існувати потреба в такому ідеологічному імпорті»²³.

Кінець XVIII — перші десятиліття XIX ст. — це період підйому антифеодального і національно-визвольного руху

²⁰ Про це І. Вагилевич говорить у листах до М. Погодіна від 13 грудня 1836 р. і 9 липня 1837 р., зокрема в листі до П. Шафарика від 3 жовтня 1836 р. // *Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.* — С. 7.

²¹ *Кравцов Н. И. Проблемы славянского фольклора.* — М., 1972. — С. 271—332.

²² *Коккьяра Д. История фольклористики в Европе.* — М., 1960. — С. 266.

²³ *Жирмунский В. М. Проблемы сравнительно-исторического изучения литератур // Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур.* — М., 1961. — С. 65.

в слов'янських країнах, інтенсивного процесу їх культурного відродження, становлення і розвитку національних літератур і літературних мов. В цих умовах народна традиція виступає як важливий, а в ряді слов'янських країн — як основний фактор етнічного самоутвердження і національного культурного розвитку. Констатуючи той факт, що поняття народності «всі, рішуче всі змішують... з простонародністю і почасти з тривіальністю», В. Г. Белінський писав у 1834 р., що таке розуміння народності в російській літературі зумовлене тим, що «наша національна фізіономія найбільше збереглася в нижчих шарах народу»²⁴.

Така ситуація в ще більшій мірі, ніж для Росії, була характерною для України і, зокрема, для її західних земель.

Певна річ, що Шашкевича і його товаришів покликали до діяльності не ті чи інші теоретичні доктрини, а насамперед насущні потреби народу. Але безсумнівним є те, що ідеї просвітництва і романтизму допомогли їм краще побачити, відчутти і усвідомити ці потреби, намітити конкретні завдання і заходи їх вирішення. З цих ідей вони взяли найбільш раціональні елементи. Саме тому демократичне просвітництво гармонійно поєдналося в поглядах і діяльності «Трійці» з прогресивним романтизмом. У літературній творчості, ставленні до народної культури і у великій мірі в науковій діяльності члени гуртка М. Шашкевича були безперечно романтиками. Але в них ми не бачимо характерних для західноєвропейського романтизму апологетики індивідуалізму, містики, витонченої чутливості, еротоманії, пошуків ідеалу «за межами дійсності»²⁵, стремління до екзотизму тощо. За своїм характером їх романтизм особливо близький до романтизму інших тогочасних слов'янських культурних діячів. Водночас йому властиві і свої особливості, з яких прикметні, зокрема, раціоналізм і прагматизм стосовно актуальних потреб свого народу.

«Руська трійця» не декларувала свого романтизму, але в поглядах, висловлюваннях її членів простежується виразний переключення і спорідненість з положеннями цього напряму суспільно-культурної і філософсько-естетичної думки. Бачимо в них і розуміння відмінності західноєвропейського і слов'янського романтизму. Так, у примітці до баладної пісні «Коли милий на війну йшов» Я. Головацький вказує, що упир у сюжеті пісні показаний інакше, ніж у німецьких

²⁴ Белінський В. Г. Літературно-критичні статті.— С. 81.

²⁵ Поспелов Г. Н. Может ли быть романтизм без романтики // Вопросы литературы.— 1964.— № 9.— С. 116.

романтичних баладах, зауваживши: «Німецький романтизм в цьому відношенні в Слов'янщині зовсім чужий»²⁶.

В останній час в нашій науці намітилося поглиблене вивчення романтизму «Руської трійці»²⁷. Однак поряд з висвітленням того загального, що вводило її в течію європейського, слов'янського чи національного романтизму, треба б більше звернути увагу і на притаманні їй особливості, на її власну версію романтизму²⁸.

Тут ми зупинилися лише на деяких основних моментах, які показують досить складну систему поглядів «Руської трійці», переконують, що вони не вкладаються беззастережно в рамки просвітительства, як слушно наголошується в дослідженнях останнього часу²⁹, що конкретно в питанні відношення до народної традиційно-побутової культури цим поглядам був властивий романтичний характер.

* * *

Я. Головацький вказував у своїх спогадах, що члени гуртка М. Шашкевича не просто сприйняли якісь готові настанови, а наполегливо шукали своєї дороги. «Ми,— писав він,— не переставали міркувати, сперечатися, тлумачити, перебирали всілякі теорії і гіпотези, вкінці прийшли до висновку, що про народ ми знаємо тільки з чуток, а народної мови, народного побуту зовсім не знаємо. Було вирішено, що треба йти між народ, дослідувати на місці, збирати з його власних уст пісні, котрі народ зберігає в пам'яті тисячі, записувати його приказки і прислів'я, його оповідання і перекази — нам філософам (тобто слухачам дворічного курсу загальноосвітніх дисциплін в університеті, який передував богослов'ю.— Р. К.), треба йти в народ і вчитися його мудрості»³⁰.

«Йти в народ», пізнати його життя, побут, звичаї, обряди, збирати усну поетичну творчість, учитися його мови, естетики, зрозуміти його душу, розум — типові настанови романтиків, основні складові теорії і практики романтичної

²⁶ Примітки відносяться до кінця 30-х чи початку 40-х років // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— П. 49.— Спр. 727.— Арк. 18.

²⁷ Маємо на увазі особливо монографію Т. І. Комаринця «Ідейно-естетичні основи українського романтизму», в якій це питання займає помітне місце.

²⁸ Маймин Е. А. О русском романтизме.— М., 1975.— С. 3—24.

²⁹ «Руська трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України.— С. 41—48.

³⁰ Головацький Я. Воспоминание о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 22.

народності. В цьому дусі, починаючи з перших слів («Наступило, кажеться, то время, когда познают истинную цену народности...»), написана передмова М. Максимовича до його збірника народних пісень, яка справила велике враження на членів «Руської трійці» і мала на них помітний вплив.

Другим джерелом, що істотно вплинуло на формування поглядів членів гуртка Шашкевича в цьому плані, можна назвати знаменитий трактат З. Доленги-Ходаковського «Про Слов'янщину перед християнством». Проникнутий глибоким пієтетом до культури «з-під темних, задимлених селянських стріх», цей твір уже після першої публікації у Кременці (1818) викликав великий резонанс, був передрукований у Львові 1819 р., користувався надзвичайною популярністю серед молоді і, за словами І. Франка, «сам образ цього благородного оригінала, що мандрував від села до села, жив на устах молоді, овіяний маревом легенди»³¹.

У «Русалці Дністровій» та в інших друкованих у той час працях «Трійці» немає прямих згадок про З. Доленгу-Ходаковського. Очевидно тому, що називати ім'я людини, яка захоплено говорила про дохристиянську Слов'янщину, відверто звинуватила католицьку церкву у знищенні багатьох цінних пам'яток слов'янських древностей, вважалася вільнодумцем і бунтівником, було небезпечно (тим більше для кандидата на сан священика). Однак в М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького, М. Ількевича зустрічаємо непоодинокі ремінісценції думок З. Доленги-Ходаковського. Серед їх рукописних матеріалів бачимо виписки з його праць («Про Слов'янщину перед християнством»). У листі до Коллара від 29 березня 1836 р. Я. Головацький називає цей твір «неоціненним»³², а його автора в іншому листі до цього ж адресата — «неповоротним, передчасно видертим Слов'янщині мужем» (маючи на увазі його завчасну смерть у 1825 р.)³³.

З. Доленга-Ходаковський згадується і в листах І. Вагилевича, який уже в 30-х роках мав намір видати твори З. Доленги-Ходаковського. У листі до М. Максимовича від 17 серпня 1838 р. він повідомляв, що хотів би зібрати усе, що написав Ходаковський, і видати. Це чи не найраніший задум такого плану. І. Вагилевич закликав М. Максимовича бути йому помічником у цьому, зазначав, що вже давно

³¹ Франко І.— Зібрання творів: У 50 т.— Т. 27.— С. 145.

³² Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 71.

³³ Там же.— С. 73.

носписував усе цього автора, що було друковане в польських виданнях, просив допомогти дістати публікації З. Доленги-Ходаковського в «Северном архиве» за 1824 р., «Вестнике Украинском» за 1817 р., «Сыне отечества» за 1820 р., а також те, що писали про нього Калайдович і Кеппен. З цього листа бачимо, що І. Вагилевич займався також розшуками рукописної спадщини Ходаковського і дещо «понаходив на горищах і кладовищах», цікавився його рукописами, що були в Максимовича³⁴. Про неопублікований лист З. Доленги-Ходаковського, який був у розпорядженні гуртка, згадує Я. Головацький у листі до Коллара від 13 серпня 1836 р.³⁵

І. Вагилевичу не вдалося здійснити видання праць З. Доленги-Ходаковського. Але він переклав з російської на польську мову і надрукував дослідження Ходаковського про давні дороги на Русі³⁶. Якусь участь брав І. Вагилевич у роботі над зібранням творів Ходаковського, що велася в Кракові в середині 40-х років. Про це згадується в кількох місцях листів невстановленої польської літераторки до І. Вагилевича з 1845 р.³⁷ Так, у листі від 15 липня 1845 р. вона просить І. Вагилевича привезти до Кракова портрет і листи Ходаковського³⁸. Можливо, що в ці руки І. Вагилевич передав збірку своїх матеріалів, що стосувалися З. Доленги-Ходаковського. Але і цьому виданню не судилося бути здійсненим — для нього не знайшлося видавця ні у Кракові, ні у Варшаві.

Все це переконує, що народознавча діяльність З. Доленги-Ходаковського була в центрі уваги гуртка Шашкевича і мала на нього чималий вплив. Чи не в найбільшій мірі захопив «Трійцю» приклад наукового подвижництва Ходаковського, його стремління до безпосереднього польового виявлення і дослідження простонародних пам'яток історії та культури. Мабуть, особливо під впливом народознавчих мандрівок Ходаковського члени гуртка поставили основний наголос на потребі «йти в народ» і в практичній

³⁴ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 203—204.

³⁵ Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 73.

³⁶ Dołęga-Chodakowski Z. Drogi komunikacyjne w starożytnej Rusi // Biblioteka Zakładu naukowego im. Ossolińskich.— Lwów, 1843.— Т. 7.— С. 111—138; Т. 8.— С. 75—102.

³⁷ Н. Н. Любное приклучение Ивана Вагилевича // Вестник Народного дома.— Львов, 1906.— № 1.— С. 8, 9, 10, 11. Про підготовку цього видання згадує І. Вагилевич і в листі до М. Погодіна від 12 серпня 1845 р. // Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— М., 1880.— Вып. 3.— С. 649.

³⁸ Н. Н. Любное приклучение Ивана Вагилевича.— С. 9.

реалізації цього завдання були, по суті, першими на Україні його послідовниками. Це відзначали вже сучасники. Наприклад, чеський літератор і вчений Карел Владислав Зап писав у 1840 р., що І. Вагилевич «як Ходаковський мандрує по світу без шеляга в кишені»³⁹.

У комплексі факторів, що стимулювали гурток Шашкевича до народознавчої діяльності важлива роль належить підготовленому Вацлавом з Олеська першому книжковому виданню в Галичині у 1833 р. великого збірника українських і польських пісень і музичного додатка до нього з інструментацією народних мелодій відомим польським скрипалем і композитором Каролем Ліпінським. Видання вражало уже самим обсягом вміщеного в ньому народнопісенного матеріалу, в якому переважав український — понад 600 пісень. Воно, за словами І. Франка, переконувало, що «в устах отсього простого хлопа-панщизняка живуть пісні та оповідання, котрими можна повеличатися перед світом, живе мова, котру не тільки допускають до книжок, але в котрій чужі люди знаходять дивну красоту, якої неосвічений русин досі не бачив і не розумів»⁴⁰.

Не могла не викликати роздумів цікаво, ерудовано і з великим піететом до народного поетичного слова написана обширна передмова упорядника, її думки про слов'янський характер українських і польських народних пісень, їх історизм, зв'язок із життям і світоглядом народу, важливість використання народних поетичних надбань для літературної творчості і розвитку національної мови, заклик до збирання пам'яток народної творчості. Членам гуртка імпонували захоплення і похвала, висловлені Вацлавом з Олеська, на адресу українських народних пісень, за живе зачіпали його зауваження про потребу опрацювання граматики української мови, її правопису, словника — на зразок В. Караджича, котрий для сербів «усталив правопис, найбільш логічний нині в цілій Європі»⁴¹.

Водночас це видання збудило в середовищі «Руської трійці» і критичну реакцію. Насамперед тим, що українські пісні були вміщені всуміш з польськими і надруковані польськими літерами⁴². І в ще більшій мірі — тенденційним

³⁹ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 45.

⁴⁰ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— К., 1986.— Т. 47.— С. 111.

⁴¹ Rozprawa wstępna // Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego...— S. XLVIII—XLIX.

⁴² Я. Головацький писав у своїх спогадах: «Ми гордились тим, що поляк ставив українські пісні набагато вище з поетичного погляду від польських, але ми були обурені, що українські народні пісні надру-

намаганням Вацлава з Олеська заперечити етнічну самобутність українського народу в Галичині, його негативним ставленням до прагнення українців мати свою літературу і «обґрунтуванням» доцільності її єдності з польською⁴³. Саме тому І. Вагилевич наголошував у листі до М. Погодіна від 8 березня 1836 р., що у виданні збірника Вацлава з Олеська малася на увазі більше польська словесність, ніж українська⁴⁴.

Так чи інакше, збірник Вацлава з Олеська мав значний вплив на активізацію і характер народознавчої діяльності гуртка М. Шашкевича.

З попередніх згадок знаємо про посилену увагу «Руської трійці» до російських, польських, чеських, південнослов'янських публікацій з етнографії і фольклористики. В листах до Я. Коллара Я. Головацький повідомляв, що надіслані адресатом книжки, серед яких були збірники чеських та словацьких народних пісень, широко використовуються в колах галицької молоді, вчених, в тому числі і самим губернським секретарем В. Залеським (Вацлавом з Олеська)⁴⁵. Предметом докладних студій гуртка була відома праця П. Шафарика «Історія слов'янської мови та літератури всіма наріччями» (1826) та інші дослідження визначного слов'янознавця.

Серед літератури, яка цікавила коло «Руської трійці», були праці західноєвропейських авторів, зокрема німецьких романтиків. Описуючи своє знайомство з М. Верещинським у Коломиї 1833 р., Я. Головацький характеризував його як високоосвічену людину, особливо в галузі гуманітарних наук, добре знайому з німецькою літературою, любителя російської історії і літератури, наголошував на важливому значенні спілкування з ним для розвитку поглядів на народність, філософію, естетику, культуру⁴⁶.

Зацікавлення членів «Руської трійці» літературою з народознавства, прагнення до досягнення її основних здобутків та подолання провінційної обмеженості в літературному і науковому житті Галичини добре простежується в їх працях, висловлюваннях, листуванні. Так, у листі до М. Мак-

ковані вперемішку з польськими і що надруковані польськими буквами» (Головацький Я. Воспоминание о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 12).

⁴³ Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego...— S. XLIII.

⁴⁴ Свенцицкий Н. С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.— С. 146.

⁴⁵ Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині ХІХ ст.— С. 69—70.

⁴⁶ Головацький Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии // Литературный сборник.— Львов, 1886.— Вып. 1.— С. 93.

симовича від 7 березня 1837 р. І. Вагилевич відзначав, що, незважаючи на вкрай несприятливі умови, цензурні утиски та інші перешкоди, він і його товариші намагаються з допомогою наукової літератури і зв'язків із слов'янськими вченими виробити широту поглядів⁴⁷.

Усе це переконує, що розмови і суперечки про народ, його культуру, ставлення до неї творчої інтелігенції, які велися в гуртку М. Шабкевича, мали аж ніяк не дилетантський характер. Виявом процесу утвердження науковості і демократичної спрямованості народознавчих устремлінь «Руської трійці» була і конкретна програма її пошуково-збирацької та дослідницької роботи.

На основі різних джерел (листів та інших матеріалів членів гуртка М. Шашкевича) М. Возняк у свій час зробив спробу окреслити коло народознавчих питань і завдань, які вони ставили перед собою: шукати «по церквах, монастирях, у містечках за старими рукописами, старопечатними книжками, грамотами, надгробними строєнями і надписами, старими образами», записувати «казки межі народом», легенди «о велетах», перекази «о бойках, лемках, гуцулах, дулібах (крайняки), ятвагах, волохах, уграх», з'ясувати, «чи оборонне місто, замок або город», чи немає пам'ятників у замку, дати їх докладні описи, фіксувати й назвища сіл, присілків, городищ, окружних урочищ, рік, потоків, озер, гір, горбів, полонин», вияснити «звідки зайшли або перейшли люди в ті або ті сторони і коли? Як старе село? В чім ходять люди (строй), як ставлять хати». Описувати «празники Купала, собітки, коляда, щедрівки, з туром ся водити, гаївки, русалки, радуниці, обжинки, весілля, похорони, обрядки, забобони о упирях, русалках, майках, вовкулаках, потерчатах, верожки, знахарі, перелестниці». Збирати «пісні народні, танці», відомості «о язичі, відміни, переміни, границі наречій». Звертати увагу, чи немає написів на «окопах, ушовбах, бовдах, печерах», «чи не виорюють або викопують костей, заліззя, бляшок, грошей». Вивчати «господарство, ремства, торгівлю, спосіб ставлення хат, млинів, бджільництво», рибальство, мисливство, «як ся звать місяці, звізди», відомості з «землеописання і статистики», цікавитися містом, вказувати, над якою рікою воно розташоване, «які уряди, торгівля, ремесла, які школи»⁴⁸.

Коли звести ці фрагментарні і на перший погляд не завжди логічно ув'язані замітки в певну систему, то поба-

⁴⁷ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 198.

⁴⁸ Возняк М. Маркіян Шашкевич як фольклорист.— С. 9—10.

чимо, що вони складають обширну програму, якою охоплені всі основні компоненти вивчення народу: його етнічної історії, пам'яток старовини, складу населення з погляду статистичного, етнографічного, наявності різних іноетнічних груп, історії і характеру поселень, міграційних рухів і демографічних процесів, традиційно-побутової культури з такими її складовими, як виробничо-господарські заняття (землеробство, тваринництво, мисливство, рибальство, бджільництво, ремесла, торгівля), будівництво, одяг, різні ділянки духовної народної культури — мова, звичаї, обряди, світогляд, традиційні знання, забобони, вірування, демонологія, топоніміка (включаючи і мікротопоніми), усна народна поезія, танці.

«Руська трійця» звертала увагу на вивчення місцевих народних ремесел і промислів: ткацтва, обробки дерева, гончарства, бондарства, обробки шкіри, солеваріння, виплавки заліза та ін.⁴⁹ Цілком у дусі тогочасної науки і те, що компоненти, які в наш час належать до предмета власне етнографії і фольклористики, виступають у комплексі із складовими інших галузей знань, зокрема археології, археографії, історії, краєзнавства, географії, лінгвістики, освіти населення.

Рецензуючи вказану працю М. Возняка, І. Франко зауважив, що діячі «Руської трійці» були добре ознайомлені з давнішими публікаціями, а їх програма збирання етнографічних матеріалів складена «на основі чужих взірців, але досить самостійно»⁵⁰. Оригінальність полягала насамперед у підпорядкуванні програми меті всебічного пізнання історії, побуту і культури народу та підготовки шляхом народознавчих досліджень тривкого ґрунту для освіти простолюддя і розвитку національної культури. І. Вагилевич підкреслював що «узнання народне» є великою і першочерговою роботою, тому треба б приділити їй основну увагу⁵¹. У наміченій програмі народознавчих досліджень він виділяє два головні підрозділи — виявлення і вивчення пам'яток, як він назвав, «мертвих» та «живих». До перших відніс предмети матеріальної культури — як дохристиянського походження (городища, могили, вали, печери, давні культові пам'ятки, кладовища, написи, знаряддя праці тощо), так і пізніші пам'ятки господарської діяльності, різні будівлі, церкви, огорожі, вироби рукоділля і промислів як «хісновні» (утилітарні), так і «оздобні» (декоративні).

⁴⁹ Там же. — С. 10.

⁵⁰ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. — К., 1983. — Т. 38. — С. 501.

⁵¹ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. — С. 195.

До других — усе те, що відноситься до духовної сфери життя народу: традиційні знання, звичаї, обряди, вірування, забобони, ігри, забави, пісні, прислів'я, приказки, казки, легенди, перекази та ін.⁵²

Відзначаючи прагнення «Руської трійці» охопити дослідженням усі ділянки народної традиційно-побутової культури, Я. Головацький вказував: «Зрештою, нам о то ходить, щоб зібрати все, дотикаюче народності»⁵³. Таке масштабне завдання ставилося в умовах західноукраїнських земель вперше, та й після «Руської трійці» тут не скоро можна вказати на щось подібне.

Самостійний підхід до питання вивчення народу і його культури простежується в багатьох моментах діяльності «Руської трійці», зокрема, в її критичному ставленні до досвіду і положень попередників (збірників Вацлава з Олеська і Жеготи Паулі, праць І. Червінського, Л. Голембівського, етнографічних нотаток К. Вуйціцького та ін.), у прагненні удосконалити, поглибити наявні зразки (лексикографічну схему словника народної мови В. Караджича в інтерпретації І. Вагилевича), намаганні по-іншому розглядати різні явища. В програмі гуртка Шашкевича чи не вперше зазвучала думка про потребу етнографічного вивчення не тільки села, а й міста.

Як видно із наведеної програми, основне місце в комплексі народознавчих досліджень «Трійці» займали власне етнографічні і фольклористичні питання. До розробки останніх її члени підходили з наукових позицій. Вживали, до речі, і самі назви «етнографія» та «етнологія» (в тогочасному, звичайно, їх значенні). У листах І. Вагилевича, Я. Головацького часто згадуються заняття, праці «з етнографії», відзначається їх розуміння останньої як окремої наукової дисципліни. «Мое стремление в трудах литературных е общеслов'янское, починаючи від руського по предметах філології і етнології», — писав І. Вагилевич⁵⁴.

На основі кращих тогочасних досягнень наукового народознавства, але з глибоким власним їх осмисленням склалася в середовищі «Руської трійці» і певна теоретична система підходу до народної культури, розуміння її природи, змісту, до завдань і методів її дослідження.

⁵² Там же. — С. 195—196.

⁵³ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. — С. 298.

⁵⁴ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861). — Вып. 3. — С. 638.

Уже з самого початку члени гуртка М. Шашкевича поділяли прогресивні погляди на народ, його культурні надбання і в процесі своєї діяльності послідовно розвивали та поглиблювали демократичну концепцію цих поглядів. Привнесення «власного» в існуючі судження базувалося переважно на безпосередньому пізнанні народу й усвідомленні його потреб. Вони не задовольнялися поверховим ознайомленням з селом (що було властиве багатьом романтикам), а ставили своїм завданням якомога глибше проникнути в усі сфери життя трудового народу, розкрити, за словами І. Вагилевича, всі історичні й поетичні «зародиши, бившие по сю пору в скритності і неізнаності»⁵⁵. Аж ніяк не можна погодитися з думкою, що члени «Руської трійці» «бачили лише абстрактний народ, суцільну селянську масу»⁵⁶. Вони знали народ, його життя, соціальні умови, культуру краще, ніж багато їх сучасників, знали з першоджерела, так сказати, з автопсії. Бачили і різні соціальні прошарки в загальній структурі народу. Чітко окреслене в поглядах гуртка і розуміння народу як живого організму, носія історично зумовлених етнічних функцій і ознак.

М. Шашкевич і його товариші високо ставили морально-етичні народні устої, відкидали і заперечували твердження дворянсько-поміщицьких авторів про ледачість, негосподарність, тупість та інші «природжені вади» українських селян. І. Вагилевич у розвідках про гуцулів і бойків, а Я. Головацький в описах своїх мандрівок по Галичині, Буковині та Закарпатті, в інших працях, вказували на складні соціально-економічні обставини життя народних мас, часто малосприятливі природні умови. І при цьому з подивом і повагою відзначали високу життєздатність простого народу, його працьовитість, винахідливість, стійкість у періоди складних історичних випробувань і в повсякденній боротьбі за існування, такі його якості, як чесність, доброту, ввічливість⁵⁷.

«Руська трійця» утверджувала погляд про головну роль простого народу у процесі суспільного розвитку, вказувала, що саме цей народ є основним творцем, охоронцем і носієм надбань етнічної традиційно-побутової культури, під-

⁵⁵ *Свенцицкий И. С.* Материали по истории возрождения Карпатской Руси.— С. 146.

⁵⁶ *Комаринец Т. І.* Ідейно-естетичні основи українського романтизму.— С. 73.

⁵⁷ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 725.— П. 49.— Арк. 4; Спр. 726.— Арк. 7; *Головацький Я.* Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі // Жовтень.— 1976.— № 6.— С. 49—94.

креслювала думку, що коли в умовах іноземного поневолення «заможні верстви руського народу», «вищі верстви» відцуралися своєї мови, обрядів, звичаїв, простий народ зберіг їх, залишився вірним традиціям своїх предків і творцем нових духовних цінностей⁵⁸. І. Вагилевич писав у листі до М. Максимовича від 7 березня 1837 р., що коли духовне життя давньої Русі у вищих сферах «притьмило», то це життя перенеслося в хати селян⁵⁹.

В поглядах гуртка чітко простежується відмежування від аристократичної концепції фольклору, яка була поширена в той час серед певних літературних кіл. Якщо, наприклад, Д. Зубрицький запевняв, що кращі надбання народної поезії, зокрема «сповнені насолоди пісні», були створені в середовищі вищих освічених верств, а простий народ лише перейняв і зберіг їх між собою⁶⁰, то «Трійця» послідовно розвивала думку про головне значення народних мас у творенні всіх видів традиційно-побутової культури, про зв'язок останньої з їх життям. І. Вагилевич у «Передговорі» до народних пісень відзначав, що трудовий люд висловлював у поетичному слові «всьо, що видів, що терпів і що діяв», виливав настрої, якими сповнювалася його душа і якими супроводжувалася його боротьба з насильством⁶¹. Цю ж думку він наголошував в цитованому листі до М. Максимовича, відзначаючи, що традиційна духовна культура — це «в огортці ся появляюча бувалиця житні цілого народу».

Виходячи з таких міркувань, члени «Трійці» вимагали розглядати всі явища традиційно-побутової матеріальної і духовної культури в тісному зв'язку з історією, з реальними умовами життя народу. Вони протистояли не тільки дворянсько-поміщицькому погордливому ставленню до народної культури, але й ігноруванню та переслідуванню останньої церквою. Уже сам факт, що вони приділяли так багато уваги давнім верствам народної культури, з таким пієтетом говорили про її язичницькі пам'ятки, був до певної міри викликом християнській ідеології і діяльності церковної ієрархії щодо викорінення залишків давніх вірувань і культів. І хоч висловитись з такою прямою на цю тему, як З. Доленга-Ходаковський, вони не могли, все ж цілком поділяли позицію в цьому питанні його трактату «Про Слов'янщину перед християнством».

⁵⁸ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 728.— П. 49.— Арк. 10; Спр. 845.— П. 60.— Арк. 33.

⁵⁹ *Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я.*— Твори.— С. 194.

⁶⁰ *Zubricki D.* O śpiewach ludu polspolitego.— S. 50.

⁶¹ Русалка Дністровая.— С. XIV.

Відповідні свідчення знаходимо серед збережених рукописних матеріалів членів гуртка. Так, у начерках дослідження про традиційні колядні звичаї і обряди (30-ті — початок 40-х років) Я. Головацький з жалем констатує, що, прагнучи «погубити пам'ятки ідолопоклонства», церква посилено замінює давні народні колядки набожними піснями⁶². Захистові народного звичаю гаївок від переслідування церковниками присвячена і його замітка «Обрядові пісні гаївки»⁶³. Автор вказував, що гаївкові ігри і співи стосувалися не стільки язичницьких культів, скільки були виявом радості, пов'язаної з приходом весни, оживленням природи.

Християнсько-ортодоксальну нетерпимість щодо народних традицій осуджував І. Вагилевич, зокрема, в дослідженнях про слов'янську символіку і демонологію, народні колядні звичаї та ін. І в цьому питанні «Руська трійця» займала позицію, відмінну від дворянсько-поміщицького народознавства, яке нерідко прямо вимагало від церкви і урядових чинників боротися з залишками язичництва у віруваннях, звичаях і обрядах простолюду. Наприклад, І. Червінський гостро виступав проти сільського духовенства, яке мирилося з «поганськими звичаями» і всілякими іншими «грубої свідомості вимислами»⁶⁴.

Члени «Руської трійці» наголошували не тільки пізнавальну вартість народної традиційно-побутової культури, а й її велику естетичну та виховну цінність. Після початкового захоплення народними колядками як пам'ятками старовини, І. Вагилевич швидко збагнув і високо оцінив також їх незвичайну поетичну вартість⁶⁵. М. Шашкевич називав кращі надбання народної культури «неув'ядаемою красою предвіцькою»⁶⁶. Я. Головацький розглядав традиційну духовну культуру як певну художню систему, яку він називав «простонародною літературою». До останньої належали, за його визначенням, не тільки різні види уснопетичної творчості — «народні приповідки або прислів'я і приказки як образні поняття о філософії.., казки і повісті, а особливо пісні народні», а й традиційні звичаї, обряди, народні календарні і сімейні свята, «вірування народу, його

⁶² ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 723.— П. 49.— Арк. 4—6.

⁶³ Там же.— Арк. 11.

⁶⁴ *Czerwiński I. Okolica zadniestrzka między Stryjem i Łomnicą.*— S. 128, 182.

⁶⁵ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 644—648.

⁶⁶ *Шашкевич М.* Старина.— С. 116.

міфологія, демонологія»⁶⁷, тобто і ряд видів традиційної духовної культури, які належали до предметної сфери етнографії.

Комплексний розгляд етнографічних і фольклорних явищ був характерним для того часу. «Руська трійця» виходила з чіткого розуміння їх тісного функціонального взаємозв'язку, особливо в обрядово-звичаєвій сфері, де обрядове дійство і його поетичний супровід зливаються воедино, генетичної залежності багатьох уснопоетичних народних творів від історичних, соціально-економічних умов буття, традиційних світоглядних уявлень і вірувань.

Своє осмислення в поглядах «Руської трійці» набуло і романтичне положення про традиційну народну культуру як основу професійної національної культури. І. Вагилевич називав народні духовні надбання «зорею словесності питомої»⁶⁸, Я. Головацький — «простонародною неписаною словесністю». Згодом Я. Головацький також вказував, що ця словесність «щасливо дохована в пам'яті народній, є істинним вираженням народної волі, образования народно-го язика, умственного розвитку і норовственного состоянія народа. Она виражеться в его обрядах, обычаях, в преданіях старины і народної поезії»⁶⁹. Він відзначав зв'язок і взаємодію неписаної і писемної словесності, розглядав їх у єдиному комплексі національної художньої культури, намагався визначити і їхню відмінність як різних систем, вказував, що простонародна словесність більше заховала рис народності, ніж писемна література, оскільки ця остання переймає багато з літературного досвіду інших народів, наслідуює часто чуже, а перша — «не позичена, не пере-саджена, але плід зі свого зерна, і плід своєї землі, свого питомого народа»⁷⁰.

Члени «Руської трійці» розуміли важливу етновизначальну функцію народної традиційної культури, оскільки всякий народ «має своє особливо наліччє (фізіономію), свої особні норовственні (моральні) і фізичеські питомости, живе своєю особною житнію»⁷¹. Вони вказували, що народна мова, звичаї, обряди, фольклор належать до основних етнокультурних факторів, тому ті, що відмовляються

⁶⁷ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 745.— П. 51.— Арк. 1—3; Спр. 723.— П. 49.— Арк. 6/зв.

⁶⁸ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я.— Твори.— С. 196.

⁶⁹ Головацький Я. Три вступительні преподаванія о русской словесности // Писання М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького.— Львів, 1884.— С. 331.

⁷⁰ Там же.— С. 332.

⁷¹ Там же.— С. 329.

від них, втрачають зв'язок зі своєю народністю. І. Вагилевич писав, що з найдавніших часів формування етнічних спільностей було тісно поєднане зі складанням відповідних мовних едностей, визначалося «усвідомленням своєї індивідуальності як народу через єдність мови»⁷². Я. Головацький також відзначав велику етнооб'єднуючу роль фольклору, зокрема пісенного: «Слід визнати, що пісні зв'язують племена в народ. Разом з віруванням і церковними обрядами вони з'єднують народ в єдине ціле»⁷³.

Спільність культури, включаючи мову, і в марксистській науці відзначається як важливий компонент і фактор етносу, хоч, звичайно, соціально-історична сутність останнього цим не обмежується⁷⁴. Істотність розуміння етнооб'єднуючої функції традиційно-побутової культури в поглядах «Руської трійці» підсилюється ще й тим, що це положення вона використовувала як один з доказів етнокультурної єдності політично розчленованого народу. І не тільки в теоретичному плані, а й головним чином як висновок практичних польових досліджень. Я. Головацький підкреслював, що під час етнографічних мандрівок він переконувався, що в Галичині, на Буковині і Закарпатті «народ той же самий — руський»⁷⁵.

У своїх народознавчих дослідженнях члени гуртка М. Шашкевича виразно виходили з теоретичної настанови — розглядати явища народної культури в широких внутрієтнічних і міжєтнічних зв'язках, в міжслов'янському контексті. Навіть освоюючись на вивченні обмеженого регіонального матеріалу, вони ніколи не задовольнялися голим емпіризмом, не замикалися в провінціалізмі, галицькому партикуляризмі, а зверталися до широких порівняльних зіставлень, прагнули до виходу на важливі наукові узагальнення.

Велику увагу приділяла «Трійця» науковому аналізу самих явищ народної культури. Показові методичні настанови М. Шашкевича, висловлені у рецензії на «Русское весіле» Й. Лозинського, його наголос на потребі розглядати обрядовий фольклор разом з описом самих обрядів, охоплювати увагою однорідні явища з різних місцевостей, з'ясовувати їх історико-генетичне підгрунтя, значимість змістових дета-

⁷² *Wagilewicz D. J. Symbolika Słowiańska.*— Арк. 151.

⁷³ ЛНБ — Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 745.— П. 51.— Арк. 2.

⁷⁴ *Бромлей Ю. В. Этнос и этнография.*— М., 1973; *Итс Р. Ф. Введение в этнографию.*— Ленинград, 1974.— С. 6—8.

⁷⁵ *Головацкий Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии.*— С. 94.

лей і символів у піснях і обрядах — «котрі передвіцькі, а котрі нинішні, яка в них всіх разом мисль; що там діють князі, княгині, бояри, хоругви, коровай, кудерне деревце в нім, золотокуючі ковальчики, що косу розковують, едмашки, паволока, посаг, хліб і сіль, козаки, скупини і мно-го енчого»⁷⁶. Відзначалася і важливість використання етнографічного матеріалу для розкриття змісту, пояснення багатьох моментів фольклорних творів. Я. Головацький пи-сав у листі до О. Бодяньського від 14 березня 1844 р. про коментування народних пісень: «Відав, придадуться приписки і описання обрядів, звичаїв, товковання слів незрозумілих і других етнографічних замічаній»⁷⁷.

Особливо проникливими і незвичайними для свого часу слід визнати зауваження М. Шашкевича про наукову до-цільність вивчення причин живучості давніх пам'яток на-родної духовної культури, їх зв'язку з сучасністю, життям народу, дослідження мелодики народних пісень, особливостей їх жанрових різновидів⁷⁸. Ці думки поділяли й інші члени гуртка. У багатьох випадках вони, особливо І. Ваги-левич, Я. Головацький, дали яскраві зразки наукового ана-лізу пам'яток етнографії і фольклору.

На реалізацію цих завдань була націлена і методика збирацької роботи «Трійці». Після початкового аматорсько-го ставлення до збирання етнографічного і фольклорного матеріалу вона твердо стає на науковий ґрунт, використо-вує і розвиває кращі досягнення народознавства в цій га-лузі.

Члени гуртка послідовно дотримувалися свого основ-ного кредо: по-справжньому пізнати народ, його життя, мо-ву, культуру можна тільки шляхом безпосереднього ви-вчення, дослідження «із самого джерела»⁷⁹. Тому надава-ли першорядного значення польовій роботі, шукали прямих контактів з простолюддям. Я. Головацький вказував, що при кожній можливості він вступав у розмову з селянами, а під час мандрівок не заходив до священників, а зупинявся в курній селянській хаті, де звучали жива народна мова, пісня, оповідання⁸⁰.

⁷⁶ Русалка Дністровая.— С. 131.

⁷⁷ Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 104.

⁷⁸ Шашкевич М. Руское весіле, описаное через І. Лозинського.— С. 131.

⁷⁹ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 91.

⁸⁰ Там же; Головацький Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии.— С. 89, 90.

І сама польова робота мала чітко продуманий системний характер. Для обстеження обиралися такі місця, де населення «більше зберегло свою непідроблену народність»⁸¹. З народної традиційної культури фіксувалося не просто те, що лежало на поверхні, а велися пошуки відповідного матеріалу й інформаторів. «Треба знати, які пісні збирати, ...їх треба збирати уміти — треба ловити в ту щасливу хвилину, коли утруджений і склопотаний чоловік віддихне цілими грудьми, запіє від щирого серця...» — писав Я. Головацький⁸². І. Вагилевич віддавав перевагу при записах народних колядок заспівувачам колядних груп — так званим «вайдам», які найкраще знали репертуар.

Польові фіксації члени гуртка вели за методикою, яка й нині поширена в практиці фольклористів і етнографів: у спеціальних зошитах, олівцем з наступним підведенням цих записів чорнилом. Мали на увазі і потребу паспортизації етнографічної та фольклористичної інформації — у непоодиноких випадках вказували місце, час записів, інформаторів, деякі відомості про них, побутування того чи іншого явища.

У теоретичних настановах і практичній діяльності «Трійці» значна увага надавалася поєднанню польового матеріалу з відповідними даними літературних і архівних джерел. М. Шашкевич докоряв Й. Лозинському за те, що він не використав відомостей про весільну обрядовість українців із уже опублікованих праць. Так само як збирачі і дослідники пам'яток народної традиційної культури — М. Чулков, В. Тредьяковський, М. Новіков, члени гуртка вели пошуки рукописних пісенників XVII—XVIII ст., використовували їх матеріали поряд з польовими записами, вказували на історичну глибину тих чи інших явищ. Так, у «Русалці Дністровій» була надрукована пісня про Варну («Кляла цариця, вельможна пані»), виявлена в одному з давніх галицьких збірників. Вона, як зазначав Головацький, «служить доказом того, що ще у XVIII ст. співались серед народу в Галичині козацькі пісні, не говорячи вже про Україну (мається на увазі Наддніпрянщина.— Р. К.), цю заповітну землю народної волі і народного лицарства, де сміливі подвиги козаків давали постійні сюжети для історичних пісень»⁸³.

⁸¹ Головацький Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии.— С. 89.

⁸² Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 296, 297.

⁸³ Головацький Я. Заметки и дополнения к статьям г. Пыпина, напечатанным в «Вестнике Европы» за 1885 и 1886 годы.— Вильно.— 1888.— С. 35.

Із сказаного випливає висновок, що пильна увага «Руської трійці» до етнографічних і фольклорних джерел була зумовлена не стільки впливом романтичного захоплення ними, скільки усвідомленням істотності і значимості їх вивчення в процесі пізнання народу, розвитку національної мови і літератури та вирішення інших народознавчих завдань. Питання етнографічного і фольклористичного характеру належали до ключових у загальній народознавчій концепції і програмі гуртка. Їх теоретична інтерпретація ґрунтувалася на досягненнях тогочасної народознавчої слов'янської науки, освоєних і осмислених членами «Руської трійці» у світлі їх основних завдань і демократичної тенденційності. Науково системний і цілеспрямований характер етнографічних і фольклористичних інтересів гуртка М. Шашкевича розкривається і в самій практиці його пошуково-збирацької, дослідницької та організаційної народознавчої діяльності.

Організація етнографічно-фольклористичної збирацької роботи

Реалізація народознавчої програми «Руської трійці» тісно пов'язувалася з існуючим доробком вивчення західноукраїнських земель, з організаційною роботою з метою спрямування етнографічних і фольклористичних занять у потрібне русло, активізації інтересу до цієї справи і залучення до неї якнайбільше людей.

Уже на початку своєї діяльності члени гуртка М. Шашкевича звернули увагу на надруковану латинню в Буді у 1830 р. граматику слов'яно-руської мови закарпатця *Михайла Лучкая* (1789—1843), в якій як зразки народної мови наводилися записані на Закарпатті фольклорні твори — 124 приказки і прислів'я, загадки, каламбури, кілька народних пісень, оповідання і вірші, написані в дусі фольклору¹. У передмові до цієї праці М. Лучкай наголошує, що закарпатські русини є частиною великого народу, що вони говорять тією ж мовою, що й над Дніпром, у Галичині, на Волині, Буковині, стверджує їх автохтонність на місцях теперішнього розселення. Багатство архаїзмів у закарпатських народних говорах він розглядав як свідчення близькості мови простолюддя до церковнослов'янської, яку помилково вважав праматір'ю української мови. Автор граматики з захопленням писав про народнопоетичну творчість закарпатських українців, відзначав широке побутування приказок і прислів'їв, загадок, в яких виявляється «бистрий розум народу», «живість та проникливість вислову». «Навіть народні оповідання, — писав він, — складені так талановито, що і поміж культурними народами ледве чи знайдеш щось подібне».

ГраMATика М. Лучкая служила для «Руської трійці» одним із перших джерел ознайомлення з народною культурою закарпатських українців, вона засвідчувала пробудження інтересу до неї серед місцевої інтелігенції. Цю пра-

¹ *Luts kay M. Grammatica slavo-ruthena.*— Budaе, 1830.— P. 158—175.

цю особливо відзначав М. Шашкевич, він згадав її в статті «Азбука і абетка». Я. Головацький при першій же нагоді під час подорожі по Закарпаттю у 1835 р. відвідав М. Лучкая в Ужгороді. І. Вагилевич в листі від 8 березня 1836 р. рекомендував М. Погодіну граматику М. Лучкая як одну з кращих праць цього роду².

Менш прихильно висловлювалися члени «Руської трійці» про видану по-німецьки граматику української мови галицького вченого і письменника *Йосипа Левицького* (1801—1860)³, очевидно,— за непослідовність і клерикально-консервативну обмеженість поглядів її автора на питання розвитку літератури і літературної мови галицьких українців. Однак ця праця була помітним культурним явищем. У ній вказувалося на мовну і етнокультурну єдність українського населення Галичини з наддніпрянськими і закарпатськими українцями, наводилися цитати з «Енеїди» І. Котляревського, називалися «ГраMATика малоросійського наречія» О. Павловського, збірники пісень Прача, Цертелева, Попова, Калатиліна, Вацлава з Олеська.

Прихильне ставлення Й. Левицького до народної мови виявилось в насиченості його граматики фольклорним матеріалом, який використовується для прикладів при граматичних правилах і найбільше — для вправ при читанні («Leseübung»). Тут бачимо народні пісні⁴, збірку із 148-ми приповідок і прислів'їв, упорядкованих за алфавітом з німецьким тлумаченням їх змісту⁵, 13 загадок⁶. Крім деяких пісень, взятих із збірника Вацлава з Олеська, більшість вміщеного в граматиці фольклорного матеріалу раніше не друкувалась. Це, зокрема, оригінальні зразки народних паремій, ряд коломийок, ліричних пісень, цікавий текст жартівливої пісні про комара та ін. Ці твори напевне походили з власних записів автора граматики. Серед його архівних матеріалів збереглися автографи фольклорних та етнографічних фіксацій⁷, в тому числі і зошит із записами народних колядок та колядних звичаїв, зробленими у 30-х роках у с. Шкло (тепер Яворівського р-ну Львівської

² *Свенцицкий И. С.* Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.— С. 147.

³ *Lewicki J.* Grammatik der Ruthenischen oder Kleinrussischen Sprache in Galizien.— Przemyśl, 1834.

⁴ *Lewicki J.* Grammatik...— S. 67, 163, 169, 171, 175, 177, 178, 179, 180, 186, 195, 200, 201.

⁵ *Ibid.*— S. 201—210.

⁶ *Ibid.*— S. 210—211.

⁷ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Народного дому.— № 171.— П. 35.— Зош. 14, 31.

обл.*), де Й. Левицький був священником (1833—1844), в сусідніх селах Улазові і Мокротині⁸.

Члени «Руської трійці» знали про збирацьку роботу Й. Левицького. Я. Головацький узяв для свого збірника його записи пісень, зауваживши, що вони записані у Жовківській окрузі⁹. Збірку приказок і прислів'їв Й. Левицького використав згодом І. Франко у своєму виданні «Галицько-руські народні приповідки»¹⁰.

І. Срезневський про граматику Й. Левицького писав, що її автор далеко залишив за собою своїх попередників, умів спостерігати живу мову і користуватися як багатствами народної словесності, так і граматичними працями про інші слов'янські мови¹¹. Це, можливо, дещо перебільшена оцінка граматики, особливо її стосунку до народної мови. Ближчим до правди був І. Франко, за словами якого, вплив народної мови, народної поезії на Й. Левицького був «не великий і не тривкий»¹². А все ж цей вплив мав місце, як і активне зацікавлення Й. Левицького народною культурою. І це якоюсь мірою наближало його до інтересів «Руської трійці».

Близьким до гуртка М. Шашкевича, хоч формально не належав до нього, а в деяких питаннях (зокрема азбучному) розходився з ним, був *Йосип Лозинський* (1807—1889). Він виступав прихильником народної мови в письменстві, виявляв живий інтерес до народних звичаїв, фольклору. Ще під час навчання в перемишльській гімназії записував у рідному селі (Гурко поблизу Перемишля, тепер ПНР) народні пісні і звичаї. З юнацьких років походить, зокрема, його нарис про гаївки, звані в тих місцевостях «галагівками», з описом народних великодніх обрядів, молодіжних ігор, гаївок, що був надрукований тільки в 1860 р.¹³

Найбільшим досягненням Й. Лозинського став опис народного весілля з обрядовими піснями, надрукований окре-

* Тут і далі в дужках подається назва населеного пункту і його адміністративна приналежність за сучасним адміністративно-територіальним поділом.

⁸ *Яворский Ю.* Из этнографической тетрадки 1830-х годов // Научно-литературный сборник.— Львов, 1902.— Т. 2, кн. 1.— С. 13—25.

⁹ *Возняк М.* У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 121.

¹⁰ *Франко І.* Галицько-руські народні приповідки.— Львів, 1901—1905.— Т. 2.— С. VII.

¹¹ *Срезневский И.* Донесение г. министру народного просвещения // Журнал Министерства народного просвещения.— Спб., 1843.— Ч. 37.— Отд. 4.— С. 56.

¹² *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т.— К., 1981.— Т. 31.— С. 324.

¹³ *Лозинский И.* Галагивка // Зоря галицька яко альбум на год 1860.— Львов, 1860.— С. 506—515.

мою книжкою в 1835 р.¹⁴ Видання цієї праці польським алфавітом і попередня стаття Й. Лозинського про доцільність введення «абцадла» (латинки) в українську писемність¹⁵ було розцінене в Галичині як підспівування асиміляторським тенденціям польської шляхти і викликало рішуче заперечення з боку української громадськості, зокрема «Руської трійці». Очевидно, ці факти спричинилися до того, що поява «Руского весіля» була сприйнята досить холодно і навіть скептично. В непоодиноких випадках перебільшувалося використання в ній чужих публікацій, знецінювався вклад автора.

Інерція таких поглядів виявилася досить стійкою і в наступні десятиріччя. Навіть І. Франко у своєму нарисі «Русько-український театр. (Історичні обриси)» (1894) категорично відмовив «Рускому весілю» в науковій вартості, хоча і зазначав: «Та все-таки це перший систематичний опис обрядів весільних, чого в згаданих польських збірниках не було... «*Ruskoje wesile*» Лозинського заслуговувало б на докладний розбір з погляду на репертуар пісень у нім заміщених, і з погляду на обряди. Пипін у своїй «Южнорусской етнографії» лишив його без розбору — може, й не мав його в руках»¹⁶. Дещо пізніше у статті «Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в.» (1900) І. Франко назвав: «Руское весіле» Й. Лозинського «цінною книжкою»¹⁷.

Незважаючи на негативне ставлення «Руської трійці» до алфавітного проекту Й. Лозинського та упередженість до його виступів, «Руское весіле» оцінювалося в її середовищі загалом позитивно. М. Шашкевич у своїй критично заостреній рецензії все ж назвав цю працю «хорошим ділом»¹⁸. Поза увагою М. Шашкевича і його товаришів не залишилося те, що «Руское весіле» було по суті першою ґрунтовною спробою упорядкувати весільні пісні в певній системі і подати їх разом з описом народного весільного обряду. В рецензії уже з перших слів наголошувалося: «Велика і всехвальна була гадка писателя сего діла згорнути ладкання, привести їх в лад і приложити к ним опис обрядів весільних народа руского. Потрудився писатель немало, заким їх з-помеж народа, з вічної казав-бись нетям-

¹⁴ *Ruskoje wesile*, opysanoje czerez J. Łozińskiego.— Peremyszl, 1835.

¹⁵ *Łoziński J.* O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego // *Rozmaitości*.— Lwów, 1834.— N 29.

¹⁶ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— К., 1981.— Т. 29.— С. 322.

¹⁷ Возняк М. З життя і творчості Івана Франка.— К., 1955.— С. 235.

¹⁸ Русалка Дністровая.— С. 131.

ки двиг, також з других писателів виняв і всякую піснь на єї питомім поставив місці»¹⁹.

Це була найоб'єктивніша в той час оцінка «Руского весіля», в ній відзначалася власна збирацька праця Й. Лозинського, вказувалося і на те, що він використав матеріал з інших джерел і поставив його на відповідному місці. І справді нема підстав цю працю вважати компілятивною мішаниною, як це тенденційно робив Й. Левицький та деякі інші пізніші автори. У ній чітко зазначено — в передмові і в кожному конкретному випадку в посторінкових посиланнях — що взято з праць попередників, зокрема, з монографії «Lud polski» Л. Голембйовського (1830) і збірника Вацлава з Олеська (1833). Праця Й. Лозинського має характер не просто механічного змішування свого і чужого, а скоріше порівняльного зіставлення того, що автор зафіксував у своїй місцевості (середньому Посянні) з відповідним матеріалом з інших районів України, а також з Білорусії і Росії. Саме цей східнослов'янський контекст праці є цінною і новаторською її рисою. В її змісті було закладене чітке ствердження етнокультурної єдності українців західних земель із східними і взагалі — із східнослов'янським світом, полемічне заперечення трактування їх як «люду польського». Цим спрямування праці Й. Лозинського було співзвучним з ідейною позицією «Руської трійці».

Коли додати, що книжка містить багату і в непоодиноких випадках унікальну інформацію про народну весільну обрядовість (в ній понад 200 записаних Й. Лозинським обрядових весільних пісень), що є можливість окреслити місцевість цих записів (рідне село автора і недалеко від нього с. Радохинці — тепер Мостиського р-ну Львівської обл., суміжні села, назви яких згадуються в піснях і коментарях) та їх хронологію (початок 30-х років), що зберігся первісний автограф праці гражданкою (датований 1834-м роком)²⁰, — то є всі підстави твердити, що «Руское весіле» справді цінна пам'ятка української етнографії і фольклористики.

Ще у 20-х роках збиранням етнографічного і фольклорного матеріалу займався *Григорій Ількевич* (1801—1841) — спочатку на Волині²¹, а з другої половини 20-х років, коли

¹⁹ Русалка Дністровая.— С. 130.

²⁰ Руское весіле описаное через Й. Лозинського. 1934 // Наукова бібліотека Львівського університету.— Відділ рукописів.— № 724/11.

²¹ У одній із своїх статей Г. Ількевич, описуючи архаїчний звичай обмивання молодих перед вінчанням, вказує, що був його очевидцем на Волині біля Бугу приблизно у 1820 р. (*Miroslaw. Zabobony istnie-*

став учителем у Коломиї,— на Покутті. Його записами народних пісень у значній мірі скористався Вацлав з Олеська у своєму збірнику²². Тому не дивно, що збирацька діяльність Г. Ількевича була відомою у Львові, зокрема в колі «Руської трійці». Я. Головацький вказує у своїх спогадах, що про учителя Г. Ількевича з Коломиї, який збирає народні пісні, він почув ще у Львові²³, тобто до того, коли відбулося їх особисте знайомство під час його першої етнографічної мандрівки 1833 р.

З того часу були налагоджені близькі взаємини гуртка М. Шашкевича з Г. Ількевичем. Незважаючи на віддаленість од Львова, в середовищі «Руської трійці» Ількевич вважався своєю людиною, як і активні члени гуртка був наділений прибраним іменем «Мирослав», яким Г. Ількевич користувався як псевдонімом чи складовою частиною псевдоніма — «Мирослав з Городенки» (після переїзду в 1835 р. до Городенки на Покутті).

Г. Ількевич записував народні звичаї, обряди, повір'я, забобони, міфологічні уявлення, легенди, перекази. Але особливо активно Г. Ількевич займався збиранням народних пісень, приказок і прислів'їв. Я. Головацький зазначав, що Ількевич збирав «усякого роду пісні», мав багату збірку історичних пісень, ліричних, баладних, танцювальних, коломийок, весільних і гаївок²⁴. Більше десятка народних пісень із записів Г. Ількевича увійшло до «Русалки Дністрової». Це народні балади про зустріч полоненої зятятатарином матері з дочкою — «Чому, кури, не пієте, чому, люди, не чуєте» (с. 5—7), про Довбуша.— «Гей попід гай зелененький» (с. 7—11), один з варіантів думи про Коновченка, цікавий особливо тим, що зафіксований на західноукраїнських землях,— «В славнім місті городі, там була вдова» (с. 11—15), пісні: «Гонят, мамко, на сторожу» (с. 15—16), «Ой вийду я на могилу» (с. 16—17), «Ой вийду я на могилу долів, долів долинами» (с. 17—18), «Уже Іванськові в монастиреньку дзвонять» (с. 32—33), «Літай, літай, сивий орле, по глибокої долині» (с. 117—118), весільні пісні «Від Коломиї» (с. 54—57).

jące między ludem prostym w Galicyi // *Rozmaitości.*— 1836.— N 27.— S. 218).

²² Це вказував Я. Головацький на основі, очевидно, інформації самого Ількевича (*Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.*— Ч. 1.— С. 120).

²³ *Головацький Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии.*— С. 93.

²⁴ *Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.*— Ч. 1.— С. 120.

У збереженому рукописі Ількевичевого запису весільних пісень²⁵ наукову вартість являють етнографічні ремарки із вказівкою — коли виконується ця чи інша пісня і стислим описом відповідної обрядової дії. Ці замітки накреслюють, по суті, цілу схему покутського народного весілля. Цінність цього матеріалу підсилюється і тим, що він датований (1833 р.) і належить до найраніших відомих описів українського весілля з піснями. У друку ці етнографічні коментарі даються в скороченому вигляді, в окремих випадках допущені неточності і перекручення. Так, при записі пісні «Лежели берви барвінкові» Ількевич замітив: «В суботу, коли весілля починається ввечері»²⁶, в публікації помилково зазначено «с кінця весілля»²⁷. Пропущено і потрібне пояснення записувача слова «залубниця» (віз) у пісні «Встаю я скоро світ» та ін.

М. Возняк на основі вивчення різних архівних даних зазначав, що Ількевич записав до 300 українських пісень, крім варіантів, коломийок, весільних та інших дрібних пісень²⁸. Він зафіксував і кілька російських пісень, які побутували між галицькою інтелігенцією; був одним із перших українських фольклористів, які звернули увагу на таке джерело народних і авторських пісенних текстів, як давні рукописні збірники.

Однак більшість пісень із записів Григорія Ількевича була надрукована без згадки його імені. Так, Ж. Паулі, який використав його матеріали для свого збірника²⁹, тільки при історичній пісні про оборону Відня дав таку примітку: «Ця пісня, яка описує воєнну подію, була знайдена в старому рукописі з року 1690 в Коломийській окрузі ревним дослідником народних старожитностей Мирославом з Городенки»³⁰. Я. Головацький, який уже під час першої зустрічі в 1833 р. одержав від Ількевича кілька зошитів з піснями, готувався включити їх до свого першого збірника на початку 40-х років³¹, а згодом мав намір вказати на них у примітках до «Народных песен Галицкой и

²⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 758.— П. 52.— Арк. 8—12.

²⁶ Там же.— Арк. 8.

²⁷ Русалка Дністровая.— С. 54.

²⁸ *Возняк М.* У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 7—27.

²⁹ Там же.— Ч. 2.— С. 101—102.

³⁰ *Pauli Żegota. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi.*— Lwów, 1839.— Т. 1.— С. 148.

³¹ Про це свідчать збережений план збірника і записки до нього // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— П. 49.— Спр. 727.— Арк. 1—2.

Угорської Русі». Але сталося так, що ці примітки не були надруковані³². З'явилася тільки загальна згадка про те, що Г. Ількевич «чорновий список свого багатого збірника сам вручив Я. Ф. Головацькому» — у передмові О. Бодяньського до публікації «Народных песен» Я. Головацького³³ — передмові, яка до окремого книжкового відбитка цього видання (1878 р.) не потрапила.

Більше пощастило зібраним Ількевичем приповідкам і прислів'ям. Уже в 1835 р. зін виступив з повідомленням про підготовлену до друку збірку українських прислів'їв, які вживаються в Галичині³⁴. І. Вагилевич у листі до М. Погодіна від 30 січня 1838 р. писав, що Ількевич підготував для подачі в цензуру пословиці народні³⁵. У 1841 р. ця збірка, доповнена і відредагована Я. Головацьким, була видана окремою книжкою³⁶.

Як бачимо, етнографічна і фольклористична діяльність Г. Ількевича була не тільки предметом пильної уваги гуртка М. Шашкевича, а й активно поєднувалася з його народознавчою програмою і практичною роботою. Г. Ількевича цінували в колі «Руської трійці» як одного з плідних сподвижників на ниві вивчення культури і побуту народу. М. Шашкевич у «Передслів'ї» до «Русалки Дністрової» наділив Ількевича епітетом «трудолюбивий» і назвав серед тих, кому «Русалка» має поклонитися за те, що її «пристроїли піснями народними і стариною»³⁷. Діячі «Руської трійці» першими оцінили Г. Ількевича як одного з найзначніших тогочасних українських народознавців у Галичині³⁸.

Члени гуртка Шашкевича встановили і підтримували ділові зв'язки з рядом інших представників української інте-

³² Савченко Ф. Ненадруковані примітки, пояснення й варіанти пісень Головацького // Первісне громадянство та його пережитки на Україні.— К., 1929.— Вип. 2.— С. 75—78.

³³ Бодянский О. Предисловие // Чтения в императорском Московском Обществе Истории и Древностей Российских.— М., 1863.— Кн. 3.— С. IX. (Далі: Чтения...)

³⁴ Przysłowia guskie // Rozmaitości.— 1835.— N 41.— S. 327.

³⁵ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вип. 3.— С. 633.

³⁶ Галицькі приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем.— Відень, 1841.

³⁷ Русалка Дністровая.— Ч. V—VI.

³⁸ Докладніше етнографічна і фольклористична діяльність Г. Ількевича висвітлюється у спеціальній розвідці А. Франка «Григорій Ількевич як етнограф» та у статтях М. Возняка «Григорій Ількевич як збирач пісень» (Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 7—27), В. Шурата «Кілька дат до життя і писань Г. Ількевича» (Шурат В. На досвітку нової доби.— Львів, 1919.— С. 129—133).

лігенції старшого покоління в Галичині, що виявляли інтерес до народної культури і в тій чи іншій мірі були причетними до її вивчення. Г. Ількевич познайомив Я. Головацького в Коломиї зі своїм директором *Миколою Верещинським* (1793—1882) — людиною, яка відіграла важливу роль у відродженні і становленні народного спрямування українського суспільно-культурного руху в Галичині.

М. Верещинський відомий переважно як меценат. Завдяки його грошовим пожертвуванням з'явилися друком «Русалка Дністровая», такі важливі видання, як «Галицькі приповідки і загадки» Г. Ількевича, два випуски альманаху «Вінок русинам на обжинки» (1846, 1847). Однак більш значимою, ніж матеріальна допомога «Руській трійці», була моральна підтримка її починань. М. Верещинський був одним з тих поодиноких інтелігентних людей старшого покоління, що зрозуміли сенс діяльності молодих ентузіастів і солідаризувалися з їх програмою. І це в найбільшій мірі зближало його з гуртком М. Шашкевича. Своїм авторитетом і освіченістю він сприяв утвердженню саме прогресивних начал розвитку і діяльності членів гуртка. Я. Головацький, згадуючи про своє знайомство з Верещинським, писав: «У нього я знайшов уже цілковито визначений погляд на питання про народність, про філософію, естетику, культуру і т. п., і в розмовах з ним я набув позитивні погляди на предмети, що цікавили мене. З того часу я щорічно відвідував його і знаходив підтвердження і підтримку в моїх працях»³⁹.

Велику увагу приділяв М. Верещинський народознавчій роботі. Він захоплювався до неї своїх знайомих, його впливом була в значній мірі зумовлена збирацька діяльність Г. Ількевича на Покутті⁴⁰. Він обіцяв дати гроші на видання збірника українських пісень у Галичині, у своїх листах спонукав Я. Головацького якнайскоріше підготувати рукопис і подати його в 1840 р. до цензури⁴¹. Але упорядник з якихось причин не впорався з цим завданням.

Невідомою залишається власна збирацька діяльність М. Верещинського. У листі до П. Шафарика від 3 жовтня 1836 р. І. Вагилевич інформував, що Верещинський і Ількевич збирають казки і небилиці, також обряди і поведін-

³⁹ Головацький Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии.— С. 93.

⁴⁰ Франко А. Григорій Ількевич як етнограф // ЗНТШ.— Т. 109.— С. 92.

⁴¹ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 38; Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 79—80.

ки народні⁴². У листі до М. Максимовича від 7 березня 1837 р. він згадує про Верещинського як «пісняра»⁴³, тобто збирача народних пісень. Про те, що Верещинський займався записуванням фольклору і свої записи передав Я. Головацькому, говориться в деяких інших матеріалах⁴⁴, але докладних відомостей про це не маємо. Нічого не згадує про збирацькі заняття Верещинського і сам Я. Головацький, який повинен був би добре знати про них. Можливо, існувала певна домовленість з Верещинським, щоб ця ділянка його праці не розголошувалася.

З цього погляду заслуговує на увагу ще один цікавий момент. У збереженому рукописі ненадрукованої обширної рецензії на збірник українських пісень Ж. Паулі, у написанні якої брали активну участь І. Вагилевич та Я. Головацький, вказується, що остання пісня в першому томі цього збірника — це «композиція Верещинського»⁴⁵. Йдеться про пісню «Ох поїхав Романонько до Сучави на ярмарок» — один із варіантів народної балади про продану братом сестру туркові⁴⁶. Це дослівний передрук цієї пісні з «Русалки Дністрової» (с. 15). В її тексті звертають на себе увагу моменти літературного характеру. Це відзначив І. Франко в розділі «Брат продає сестру турчинові» своїх «Студій над українськими народними піснями», вважаючи, що пісню записав І. Вагилевич і він же «поробив у тексті деякі додатки, що вказують своїм укладом на новочасного поета-романтика, відмінного від стилю старого співака»⁴⁷.

І. Вагилевич був, без сумніву, добре інформований про походження тексту пісні, якою відкривався цикл «Думи і думки» в альманасі, і до якого він написав «Передговор» «К народним руським пісням». Він не міг не помітити відмінностей цього тексту порівняно із втричі меншим за обсягом варіантом в збірнику Вацлава з Олеська і його літературних додатків, напевне знав, від кого вони походять. Тому його свідчення цілком достовірне. Воно спростовує твердження М. Возняка, що в «Русалку» ця пісня

⁴² Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 12.

⁴³ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 197.

⁴⁴ Левицький І. О. Матеріали до біо-бібліографічного словника // ЛНБ.— Відділ рукописів.— 493/20.— № 66.

⁴⁵ Wzmianka o zbiorach pieśni ludu, mianowicie o pieśniach ludu ruskiego w Galicyi, wydanych przez Zegotę Pauliego // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Томасіка.— № 671.— П. 14.— Арк. 30.

⁴⁶ Pauli Zegota. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi.— Т. 1.— С. 173—177.

⁴⁷ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— К., 1984.— Т. 42.— С. 94—95.

потрапила з запису Г. Ількевича⁴⁸, і цитований здогад І. Франка щодо І. Вагилевича.

М. Верещинський залишився вірним «Руській трійці» і пізніше. Навіть тоді, коли деякі з її членів виявляли певну непослідовність. Він категорично виступив проти спроби І. Головацького надрукувати «Приповідки» Ількевича латинським алфавітом і послідовно відстоював громадянку в українській писемності. «Ми нічого не зискаємо, пишучи латинськими літерами,— підкреслював він у листі до Я. Головацького від 2 травня 1840 р.,— а тому і не можемо прийняти їх, хоча ними пишуть і друкують чехи, іллїрійці, котрих ми дуже любимо, але наслідувати не можемо, як нам пан Іван (брат Я. Головацького.— Р. К.) і його колеги радять»⁴⁹. Інформуючи про підготовку збірника пісень, Я. Головацький писав братові, що бажання накладця, тобто М. Верещинського — друкувати «руською азбукою»⁵⁰. Картаючи відступи від принципів М. Шашкевича, М. Верещинський писав Я. Головацькому: «Коли-сьмо Маркіяна хвалили за його руське серце, то захваймо і его правила писанія в пам'яті, які нам зоставив; він нас на праву дорогу справив, до чого нам чіпатися общини, коли маємо рідну мову»⁵¹. А в зв'язку з обговоренням питання про літературну мову на «Соборі руських учених», який відбувся у Львові восени 1848 р., він писав до того ж адресата: «Понеже на собранію учених наших в Львові голос Ваш ест важний і без сомнінія буде слуханий, удаюся про то до Вас в річи язика і правопису руського — і заклинаю во ім'я розуму чоловічеського, аби не творено нового ученого язика, аби народний язик зостав пенарушений і був підставов нашого письменства»⁵². Ні, не тільки з почуття вдячності за матеріальну підтримку видання писав М. Шашкевич у передмові до «Русалки Дністрової»: «Поклонися, Русалко наша, низько Всечесному сподареві Ніколі Верещинському, що тобі звелів родитися»⁵³.

У близьких взаєминах з членами «Руської трійці» був Кирило Блонський (1802—1852). Він належав до прогресивних людей свого часу, цікавився слов'янськими літе-

⁴⁸ Возняк М. Чиї записи пісень у «Русалці Дністровій» // Слово.— Львів, 1937/38.— Ч. 2.— С. 19—21.

⁴⁹ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 38—39.

⁵⁰ Возняк М. До історії видання Ількевичевих приповідок // ЗНТШ.— Т. 106.— С. 185.

⁵¹ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 216.

⁵² Там же.— С. 295—296.

⁵³ Русалка Дністровая.— С. V.

ратурами. Перебуваючи у Відні під час навчання і пізніше як депутат австрійського парламенту в 1848 р., налагодив зв'язки з працівниками російського посольства, одержував з їх допомогою українські і російські видання. Був послідовним поборником ідеї єдності культурного розвитку Галичини з наддніпрянською Україною, підтримував діяльність гуртка М. Шашкевича, приділяв велику увагу справі народної освіти, брав участь у складанні підручників для сільських шкіл, відстоював народні інтереси. К. Блонський перший зробив спробу видати для галичан у 1848 р. «Енеїду» І. Котляревського⁵⁴.

Непоодинокі згадки в ряді джерел засвідчують, що К. Блонський виявляв активний інтерес до народної культури, з юнацьких років записував фольклор, особливо пісенний. Маючи це на увазі, І. Вагилевич охарактеризував його разом з М. Верещинським у цитованому вище листі до М. Максимовича від 7 березня 1837 р. такими словами: «більше піснярове, а з іншого не звісні» і відніс їх до тієї частини української інтелігенції в Галичині, що «появивши загадку словесності теперішньої, пишуть по-руськи»⁵⁵. Я. Головацький, який знав К. Блонського ще ближче, дещо конкретизував ці відомості. У записках про збирачів народних пісень, які використав О. Бодяньський, він зазначив: «Кирило Блонський (священик) збирав (1835—36) пісні бильові, побутові і думки в Станіславській окрузі»⁵⁶.

Вказівка на місцевість, де записував Блонський, пов'язана з тим, що останній народився на Покутті (с. Уторопи Косівського р-ну Івано-Франківської обл.), згодом був священиком у гуцульських селах (Товмач, Битків, Шешори, Пистинь). Основане на аналізі архівних матеріалів твердження В. Щурата, що великою збіркою пісень К. Блонського скористався Вацлав з Олеська⁵⁷, уточнює вказану Я. Головацьким хронологію записів збирача і пересуває її нижню межу десь на 20-ті роки.

Немає сумніву, що записані К. Блонським народні пісні потрапили і до Я. Головацького та що в його збірнику їх немало серед тих, що вміщені з поміткою в дужках «з Колом.», тобто з Коломийської округи. Деяку конкрети-

⁵⁴ Щурат В. Г. Вибрані праці з історії літератури.— С. 151; Возняк М. Нездійснене видання «Енеїди» Котляревського // Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях.— К., 1969.— С. 324—328; Стеблій Ф. Нездійснене видання «Енеїди» // Жовтень.— 1969.— № 8.— С. 98—103.

⁵⁵ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 197.

⁵⁶ Бодяньський О. Предисловіє.— С. X; Возняк М. З романтичного періоду фольклорних занять Якова Головацького.— С. 121.

⁵⁷ Щурат В. Вибрані праці з історії літератури.— С. 151.

зацію можуть внести підготовчі записки Я. Головацького до збірника пісень, в яких при списку назв пісень даються скорочені позначки прізвищ збирачів. Зокрема, позначка «Бл» при ряді пісень, очевидно, стосується К. Блонського⁵⁸. М. Возняк висловив здогад, що і буквою «Б» також позначений цей збирач⁵⁹. Римські цифри при цій індексації, що означають номери зошитів, показують, що в руках Я. Головацького було принаймні вісім зошитів із записами пісень К. Блонського. А взагалі етнографічно-фольклористична діяльність К. Блонського, участь його записів в існуючих публікаціях ще потребують спеціального дослідження. Належав він «до тих русинів, котрі трудилися на полі збирання народних пісень і віддавали їх львівським видавцям, які навіть не згадали справжнього збирача і не передали його імені нащадкам»⁶⁰.

Маловідомою залишається і така ділянка діяльності К. Блонського, як збирання матеріалів до словника народної мови. Все це навіть у загальних рисах характеризує його як одного з активних сподвижників «Руської трійці», особливо в її народознавчій діяльності.

У середині 30-х років під час своїх подорожей у стрийські Карпати І. Вагилевич познайомився в с. Синевідську Нижньому (Нижнє Синьовидне Сколівського р-ну Львівської обл.) з місцевим священиком *Лукою Данкевичем* (1791—1867). Очевидно, тут І. Вагилевич дізнався і про етнографічні зацікавлення Данкевича. У листі до М. Погодіна від 30 січня 1838 р. він писав, що Данкевич «зібрав матеріал до діла о празниках і обрядах з бабськими річьми в руськім язичі»⁶¹. Активний інтерес Л. Данкевича до народного життя, побуту, його спостережливість засвідчують і наведені І. Франком фрагменти його відповідної записки, поданої в 1841 р. до стрийського староства, в якій ідеться про торгівлю місцевих селян (із сіл Верхнє Синьовидне, Нижнє Синьовидне, Межиброди, Тишівниця) привозними з Угорщини фруктами і про вплив цього заняття на зміни в їх сімейному і господарському житті, моральному і психологічному стані⁶².

⁵⁸ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 738.— П. 50.— Арк. 6, 10.

⁵⁹ *Возняк М.* У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 2.— С. 214.

⁶⁰ З посмертної згадки про К. Блонського // *Вѣстник*.— Відень, 1852.— № 75.

⁶¹ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 633.

⁶² *Франко І.* Збирання творів: У 50 т.— К., 1982.— Т. 36.— С. 98—99.

На жаль, докладніших відомостей про народознавчі заняття Л. Данкевича поки що не виявлено. Можна тільки здогадуватись, що І. Вагилевич у своїх археологічних, етнографічних і фольклористичних пошуках у поріччі середнього Стрия в невеликій мірі скористався доброю обізнаністю з цією місцевістю Л. Данкевича (за даними шематизмів Львівської єпархії був священиком у Нижньому Синьовидному з 1831 по 1842 р.), що тут з його допомогою він знайшов цікавих носіїв старинних народних колядок і записав від них цінні зразки цього жанру. З другого боку, і для Данкевича зв'язки з «Руською трійцею» мали чимале значення, зокрема, для його літературної творчості, в якій він ішов дорогою, вказаною М. Шашкевичем⁶³. І. Франко називав Л. Данкевича «талановитим поетом», цікавився його літературною спадщиною і робив заходи для її видання⁶⁴.

Немає прямих відомостей про знайомство діячів «Руської трійці» з українським галицьким письменником і етнографом *Степаном Петрушевичем* (1772—1859). Однак важко припустити, що подорожуючи часто в 30-х роках тим шляхом, неподалік якого він проживав (був священиком у с. Добряни біля Стрия), вони не знали про нього. Про те, що Я. Головацький спеціально відвідував Добряни, сподіваючись знайти там цікаві матеріали, свідчать слова з листа, писаного в Стрию 18 липня 1839 р.: «Знаєш, якою надією я тишив себе, що в Добрянах знайду бозна-які письменні скарби, але я тут далеко менше знайшов, ніж сподівався. Та чи ж то вперше надія обманула нас?»⁶⁵. Якщо раніше не відбулося знайомство Я. Головацького з С. Петрушевичем, то цього разу його він не міг обминути. Саме від пароха села, очевидно, походить та цікава інформація про Добряни й інші сусідні села, народні промисли, домашній побут, звичаї населення цього краю, яку бачимо у «Мандрівці» Я. Головацького. Серед його рукописних матеріалів зберігся докладний опис Добрян, церкви в цьому селі, замітки про місцеві звичаї колядування і щедрування,

⁶³ Л. Данкевич писав вірші, байки, які поширювалися в рукописах, частково вони збереглися в архіві Ю. Желехівського (ЛНБ.— Відділ рукописів.— № 47), деякі були надруковані у другому томі альманаху «Вінок русинам на обжинки» (Відень, 1847) і в ряді шкільних читанок.

⁶⁴ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— К., 1983.— Т. 39.— С. 61. Зібрані І. Франком матеріали для цього видання зберігаються в його архіві у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (Ф. 3.— № 193, 197, 1888, 1889, 3271).

⁶⁵ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 52.

цікава нотатка про те, що в Добрянах уже немає звичаю хоронити на саях у будь-яку пору року, а в сусідніх Добрівлянах ця традиція ще побутує⁶⁶.

На те, що С. Петрушевич цікавився етнографією і фольклором, вказують численні записи в його архіві, причому і такі, що датовані ще часом його навчання в духовній семінарії (кінець XVIII ст.) і першими десятиліттями XIX ст.⁶⁷ Чимало його записів пов'язано з Добрянками і Стрийщиною. Фольклорний матеріал використовував С. Петрушевич і в своїй літературній творчості, зокрема у водевілі «Муж старий, жінка молода», написаному у 30-х роках XIX ст. («первописна опера з громадських повісток уложена» — за словами автора) — п'єси, подібній за сюжетом і композицією до «Москаля-чарівника» І. Котляревського⁶⁸.

Особливу цінність представляє збірка приказок і прислів'їв С. Петрушевича. Про неї вперше повідомив І. Франко в примітці до праці І. Заневича (псевдонім О. Терлецького) «Літературні стремління галицьких русинів від 1772 до 1872», вказавши при цьому і наявність різних списків цієї праці⁶⁹. Ця збірка з деякими цензурними купюрами була згодом опублікована в польському тижневику латинкою⁷⁰. Вона цікава тим, що фіксує паремійний фонд певного регіону (Стрийщини з епіцентром у Добрянах), містить чимало оригінальних зразків. І. Франко використав збірку С. Петрушевича у своєму виданні приказок і прислів'їв.

До кола людей, що діяли в сфері впливів «Руської трійці», відніс І. Франко *Михайла Гнідковського* (1789—1861)⁷¹. Збирацька діяльність М. Гнідковського зв'язана переважно з селами Підгірки і Мостиська поблизу Калуша, в яких він був священником у 20—40-х роках. У цій місцевості бували Я. Головацький, І. Вагилевич. Тут М. Гнідковський міг особисто познайомитися з членами «Руської трійці». У 1841 р. він вів листування із львівською

⁶⁶ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 725.— П. 49.— Арк. 7/зв.

⁶⁷ Там же.— Фонд А. С. Петрушевича.— № 1016.— П. 119.

⁶⁸ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— Т. 31.— С. 353—376.

⁶⁹ Жите і слово.— 1894.— Т. 2.— С. 440; Франко І. Галицько-руські народні приповідки.— Т. I.— С. VII, X.

⁷⁰ S[tefan] P[etruszewicz]. Przysłowia i przypowieści ludu ruskiego w Galicyi // Przejaciel Domowy.— Lwów, 1857.— N 26—35, 37, 38, 41, 44, 45, 47, 48.

⁷¹ Франко І. [Примітка до праці І. Заневича «Літературні стремління галицьких русинів від 1772 до 1872»] // Жите і слово.— 1894.— Т. 2.— С. 440.

консисторією у справі встановлення місця перебування І. Вагилевича⁷². У своїх автобіографічних записках І. Вагилевич зазначив, що на початку липня 1841 р. він був у М. Гнідковського⁷³, характеризуючи його при цьому такими словами: «Дуже милий старець і любитель слов'янської літератури»⁷⁴.

Могли знати члени «Руської трійці» і про збирацьку роботу шкільного товариша Г. Ількевича Сильвестра Дрималика, який у 30-х роках записував народні пісні. Про збережені фрагменти його рукописної збірки повідомив В. Щурат⁷⁵.

У гуртку М. Шашкевича були добре відомі зацікавлення українською етнографією і фольклором та збирацька робота в Галичині тогочасних польських учених і письменників. Крім знайомства із згадуваними вище працями І. Червінського, З. Доленги-Ходаковського, Л. Голембйовського, Вацлава з Олеська та іншими публікаціями, члени гуртка уважно стежили за народознавчою діяльністю групи «зевончиків» (особливо А. Бельовського, Л. Семенського, Ю. Борковського), Ж. Паулі, підтримували з ними ділові і особисті взаємини. З членами «Руської трійці» зустрічався в 30-х роках *Казімеж Вуйціцький* (1807—1879), який займався збирацькою роботою на Підляшші і Покутті, значною мірою використав український фольклор і етнографічний матеріал у ряді своїх праць, зокрема в збірках слов'янських народних пісень⁷⁶, польських і українських переказів та легенд⁷⁷, нарисах про гуцулів, народні звичаї, обряди та ін.⁷⁸ З симпатією ставилися в колі Шашкевича до польського літератора і фольклориста демократичного напрямку *Казімежа Туrowsького* (1813—1874). Члени «Трійці» були добре поінформовані про його збирацьку роботу, не могли не знати видану у Львові його брошуру про народні пісні, в якій чимало захоплених слів присвячено

⁷² ЛНБ.— Відділ рукописів.— Ф. 19.— Спр. 13.— Арк. 48, 50, 61, 67, 68.

⁷³ Це підтверджується і розпискою І. Вагилевича, датованою: 4 липня 1841 р. // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Ф. 19.— Спр. 13.— Арк. 69.

⁷⁴ Франко І. До біографії Івана Вагилевича // ЗНТШ.— 1907.— Т. 79.— С. 129.

⁷⁵ Щурат В. На досвітку нової доби.— С. 130.

⁷⁶ *Wójcicki K.* Pieśni ludu Białochrobatów, Mazurów i Rusi z nad Bugu.— Warszawa, 1836, 1839.— Т. 1, 2.

⁷⁷ *Wójcicki K.* Klechdy, starożytnie podania i powieści ludu polskiego i Rusi.— Warszawa, 1837.— Т. 1—2.

⁷⁸ Юзвенко В. А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст.— К., 1961.— С. 57—60; Болгарович З. Є. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст.— К., 1976.— С. 45—48.

українському пісенному фольклору⁷⁹. Так, у листі до М. Погодіна від 10 (22) серпня 1836 р. І. Вагилевич повідомив, що К. Туровський виїхав зі Львова і знаходиться в Бескидах Сяноцької округи⁸⁰.

Я. Головацький під час подорожі 1839 р., як свідчить збережена його рукописна нотатка, відвідав Туровського в с. Кальниця на Лемківщині і переглядав там його записи народних пісень, які польський збирач не захотів йому віддати⁸¹. З цих записів Туровський опублікував цикл розбійницьких пісень з Лемківщини⁸² і окрему збірку народних пісень⁸³. К. Туровському належить і короткий опис народного весілля з західного українсько-польського етнографічного пограниччя⁸⁴.

Очевидно, що члени «Трійці» не тільки знали, а й допомагали тим народознавчим зацікавленням, які під час перебування у Львові в 1837—1845 рр. виявляв «милий побратим», як називав його І. Вагилевич, чех Карел-Владислав Зап. Конкретні факти такої допомоги засвідчені у книжці нарисів Запа про подорожі по галицькій землі⁸⁵.

Можна зробити висновок, що увагою «Руської трійці» була охоплена, по суті, вся реальна в її час народознавча робота в західноукраїнському краю, що їй були відомі майже всі ті її сучасники, що трудилися над збиранням і дослідженням пам'яток народної культури, що з більшістю з них вона підтримувала зв'язки.

* * *

Це були ділові зв'язки, спрямовані, без сумніву, на вирішення намічених «Руською трійцею» завдань. Це стосується як причетних до народознавчої роботи людей старшого віку, так і в ще більшій мірі осіб, що входили в коло гуртка Шашкевича, чи в силу особистих, товариських, родинних зв'язків з його діячами були під їх безпосереднім

⁷⁹ *Turowski K. Uwagi nad niektórymi pieśniami poetów ludu.*— Lwów, 1835.

⁸⁰ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 623—624.

⁸¹ ІЛ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— № 104.— Од. зб. 74.

⁸² *Turowski K. Dumy o zbójcach na pograniczu Polski i Węgier // Słowianin.*— Lwów, 1839.— Т. 2.— С. 100—106.

⁸³ *Turowski K. Dodatek do zbiorów pieśni ludu polskiego i ruskiego.*— Lwów, 1846.

⁸⁴ *Ibid.*— С. 24—28.

⁸⁵ *Zap K. W. Cesty a procházky po Halické zemi.*— Praha, 1844.— С. 119—120.

впливом. До них слід віднести насамперед семінарських товаришів «Трійці» М. Кульчицького, І. Білінського, М. Мінчакевича, М. Козановича, Й. Скоморовського, І. Бірецького, М. Тимняка.

Я. Головацький у своїх замітках про збирачів народних пісень і О. Бодянський у написаній на їх основі інформації, вказують, що М. Кульчицький і І. Білінський (обидва священники) збирали приблизно в 1834—1835 рр. народні пісні — перший у Стрийській, а другий у Бережанській округах, що декілька їх записів пісень надруковано в «Русалці Дністровій», а цілі їх збірники потрапили до рук Ж. Паулі і були використані в його виданнях⁸⁶. В іншому місці Я. Головацький зауважив, що записами І. Білінського користувався Вацлав з Олеська⁸⁷.

Маркел Кульчицький (1809—1864) розпочинав своє навчання у Львівському університеті і духовній семінарії разом з М. Шашкевичем. У 1831 р. він приєднався до польського повстання, а через деякий час повернувся до семінарії і в 1834 р. став священником. Саме в ці роки він близько зійшовся з гуртком Шашкевича. До цього періоду відносяться і відомі його записи народних пісень. У кінці його рукописної збірки пісень І. Вагилевич зазначив: «Збирач Маркел Кульчицький з Пійла в Галицькій землі Калуського староства» і вказав рік запису — 1830-й⁸⁸.

Вказане місце записів — с. Пійло (Калуського р-ну Івано-Франківської обл.), з яким були пов'язані дитячі і юнацькі роки М. Кульчицького (згідно з даними шематизмів Львівської єпархії, тут був священником його батько Іван, а з середини 30-х років — старший брат Йосип). Це також підтвердження того, що збирацькою роботою займався М. Кульчицький у семінарські роки і, очевидно, за спонукою чи дорученням гуртка М. Шашкевича, члени якого не тільки знали, а й користувались його записами (як показують помітки на його рукописах М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького).

Досить обширна збірка М. Кульчицького містить ряд баладних, цикл весільних, чимало любовних і родинно-побутових пісень, понад триста коломийок і кілька рекрутських та жовнірських пісень, що належать до найраніших записів зразків цієї жанрово-тематичної групи. Бачимо тут

⁸⁶ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 735.— П. 52.— Арк. 14; *Бодянский О.* Предисловие.— С. X.

⁸⁷ *Головацкий Я.* Заметки и дополнения к статьям г. Пыпина...— С. 41.

⁸⁸ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— Спр. 45.— П. 13.— Арк. 40/зв.

і пісні літературного походження, переписані збирачем, очевидно, з якихось давніших рукописних збірників чи зафіксованих ним з тогочасного побутування. Заслужують на увагу замітки при записах про побутування тієї чи іншої пісні, пов'язаність її змісту з певною місцевістю, подіями тощо.

Вказівка М. Шашкевича у «Передслів'ї» на участь М. Кульчицького в «Русалці Дністровій» підтверджується і конкретизується даними архівних матеріалів, з допомогою яких встановлено, що тут з його записів надруковані добірки весільних пісень «від Стрия» (с. 48—52) та пісні «Коли турки воювали, білу челядь забирали» (с. 25—26) і «Ой, в садочку зеленім зозуля ковала» (с. 31—32)⁸⁹. Дослідженням М. Возняка розкривається і широке залучення записів М. Кульчицького до збірника Ж. Паулі — 54 довгі пісні і 117 коломийок⁹⁰. Скористався матеріалами цього збірника і Я. Головацький. М. Кульчицький цікавився і фольклорною прозою⁹¹.

Із скупих біографічних даних про Івана Білинського (1811—1882) відомо, що він учився в духовній семінарії у Львові в той же час, що й організатори «Руської трійці», у 1836 р. став священником. Про те, що І. Білинський був близьким до «Трійці», свідчить згадка про нього в передмові до «Русалки Дністрової» і збережені в архіві І. Вагилевича три невеличкі зошити його фольклорних записів з помітками інших членів гуртка, зокрема записами М. Шашкевича⁹².

На цьому матеріалі зроблено рукою І. Вагилевича такий напис: «Пісні. Збирач Іван Білинський з Дегови галицької землі і староства, року 1836»⁹³. І. Вагилевич, очевидно, не помітив, що в трьох місцях рукопису фігурують дати самого записувача: 3 серпня, 20 серпня і 1 вересня 1833 р. Заслужує на увагу і замітка Я. Головацького про те, що записами семінариста І. Білинського користувався Вацлав з Олеська, котрий у своїй статті про народні пісні, надрукованій у львівському тижневику «Rozmaitości» за 1833 р., не розібравши рукопису, написав у наведених рядках з української пісні замість «чорна галочка» — «черва

⁸⁹ Возняк М. Чиї записи пісень у «Русалці Дністровій». — С. 18—19.

⁹⁰ Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича. — Ч. 2. — С. 205—213.

⁹¹ Возняк М. Галицькі казки в записі початку 30-х рр. XIX в. // ЛНБ. — Відділ рукописів. — Фонд М. Возняка. — № 50/1.

⁹² Там же. — Фонд І. Вагилевича. — Спр. 44. — П. 13.

⁹³ Там же. — Арк. 11/зв.

галочка» з курйозним поясненням цього виразу як «mały chrabaszek» (малий черв'ячок)⁹⁴.

Цей момент справді мав місце. Але, згадуючи його з віддалі понадпівстолітньої давності, Я. Головацький допустив певну неточність. По-перше, стаття Вацлава з Олеська «Про народні пісні», яка в дещо зміненій редакції послужила передмовою до його збірника пісень, була надрукована в «Rozmaitościach» не в 1833, а в 1831 р.⁹⁵ По-друге, перекручений вираз потрактовано в статті не як «малий черв'ячок», а «малий хрущик» (mały chrabaszczyk)⁹⁶. Тим більше згадка Я. Головацького має вартість як свідчення того, що в гуртку цей курйоз був помічений, обговорювався, що в ньому знали, з чийого запису взята неточно процитована пісня. Вказівка в статті, що ця пісня походить з Бережанщини, тобто місцевості, де записував І. Білинський, підтверджує достовірність слів Я. Головацького про автора запису. І ще одне. Зв'язок І. Білинського з цим епізодом пересуває нижню межу хронології його записів принаймні на два роки.

До речі, з позначкою «від Бережан» надруковані записи весільних пісень Білинського і в «Русалці Дністровій» (с. 52—54)⁹⁷. Але в рукописі є і точніше окреслення місця записів — с. Дегова колишньої Бережанської округи (Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.), в якому був священником батько І. Білинського Григорій⁹⁸. Таким чином, досить точно визначення місця і часу записів І. Білинського додає їм наукової ваги.

Цікавим є і сам матеріал збірки, весільні пісні з ремарками про час їх виконання, пов'язаність з обрядовими діями і фіксаціями своєрідних звичаєвих моментів; ліричні родинно-побутові пісні, значна група коломийок. Примітна увага записувача до соціальної тематики, антикріпосницьких мотивів пісенного фольклору, наприклад:

Скасували вечорниці, скасували танці,
Коби були скасували та не брали в бранці.

⁹⁴ Головацький Я. Заметки и дополнения к статьям г. Пыпина...— С. 41.

⁹⁵ O pieśniach ludu (Wyjątek z obszerniejszej rozprawy o tym przedmiocie napisanej przez Wacława z Oleska) // Rozmaitości.— 1831.— N 45.— S. 353—359; N 46.— S. 361—364; N 47.— S. 369—372; N 48.— S. 377—382.

⁹⁶ Ibid.— N 47.— S. 370. До речі, з цим перекрученням надрукований текст пісні і в збірнику Вацлава з Олеська (с. 38, № 123).

⁹⁷ Возняк М. Чиї записи пісень у «Русалці Дністровій».— С. 18.

⁹⁸ Schematismus universi Venerabilis cleri...— Leopoli, 1832.— P. 187; 1836.— P. 183—184; 1839.— P. 144.

Коби були скасували податки не дали,
Панщини не робити — гадки би не мали ⁹⁹.

Підтверджено слова Я. Головацького про залучення записів І. Білінського до збірника Ж. Паулі. На основі наявних рукописів встановлено у цьому виданні 29 довгих пісень і 56 коломийок зі збірок І. Білінського ¹⁰⁰. Хоча можливо, що в руках Ж. Паулі були й інші невідомі нам матеріали цього збирача.

Поряд з Г. Ількевичем, І. Білінським, М. Кульчицьким у передмові «Русалки Дністрової» відзначено і участь у ній Михайла Мінчакевича (1808—1879). Він безсумнівно належав до гуртка М. Шашкевича. Уже в рукописній збірці «Син Русі» були вміщені його чотири вірші, підписані ініціалами М. М., які розкрив Я. Головацький ¹⁰¹. Останній також вказував, що у 1833 і 1834 рр., коли в гуртку розгорнулася робота над вивченням «руської старини», «семинарист Михайло Мінчакевич привіз із села рукописний збірник і передав його Шашкевичу. Із цього збірника, писаного старинним руським скорописом, Шашкевич переписав пісню про взяття Варни. Її намічалось помістити у задуманому в 1834 р. альманасі «Зоря» ¹⁰². Ця пісня була надрукована в розділі «Старина» «Русалки Дністрової» («Кляла цариця, вельможна пані», с. 118—119).

У дитячі і юнацькі роки М. Мінчакевич був зв'язаний з с. Волосянка Самбірської округи (Велика Волосянка Старосамбірського р-ну Львівської обл.), в якому його батько Андрій був священиком ¹⁰³. З цього села походив, очевидно, згаданий рукописний збірник, там займався М. Мінчакевич у семінарський час і збирацькою роботою. Це засвідчує збережений рукопис його збірки прислів'їв, мова яких позначена виразними рисами бойківсько-лемківського діалектного пограниччя. Звертаючи увагу на цю збірку, І. Франко вказував, що М. Мінчакевич (І. Франко помилково змішував його з іншим Мінчакевичем — Филімоном) — товариш М. Шашкевича, що його приповідки записані десь у 30-х роках ХІХ ст. «невідомо в якій місцевості, але судя-

⁹⁹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— Спр. 44.— П. 13.— Арк. 7.

¹⁰⁰ Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 2.— С. 203—205.

¹⁰¹ Головацький Я. Ф. Первенцы галицко-руської письменности с 1840-х годов.— С. 56.

¹⁰² Головацький Я. Заметки и дополнения к статьям г. Пыпина...— С. 27.

¹⁰³ Schematismus...— Premisliensis, 1828.— Р. 55. Те саме за даними шематизмів 1830—1837 рр.

чи з діалекту, десь у горах Турчанського повіту»¹⁰⁴. І. Франко досить точно визначив місцевість запису приповідок. Найбільш імовірним часом запису можна вважати першу половину 30-х років. Щоправда, М. Мінчакевич, ставши священиком у 1835 р., перебував у цій же місцевості (в с. Загочев'є і містечку Лисько Сяноцької округи)¹⁰⁵, але незабаром був арештований і відправлений на каторгу у фортецю Шпільберг за участь у семінарські роки в конспіративній політичній діяльності. Тільки в 1848 р. був звільнений.

Мало відомо поки що про зацікавлення народною культурою семінарського товариша і близького приятеля М. Шашкевича *Михайла Козановича* (1807—1877). Він народився в с. Плав'є Стрийської округи (Сколівського р-ну Львівської обл.). Як показує збережена збірка сатиричних віршів і епіграм, датована 1827-м роком¹⁰⁶, М. Козанович починав писати польською мовою. Дружні взаємини з М. Шашкевичем і зв'язок з його гуртком, які не припинилися і після виїзду М. Козановича у 1833 р. зі Львова, очевидно, вплинули на його звернення до фольклору, народного слова. У статті-спогаді, присвяченій пам'яті М. Шашкевича, М. Козанович вказує, що в той час, коли він «сиротиною отдален от світа, скитався без цілі і надії по берегам Опора і Оряви» (річки Сколівської Верховини), настиг його голос Маркіяна з закликком: «Збирай цвітоньки Верховинські і посадимо городець руського слова»¹⁰⁷.

Із дальших слів М. Козановича видно, що він послухав цього голосу: «Я збирав, але не садив», оправдовуючись тим, що передчасна розлука з Шашкевичем і перебування у віддаленій провінції не дали йому тоді змоги належно зрозуміти значимість цієї справи. Цікавим є свідчення М. Козановича, що М. Шашкевич звертався до нього, коли готувалася «Русалка Дністровая», і запрошував до участі в цьому виданні: «По довгім мовчанії твій голос знова надоспів в моего пребиванія сторону і возвав за дружбу твоєї молоденької красивої доні Русалки, коли-сь ю отдавал замуж туда за Дунай».

Немає відомостей — чи відгукнувся М. Козанович на це

¹⁰⁴ Інформацію про цю збірку подав І. Франко у журналі «Житє і слово». — Львів, 1894. — Т. 2. — С. 440; а також у виданні «Галицько-руські народні приповідки». — Т. 1. — С. X.

¹⁰⁵ Schematismus... — Premisliensis, 1836. — Р. 127; 1838. — Р. 154.

¹⁰⁶ ЛНБ. — Відділ рукописів. — Фонд М. Козановича. — № 1. — Арк. 1—8.

¹⁰⁷ М[ихайло] К[озанович]. Цвітка воспоминанія на гроб Маркіяна-Руслана Шашкевича // Вѣстник. — Відень, 1852. — № 38. — 14(26) мая. — С. 150.

запрошення. Можливо, що саме з його записів походять деякі з тих пісень у «Русалці», збирачі яких не встановлені, наприклад, «Вийду я, вийду в садок вишневий, стану си, задумаю» (с. 27—28), «Ой вилетів сокіл та з ліса на поле» (с. 33—34), яким властиві діалектні риси сколівсько-болевівської Бойківщини, де в той час перебував М. Козанович. «Русалка», за словами останнього, справила на нього величезний вплив, утвердила його віру у «руське слово», «руську словесність». Він підкреслював, що Шашкевич розпалив у його грудях такий вогонь, «котрий лише гробова персть загасити возможе»¹⁰⁸.

І справді, після депресії, пов'язаної з переслідуваннями і цькуванням «невинної доні» Маркіяна — «Русалки Дністрової», М. Козанович досить активно бере участь у літературному житті Галичини, виступає в 50—70-х роках з віршами, оповіданнями, в яких простежуються знання народного побуту, звичаїв, фольклору. На жаль, ні про зібрані М. Козановичем «цвітоньки Верховини», ні про інші матеріали з його народознавчого доробку конкретніших відомостей немає.

Безпосереднім впливом ідей гуртка М. Шашкевича була позначена збирацька робота одного з його активних членів *Йосифа Скоморовського* (1815 — наприкінці ХІХ ст.). Він особливо наполегливо працював над збором матеріалу для словника народної мови. На основі своїх записів і збірок товаришів уклав великий п'ятитомний українсько-польський словник. Про цю працю писав Я. Головацький у листі до О. Бодяньського від 9 квітня 1849 р., вказуючи, що вона містить біля 30 тисяч слів «із фразеологією і толкуванням польським»¹⁰⁹. Й. Скоморовський збирав і народні пісні. У проспекті збірника пісень, що готував Я. Головацький на початку 40-х років, значиться і використання збірки І. Скоморовського¹¹⁰. На основі відомостей, одержаних від Я. Головацького, О. Бодяньський зазначив у своїй передмові, що Й. Скоморовський збирав пісні у «Бережанському краю»¹¹¹. В архіві Я. Головацького знаходяться окремі автографи фольклорних записів Й. Скоморовського¹¹².

Вказана місцевість записів Й. Скоморовського пов'язана з тим, що він походив із с. Долиняни Бережанської

¹⁰⁸ Там же.

¹⁰⁹ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 320.

¹¹⁰ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 727.— П. 49.— Арк. 2.

¹¹¹ Бодянский О. Предисловие.— С. X.

¹¹² ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 741.— П. 50.— Арк. 1—2.

округи (Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.), де його батько Захарій був священником. Час записів — це, очевидно, роки його перебування в семінарії, бо після її закінчення в 1838 р. він опинився в іншій місцевості (в с. Богатківці Чортківської округи)¹¹³. Це також підтверджує, що збирацька лексикографічна і фольклористична діяльність Й. Скоморовського розвивалася в загальному контексті народознавчих тенденцій «Руської трійці».

Одним з особливо активних збирачів пам'яток народної культури став *Іван Бірецький* (1815—1883). До цієї праці він був залучений дячами «Руської трійці» одразу після вступу у 1835 р. до Львівської духовної семінарії і скоро визначився як помітний сподвижник народознавчої програми гуртка. Уже в листі до П. Лукашевича від 14 липня 1839 р. Я. Головацький називає його серед тих, що, використовуючи канікулярний час, «пустилися в дорогу поміж наш нещасний руський мир... збирати пам'ятники народних діяній»¹¹⁴. І. Вагилевич вказує в листі до М. Погодіна від 8 листопада 1843 р., що ще в семінарії він мав щастя назвати другом І. Бірецького, який своєю полум'яною душею «обняв усе, що єсть слов'янское, особливо крайну поетичну». Автор листа зазначає, що вже в той час І. Бірецький мав «значний збірник народних пісень, а між ними було і декілька колядних»¹¹⁵.

Біографічними даними і паспортизацією записів окреслюється досить конкретно і територія збирацької діяльності І. Бірецького. Це східна частина Лемківщини в колишній Сяноцькій окрузі, зокрема села Кальниця, в якому був священником його батько Іван, Радожинці, Кам'янки, Суковате, Ліщевате, Ослава, Вислок, Демня, Бахур, Динів, Ходорівка, в яких перебували його дядько, старший брат і з якими він був зв'язаний, ставши в 1842 р. священником¹¹⁶.

Наявні автографи записів і відписи з матеріалів Бірецького (зокрема зі збірки лемківських пісень з Кальниці, датованої 1838-м роком¹¹⁷) показують, що він збирав ліричні, любовні, родинно-побутові, обрядові, рекрутські, пастуші, баладні пісні, коломийки. Йому належать записи циклу розбійницьких пісень, в тому числі і одна з найраніших

¹¹³ Schematismus universi venerabilis cleri...— Leopoli, 1840.— Р. 205.

¹¹⁴ *Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я.* Твори.— С. 307.

¹¹⁵ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 646.

¹¹⁶ На основі даних шематизмів перемишльської єпархії 1827, 1933, 1835, 1837, 1843 років.

¹¹⁷ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 756.— П. 52; Спр. 740.— П. 50.

фіксацій балади про розбійника Янічка (Янчу)¹¹⁸. Збірочка його загадок була надрукована у книжці «Галицькії приповідки і загадки, зібрані Г. Ількевичем» (Відень, 1841.— С. 119—124), але без зазначення збирача. Участь матеріалу І. Бірецького засвідчується його листом до Я. Головацького від 24, 30 березня 1840 р., в якому йде мова про це видання і подається ряд загадок, що були включені до нього¹¹⁹.

З цього ж листа бачимо, що Я. Головацький інформував І. Бірецького про підготовку збірника народних пісень, на видання якого обіцяв дати гроші М. Верещинський. Для нього, очевидно, надіслав І. Бірецький свої записи Я. Головацькому, вони були використані згодом у збірнику «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» із згадкою імені збирача лише в передмові О. Бодяньського 1863 р. Найбільш значним здобутком збирацької діяльності І. Бірецького була його збірка народних колядок з Лемківщини.

І. Бірецький — один з тих збирачів, що надавали народознавчій роботі великої ваги. Він був добре ознайомлений з працями слов'янських учених з цієї галузі, підтримував з деякими з них особисті зв'язки. З допомогою І. Бірецького І. Вагилевич одержав записи народних колядок від польського письменника і вченого Вінцента Поля¹²⁰. З «Руською трійцею»єднала І. Бірецького і свідомість необхідності вільного розвитку українського народу і його культури у тісних зв'язках і дружбі з іншими слов'янськими народами. Це особливо добре висловить він згодом у листі до К. Запа від 20 травня 1848 р.: «Ми хочемо згоди і спокою і щирого побратимства з братми ляськими, як і зо всіма братми словенськими, але вони мусять о тім забути, що були колись нашими панамі (най бог нас па всігди хоронит від такого панування) і лишити нам вільне місце, аби-сьмо могли образоватися на власній народній ниві»¹²¹.

До молодших членів гуртка М. Шашкевича належав і Михайло Тимняк (Тим'як, 1817—1855). Він, можливо, походив з селянської чи міщанської родини, оскільки в шематизмах духовенства цього прізвища раніше не зустрі-

¹¹⁸ Там же.— Спр. 754.— П. 52.— Арк. 107/зв.

¹¹⁹ Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835—49.— С. 26—28.

¹²⁰ На це вказував сам І. Вагилевич у цитованому листі до М. Погодина від 8 листопада 1843 р.//Письма к М. П. Погдину из славянских земель (1835—1861).— С. 646.

¹²¹ Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 94.

чаємо. Підтримував зв'язки з І. Вагилевичем, Я. Головацьким, особливо з М. Шашкевичем. Це засвідчують збережені в архіві членів «Руської трійці» рукописні матеріали М. Тимняка, згадка про нього і його власноручна дописка («Прийміть і від мене низенький поклін.— М. Тъмняк») в листі М. Шашкевича до М. Козловського з 1842 р.¹²² Будучи священником у сусідньому з Новосілками Ліськими с. Гаї, Тимняк часто відвідував Шашкевича в останні роки його життя.

В інформації Я. Головацького, використаній О. Бодяньським, вказується, що М. Тимняк «збирав пісні, гаївки, думки і інші в Золочівській окрузі 1838 р.»¹²³. Докладніше місцевість його збирацької роботи визначається за рукописними джерелами. Так, у його записах гаївок зазначено містечко Глиняни (сmt Золочівського р-ну на Львівщині)¹²⁴. Це саме місце і дата — 1838 р. вказані на іншому зошиті із записаними М. Тимняком народними піснями¹²⁵.

Крім ліричних родинно-побутових пісень, серед записів Тимняка на особливу увагу заслуговують цікаві зразки баладних пісень і традиційних весняних ігор. Його записи увійшли до збірника Я. Головацького. Останній надрукував у свій час і літературну обробку Тимняка народного оповідання¹²⁶.

З членами «Руської трійці» були зв'язані брати *Іван* (1805—?) і *Йосиф* (1818—1901) *Кобринські*. У листі до О. Бодяньського з 1869 р. Я. Головацький згадує ще якогось Володимира Кобринського, який збирав пісні серед гуцулів недалеко від угорської границі і румунських поселень на Буковині¹²⁷. Але, можливо, що тут Я. Головацький допустив неточність в імені, маючи на увазі Івана Кобринського, який у 30-х роках був священником в гуцульських селах Розтоки, Білоберізка, Яворів¹²⁸. Й. Кобринський збирав народні приказки, прислів'я і загадки, з яких 45 надрукував у складеному ним «Букварі» для народної самоосвіти¹²⁹.

¹²² *Петраш О.* Невідомі автографи М. Шашкевича // Радянське літературознавство.— 1986.— № 11.— С. 65.

¹²³ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 755.— П. 52.— Арк. 15; *Бодянский О.* Предисловие.— С. X.

¹²⁴ ЛБН.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 719.— П. 49.— Арк. 3.

¹²⁵ Там же.— Фонд І. Вагилевича.— Спр. 22.— П. 2.

¹²⁶ Вінок русинам на обжинки.— Відень, 1847.— Ч. 2.— С. 232—237.

¹²⁷ *Савченко Ф.* Листування Якова Головацького з Осипом Бодяньським (1843—1876).— С. 157.

¹²⁸ *Schematismus universi venerabilis cleri...*— Leopoli, 1832.— Р. 133.

¹²⁹ Буквар новим способом уложений для домашньої науки.— Львів, 1842.— С. 15—18, 28—29.

Збирацькою роботою займалися і такі семінарські товариші «Руської трійці», як *Юлій Зельський* (1811—?) і *Сильвестр Семенович* (1818—?). Але про них маємо зовсім мало відомостей. Про те, що вони були в контакті з «Трійцею», говорять збережені між паперами М. Шашкевича кілька записів народних пісень, на яких значиться ім'я Ю. Зельського¹³⁰, і замітка Я. Головацького про С. Семеновича як про збирача народних пісень у Коломийській окрузі в 1838 р.¹³¹ Вказаний рік відноситься до часу навчання С. Семеновича у Львівській духовній семінарії (став священником у 1841 р.)¹³², а місцевість визначена на тій підставі, що записи його, очевидно, походили з с. Монастирська на Покутті, де був парохом його батько Михайло¹³³. Про Ю. Зельського можна ще додати, що він став священником у 1835 р. і в 30—40-х роках перебував у селах Івани і Бедриківка поблизу Чорткова на Поділлі¹³⁴.

До збирачів, що групувалися навколо «Руської трійці», можна віднести автора записів, що збереглися в архіві Я. Головацького з позначкою буквою «М»¹³⁵. Його матеріалами користувався Ж. Паулі. Встановлено, що цьому збирачеві належить 11 українських пісень, уміщених у збірнику Ж. Паулі¹³⁶. Не маємо докладніших відомостей і про збирача народних пісень *Блажкевича*, записи якого Я. Головацький включав уже до підготовлюваного збірника на початку 40-х років¹³⁷.

Цікавим фактом є співробітництво на народознавчій ниві близьких родичів і знайомих членів гуртка М. Шашкевича. Одним з них був *Антон Шашкевич* (1813—1880) — брат Маркіяна. Я. Головацький зауважив, що він записував у Золочівській окрузі¹³⁸. На основі збережених решток зошитів із записами Антона і поміток «ШБ» (Шашкевичів брат), зроблених Я. Головацьким, при назвах пісень проспекту збірника М. Возняк склав список 40 пісень,

¹³⁰ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд М. Шашкевича.— Спр. 42.— П. 1.— Арк. 2.

¹³¹ Там же.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 755.— П. 52.— Арк. 15; *Бодянский О.* Предисловие.— С. X.

¹³² Schematismus...— Leopoli, 1844.— P. 39.

¹³³ Schematismus...— Leopoli, 1838.— P. 87.

¹³⁴ Schematismus...— Leopoli, 1842.— P. 207.

¹³⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 742.— П. 51.

¹³⁶ *Возняк М.* У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 2.— С. 213.

¹³⁷ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 727.— П. 49.— Арк. 2.

¹³⁸ Там же.— Спр. 755.— П. 52.— Арк. 15.

зафіксованих А. Шашкевичем¹³⁹. Більшість — це ліричні любовні і родинно-побутові пісні. Є між ними гаївки, соціально-побутові, кілька козацьких і жартівливих пісень. Один із записів Антона — пісня «Брат із сестрою по риночку ходить» — потрапив до «Русалки Дністрової» (с. 21—22). Згодом А. Шашкевич став військовослужбовцем австрійської армії. Можна сказати, що згаданим епізодом його причетність в юнацькі роки до збирацької роботи, зумовлена безсумнівним впливом старшого брата, очевидно, й обмежується.

Із згадки в листі до П. Шафарика від 3 жовтня 1836 р. — «*Николай Вагилевич* — мій брат, збирає заганки і басні народні»¹⁴⁰ — можна судити, що до збирання фольклору залучив І. Вагилевич і свого молодшого брата (в майбутньому дрібного державного службовця). Але про зібрані ним матеріали не маємо ніяких відомостей. Можливо, що записи брата використав І. Вагилевич у своїх працях і збірках.

Великий вплив Я. Головацького на розвиток народознавчих інтересів не раз відзначав і його брат *Іван Головацький* (1816—1899) — відомий громадський діяч і журналіст¹⁴¹. У юнацькі роки він записував народні пісні в Золочівській окрузі (за словами Я. Головацького)¹⁴², а точніше, очевидно, в с. Чепелях цієї округи (Бродівського р-ну на Львівщині), де він народився, і де проживали батьки. Активний інтерес до народної культури не припинився в І. Головацького і під час перебування у Відні, куди він виїхав вивчати медицину. У листі до Я. Головацького від 10 червня 1842 р. він повідомляв, що збирається вислати І. Срезневському декілька казок і прислів'їв українських і польських, записаних у Відні від краян¹⁴³. І. Головацький великою мірою спричинився до організації видання у Відні збірки приповідок Г. Ількевича та обох частин «Вінка русинам на обжинки». Про його тогочасне захоплення народним поетичним словом свідчать і листи, насичені приказками, прислів'ями, ремінісценціями з народних пісень. Але згодом він відійшов у своїй суспільно-гро-

¹³⁹ *Возняк М.* Чиї записи пісень у «Русалці Дністровій». — С. 22—24.

¹⁴⁰ *Брик І.* Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст. — С. 12.

¹⁴¹ Це наголошується, зокрема, в листі І. Головацького до Я. Головацького від 30 січня — 13 березня 1844 р. // *Студинський К.* Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835—49. — С. 103—105.

¹⁴² ЛНБ. — Відділ рукописів. — Фонд Я. Головацького. — Спр. 755. — П. 52. — Арк. 14/зв.

¹⁴³ *Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49. — С. 63.

мадській діяльності і культурних інтересах від народного напрямку.

Я. Головацький залучив до збирання фольклорного та етнографічного матеріалу і свою наречену *Марію Бурачинську*, яка проживала в с. Криворівні на Гуцульщині (в 1841 р. стала його дружиною). Згодом Я. Головацький зазначив, що «майже всі пісні гуцульські» в його збірнику записані нею¹⁴⁴. Частково записи М. Бурачинської можна встановити по збережених у фонді Я. Головацького рукописних матеріалах з позначкою «з Криворівні».

У колі збирачів «Руської трійці» фігурує ще одне жіноче ім'я. На невеликій збірочці народних пісень, збережених у архіві І. Вагилевича, рукою останнього зазначено «З Покуття записала панна *Г. Вішневська*»¹⁴⁵. Тут містяться кілька баладних пісень, коломийки і текст співанки-хроніки про Галасюка.

З рукописних матеріалів І. Вагилевича видно, що для збирання народних колядок на місцях він залучив своїх семінарських товаришів — *Андрія Навроцького* з Любича (Жовківщина), *Павла Свірчевського* з Перемишльщини, *Андрія Маковея* з Яворова, *Михайла Медведського* зі Славська, *Стефана Луцика* зі Снятина, *Юліана Скопчинського* з Пилипчого (Чортківщина).

Це, очевидно, далеко не повний перелік осіб, які займалися збиранням фольклорного та етнографічного матеріалу і були в цій діяльності так чи інакше зв'язані з гуртком М. Шашкевича. Важко припустити, що від цього — одного з основних видів діяльності гуртка, залишалися осторонь такі, скажімо, його члени, як Михайло Бульвінський, Велимир Лопатинський, Айфал Гадинський, Олександр Глинський, Іван Покінський, Йосиф Охримович, Семен Плешкевич, Степан Верб'янський, письменники — близький приятель М. Шашкевича Микола Устиянович і Антін Могильницький та ін. Серед тих, що подалися в «свої сторони» збирати пам'ятки народної культури, називає Я. Головацький у згаданому листі до П. Лукашевича з 1839 р. і *Михайла Малиновського* (1812—1894)¹⁴⁶, який також у той час перебував у Львівській духовній семінарії.

У архівних збірках М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького бачимо і чимало фольклорних та етнографічних матеріалів анонімних збирачів. Немало з того, що робило-

¹⁴⁴ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 755.— П. 52.— Арк. 14/зв.

¹⁴⁵ Там же.— Фонд І. Вагилевича.— Спр. 41.— П. 13.— Арк. 15—16; Спр. 29.— П. 5.— Арк. 5.

¹⁴⁶ *Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я.* Твори.— С. 307.

ся «Трійцею» для організації народознавчих досліджень, залишається і залишиться невідомим. Але й на основі наведених фактів можна зробити висновок, що ця робота мала великий розмах, що вона включала як докладне знайомство з існуючими публікаціями з етнографії і фольклору західноукраїнського краю, так і налагодження безпосередніх контактів з причетними до цієї справи людьми та залучення до неї широкого кола товаришів, знайомих і родичів.

Більшість вказаних збирачів — це сільські священники і кандидати на цей сан — вихованці духовної семінарії. На цю роботу несхвальним оком дивилися духовні і світські власті, чинили їй, як відзначав Я. Головацький, немало перешкод¹⁴⁷. Заінтересування етнографією належало в той час, за словами І. Франка, до «небезпечних» занять¹⁴⁸. Тому одночасна участь у народознавчій роботі такої кількості духовенства — факт, мабуть, безпрецедентний для того часу. Залучення до цієї справи представників найконсервативнішої і найіндиферентнішої верстви тогочасного суспільства — також одне із значимих діл «Руської трійці».

Реалізація народознавчої програми гуртка М. Шашкевича поєднувалася з досить обширною організаційною роботою. З нею тісно змикалися і власна збирацька та дослідницька праця основних представників гуртка.

¹⁴⁷ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 755.— П. 52.— Арк. 14/зв.

¹⁴⁸ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— К., 1986.— Т. 46, кн. 2.— С. 118.

Географія збирацької роботи «Руської трійці»

В інформації І. Вагилевича і Я. Головацького про своїх попередників і сучасників, що в тій чи іншій мірі трудилися в Галичині на ниві народознавства, примітною є неодмінна вказівка — на місцевості їх збирацької діяльності. Цей момент був, очевидно, істотним для них — і не тільки щодо паспортизації матеріалу, а й з погляду даних про географію загальної охопленості досліджуваної території. Напевне враховувався цей момент ними і в процесі організації збирацької роботи.

«Руська трійця» прагнула охопити своєю увагою увесь західноукраїнський край у його галицькій, північнобукovinській і закарпатській частинах. Це було важливим для реалізації всіх компонентів її програми, зокрема — для науково аргументованого окреслення етнічної території українського населення цього краю, ствердження його етнокультурної єдності, самобутності і генетичної однорідності із східноукраїнським етнічним масивом. Народознавчі дослідження покликані були показати наявні етнічно визначальні риси корінного населення західноукраїнських земель і той реальний духовний потенціал, що протистояв асиміляторським тенденціям його поневолювачів.

Разом з виявленням і вивченням локальних, регіональних рис традиційно-побутової культури різних місцевостей в гуртку ставилося і завдання розкрити, показати явища і риси загальнослов'янської спільності цієї культури. Тому пошуково-збирацькою роботою члени «Трійці» намагалися якомога більше охопити місцевості, які вважалися зонами особливої збереженості як пам'яток етнічної культури, так і загальнослов'янських культурно-побутових явищ. Така тенденція виразно простежується у їх листуванні і в основних акцентах їх праць.

Усе це переконує, що питанню географії народознавчих досліджень надавалося важливе значення. В гуртку було багато зроблено для налагодження зв'язків із збирачами

на місцях, використання їх матеріалів та організації якнайширшого охоплення території західного регіону України народознавчими дослідженнями. Основну вагу виконання цього завдання взяли на свої плечі три основні діячі гуртка — М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький.

Вони не обмежилися лише принагідною збирацькою роботою, пов'язаною з проживанням на селі чи спорадичними поїздками під час канікул, а поставили перед собою мету спеціального виходу «в народ», організації цільових народознавчих мандрівок. Яскравим прикладом став для «Руської трійці» З. Доленга-Ходаковський, методику вивчення народної культури якого сучасники вважали єдино правильною і доцільною¹.

Зоріан Доленга-Ходаковський (псевдонім Адама Чарноцького, 1784—1825) здійснив у 1813—1821 рр. ряд мандрівок по польських, українських, білоруських і російських землях, метою яких були пошуки слов'янських старожитностей, збирання пам'яток етнографії і фольклору. У 1818 р. він мандрував по Галичині, побував у Перемишлі і Львові, де познайомився з представниками української інтелігенції — І. Могильницьким, І. Лаврівським, М. Гриневецьким, гостював у с. Гряда поблизу Львова в І. Любича-Червінського².

Перебування З. Доленги-Ходаковського в Галичині, взаємини з інтелігенцією, небуденні думки його трактату «Про Слов'янщину перед християнством», захоплення народними традиціями, мовою, фольклором мали безумовно великий вплив на активізацію народознавчих інтересів на західноукраїнських землях у 20-х роках. До цього спричинився і овіяний романтичною легендою образ цього ентузіаста-подвижника народної культури, що «у короткому кошуку, з малою торбиною на плечах... мандрує від села до села... від одної баби-співачки до другої, від одного дударя чи діда з лірою до іншого і, як скрізь, випрошуючи, вмовляючи, частуючи, заохочуючи і сам співаючи, висмоктує все можливе, що стосується Слов'янщини»³.

Однак небагато було таких взагалі і нікого конкретно в Галичині, хто пішов би за прикладом Ходаковського. Стояли на перешкоді труднощі, пов'язані в ті часи з діяльністю такого роду. Насамперед — негативне ставлення до неї властей. Вони, наприклад, перешкодили Ходаковському

¹ *Wacław z Oleska. Rozprawa wstępna // Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego...*— S. XI.

² Українські народні пісні в записах З. Доленги-Ходаковського.— К., 1974.— С. 21.

³ *Wacław z Oleska. Rozprawa wstępna.*— S. XI.

здійснити задуману мандрівку в околиці Галича, Чорткова, Тереховлі і по Буковині⁴. Насторожено і вороже дивились на неї і поміщики, місцева феодальна знать, в очах якої діяльність Ходаковського асоціювалася, як дотепно показав тогочасний польський письменник в оповіданні «Пригоди подорожнього», із «розбоями страшного Кармалюка»⁵. Для членів «Руської трійці» ця проблема ускладнювалася ще й обмеженнями семінарських інструкцій та осудливим ставленням до народознавчих інтересів клерикальної верхівки. Крім усього цього, треба було мати і необхідні для проведення мандрівки матеріальні засоби.

Ось чому після прийнятого в гуртку рішення «йти в народ» одразу постало питання: «Хто готовий подолати всі перешкоди і труди такого починання?»⁶

* * *

«Руська трійця», по суті, першою на західноукраїнських землях порушила питання про організацію спеціальних народознавчих мандрівок і поставила його не тільки в теоретичному, а й практичному плані.

Мета мандрівок, як зазначав Я. Головацький,— побачити все власними очима, побувати на місцях, пізнати те, чого в жодній книжці не вичитаєш, досліджувати народ, його життя і культуру «із самого джерела»⁷.

Збирацька діяльність трьох основних фундаторів гуртка починалася в їх рідних місцях. М. Шашкевича — в с. Підлісся Золочівської округи (с. Підлісся Золочівського р-ну Львівської обл.), де він народився і де часто бував у дитячі і юнацькі роки в діда по матері Романа Авдиківського, та в сусідньому селі Княже, в якому його батько був священником; І. Вагилевича — в с. Ясень Стрийської округи (Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.); Я. Головацького — в с. Чепелі Золочівської округи (Бродівський р-н Львівської обл.), під час навчання в гімназії у Львові він також записував пісні від шкільних товаришів.

Іх ранні записи мали любительський, принагідний характер, але згодом, особливо після організації гуртка, вони

⁴ Про це писав З. Доленга-Ходаковський у листі до Л. Кропінського від 8.VI.1818 р. // *Dołęga-Chodakowski Z. O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem oraz inne pisma i listy.*— S. 212.

⁵ *Stemieński L. Muzamerit czyli powieści przy świetle księżycy.*— Poznań, 1844.— Т. 2.— S. 119—157.

⁶ *Головацький Я.* Воспоминание о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 22.

⁷ *Головацький Я.* Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 91.

набувають більш системного спрямування. Немає відомостей про те, наскільки з часом розширилася територія збирацької діяльності М. Шашкевича. Можливо, що вона так і обмежилася вказаними місцями, оскільки хворобливість, сутужні матеріальні обставини не дозволяли йому робити спеціальні народознавчі подорожі. Це, до речі, констатував і Я. Головацький, вказуючи, що М. Шашкевич збирав пісні на своїй батьківщині в Золочівській окрузі⁸. Можна б ще додати і використання Маркіяном львівських можливостей для етнографічних і фольклористичних фіксацій. Відомо, що члени гуртка відвідували львівські базари, мали добре налагоджені зв'язки, зокрема, з торговельною садибою бойків на галицькому ринку і навіть запрошували цікавих інформаторів до семінарії⁹.

Більше відомо про подорожі побратимів Маркіяна — І. Вагилевича і Я. Головацького, хоча навряд чи можна повністю реконструювати маршрути їх мандрівок — через брак потрібної інформації, її фрагментарність, нерідко суперечливість. Наприклад, спільну подорож з І. Вагилевичем до містечка Дзікова над Віслою біля Сандомира для упорядкування старослов'янських і староруських рукописів і друків бібліотеки графа Яна Тарновського Я. Головацький в одному місці датує 1834-м роком¹⁰, а в іншому — 1832-м¹¹. Обговорення цієї теми в листі М. Шашкевича до Т. Василевського від 24 травня 1835 р.¹² і згадки про неї в листі І. Вагилевича до М. Погодіна від 8 березня 1836 р.¹³ дає підставу віднести цю подорож до 1835 р. З подібним різнобоям стикаємося і в ряді інших випадків.

Але спробуємо на основі критичного аналізу і взаємодоповнення відповідних друкованих і рукописних даних якось упорядкувати цю інформацію і скласти з її допомогою реальну картину народознавчих подорожей І. Вагилевича і Я. Головацького, представити їх географію і хронологію. Це не тільки штрихи для уточнення біографічних реалій обох діячів, такі дані важливі для атрибуції зібраного, за-

⁸ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 755.— П. 52.— Арк. 15; *Бодянский О.* Предисловие.— С. IX.

⁹ *Головацький Я.* Воспоминание о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 33.

¹⁰ *Головацький Я.* К истории галицко-русской письменности // Киевская старина.— 1883.— Т. 6.— С. 652.

¹¹ *Головацький Я.* Воспоминание о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 15.

¹² *Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я.* Твори.— С. 126.

¹³ *Свенцицкий И. С.* Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.— С. 149—150.

фіксованого ними етнографічного і фольклорного матеріалу.

Як зазначено в автобіографічних записках Я. Головацького, він перший виявив готовність вирушити в дорогу¹⁴. Оголосив себе в семінарії хворим, зібрав необхідне для пішохода згідно з девізом «*Omnia mecum porto, mecum mea sunt cuncta*» («Все ношу зі собою, все моє є зі мною») і в супроводі М. Шашкевича та І. Вагилевича, які провели його за місто, подався стрийською дорогою на південь. Я. Головацький відніс цю подорож у спогадах до 1834 р.¹⁵ Із згадки самого Головацького ця мандрівка відбувалася весною, в ту пору, коли «сади цвітуть»¹⁶. На основі зошита із спільними датованими записами Г. Ількевича і Я. Головацького М. Возняк аргументовано визначив, що ця мандрівка відбувалася влітку 1833 р.¹⁷

В автобіографічних і мемуарних матеріалах Я. Головацького вказано населені пункти, через які проходив маршрут цієї подорожі. Це переважно ті села і містечка, в яких мандрівник зупинявся, з якими в нього були пов'язані цікаві зустрічі, враження, знахідки, записи фольклорного, етнографічного матеріалу, пригоди тощо. Першу зупинку він зробив у с. Солонка (за 10 км від Львова), де познайомився з церковними книгами, але відмовився від запрошення погостювати в місцевого священика. «Вести розмову про банальності польською мовою було для мене марнуванням часу, тут я не почую ні одного руського слова, ні однієї оригінальної фрази, ні одної пословиці, ні одної народної пісні. Вирішивши тільки в крайній потребі заходити до священиків, я пішов далі»¹⁸. Так пояснював Я. Головацький суть одного із своїх подорожніх принципів.

Відрізок шляху між Львовом і містечком Миколаєвом над Дністром Головацький пройшов за два дні. З Миколаєва походив батько Я. Головацького, тут він гостював у родичів, познайомився з Леонтієм Устияновичем — батьком Миколи Устияновича, одного з однодумців «Руської трійці», талановитого українського поета і прозаїка.

¹⁴ Головацький Я. Воспоминание о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 22.

¹⁵ Головацький Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии.— С. 88.

¹⁶ Писання М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького.— С. 245.

¹⁷ Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 25, 26, 76.

¹⁸ Головацький Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии.— С. 88—89.

Під час перебування в Миколаєві Я. Головацький приглядався до містечкового побуту, зробив опис міщанської хати, зафіксував ряд інших моментів. Разом з Л. Устияновичем, який у той час виконував функції бургомистра, побував на весіллі в сусідньому селі Розвадові, «стежив уважно за всіма обрядами, слухав весільні пісні і ін.»¹⁹ Переходячи через гору з Миколаєва до Розвадова, Я. Головацький побачив простору наддністрянську долину, а в даліні — синіючі Карпати. Саме тоді він перейнявся бажанням побувати в горах, багато розпитував свого супутника про бойків, їх життя-буття²⁰.

У збережених подорожніх замітках Я. Головацького значаться назви сіл і містечок, через які чи побіч яких пролягала його мандрівка, — всього 47 населених пунктів²¹. Очевидно, не в усіх робив мандрівник робочі зупинки, не в усі навіть заходив. Але цей список дає можливість докладно накреслити маршрут цієї першої народознавчої мандрівки. Із зауважень серед подорожніх нотаток і автобіографічних матеріалів Я. Головацького складається і певна система методичних засад, яких він дотримувався під час мандрівки. Одна з основних — якнайактивніше використовувати всяку нагоду для пізнання простого народу, його життя, побуту, культурних традицій. Я. Головацький неодмінно вступав у розмову із зустрічними селянами, слухав їх розповіді, фіксував у зшитку все цікаве.

З Миколаєва Головацький не пішов гостинцем далі на південь, а звернув на польову дорогу і подався на південний схід за течією Дністра. Це також одна з його принципових установок — шукати для обстеження більш віддалені від міст і шляхів місцевості, оскільки народ у таких місцях менше підлягає негативним «цивілізаційним» впливам, зберіг свою «непідробну народність»²².

Щоб більше наблизитись до простолюддя, викликати його довіру, Я. Головацький видавав себе за селянського сина, який вчиться на священника у Львові і через відсутність матеріальних засобів пішки мандрує до родичів на Покуття. Він їв невибагливу селянську страву, хоч вона не раз і не смакувала йому, спав на твердій лаві в курній хаті, хоч сердак під головою і пропахлий потом мужиць-

¹⁹ Там же. — С. 89.

²⁰ Там же.

²¹ ЛНБ. — Відділ рукописів. — Фонд Я. Головацького. — Спр. 724. — П. 49. — Арк. 4.

²² Головацький Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии. — С. 89.

кий кожух довго не давали йому заснути²³. Саме в таких умовах він реально відчув нелегке життя сільських трударів, яке досі представлялося більше «в рожевому світлі, безтурботною ідилією»²⁴.

Він умів налагодити контакт з простими людьми, знаходив дорогу до їх серця. Селяни приймали його «надзвичайно щиро», гостили «всім, що було краще в хаті, діставали від сусідів молока, пшона, яєць, стелили в найбільш вигідному місці на цокутті, стократно вибачаючись, що не в усьому можуть мені вгодити»²⁵. А він випитував своїх господарів про народні звичаї, обряди, слухав і записував перекази, легенди, казки, пісні, наспівуючи сам деякі з них, фіксував почуті в розмові приказки, прислів'я, цікаві вислови, порівняння²⁶.

Шлях Головацького наддністрянською околицею пролягав через села Розвадів, Крупське, Роздол, Берездівці, Піддністрияни (Миколаївський р-н Львівської обл.)²⁷, Княгиничі, Григорів, Букачівці, Бурштин, Бовшів (Галицький р-н Івано-Франківської обл.) до Галича.

Серед архівних матеріалів Головацького знаходимо різні етнографічні і фольклорні записи, зроблені ним у ряді цих сіл, зокрема в Піддністриянах і присілку Витань поблизу Берездівців зібрав чимало пісень, у Григорові спостерігав весільний похід, описав виконання дружбою і дружкою пісні «Було не рубати зеленого дуба» і танцю «руського» в корчмі, записав цікаві народні пісні від місцевого селянина Гриця Пендрака і його дружини. У цьому селі Я. Головацькому довелося давати пояснення панському економові, в якого викликали підозру взаємини мандрівника з селянами²⁸.

Враження від перебування в Галичі під час цієї мандрівки використані Я. Головацьким у нарисі «Великая Хорватія...»²⁹ Цікава також замітка «Про нічліг у ткача Михайла Сегина з галицького передмістя», в сім'ї якого Головацький записав ряд народних пісень³⁰.

²³ Там же.— С. 90.

²⁴ Там же.

²⁵ Там же.

²⁶ Там же.

²⁷ Тут і далі назви населених пунктів подаються у сучасному написанні і за нинішнім адміністративно-територіальним поділом.

²⁸ Головацький Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии.— С. 92.

²⁹ Писання М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького.— С. 245.

³⁰ Головацький Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии.— С. 91.

Далі через село Крилос поблизу Галича Головацький попрямував до Станіслава (Івано-Франківськ), й звідти — через Тисьменицю, Тлумач, Хотимир, Потік — до Коломиї. Конкретних фіксацій, що стосуються цієї частини дороги, серед матеріалів Головацького небагато. Але він уважно спостерігав народний побут, резюмував свої враження: «Я помічав багато нового в народному побуті, обстановці, житті і характері покутян»³¹.

У Коломиї — головному місті Покуття — пробув Я. Головацький кілька днів. Тут відбулося його знайомство з Г. Ількевичем і М. Верещинським, який «з душевним співчуттям» віднісся до устремлінь молодого ентузіаста, схвалив його плани, захоплювався його любов'ю до рідної справи³². Ількевич познайомив гостя із своїми збірками, де Головацький знайшов чимало нового для себе. Від нього він дещо переписав, а також одержав готові записи.

Заохочений розповідями Верещинського про Буковину, Я. Головацький вирішив там побувати. Як видно із назв населених пунктів в його записах, з Коломиї дальший маршрут проліг через Гвіздець, Сороки, Вербівці, Чернятин, Городенку, Поточище, Серафинці, Стецеву до першого буковинського села Бабин. Про своє перше знайомство з Буковиною Головацький зауважив, що побачив тут той же самий «руський народ», але мова його менше позначена впливом полонізму, натомість більше мала в собі волоських елементів, він спостеріг більше свободи і відвертості в селян, зафіксував інші цікаві моменти³³.

Це перше перебування на буковинській землі ледве не закінчилося для Головацького плачевно. Урядовий комісар, прийнявши його за небезпечного емісара, хотів відправити підозрілого мандрівника до Чернівців, де чекало його в'язнення особи і можлива віддача в солдати. Але вдалося залагодити справу, і Головацькому наказано було негайно відправитися на галицький бік і без затримки йти до родичів у с. Синьків (так він пояснював мету своєї подорожі).

Після кількаденного перебування в Синькові, розташованому над Дністром на межі Поділля і Буковини (с. Богданівка Заліщицького р-ну Тернопільської обл.), Головацький поїхав на бричці до містечка Чортків, звідти возом через Бучач, Монастириська, Колодрібка, Підгайці, Озеряни, Бережани, Перемишляни, Погорільці — до Львова.

Уся подорож тривала три тижні. Нею була охоплена велика територія прикарпатського Подністров'я, Покуття,

³¹ Там же.

³² Там же.— С. 93.

³³ Там же.— С. 94.

частково західної Буковини, Поділля і Опілля у теперішніх Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій і Тернопільській областях. Така протяжність маршруту, переважна більшість якого була відбута пішки за порівняно короткий час, не давала, зрозуміло, можливості на тривалі робочі зупинки, пошуки польового матеріалу і його вивчення на місці. Мандрівка мала переважно розвідувальний характер. Але Головацький зробив багато етнографічних і фольклористичних записів, виніс силу вражень. І хоча згодом у своїх спогадах він зазначав, що вирушав у дорогу з ясною ціллю вивчати народ, але без конкретного плану³⁴, з матеріалів бачимо, що певна плановість і основні методичні принципи були властиві вже цій першій подорожі. Головацький повернувся до Львова з таким багажем зібраного і побаченого, що викликав у гуртку друзів подив і захоплення³⁵.

* * *

Другою з черги можна вважати спільну подорож Я. Головацького й І. Вагилевича до Дзікова. Прийmemo її датування весною 1834 р.³⁶ Передісторія цієї подорожі така. Відомий польський бібліофіл і колекціонер стародруків та давніх рукописів граф Тарновський звернувся до свого знайомого поміщика і культурного діяча Тадея Василевського з проханням підшукати і прислати до нього когось із львівських студентів, що міг би розібрати і описати в його бібліотеці старослов'янські рукописи і пам'ятки староруської писемності. Василевський запропонував виконати цю роботу М. Шашкевичу, із яким підтримував приятельські взаємини. Але Маркіян порекомендував своїх друзів — І. Вагилевича і Я. Головацького, які охоче погодились.

Покинувши університетські заняття, вони негайно подалися в дорогу. Результатом цієї подорожі стали виявлені Вагилевичем і Головацьким у бібліотеці Тарновського цінні кириличні рукописи, зокрема, один із найдавніших списків «Кормчої книги» (XIII—XIV ст.), ділові грамоти XIV—XVI ст., введення в науковий обіг інформації про ці матеріали. Однак подорож являє інтерес і з погляду розширення народознавчого кругозору обох мандрівників і зібраного матеріалу.

³⁴ Головацький Я. Воспоминание о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 22.

³⁵ Там же.— С. 22—23.

³⁶ До цієї дати схильється М. С. Возняк, хоч, на наш погляд, не досить аргументовано (*Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.*— Ч. 1.— С. 78).

Подорож, очевидно, фінансувалася графом, тому вона відбувалася з незвичайним для членів «Руської трійці» комфортом — на візницькій бричці. За спогадами Я. Головацького можна визначити, що маршрут проходив зі Львова на захід через міста і містечка Городок, Судова Вишня, Мостиська, Перемишль і далі на північний захід через Ярослав, Пшеворськ, Соколув, понад рікою Сяном через Рудник, Ніско, Розвадув — до Дзікова.

Це був край, невідомий Вагилевичу і Головацькому, тому їм усе видавалося новим³⁷. Звертали на себе увагу відмінності місцевостей, поселень, зовнішнього вигляду населення, одягу та ін.

Обидва вони використовували кожен зупинку в корчмі чи просто на дорозі для знайомства з життям, побутом місцевого населення, для розмов з селянами. Їх вразили результати колонізації населення західного українського пограниччя, панщизняний гніт. Проїжджаючи рівниною між Сяном і Віслою, вони відзначали подібність ландшафту й етнографічних рис населення цього краю з місцевостями українського Малого Полісся — від містечка Броди до Сяну — і українськими поліщуками³⁸. Бачене і почуте в дорозі було, як відзначав Головацький, предметом їх роздумів, розмов, а не раз і гарячих дискусій³⁹.

Очевидно, саме з цієї подорожі і походять нотатки в архівних матеріалах І. Вагилевича про побут, звичаї, соціальну недолю селян з околиць Перемишля, Пшеворська, Ярослава⁴⁰. Фіксації і спостереження згодилися Вагилевичу і Головацькому при визначенні західних етнічних меж розселення українців, для характеристики діалектно-говіркових рис українсько-польського мовного пограниччя.

Внаслідок слов'янознавчих захоплень, народознавчих занять і мандрівок Я. Головацький занедбав навчання в університеті, не склав деяких екзаменів літньої сесії. Десь, мабуть, після цього влітку 1834 р. відбулася його чергова подорож зі Львова в бойківські Карпати. Ця подорож включала, зокрема, відвідання в Ясені І. Вагилевича.

Я. Головацький у своїх спогадах стисло описав цю подорож, зазначивши, що, недовго думаючи, відгукнувся на прохання Вагилевича відвідати його і пустився путівцем

³⁷ Головацький Я. Воспоминание о Маркиане Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 15.

³⁸ Там же.— С. 16, 17.

³⁹ Там же.— С. 16. Докладніше описані спостереження і враження з цієї подорожі у статті Я. Головацького «К истории галицко-русской письменности».— С. 652—655.

⁴⁰ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— Спр. 38.— П. 9.— Арк. 87.

через Наварію і Щирець у підгірську країну⁴¹. Збережений у записнику Головацького реєстр населених пунктів, в яких він побував під час цієї подорожі, дає можливість конкретизувати її маршрут. Головацький не пішов, як у першому випадку, гостинцем, а подався в цьому ж напрямі іншою дорогою — через села Наварія, Хоросно, Дубини, Монастир, містечко Щирець і далі приблизно по лінії нинішньої залізниці Львів — Стрий через Дмитрів, Вербіж, Дроговиж (с. Верхньодорожне Миколаївського р-ну) попрямував до Стрия. Переправившись через ріку Стрий, Головацький пішов дорогою через села Довге, Великі Дідушичі, Соколів, містечка Болехів, Долина, Рожнятів, Перегінське, долиною річки Лімниці до с. Ясень⁴².

Маршрут подорожі проходив через давні цікаві поселення. Головацький знайомився з історичними пам'ятками, займався етнографічними і фольклористичними фіксаціями. Це засвідчують записи пісень, нотатки про народний одяг з позначками населених пунктів цього маршруту.

Головацький мав можливість вивчення етнографії Карпатського Передгір'я, північно-східної Бойківщини. Тут він побачив зблизька Карпати, зміг приглянутися до життя і культурно-побутових традицій їх мешканців. Немає сумніву, що й кількаденне перебування в бойківському селі Ясень було використане не тільки для розмов з Вагилевичем, а й для спільної з ним етнографічно-фольклористичної збирацької роботи. До того часу і відносяться напевне записи Головацького пісень і народних колядок з цього села.

Згаданий список населених пунктів уточнює і сказане в спогадах Головацького про його дальшу дорогу. Вона проходила з Ясеня через села Майдан (Міжгір'я Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.), Солотвин, Манява, містечка Надвірна, Ділятин до Коломиї. Цим разом до Коломиї Головацький прибув з іншого боку, пройшовши бойківсько-гуцульським етнографічним пограниччям і південно-західною межею Покуття та в деяких місцях заглиблюючись у гори долинами річок Лімниці, Солотвинської і Надвірнянської Бистриць. У Маняві оглянув руїни давнього скиту-монастиря, що до кінця XVIII ст. був оплотом православ'я, відомим осередком культури. В Коломиї мав зустрічі з Верещинським та Ільковичем.

Далі через Хотимир, Нижнів, Монастирська, Підгайці, Бережани, Поморяни, Богутин дістався до Золочева, а звід-

⁴¹ Головацький Я. Воспоминание о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 24.

⁴² ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 724.— П. 49.— Арк. 4/зв.

ти найнятою підводою заїхав до батьків у Чепелі, де провів решту літа.

Після канікул Я. Головацький мав намір скласти екзамену, щоб не залишатися на повторний курс. Однак ці заходи не увінчалися успіхом, і він за прикладом деяких інших львівських студентів вирішив податися для продовження навчання в Угорщину. Ця подорож приваблювала його і можливістю кращого пізнання українців південно-західної частини Галичини і Закарпаття та інших слов'ян⁴³.

Зібравши найпотрібніше, одного осіннього ранку Головацький попрощався біля підльвівського села Зимна Вода з братом Іваном і двома друзями, що проводжали його, і пустився «per pedes apostolorum» («пішки як апостол») в далеку дорогу. Про цей епізод згадує І. Головацький у листі до брата від 30 січня — 13 березня 1844 р.: «Тямлю, як нині, коли-сьте ся прощали біля Зимної Води. Пішло під осінь, сонінько спочивало, а ти однісінкий, як палець, кількоро шмаття в хустині і пара чобіт — та й стільки всього. І грошенят — ледве чи досить було. І з тим пустився в світ»⁴⁴.

З Городка Головацький пішов не прямою дорогою на Перемишль, а повернув путівцем через с. Гошани (Градівка Городоцького р-ну Львівської обл.), містечко Рудки до Самбора, а звідти — через Стару Сіль, Хирів, Волошинове заглибився в Карпати бойківсько-лемківського пограниччя. Далі дорога проходила Лемківщиною через містечка Лісько, Сянки, Риманів та села, що знаходилися на цій дорозі. Перейшовши на околиці с. Ольховець коло Дуклі австро-угорський санітарний кордон, Головацький упродовж дальшої дороги мав можливість спостерігати закарпатських українців — лемків і словаків. Так, він добрався до словацького міста Кошиці, де протягом першого семестру навчався в місцевій академії. Тут він уважно вивчав мову і життя словаків, записав кілька словацьких пісень⁴⁵.

На другий семестр Я. Головацький разом з двома товаришами пішки помандрував в березні 1835 р. з Кошиць до Будапешта з метою продовження навчання в університеті. Тут він познайомився з Я. Колларом та деякими іншими вченими, увійшов у коло слов'янської студентської молоді, яке в той час було в угорській столиці досить ши-

⁴³ Головацький Я. Воспоминание о Маркиане Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 25.

⁴⁴ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 103.

⁴⁵ Головацький Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии.— С. 96—97.

роким і багатим цікавими людьми. У цій слов'янській атмосфері «споважніли думки» Я. Головацького і, за словами його брата Івана, «виробилася... сила моральна до такої степені, якої би я ще і пійняти не встиг»⁴⁶. Смысл цих слів включає, без сумніву, і поглиблення народознавчих поглядів Я. Головацького. Адже в будапештський період він спілкувався з представниками передової західно- і південнослов'янської інтелігенції, які виношували плани щодо національно-культурного розвитку своїх народів та втілення ідеї слов'янської взаємності.

Після успішного закінчення літнього семестру Я. Головацький вирішив повернутися до Львова. У саморобному ранці він ніс чималий багаж, що складався з подарованих слов'янськими друзями книжок, був між ними і виданий Я. Колларом збірник словацьких народних пісень. Подорожі до Будапешта і назад дали Головацькому добру нагоду близько приглянутися до життя, культури і побуту угорського народу.

В Ужгороді Я. Головацький завітав до М. Лучкая, який прийняв його дуже ласкаво, допоміг скласти маршрут зворотньої дороги до Галичини з тим, щоб молодий мандрівник міг якомога краще познайомитися з українським Закарпаттям⁴⁷.

Знову від села до села пішов він польовими путівцями і гірськими пляями. Головацький зазначив лише деякі назви цього маршруту, але і з них можна визначити, що дорога його пролягла через усе Закарпаття з заходу на схід — спочатку у підгірській його частині через села Середне, Мідяниця, Горінчове, Брустури (Лопухів Тячівського р-ну), а звідти повертала на північний схід у гори. Тут він пройшов однією з найменш заселених місцевостей гірського Закарпаття в районі Усть-Чорної, побував у далекому селі серед непрохідних лісів — Мокра, де зустрів німецьких колоністів, що під впливом місцевого середовища в значній мірі асимілювалися. Констатував, наприклад, що в одній з таких сімей «батько говорив ламаним німецьким жаргоном, а син — уже справжній гуцул»⁴⁸.

Під час переходу через Карпатський хребет Головацький побував на полонині, гостював у пастушій стаї, де його годували овечим сиром, поїли жентицею і показали дорогу на галицький бік. У с. Зелена гуцули спочатку недовіриливо

⁴⁶ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 103—104.

⁴⁷ Головацький Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии.— С. 98.

⁴⁸ Там же.

поставилися до нього, але швидко підозріння розвіялося, і він продовжив свою мандрівку вниз за течією Бистриці, знову побував у Маняві і далі попрямував до Коломиї. Відпочивши у Верещинського, Головацький подався через Бучач, Микулинці, Тернопіль у своє рідне село ⁴⁹.

Цією подорожжю завершився найбільш насичений народознавчими мандрівками період життя Я. Головацького. Восени 1835 р. він був прийнятий на другий курс Львівського університету і далі аж до закінчення в 1840 р. духовної семінарії, навчений досвідом, більше уваги приділяв навчальним курсам. Але і в ці роки Я. Головацький жваво займався справами гуртка, не припиняв бібліотечних студій слов'янської історії, філології, етнографії. Не залишив він своїх польових народознавчих пошуків і мандрівок. Але останні стали тепер спорадичними, коротшими за маршрутами і за тривалістю.

* * *

Про ці короткочасні польові виходи Головацького маємо менше відомостей, ніж про попередні мандрівки. Вони здебільшого зосереджувалися навколо Львова з більшими чи меншими радіальними віддаленнями.

Однією з таких екскурсій була спільна поїздка Я. Головацького з польським істориком і письменником Августом Бельовським та художником Вінцентієм Келесинським у стрийські Карпати до знаменитих скель з печерами поблизу с. Бубнище (Долинського р-ну Івано-Франківської обл.). Бельовський запросив Головацького до участі в поїзді, враховуючи його досвід і те, що він як українець допоможе йому у спілкуванні з місцевими селянами ⁵⁰. Подорож відбулася не пізніше весни чи літа 1836 р. Їхали бричкою гостинцем Львів — Стрий — Болахів, далі — польовою дорогою через с. Тисів — до Бубнища.

Екскурсія мала конкретний цільовий характер. Супутники Головацького, як учасники недавнього польського повстання, дотримувалися певних заходів обережності: «Не зупинялися ні в містечках, ні в селах, ні в окружному місті, а тільки в корчмах, які стояли окремо на полі». Ночувати вони заїхали до свого товариша — поміщика в с. Довге за Стриєм ⁵¹.

⁴⁹ Там же.— С. 99.

⁵⁰ Головацький Я. Воспоминание о Маркиане Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 29.

⁵¹ Там же.— С. 29.

Можливо, що тільки під час огляду скель і розмов з місцевими селянами Головацький зафіксував якийсь народознавчий матеріал. Останнім цікавився і Бельовський, свідченням чому є посилання на народні перекази та легенди про скелі в Бубнищі в його нарисі, написаному на матеріалі цієї поїздки ⁵².

Восени того ж року Я. Головацький знову побував у цій місцевості разом з братом Іваном — з метою оглянути іншу загадкову пам'ятку старовини — скельні печери біля с. Розгірче (Стрийського р-ну Львівської обл.), де перед цим побував І. Вагилевич і «відкрив» тут рунічні написи ⁵³.

Новим у цій подорожі був для Я. Головацького відрізок шляху із Стрия до Розгірче, який проходив мальовничою долиною ріки Стрий. Були, як звичайно, і розмови з місцевими селянами, записи фольклору, етнографічних відомостей, особливо під час перебування в с. Розгірче — одному з найдавніших сіл бойківського Підгір'я. Саме про це спілкування з жителями села і згадував І. Головацький у цитованому листі, відзначаючи той глибокий слід, що залишила в його пам'яті «хатина русина розгорецького» ⁵⁴.

В архівних матеріалах Я. Головацького знаходяться замітки і про інші його етнографічні екскурсії у другій половині 30-х років. Найвні фіксації назв відвіданих населених пунктів уможливають реконструкцію основних контурів маршрутів деяких з них. Так, одна проходила путівцем через підльвівські села Солонка Велика і Мала і далі — Хоросно, Семенівка, Ширець, Добряни, Дорнфельд (колишнє поселення німецьких колоністів, нині с. Тернопілля Миколаївського р-ну Львівської обл.), Комарно, Рудники ⁵⁵.

Інша екскурсія була присвячена обстеженню місцевості в поріччі Зубри і Дністра в нинішньому Миколаївському р-ні. Головацький побував у селах Тростянець, Стільське, Роздол, Надітичі, Пісочне, в кількох суміжних селах нинішнього Стрийського р-ну — П'ятничани, Волиця, Добряни, Пукеничі і в містечку Жидачів ⁵⁶.

Одна з екскурсій того часу — до с. Вовків (Пустомитівського р-ну Львівської обл.) позначена в записках Я. Го-

⁵² *B[ielowski] A[ugust]*. *Wody na Sokolowem w Polanicy // Ziewonia*.— Praga, 1838.— S. 66—76. До статті було додане графічне зображення скель, зроблене Келесинським.

⁵³ *Головацький Я.* Воспоминание о Маркиане Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 31.

⁵⁴ *Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 104.

⁵⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 724.— П. 49.— Арк. 5/зв.

⁵⁶ Там же.

ловацького датою: 4 грудня 1838 р. Це показує, що свої народознавчі виходи він здійснював і в зимову пору. В рукописі зберігся цікавий опис подорожі. Її маршрут зі Львова проходив через села Зубра, серединою якого протікає однойменна річка, Жирівка. Автор вказує на наявність у цій місцевості польських колоністів («мазурів»), характеризує їх взаємини з українцями, фіксує свої спостереження про особливості господарського укладу одних і других, їх одяг тощо⁵⁷.

У с. Вовків та в інших навколишніх селах побував Я. Головацький і навесні чи влітку 1839 р. (нотатки про цю екскурсію знаходяться серед матеріалів 1839 р.). Але тепер він продовжив подорож через Семенівку, Щирець, Дмитрів до Горожани (с. Велика Горожанка Миколаївського р-ну) і до с. Колодруби над Дністром. «У Колодруб повітам-ем Дністер»,— записав Я. Головацький⁵⁸.

Можливо, що тоді ж Головацький подався і за Дністер. Розрізнені замітки в його паперах показують, що він спостерігав простору правобережну долину Дністра біля Колодрубів і далі на південний захід в басейні річок Бистриця і Тисьмениця. На основі цих заміток складається маршрут ще однієї подорожі Я. Головацького, яка проходила по території Дрогобицького Підгір'я і західної Бойківщини. З Колодрубів він пішов через села Тинів, Липче, Вороблевичі понад Тисьменицею, Рихтичі— до Дрогобича, далі через Дерезичі, села Губичі, Борислав і Мразниця (на початку ХХ ст., вони злилися в місто Борислав) подався через перший хребет Карпат в долину верхнього Стрия. У подорожніх записках Головацького згадується с. Східниця, біля якого він проходив, зафіксовані спостереження про господарський побут і одяг жителів с. Кропивник над Стриєм (очевидно, Нового Кропивника Дрогобицького р-ну)⁵⁹.

Далі, як можна простежити за збереженими записами, Головацький пішов уверх понад Стриєм до містечка Турка. Це одна з найскладніших ділянок дороги. І сьогодні пройти по цьому маршруту непросто. Але тут, у закинутих в гірській глушині селах, мандрівник мав можливість побачити, відкрити і почути надзвичайно багато цікавого. На жаль, якихось конкретних його записів з цієї місцевості не маємо.

⁵⁷ Там же.— Спр. 725.— Арк. 23.

⁵⁸ Там же.— Спр. 726.— Арк. 6/зв.

⁵⁹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 726.— П. 49.— Арк. 6/зв.

З Турки Я. Головацький повернув на північ і помандрував через села Топольниця, Лужок Верхній, Тершів до Старого Міста (Старого Самбора) і Самбора⁶⁰. Маршрут цієї подорожі охоплював нові, ще незвідані Головацьким місцевості. Тому, безсумнівно, мандрівка дала йому дуже багато для пізнання цієї частини краю, зокрема гірських районів Західної Бойківщини і бойківсько-лемківського пограниччя.

Архівні матеріали засвідчують і досить активні народознавчі подорожі, польові обстеження Я. Головацького в інших місцевостях Галичини; зокрема північно-західної і північної Львівщини, Поділля та його південно-західної зони — Опілля.

Замітки про місто Броди і деякі навколишні села нинішнього Бродівського р-ну Львівської обл. показують, що в свій час (напевне також у другій половині 30-х років) Головацький не просто побував у цій місцевості, а досить докладно знайомився з нею, подорожував тут⁶¹. В цьому переконують, зокрема, описи сіл Пониква, Підгірці і їх околиць, просторове визначення місцевостей з фіксацією таких їх реалій, зафіксувати які може тільки очевидець⁶².

Поділля вивчав Я. Головацький, починаючи з рідної Золочівщини. У різний час з Чепелів він проводив короткі і довші мандрівки. У етнографічних і фольклористичних матеріалах Головацького представлені польові фіксації з багатьох сіл. Про широке ознайомлення Головацького з цим краєм свідчить і задуманий ним нарис, фрагмент якого з заголовком «Опілля і Поділля» зберігся серед його паперів⁶³.

Досить докладно окреслюється на основі архівних матеріалів і подорож Я. Головацького по північно-західній Львівщині. У фрагменті опису цієї подорожі говориться, що 17 грудня в понеділок (рік не вказаний, але орієнтовно це, мабуть, 1838 або 1839 р.) автор після обіду вийшов зі Львова і пішов через Великі Грибовичі, Гряду, Дорожів, Куликів до містечка Жовква (районний центр Нестеров Львівської обл.). Далі на попутній селянській хурі поїхав до с. Кам'янка, до складу якого входило багато хуторів (Липник, Старе Село, Будокам'янка, Кривокам'янка, Пільцекам'янка та ін.—нині вони об'єднані в двох сільрадах — Липник і Нова Кам'янка Нестеровського р-ну).

⁶⁰ Там же.

⁶¹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 725.— П. 49.— Арк. 9, 17.

⁶² Там же.— Арк. 12, 14.

⁶³ Там же.— Арк. 16.

Зазначені у записках Я. Головацького назви сіл з подальшої мандрівки окреслюють маршрут, що охоплює північно-східну частину нинішніх Нестеровського р-ну, південну частину Сокальського р-ну (с. Реклинець), Радехівський район (села Нестаничі, Холоїв), частково територію Кам'янсько-Бузького і Бузького районів (села Полонична, Торпів) ⁶⁴.

До ряду місць і місцевостей відносяться замітки Головацького краєзнавчого і етнографічного характеру. Увагу мандрівника привернули, наприклад, порівняно кращі, ніж у інших селах, садиби і житлові будинки в Дорожові, переважаюча дерев'яна забудова містечка Куликова, в якому виділяються тільки поодинокі муровані будинки та ін.

У матеріалах Я. Головацького зустрічаємо згадки про його перебування в містечках Добромилі і Раві Руській на західній окраїні нинішньої Львівщини. У своїй пізнішій праці про пам'ятки старовини в Галичині і на Буковині Я. Головацький зазначив, що в 1833 р. він побував у с. Крехові (Нестеровського р-ну Львівської обл.), знайомився там з архівними матеріалами місцевого монастиря ⁶⁵. Дані цієї праці служать ще одним підтвердженням перебування Я. Головацького в ряді місцевостей і місць Галичини та Буковини. Напевне, Я. Головацький побував у значній більшості населених пунктів, які вказані у реєстрі пам'яток, доданому до цієї праці ⁶⁶.

Великі народознавчі мандрівки провів Я. Головацький у літні місяці 1839 і 1840 рр. У листі до П. Лукашевича від 14 липня 1839 р. він писав: «Я сими днями гадаю пуститися в дорогу помежи наш нещасний руський мир» ⁶⁷. Ця подорож, проведена в липні-серпні, докладно описана Головацьким у відомому нарисі «Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі», надрукованому чеською мовою в журналі «*Časopis Českého Muzeum*» у 1841—42 рр., а також у дещо скороченому варіанті — російською, польською і німецькою мовами ⁶⁸.

Опис подається у формі листів автора з дороги до приятеля в Л. (тобто у Львові). Всі дев'ять листів датовані і мають зазначене місце написання. Вони розкривають ос-

⁶⁴ Там же.— Спр. 725.— П. 49.— Арк. 24—25.

⁶⁵ Головацький Я. Об исследовании памятников русской старины, сохранившихся в Галичине и Буковине // Труды первого археологического съезда в Москве. 1869.— М., 1871.— Т. 1.— С. 237.

⁶⁶ Там же.— С. 240—242.

⁶⁷ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 307.

⁶⁸ Українською мовою опубліковано: Жовтень.— 1976.— № 6.— С. 49—94.

новні етапи і маршрут подорожі, яка починалася зі Львова, проходила вже знайомою дорогою через Миколаїв до Стрия, далі через Болехів, Долину, Калуш, Івано-Франківськ, Тисьменицю, Тлумач, Хотимир до Коломиї, звідки через Іспас (с. Гірське Косівського р-ну Івано-Франківської обл.), Микитинці, Косів подався в гори через гуцульські села Соколівку, Яворів, Криворівню, Жаб'є (районний центр Верховина Івано-Франківської обл.), Бистрець. Гірськими пляями досягнув Чорногори і, подолавши в цій найвищій частині Карпат вододільний хребет, подався понад гірською Тисою на Закарпаття. Дорога проходила через Кваси, Рахів, Красне, Плесо, Вільхову, Борлобаш, Требушани (с. Ділове Рахівського р-ну Закарпатської обл.), Луги.

З с. Великий Бичків Я. Головацький поплив Тисою на плоті до Сегету, побував у Семигородській землі в Румунії, оглядав там соляні шахти біля села Шугатану і знову повернувся до Сегету, звідки через Солотвину поїхав на попутній підводі до Тячева і Хуста, а далі разом з селянами, що повертались із ярмарку в Хусті, пішов на північ у гори до с. Поляна (Хустського р-ну) і далі — на південний захід через Довге, Кушницю, Росош, Дусину, Бистрицю — до Мукачева, і через Ракошин, Середне, Солотвина, Глибоке, Драєці, Лази — до Ужгорода, де знову відвідав М. Лучкая. З Ужгорода Головацький пішов на північ до Галичини. В його маршруті значаться села над Ужем: Доманинці, Оноківці, Невицьке, Кам'яниця, Перечин, Зарічеве, Великий Березний, звідси він подався вглиб Лемківщини через села Улич, Збої, Ветлина, Стрובовисько, Присліп, Зубряче, Щербанівка, Смільник, Ржеведзь, містечка Лісько і Доброміль — до Перемишля і далі на схід — до Львова.

Опис цієї подорожі містить багату інформацію краєзнавчо-етнографічного характеру, цікаві спостереження, замітки. Особливо важливо, що вони чітко позначені демократичною світоглядною орієнтацією автора, характеризуються компетентністю теоретично підготовленого і практично досвідченого пародознавця, який звертає увагу на істотні соціальні і культурні явища, аналізує подорожні враження, виявляє інтерес не тільки до життя і традиційно-побутової культури свого народу, а й представників інших етнічних груп на території Галичини, Північної Буковини і Закарпаття, зіставляє і порівнює факти, розглядає їх у певному типологічному плані.

В цьому описі Я. Головацький використав і матеріал зі своїх попередніх подорожей, а також з мандрівки 1840 р.

Саме влітку після закінчення духовної семінарії відбулася подорож Я. Головацького з приятелями В. (Верещинським) і Ф. (вікарієм Форманіюшем) з Коломиї на Чорногорю, що описана в його нарисі, датованому 2 серпня 1839 р.⁶⁹ Такі часові зміщення подорожніх вражень простежуються і в інших моментах «Мандрівки» Я. Головацького. Тому остання виступає не тільки своєрідним репортажем з конкретної подорожі, а скоріше синтезом, узагальненням спостережень і вражень з інших подорожей Я. Головацького по цьому краю, поданих у публіцистично-нарисовій формі, але документальних у своїй основі і фактологічній територіально-часовій сутності. Це дає підставу вважати «Мандрівку» Я. Головацького одним із винятково важливих і достовірних джерел етнографічної інформації 30-х років.

Водночас чимало нотаток із карпатської подорожі Я. Головацького в 1839 р. залишилося поза текстом «Мандрівки». Наприклад, у рукописних матеріалах зустрічаємо більше етнографічних відомостей із с. Добряни біля Стрия і з Долинщини, ніж у друкованому нарисі. Тут вказується і на відвідання Я. Головацьким с. Велдіж (с. Шевченкове Долинського р-ну Івано-Франківської обл.). У рукописній записці про К. Туровського Я. Головацький вказав, що під час своєї подорожі в 1839 р. він відвідав цього польського етнографа в с. Кольниці на Лемківщині⁷⁰.

Одружившись у 1841 р. і ставши священиком, Я. Головацький уже не мав можливостей для народознавчих мандрівок. Однак його польові дослідження не припинилися. Перебуваючи у 1841—1847 рр. в с. Микитинці (Косівського р-ну Івано-Франківської обл.) і в с. Хмелева у 1847—1849 рр. (Городенківського р-ну тієї ж області), Я. Головацький збирав фольклорний і етнографічний матеріал як у цих селах, так і в інших — під час виїздів до сусідів і знайомих. Це здебільшого матеріал з Покуття і Гуцульщини.

В друкованих працях і рукописах Я. Головацького зустрічаємо вказівки на його перебування і в інших місцях і населених пунктах Східної Галичини та Буковини. Все це переконує, що твердження Я. Головацького про його досконале ознайомлення з усіма місцевостями західноукраїнського краю, його слова в листі до Гр. Шашкевича з

⁶⁹ Головацький Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии. — С. 99—100.

⁷⁰ ІЛ. — Відділ рукописів. — Фонд Я. Головацького. — № 104. — Од. зб. 74.

1853 р.— «Я сходив пішки всі округи Галицько-Угорської Русі уздовж і впоперек»⁷¹ — були аж ніяк не перебільшенням.

* * *

Багато мандрував по Галичині й І. Вагилевич. Я. Головацький вказував, що Вагилевич «часто проводив етнографічні екскурсії»⁷². Цей факт звернув на себе увагу й духовних та світських властей, в документах яких народознавчі мандрівки Вагилевича кваліфікувалися негативно — як акції, інспіровані закордонними вченими. Так, у листі митрополичої канцелярії до президії Львівської губернії в 1841 р. вказується, що кандидат на священика І. Вагилевич викликає недовір'я через те, що він брав участь у виданні «Русалки Дністрової» і що «за наказом своїх закордонних кореспондентів пішки подорожує по Галичині і збирає для них літературні матеріали»⁷³. Сучасники відзначали особливу активність І. Вагилевича в народознавчих польових пошуках⁷⁴. А. Бельовський вказував, що добре знання мови і звичаїв народу, часті мандрівки по селах дали змогу І. Вагилевичу з першоджерела почерпнути цінні пам'ятки старовини, пізнати народні вірування і забобони⁷⁵. Згадки про народознавчі подорожі І. Вагилевича зустрічаємо в його листах та в листуванні інших людей, зокрема членів «Руської трійці».

Однак конкретна інформація про мандрівки І. Вагилевича, їх маршрути, хронологію, відвідані місця і місцевості набагато бідніша, ніж про мандрівки Я. Головацького. Стосовно цієї теми він не залишив ніяких спеціальних записів, спогадів. Тому про народознавчі мандрівки І. Вагилевича можемо судити тільки на основі розрізнених згадок у його працях, автобіографічних матеріалах, листуванні і

⁷¹ *Возняк М.* У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 2.— С. 236. Це констатував Я. Головацький і в своїх спогадах: «Слухаючи лекції богословських курсів, я продовжував мої бібліотечні заняття, щорічно проводячи етнографічні екскурсії, я збороздив усю руську Галичину в різних напрямках уздовж і впоперек, збираючи пісні, прислів'я і ін.» (*Головацький Я.* Воспоминание о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 33).

⁷² *Головацький Я.* Судьба одного галицко-русского ученого // Киевская старина.— 1883.— Т. 6.— Кн. 7.— С. 456.

⁷³ *Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. LXII.

⁷⁴ Там же.— С. 45.

⁷⁵ *Bielowski A.* Wspomnienie o Janie Wagilewiczu // Dziennik Literacki.— 1866.— N 24.— S. 373.

даних наспортизації зібраного ним польового матеріалу. Представити їх маршрути більш-менш докладно немає можливості.

Однією з перших була спільна мандрівка І. Вагилевича з Я. Головацьким до Дзікова. Побував І. Вагилевич у першій половині 30-х років і в інших місцевостях Галичини. Я. Головацький зазначав у своїх спогадах, що Вагилевич настільки захопився ходінням «у народ», що навіть відмовився складати університетські екзамени⁷⁶. В іншому місці той же автор констатував, що етнографічні й археологічні екскурсії перешкодили Вагилевичу серйозно займатися університетським і семінарським навчанням, через що час його студій тривав досить довго⁷⁷. Відомо, що під час однієї з таких ранніх мандрівок по Прикарпаттю І. Вагилевич був затриманий поліцією, доставлений до Станіслава, а звідси відправлений в с. Ясень під опіку батьків, щоб «не шлявся по селах і не бунтував народ»⁷⁸. На основі наведених відомостей про відвідання Я. Головацьким свого друга в с. Ясені цю невдалу мандрівку І. Вагилевича можна датувати десь весною чи початком літа 1834 р. Те, що він був доставлений поліцією до Станіслава, служить вказівкою, що дана мандрівка відбувалася на території тодішньої Станіславської округи.

Гіркий досвід навчив І. Вагилевича бути обережнішим, але не відбив йому охоту до мандрівок. Уже влітку того ж року або наступного 1835 він побував у районі Стрийського підгір'я, де ознайомився із скельними пам'ятками біля сіл Розгірче, Труханів, Верхне Синьовидне. Особливе враження викликали в нього двоярусні скельні печери біля с. Розгірче, видовбані в давнину людською рукою. Найвні на внутрішніх стінах знаки видалися Вагилевичу загадковим рунічним письмом. Про ці та подібні знаки на скелях у Труханові і Верхньому Синьовидному написав він у першому листі до М. Погодіна від 18 березня 1836 року, додавши тут і їх графічне зображення⁷⁹. У тому ж році про це «відкриття» стало відомо широкій науковій громадськості, оскільки М. Погодін, публікуючи велику частину листа

⁷⁶ Головацький Я. Воспоминание о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 22—23.

⁷⁷ Головацький Я. Судьба одного галицко-русского ученого.— С. 456—457.

⁷⁸ Головацький Я. Воспоминание о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 22—23.

⁷⁹ Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна.— Відділ рукописів.— Фонд Погодіна.— № 183.— П. 52.— Од. зб. 10.

І. Вагилевича, включив також відомості про скельні написи та їх зображення⁸⁰. Про них написав І. Вагилевич у листі до П. Шафарика від 3 жовтня 1836 р.⁸¹, а згодом дав докладний опис розгорецьких печер та факсиміле їх написів у спеціальній статті⁸².

Скельні пам'ятки на Підгір'ї захопили Вагилевича в той час. Він вважав їх реаліями древньої Слов'янщини і поставив перед собою завдання докладно обстежити ці пам'ятки в усьому районі Карпат і Прикарпаття. Уже в згадуваному першому листі до М. Погодіна він писав, що має намір влітку знову побувати на Стрийщині і якнай докладніше обстежити всі наявні тут скельні пам'ятки, в тому числі скелі з печерами біля сіл Бубнище і Довге (Дрогобицького р-ну Львівської обл.)⁸³. В листі до того ж адресата від 9 серпня 1836 р. Вагилевич повідомляв, що знову побував на Підгір'ї, що «всюди попід Бескиди стрічаються премногі печери, рукою мира ковани, також і інші сліди первовічного просвіщення, як чутка каже»⁸⁴. Ці слова свідчать, що влітку 1836 р. Вагилевич обійшов велику частину карпатського передгір'я, заходив і в гірські місцевості, зокрема центральної Бойківщини в поріччях Стрия і Опора.

Шукаючи підтвердження свого погляду про те, що ця місцевість є одним із резерватів слов'янської архаїки, Вагилевич не раз бував тут і в наступні роки. Десь у той же час він ознайомився із скельними пам'ятками біля Бубнища й Урича, яким присвятив окремі статті⁸⁵, побував у ряді суміжних з ними сіл та по течії гірського Стрия. Під час цих подорожей Вагилевич не обмежувався тільки вивченням скельних пам'яток; він записував пов'язані з ними легенди, казки й перекази, збирав інші етнографічні, фольклорні й лексичні матеріали. Так, у селах Розгірче, Тишівниці, Верхне Синьовидне ним записано чимало цікавих зразків народних колядок, у селах Розгірче, Бубнище, Крушенильниця, Урич, Орів почерпнув фольклорний матеріал,

⁸⁰ Московский наблюдатель.— 1836.— Ч. 7.— С. 289—299. Про скельні написи.— С. 297—298.

⁸¹ Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин у першій половині XIX ст.— С. 11—12.

⁸² [Wagilewicz J.] Rozhorecke geskyně. S wypoďobnĕnjm napisu // Casopis Ceskeho Muzeum.— 1838.— Sv. 2.— S. 197—215.

⁸³ Московский наблюдатель.— 1836.— Ч. 7.— С. 298.

⁸⁴ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 192.

⁸⁵ Wagilewicz J. Berda w Uryczu // Biblioteka naukowego zakładu imienia Ossolińskich.— Lwów, 1843.— T. 6.— S. 151—168; Wagilewicz D. J. Bojdy w Polanicy // Album lwowskie.— 1862.— S. 307—315.

використаний у статтях про скельні пам'ятки та в розвідці про Буняка ⁸⁶.

В середині 30-х років І. Вагилевич, очевидно, здійснив мандрівку по Гуцульщині, на матеріалі якої написана в 1837 р. ⁸⁷ його стаття «Гуцули, мешканці східної частини Карпатських гір» ⁸⁸. Немає відомостей про те, як проходила ця мандрівка, в яких конкретно місцях побував Вагилевич. Але із змісту статті можна судити, що він досить ґрунтовно ознайомився з галицькою частиною цього етнографічного району, зібрав тут етнографічний, фольклорний і мовно-діалектний матеріал, що дозволило дати оригінальну характеристику українських горян — гуцулів.

На Гуцульщині бував І. Вагилевич і після публікації статті. При збереженому її автографі польською мовою знаходиться записка, зроблена рукою Вагилевича: «Спостереження під час мандрівки в 1839 р. (Дора, Ямна, Микуличин, Космач і т. д.)» ⁸⁹. Далі подаються записи про господарський побут, звичаї, вірування, традиційні знання гуцулів із вказівкою місця фіксації. Тут крім вказаних у дужках населених пунктів значиться і село Путила на буковинській Гуцульщині. Таким чином накреслюється маршрут цієї мандрівки Вагилевича від західного гуцульсько-бойківського пограниччя аж до східної буковинської частини.

Немає сумніву, що велика польова робота передувала і написанню Вагилевичем статті «Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині» ⁹⁰. Про те, що він займається дослідженням цієї етнографічної групи карпатських українців, писав Вагилевич уже в листі до М. Погодіна від 30 січня 1838 р. ⁹¹ Тут же вказується, що восени минулого, тобто 1837 р., він мандрував по Підгір'ю між ріками Стриєм і

⁸⁶ *Wagilewicz D. J. Szeludywy Buniak. Z podań ludu* // Biblioteka naukowego zakładu imienia Ossolińskich.—Lwów, 1844.—Т. 11.—S. 181—185.

⁸⁷ У листі до М. Максимовича від 7 березня 1837 р. І. Вагилевич повідомляв, що написав дослідження про гуцулів (*Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я.* Твори.—С. 197), а в листі до П. Шафарика від 2 квітня 1837 р. інформував, що К. Зап перекладає цю працю на чеську мову (Там же.—С. 201).

⁸⁸ *Dalibor J. Wahylewič. Nuculove, obyuatele wychodňiho pohorja karpatskero* // *Casopis Ceskeho Muzeum.*—1838.—Sv. 4.—S. 475—498; 1839.—Sv. 1.—S. 45—68.

⁸⁹ Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.—Відділ рукописів.—Збірка А. Петрушевича.—№ 16.—Од. зб. 20.—Арк. 36.

⁹⁰ *Bojkowe, lid ruskoslowenský w Halíčjch. Od Dalibora J. Wahylewiče* // *Casopis Ceskeho Muzeum.*—Praha, 1841.—Sv. 1.—S. 30—72.

⁹¹ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).—Вып. 3.—С. 632.

Бистрицею. З цього і на основі різних архівних заміток можна зробити висновок, що мандрівка проходила по підгірській зоні центральної і східної Бойківщини та бойківсько-гуцульського пограниччя нинішніх Стрийського р-ну Львівської обл., Долинського, Калуського і Рожнятівського районів Івано-Франківської обл. Під час цієї мандрівки І. Вагилевич зібрав польовий матеріал, який, за словами з його листа, доповнює попередні дослідження і вносить «премного нового в відомости народа»⁹². В листі також згадується, що Вагилевич побував у с. Манява, де оглядав руїни колишнього монастиря-скиту. Очевидно, зібраний тут матеріал він використав для написання нариса про Скит Манявський, опублікованого в 1848 р.⁹³

Зміст статті про бойків і відомості про цю етнографічну групу в різних працях і листах Вагилевича переконують, що він досить докладно був ознайомлений з галицькою Бойківщиною, особливо з її центральними і східними районами. Весь відповідний матеріал, етнографічну, фольклорну і лексичну інформацію стосовно Бойківщини він міг почерпнути в той час лише шляхом польових досліджень. Тому можна тільки здогадуватися, як багато довелося йому мандрувати вулицями її стежками бойківського краю.

З листа до М. Максимовича від 17 серпня 1838 р. дізнаємося, що Вагилевич «в цілі роздивлення ся в жизнь народу», подорожував по Підгір'ю по землях Жидачівській і Галицькій, що за тодішнім адміністративним поділом належали до Стрийської, Станіславської і Коломийської округ. Крім іншого народознавчого матеріалу, здобутком цієї мандрівки були записи біля семи десятків народних колядок⁹⁴. На основі наявної паспортизації записів у збірці колядок І. Вагилевича можна приблизно встановити населені пункти, в яких він побував під час цієї подорожі. Це села Дуліби (Стрийського р-ну Львівської обл.), Тишивниця і Верхне Синьовидне (Сколівського р-ну Львівської обл.), Завій (Калуського р-ну Івано-Франківської обл.), Глибоке, Лесівка, Хмелівка (Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.), Ляхівці (с. Підгір'я Богородчанського р-ну), Фітьків, Цуцилів (Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.), Порохва (Буцацького р-ну Терно-

⁹² Там же.— С. 632, 633.

⁹³ *Wahylewicz J. Monastyr Skit w Maniawie.*—Lwów, 1848. Як видно з листа І. Вагилевича до М. Погодіна від 27 травня 1848 р., ця праця була написана вже на початку 40-х років (Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1831—1861).— Вып. 3.— С. 641).

⁹⁴ *Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я.* Твори.— С. 203.

пільської обл.), Русів (Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.)⁹⁵.

У передмові до збірки колядок І. Вагилевич вказує, що він побував наприкінці 1839 р. на Опіллі і Поділлі над Дністром. До конкретної інформації належить його вказівка, що під час цієї подорожі були записані народні колядки в селах Стінка (Бучацького р-ну Тернопільської обл.) і Пилипче (Борщівського р-ну Тернопільської обл.)⁹⁶. Можна б, очевидно, віднести до цього часу і перебування Вагилевича в селах Рожина та Порохва (Монастирського і Бучацького районів Тернопільської обл.), в яких записано декілька колядок його збірки.

Інформуючи П. Шафарика в листі від 16 квітня 1839 р. про населення Північної Буковини, І. Вагилевич згадує про своє перебування в с. Бабин (Заставнівського р-ну Чернівецької обл.)⁹⁷. На Буковині він побував, як згадується в листі Я. Головацького до П. Лукашевича від 14 липня 1839 р., і влітку 1839 р.⁹⁸

У листі до П. Шафарика від 5 січня 1841 р. Вагилевич писав про свою народознавчу екскурсію на Підгір'я і Подністров'я влітку 1840 р. та перебування в різних місцевостях західного Побужжя протягом двох місяців восени того ж року, де зібрав трохи колядних пісень та щедрівок, а, головне, придбав старовинний меч, знайдений у річці Полтві при її впадінні в Буг⁹⁹. Докладнішої інформації про ці подорожі не маємо, на основі датування колядок можна віднести на той час відвідання І. Вагилевичем сіл Ожидів і Деревляни (Буського і Кам'янсько-Бузького районів Львівської обл.)¹⁰⁰.

У листуванні І. Вагилевича кілька раз згадувалось про його зацікавлення лемками і бажання докладніше ознайомитися з побутом і культурою цієї етнографічної групи українців. У листі до М. Погодіна від 16 квітня 1840 р. він писав про намір здійснити зимою цього ж року мандрівку по Лемківщині, побувати в різних її місцевостях¹⁰¹.

⁹⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— Спр. 29.— П. 5.— Арк. 5.

⁹⁶ Там же.— Спр. 29.— Арк. 5/зв.

⁹⁷ Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 30.

⁹⁸ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 307.

⁹⁹ Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 31.

¹⁰⁰ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— Спр. 29.— П. 5.— Арк. 5/зв.

¹⁰¹ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 638.

Немає відомостей про те, чи був реалізований цей задум. Скоріше ні, тому, мабуть, Вагилевичу і не вдалося довести до кінця розпочату в 1841 р. розвідку про лемків, що мала увійти у триптих його праць про основні етнографічні групи українців Карпат¹⁰².

Народознавчі мандрівки і польові пошуки та дослідження активно проводив І. Вагилевич і в 40-х роках. К. Зап писав у листі до І. Срезневського від 26 серпня 1843 р., що Вагилевич виїхав зі Львова в Карпати Стрийської округи з метою нових «народознавчих студій»¹⁰³.

У 40-х роках І. Вагилевич часто бував у різних місцевостях північно-східної Львівщини. З с. Ожидів походять його тогочасні записи народних весільних пісень. Фольклорні й етнографічні матеріали напевне збирав Вагилевич у с. Павлів (Радехівського р-ну Львівської обл.), де він у 1846 р. одружився, та в сусідніх Нестаничах, де він у 1846—1848 рр. був священником.

Список населених пунктів, де побував і збирав народознавчі матеріали І. Вагилевич, можна значно розширити і доповнити на основі паспортизації записів його збірки народних оповідань і новел з демонології. Крім багатьох названих населених пунктів тут значаться села Замок (Нестеровського р-ну Львівської обл.), Тур'я, Красне (Бузького р-ну Львівської обл.), Підгірки (Калуського р-ну Івано-Франківської обл.), Велика Горожанка, Розвадів (Миколаївського р-ну Львівської обл.), Жабокряки (Жидачівського р-ну Львівської обл.), Завидовичі (Городоцького р-ну Львівської обл.), Гринівка (Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.), Маріамполь (Марінопіль Галицького р-ну Івано-Франківської обл.), Креховичі (Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.), міста і містечка — Львів, Івано-Франківськ, Стрий, Калуш, Богородчани, Тлумач, Галич, Бучач¹⁰⁴. Усі ці населені пункти розташовані на шляхах основних мандрівок І. Вагилевича, тому немає сумніву, що він побував у них.

Мають географічні координати і деякі лексикографічні матеріали І. Вагилевича. Очевидно, на основі власних

¹⁰² Lemki, mieszkańcy zachodniego uzgórza Karpat. Przez D. Jana Wagilewicza.— Lwów, 1841 // Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка А. Петрушевича.— № 16.— Од. зб. 20.— Арк. 68—78. Український переклад цього фрагмента: НТЕ.— 1965.— № 4. С. 76—80.

¹⁰³ *Свенцицкий И. С.* Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.— С. 159.

¹⁰⁴ *Wagilewicz J.* Kronika ludu z demonologii słowiańskiej // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— Од. зб. 49.— П. 15.— Арк. 1—64.

безпосередніх спостережень зроблені ним записи з помітками «потатки по дорозі зі Львова до Стрия», «в околицях Дрогобича», Струтин (Кам'янсько-Бузького р-ну Львівської обл.), «словничок з Розгірча», з Глибокої та ін.¹⁰⁵.

Деякі дані про здійснені і плановані мандрівки І. Вагилевича містять і його матеріали та начерки до задуманої праці «Пам'ятки слов'янського будівництва», серед яких бачимо реєстр природних і рукотворних скельних печер та інших реліктів архаїчного будівництва з цілої Галичини¹⁰⁶. Ледве чи зміг Вагилевич побувати у всіх зазначених тут місцевостях і побачити об'єкти, що цікавили його. Подорожувати «без шеляга в кишені» при упередженому ставленні до цього заняття світських і духовних властей було нелегко. Тому й звучить скарга в листі до Максимовича від 7 березня 1837 р.: «Тяжко ниньки поїхати поміж миром»¹⁰⁷. Інформуючи Шафарика про камені з написами в лісі поблизу Бережан, Довбушів камінь біля с. Барвінкове і так званий «Писаний камінь» в Ясеніві на Гуцульщині та інші скельні пам'ятки в Галичині, Вагилевич вважав за потрібне додати: «Лише не знаю, куди і що постигну обійти та обізнати»¹⁰⁸.

І. Вагилевич проводив польові дослідження так само активно і результативно, як і Я. Головацький. Але географія його народознавчих мандрівок і збирацької роботи була значно вужчою. Вона охоплювала переважно територію колишніх Стрийської, Станіславської, Чортківської і Золочівської округ¹⁰⁹. Заходив І. Вагилевич і на Буковину, бував і в деяких місцевостях північно-західної Львівщини та українсько-польського етнічного пограниччя. Однак у найбільшій мірі він сходив територію галицьких Карпат і Карпатського передгір'я. І хоча сьогодні трудно встановити докладно місця і місцевості, де побував І. Вагилевич, але на основі наявних даних можемо ствердити, що місцевості Українських Карпат і Прикарпаття густо всіяні його слідами і що він знав про цей край як ніхто інший з його попередників і сучасників.

Завдяки польовим дослідженням Я. Головацького й І. Вагилевича було зібрано великий етнографічний і фоль-

¹⁰⁵ [Вагилевич І.] Словарь языка южнорусского // Библиотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка А. Петрушевича.— № 16.— Од. зб. 23.— Арк. 130—148.

¹⁰⁶ Wagilewicz D. J. Pomniki budownictwa słowiańskiego // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— П. 1.— Од. зб. 15.— Арк. 1—24.

¹⁰⁷ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 197.

¹⁰⁸ Там же.— С. 201.

¹⁰⁹ Бодянский О. Предисловие.— С. IX—X.

кзорний матерiал. Головацький вказував, що з кожної своєї екскурсії він завжди приносив декiлька зошитiв пiсень народних, повiр'їв та iнших вiдомостей про народ¹¹⁰. Не вiдставав вiд нього i Вагилевич.

З карти-схеми збирацької етнографiчно-фольклористичної роботи, пов'язаної в тiй чи iншiй мiрi з «Руською трiйцею», i народознавчих мандрiвок її членiв, видно, що тiєю роботою була охоплена майже вся територiя Схiдної Галичини, Пiвнiчної Буковини i Закарпаття. Але найгустiше зосередженi iзоглоси збирацької i дослiдницької дiяльностi гуртка М. Шашкевича в Карпатському регионi. З цiєю обставиною закономірно пов'язане те, що члени «Руської трiйци» внесли особливо великий вклад у справу дослiдження цього региону, були фактично пiонерами i фундаторами українського етнографiчного карпатознавства.

¹¹⁰ Головацький Я. Воспоминание о Маркьяне Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 29.

Дослідження регіону Українських Карпат і Прикарпаття

Посилена увага діячів «Руської трійці» до Карпатського регіону — не випадковість. Вона тісно пов'язувалася з загальним напрямом народознавчих пошуків і досліджень гуртка, спрямованістю його інтересів до архаїчних верств народної традиційно-побутової культури, до глухих, віддалених місцевостей, мало діткнутих зовнішніми впливами, а насамперед зумовлювалася недослідженістю карпатського краю і слабкою поінформованістю про нього в науковому світі. Нечисленні публікації в пресі кінця XVIII — початку XIX ст., подорожні описи й інформації, що стосувалися його, давали мало достовірного матеріалу, особливо для характеристики соціальних і культурно-побутових реальностей життя населення Карпат. Нерідко ці публікації відзначалися заданою сенсаційністю і проофіційною класовою тенденційністю, як, наприклад, подорожні описи професора Гаке чи монографія про задністрянську околицю І. Червінського. Тому в науковій літературі першої половини XIX ст. цей край цілком підставно відносили до невідомої землі — «terra incognita», як висловився П. Шафарик у своїй «Історії слов'янських мов і літератур всіма наріччями»¹.

Немає сумніву, що членам «Руської трійці» була відома ця праця, як і інші твори знаменитого слов'янського просвітителя. Її цитував, на авторитет її положень опирався М. Шашкевич у статті «Азбука і абетка»². Не залишилося поза їх увагою, зокрема, і визначення Шафариком Карпатської Русі як невідомої землі. Ці слова вченого згадує Я. Головацький у кількох місцях своїх праць, у лис-

¹ *Safařik P. J. Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten.* — Ofen, 1826. — S. 141.

² Як свідчать «Реєстри читачів» колишньої бібліотеки «Оссолінеум», М. Шашкевич працював над книгою П. Й. Шафарика 26 і 29 січня 1833 р. (*Дзьобан О. Що читали учасники «Руської трійці» // Жовтень.* — 1986. — № 11. — С. 99).

туванні³. У «Мандрівці» він вказує, що «зміряв ногами Шафарикову «*terram incognitam*», тобто територію Карпат, Прикарпаття і Закарпаття⁴.

Членів гуртка цікавило все, що мало якесь відношення до дослідження історії і культури Карпат, в тому числі і одна з ранніх спроб народознавчого обстеження цього регіону, що належала польському вченому Анджею Кухарському (1795—1862).

У другій половині 20-х років під час своєї тривалої наукової подорожі по слов'янських землях молодий польський філолог А. Кухарський, який готувався зайняти кафедру славістики у Варшавському університеті, побував і в Українських Карпатах, на Закарпатті, познайомився в Ужгороді з М. Лучкаєм. Про це знайомство на основі розповіді М. Лучкая згадує Я. Головацький у своїй «Мандрівці»⁵. Сам Кухарський писав у листі до В. Ганки від 19 березня 1828 р., що в Ужгороді він відкрив ученого мужа в особі уніатського священика Лучкая, який думає описати все те, що хотілось би знати із слов'янського погляду про угорських русинів⁶. Це, до речі, одна з найраніших інформацій про народознавчу діяльність Лучкая.

Кухарський цікавився пам'ятками письменства слов'янських народів, їх мовами, етнографією, зібрав великий матеріал із слов'янського фольклору і діалектології. Перебуваючи у Львові в 1829 р., він познайомився з невідомим нам ближче збирачем галицьких пісень Святопулком Гловацьким. З цього приводу Кухарський писав: «У Львові уділив мені пісень галицького люду пан Святопулк Гловацький, котрий запопадливо займається їх збиранням і з часом має намір їх видати»⁷. Матеріали цього збирача використав Ж. Паулі для свого збірника⁸, а ще раніше, можливо, й Вацлав з Олеська. Можна також припускати, що саме з матеріалами С. Гловацького пов'язувалося згадуване вище повідомлення у львівському альманасі «*Ratnik pogodowy*» за 1827 р. про плановане видання збірки пісень галицького люду.

³ Головацький Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— М., 1878.— Ч. III, отд. 2.— С. 671—672; Савченко Ф. Листування Якова Головацького з Осипом Бодяньським.— С. 164.

⁴ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 91.

⁵ Там же.— С. 85.

⁶ Andrzeja Kucharskiego relacya z naukowej podróży po Slowacyi 1828 roku // Lud.— 1896.— R. 2.— S. 4.

⁷ Францев В. А. Польское славяноведение конца XVIII и первой четверти XIX ст.— Прага, 1906.— С. 476.

⁸ Це підтвердив сам Паулі (*Pauli Z. Pieśni ludu polskiego w Galicyi.*— Lwów, 1838.— Przedmowa.)

Зі Львова Кухарський робив виїзди на Бойківщину в Стрийську округу і на Гуцульщину. Він дав стисло етнографічну характеристику бойків і гуцулів, вказав на основні види їх господарських занять, особливості одягу, фізичного типу, наголосив, що назва «бойки» «заслуговує на увагу дослідників історії слов'янських народів»⁹.

Слов'янознавчі публікації Кухарського кінця 20-х — початку 30-х років, особливо його «Листи з подорожі», статті про мови і літературу слов'янських народів¹⁰, викликали в свій час широке зацікавлення наукової громадськості. Були вони відомими напевне і членам «Руської трійці», вони згадуються в їх працях (наприклад, у статті «Поділ часу у русинів» Я. Головацького)¹¹. Однак те, що можна було тут прочитати про українців, зокрема Карпатського регіону, не могло їх задовольнити, особливо своєю фрагментарністю, лаконізмом. Звідси й та рефлексія, яку висловив Я. Головацький, констатуючи у «Мандрівці», що до Карпатського краю, «в ученому світі відомому під назвою terra incognita ...лише раз заглянув учений, але скупуватий на слова варшавський професор Кухарський і сказав світові лише те, що його відкрив»¹².

Зрештою, висловлене в цій замітці незадоволення, співзвучне з розчаруванням у наукових слов'янознавчих колах тим, що А. Кухарський не зміг належним чином розпорядитися великим і багатим матеріалом, зібраним під час чотирьохлітньої подорожі, не дав якогось науково значимого підсумку її результатів. Згодом В. Францев зробить небезпідставний висновок, що А. Кухарський не виправдав покладених на нього у слов'янознавстві надій¹³.

Члени «Руської трійці» вважали Карпати і прилеглу до них підгірську зону одним з архаїчних регіонів слов'янського світу, що зберіг винятково цінні пам'ятки старовини. Уже в першому своєму листі до М. Погодіна І. Вагилевич підкреслював, що карпатські закутки «сохранили наилучшим образом в себе всю седую древность»¹⁴. В листі до

⁹ Францев В. А. Польское славяноведение конца XVIII и первой четверти XIX ст.— С. 476.

¹⁰ Kucharski A. Listy z podróży // Gazeta Polska.— Warszawa, 1828.— N 2, 32—33, 265—266, 331—333; 1829.— N 39—40, 166, 169—170; Kucharski A. Szczegóły, tyżące się języka i literatury słowian // Pamiętnik Warszawski.— 1829.— T. III.— S. 121—138; Kucharski A. Dialekty słowian // Gazeta Warszawska.— 1832.— N 308 та ін.

¹¹ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 276.

¹² Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 91—92.

¹³ Францев В. А. Польское славяноведение конца XVIII и первой четверти XIX ст.— С. 392—491.

¹⁴ Московский наблюдатель.— 1836.— Ч. 7.— С. 297.

того ж адресата від 9 липня 1837 р. І. Вагилевич запевняв, що «найважливіші пам'ятки старини» знаходяться в межиріччї Дністра і Стрия¹⁵. Аналогічні погляди висловлювалися ним і в листах до П. Шафарика. Так, у листі від 3 жовтня 1836 р. він вказував, що в Карпатах, зокрема, в околицях містечка Сколе, збереглися «сумні послідки величія наших святих правітців... великі пам'ятники древності словенської, редної і умної»¹⁶.

Ці погляди, очевидно, поділяли й інші члени гуртка, що й дало підставу Вагилевичу інформувати М. Погодіна в листі від 13 грудня 1836 р., що він і його друзі спрямовують свої зусилля на те, щоб краще пізнати «діяння прадідів наших... в праволості словенської — нашем Підгір'ю»¹⁷. «Давнім і важливим» називав карпатський край Я. Головацький¹⁸. Він, як і Вагилевич, пов'язував минуле цього краю з етногенетичною проблематикою слов'янської і, особливо, східнослов'янської історії. Певну систему таких поглядів Я. Головацький запропонував у розвідці «Великая Хорватія або Галичско-Карпатская Русь» (1841, 1847). Вона відповідала рівню історичних знань свого часу, відзначалася романтичним відношенням до інтерпретації минулого. Але особливо істотною у цій праці є патріотична позиція автора, ствердження історичної глибини заселення обох схилів Карпатського регіону, слов'янської автотонності його жителів¹⁹.

Саме цю позицію і підтримували в найбільшій мірі П. Шафарик і М. Погодін. Їх поради і заохочення були важливим стимулом карпатознавчих інтересів членів гуртка Шашкевича. Цей регіон приваблював їх як резерват архаїчних верств слов'янської матеріальної і духовної культури ще з дохристиянських часів, реліктів тієї древньої культури, якої, за словами І. Вагилевича, «християнство не змогло зіпсувати»²⁰. Особливо з цього погляду виділяв він місцевості Стрийського Підгір'я, які, за його словами, відзначаються «древнеслов'янщиною», як у

¹⁵ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 631.

¹⁶ Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині ХІХ ст.— С. 11.

¹⁷ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 628.

¹⁸ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 91.

¹⁹ Писання М. Шашкевича, І. Вагилевича і Я. Головацького.— Львів, 1884.— С. 232—233, 239.

²⁰ Вагилевич І. Передговор. К народным руским пісням // Русалка Дністровая.— С. X—XI.

звичаях, так і в мові та в інших «залишках» передхристиянських часів²¹.

Крім давніх пам'яток матеріальної культури І. Вагилевич відзначав у цій місцевості і виняткове багатство реліктів народного духовного життя. У листі до М. Погодіна з початку 1839 р. він з ентузіазмом запевняв: «Ото душа житні наших предків збережена під горами Карпатськими»²². Я. Головацький також поділяв цей погляд, але він трактував його ширше, вважав, що не тільки жителі Підгір'я, а й гірських місцевостей — як прямі нащадки первісних слов'янських поселенців цього краю, що освоювали його, є спадкоємцями і носіями давніх слов'янських духовних цінностей. Захоплений зустрінутою в горах людяністю, ввічливістю і чемністю простих трударів, Головацький вказував, що ці риси — не набуті в школі, якої тут нема, і не зумовлені впливом «вищих» класів, «які у ставленні до простолюддя здебільшого нелюдяні». Він вважав ці якості збереженими в горах «залишками старого слов'янства», риси якого виявляються тут у звичаях і побуті. «Ласкава мати вкладає в дитину віддавна утверджені віками стародавні звичаї і обряди, що колись становили віру предків, основою якої була повага до старших, зберігання родинних чеснот, людяність»²³.

У спостереженнях над народним одягом Головацький дійшов висновку, що «Верховина єдина в усьому слов'янському світі зберегла оригінальний одяг дівчат»²⁴. Неодноразово в своїх працях він вказував, що в Карпатах найкраще і найповніше збереглася давня народна обрядова поезія.

У цій концепції членів «Руської трійці» про збереженість у Карпатському регіоні давньослов'янської генетичної основи пам'яток матеріальної і духовної народної культури чітко проводиться думка і про її органічний зв'язок з давньоруською культурною традицією. Головацький мотивував цей погляд тим, що предки нинішніх жителів Українських Карпат належали до давньоруської держави²⁵. Вагилевич відводив цьому регіону ще й особливу роль у зв'язку з тим, що в період середньовічного понево-

²¹ Московский наблюдатель.— 1836.— Ч. 7.— С. 296.

²² Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 636.

²³ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 70.

²⁴ Там же.— С. 80.

²⁵ Головацький Я. Великая Хорватія або Галичско-Карпатская Русь // Писання М. Шашкевича, І. Вагилевича і Я. Головацького.— С. 232—233.

лення південно-східної Русі чужоземними загарбниками він, будучи в силу природних умов менш доступним, став одним з резерватів давньоруських народних традицій і місцем захисту численних їх носіїв. У «Передговорі» він писав, що та частина Русі, яка була «заступлена» Besкидами і «огорнена густими і великими ріками», стерегла «сідий передвік», еднала русинів і в час нападів ворожих була «засіком народа»²⁶.

У руслі цих поглядів та ідей слід розглядати і віднесення Вагилевичем до «сідого передвіку» карпатських скельних пам'яток та його «відкриття» на них слов'янських рунічних написів. Як можна судити із сказаного в листі до М. Погодіна від 8 березня 1836 р., І. Вагилевич, дізнавшись про печери в Розгірчі, ще до безпосереднього їх огляду надіявся знайти там древні написи, схожі з Оботритськими рунами²⁷. Цими словами сам Вагилевич вказав на зв'язок своєї ідеї карпатських рун з іншими аналогічними пошуками і знахідками в тогочасній науці, зокрема, з відкритими на території полабських слов'ян древностями з написами, що були названі «Оботритськими рунами».

І. Вагилевич, очевидно, був знайомий з літературою з цього питання. Напевне не пройшла повз його увагу і стаття А. Кухарського «Слов'янські написи рунічні»²⁸. Йшлося у ній про відкриті Кухарським під час його подорожі рунічні написи на шоломах, знайдених у Словенії. Автор ставить їх в один ряд з рунами, виявленими в Росії, та Оботритськими і вважає їх ще одним доказом імовірності існування письма у слов'ян ще до Кирила і Мефодія та заперечення тверджень про виключно північно-давньогерманське походження рун.

Вагилевич, як видно із сказаного ним стосовно карпатських рун, поділяв такі погляди. Підтверджує це і цікава згадка Я. Головацького про те, що сучасниками «відкриття» Вагилевича було сприйняте як антитеза німецьким скептикам, які «відмовляли слов'янам як нижчій культурній нації в знанні письма, приписуючи північні руни тільки германському племені»²⁹. Вагилевич прагнув розширити ряд доказів, що заперечували цю германофільську концеп-

²⁶ Русалка Дністровая.— С. X.

²⁷ Московский наблюдатель.— 1836.— Ч. 7.— С. 296.

²⁸ Kucharski A. Słowiańskie napisy runiczne // Rozmaitości.— 1829.— N 19.— S. 153—157; N 20.— S. 161—167; N 21.— S. 169—171.

²⁹ Головацкий Я. Воспоминание о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче.— С. 28.

цію, ще й карпатськими рунами — пам'ятками, як він вважав, давньослов'янського племені білохорватів.

Прочитання карпатських наскельних знаків Вагилевич вважав важливим для слов'янознавчої науки. Він пропонував комплексний підхід до розв'язання цього завдання: докладне археологічне обстеження скельних печер, порівняльне вивчення типології написів і використання даних пов'язаної з цими пам'ятками місцевої фольклорної традиції. «Когди всі оні печери розпізнаємо,— писав він у листі до М. Погодіна від 22 жовтня 1836 р.,— написи відпишемо і казки усложимо — чей, ізслідиться ключ до відчитання тих письмен послі показок і рівнянь, і сіда прежність, темний лик розгаливши, воскресне і відмолодне в голосних бесідах і всіх барвах старосвітської бувалиці»³⁰.

Отже, всю цю історію з карпатськими рунами аж ніяк не можна трактувати як такий собі ординарний випадок «буйної романтичної уяви» Вагилевича. Якщо це навіть свідомо містифікація, то судити за неї Вагилевича можемо не суворіше, ніж, скажімо, шотландця Д. Макферсона за пісні легендарного Оссіана чи чеха В. Ганку за «Крале-дворський рукопис». Це явища одного ряду, зумовлені патріотичним прагненням довести глибину культурно-історичної традиції своїх народів. Тому версія Вагилевича зустріла співчутливе ставлення і таких наукових авторитетів, як П. Шафарик та М. Погодін. Останній не поділяв скепсису і заперечень щодо карпатських рун і використав матеріал Вагилевича про них навіть у своїй пізнішій праці «Древняя русская история до монгольского ига» (1871).

Карпатський регіон приваблював діячів «Руської трійці» багатими традиціями народно-визвольної боротьби, вираженими особливо опришківським рухом. Уже в оповіданні «Олена», написаному в 1833 р., М. Шашкевич, роблячи наголос на соціальній зумовленості опришківства, його основній спрямованості проти несправедливості, започаткував, по суті, новий погляд на це явище, кардинально відмінний від його трактування в офіційних матеріалах та в тогочасній дворянсько-поміщицькій науці і літературі. Цю прогресивну демократичну концепцію опришківського руху далі розвинули і поглибили І. Вагилевич та Я. Головацький.

У своїх дослідженнях Вагилевич відзначав, що опришківство було результатом усвідомлення простими трударями їх підневільного становища і протидією насильству, що гірські месники «часто нападали з Верховини, вмішували-

³⁰ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 192—193.

ся в домашні колотнечі панів, а найчастіше ставали в обороні пригнобленого люду від шляхти»³¹. Він називав опришківський рух «старовинною школою найкращої і найенергійнішої молоді»³². Аналогічні погляди і висловлювання простежуються і в працях Я. Головацького. Він критикував тих авторів, які розглядали карпатських опришків як звичайних розбійників, протиставляв тенденційним твердженням народний погляд, згідно з яким опришківство трактувалося як «хранитель і мститель укривджених мирян», вважалося «ділом благородним»³³.

Членам «Руської трійці» належить важлива і досі науково перспективна ідея про історико-типологічну та соціальну однорідність і подібність карпатського опришківства з козаччиною і гайдамаччиною, а також з південно-слов'янським юнацтвом і західнослов'янським збойництвом. І. Вагилевич писав: «Із Запоріжжя лицарських діл гомін зашибався високими курганами по всей Русі, а з Бескидів і всяких сторін розбігалися мстиві молодці за печальную неволю мирян»³⁴. Я. Головацький бачив у звичаях опришків і у ставленні до них українських горян «разительное подобіє з козаччиною і юначеством ускоків»³⁵. Широкий контекстуальний погляд на карпатське опришківство засвідчує збірка рукописних матеріалів І. Вагилевича, озглавлена «Дещо про розбійників Карпатських гір»³⁶ та зауваження на цю тему Головацького³⁷.

В немалій мірі спричинився до зацікавлення Карпатами і вплив ідеології й естетики романтизму з притаманними йому пошуками таємничих, ще не пізнаних земель, архаїчних культур, глухих закутків, наявності безпосереднього зв'язку і органічного співжиття людини з навколишньою природою та ін. З праць членів «Руської трійці» можна

³¹ Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд в Галичині // Жовтень.— 1978.— № 12.— С. 127; Wagilewicz D. J. Nieco o zbójcach gór Karpackich. Pisma historyczno-etnograficzne. Cz. 1. Ruś Karpacko-górska // Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів. Збірка А. Петрушевича.— № 16.— Од. зб. 20.

³² Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині.— С. 127.

³³ Головацький Я. Великая Хорватія або Галичско-Карпатская Русь.— С. 248.

³⁴ Вагилевич І. Передговор. К народним руским пісням.— С. XIV.

³⁵ Головацький Я. Великая Хорватія або Галичско-Карпатская Русь.— С. 248.

³⁶ Wagilewicz D. J. Nieco o zbójcach gór Karpackich // Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка А. Петрушевича.— № 20.— Арк. 85—94.

³⁷ Магисьякевич З. Яків Головацький про опришків // Жовтень.— 1971.— № 11.— С. 132—135; Дем'ян Г. В. Іван Вагилевич про опришків // НТЕ.— 1986.— № 5.— С. 60—64.

навести чимало прикладів романтичного інтересу до карпатських реалій та характеру їх інтерпретації. Так, Я. Головацький відзначав, що жителі Карпат, які стільки століть перебувають на одному місці, особливо близькі до природи, досконало знають і розуміють її, що саме тут у первозданному природному середовищі може в найбільшій мірі збереглося в чистоті і незмінності первісне патріархальне життя народу³⁸.

Виходячи з романтичного тезису про облагороджуюче значення близького співжиття людини з природою, члени «Руської трійці» вбачали в горян особливу духовну організацію, схильність до поезії. І. Вагилевич наголошував, що ніде поезія природи не виявляється так яскраво, як у горах, де земля більше наближена до неба. І людина тут, на його думку, більше наближена душею до природи, ніж деінде, і тому має велику моральну вартість, відзначається замилюванням до поезії³⁹. Я. Головацький вважав, що Карпатська верховина має своє окреме життя, що з висоти своїх гір тутешній мешканець з гордістю дивиться на весь простір під ногами, що «хоча він бідний і часом не має найнеобхіднішого, живе скромно, у патріархальному устрою, але живе вільно, граючи собі на сопілці, з чередами корів і отарами овець. Він має більше гордості, ніж ті, що живуть у домах на далеких рівнинах; привітніший, гостинніший і щасливіший — тому, що вільний»⁴⁰.

Такі в основному ті чинники, які зумовлювали посилений інтерес гуртка М. Шашкевича до Карпатського регіону.

* * *

З комплексу карпатознавчих питань, якими цікавилися і розробкою яких займалися члени «Руської трійці», найістотніший їх внесок у вивчення етнографічних груп українців Карпат.

Питання про жителів Українських Карпат — гуцулів, бойків, лемків було порушено ще до «Руської трійці». Мали місце і спроби їх етнографічної характеристики. Але ці спроби ґрунтувалися не на спеціальних дослідженнях, а на територіально обмеженому і здебільшого принагідно-

³⁸ [Головацький Я.] Путешествие по Галицкой и Венгерской Руси // Денница-Jutrzenka.— Варшава, 1842.— № 21.— С. 260, 261.

³⁹ Wagilewicz D. J. Berda w Uryczu.— S. 154—155.

⁴⁰ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 752.— П. 51.— Арк. 8; Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 68.

му емпірично-візуальному матеріалі. Так, І. Червінський у згадуваній монографії (1811) описав побут і різні аспекти традиційно-побутової культури підгірських бойків однієї місцевості — між ріками Стриєм і Лімницею⁴¹. У статті К. Мілевського «Про гуцулів» (1821) даються стислі і загальні відомості про основне заняття гуцулів — вівчарство, про житло, одяг, деякі звичаї⁴². Дуже скупою інформацією про бойків і гуцулів обмежився А. Кухарський у своїх публікаціях і листах кінця 20-х років⁴³. В загальних рисах визначає територію розселення гуцулів, бойків і лемків у Галичині Й. Левицький у своїй «Граматиці»⁴⁴.

Найсерйозніше підійшов до питання про карпатські етнографічні групи українців П. Шафарик у статтях «Гуцули, татрянські горці»⁴⁵, «Про землю, звану бойки»⁴⁶ і в монографії «Слов'янські старожитності» (1836—1837). Хоча й тут було чимало неконкретного, гіпотетичного, сумнівного і помилкового, але наукова позиція вченого, намічені ним основні орієнтири дослідження чи не в найбільшій мірі спричинилися до активного зацікавлення членів «Руської трійці» етнографічними групами українців Карпат. Саме вони стали прямими послідовниками наукового підходу визначного вченого і його демократичної спрямованості у дослідженні цього питання.

Ідеться не тільки про доробок І. Вагилевича, присвячений вивченню етнографічних груп карпатських українців, а й про чималий фактологічний та інтерпретаційний внесок Я. Головацького у розробку цієї теми. Однак спершу про праці І. Вагилевича.

Певний вклад належав йому уже в розвідці Шафарика про бойків. Це відзначав її автор, «з сердечною подякою» вказуючи, що обширні і докладні відомості про бойків та інших жителів східної Галичини він дістав «від пильного дослідника» й уродженця цього краю Далібора Івана Вагилевича⁴⁷. Можливо, що саме П. Шафарик підказав Вагилевичу ідею — написати окремі розвідки про три основні етнографічні групи українців Карпат. Впливає таке

⁴¹ *Курчів Р. Ф.* Етнографічне дослідження Бойківщини.— С. 12—32.

⁴² *Болтарович З. Є.* Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст.— К., 1976.— С. 31.

⁴³ *Францев В. А.* Польское славяноведение конца XVIII и первой четверти XIX ст.— С. 476.

⁴⁴ *Lewicki J.* Grammatik...— S. IV—V.

⁴⁵ [*Safařik P. J.*] Huculowé; horáci tatranski // *Světazor*.— Praha, 1834.— N 1.— S. 6—8.

⁴⁶ O zemi gmenowané Bojky. Od P. J. Safařika // *Casopis Českého Muzeum*.— Praha, 1837.— Sv. 1.— S. 23—36.

⁴⁷ *Ibid.*— S. 29.

принуження з того, що український автор писав ці праці для чеського журналу, очолюваного Шафариком, постійно інформував останнього про хід їх підготовки та ін.

Першою в цьому циклі праць І. Вагилевича була розвідка про гуцулів. Повідомляючи М. Максимовича про свої літературні й наукові праці, він вказував у листі від 7 березня 1837 р., що написав дослідження «о гуцулах, обивателях гір восточних Карпат»⁴⁸. В листі від 2 квітня 1837 р. повідомляв П. Шафарика, що К. Зап «тепер переводить з южноруського» цю працю⁴⁹. Цікава вказівка на те, що вона первісно була написана українською мовою. Але ж у збереженому польськомовному автографі цієї праці зазначено рукою К. Запа, що він перекладав на чеську мову з цього — польського тексту⁵⁰. Це помилка чи неточність інформації у першому випадку? Очевидно, чех К. Зап — львівський повпред Шафарика — слабо знав українську мову і не міг дати собі раду з перекладом, тому попросив Вагилевича перекласти рукопис на польську мову. Це підтверджував би і часовий інтервал між датуванням інформації (1837) і запису Запа про переклад (1838). Враховуючи цю можливість перекладача, польською мовою писав Вагилевич і наступні свої статті — про бойків, лемків та інші праці, призначені для «Часопису чеського музею».

Отже, дослідження Вагилевича про гуцулів було готове уже в першій половині 1837 р. На це вказується і в його листі до М. Погодіна від 9 липня 1837 р.⁵¹ Друком воно з'явилося в кінці 1838 — на початку 1839 р.⁵², згодом було опубліковано польською⁵³ і в дещо скороченому варіанті — російською⁵⁴ мовами.

З листування І. Вагилевича видно, що в 1838 р. він працював над дослідженням про бойків. Уже в листі до М. Погодіна від 30 січня 1838 р. він повідомляв, що зби-

⁴⁸ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. С. 197.

⁴⁹ Там же.— С. 201.

⁵⁰ Huculų, mieszkańcy wschodniego wzgórz Karpat // Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка А. Петрушевича.— № 16.— Од. зб. 20а.— Арк. 30.

⁵¹ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 631.

⁵² Huculowé, obywatelé wychodního pohorja Karpatského. Od D. J. Wahylewice // Casopis Českého Museum.— 1838.— Sv. 4.— S. 474—498; 1839.— Sv. 1.— S. 45—68.

⁵³ Wagilewicz J. O mieszkańcach wschodniej części gór Karpackich // Przegląd Naukowy.— 1844.— T. 2.— N 15.— S. 161—177; T. 4.— N 28.— S. 16—27; N 29.— S. 48—60; N 30.— S. 73—85.

⁵⁴ Вагилевич И. Гуцулы, обыватели восточной отрасли Карпатских гор // Пантеон.— 1855.— Т. 21.— Кн. 5.— Отд. III.— С. 17—56.

рається довести до ладу цю свою працю⁵⁵, а в листі до П. Шафарика від 7 жовтня 1838 р. вказував, що тепер пише про бойків⁵⁶. Польськомовний рукопис цієї праці, за яким було зроблено її чеський переклад, датований 1839-м роком⁵⁷. Опублікована вона на початку 1841 р.⁵⁸

1841-м роком датований і збережений початок розвідки І. Вагилевича про лемків⁵⁹. Відповідну підготовчу роботу до цього дослідження він проводив раніше, про що свідчить і згадка в листі до М. Погодіна від 16 квітня 1840 р. про задуману на зиму мандрівку на Лемківщину⁶⁰. Про працю над цією темою говориться і в листі І. Вагилевича до М. Погодіна з початку січня 1842 р.⁶¹

Наведені факти дають підставу вважати, що І. Вагилевич задумав цикл нарисів-досліджень про етнографічні групи українських горян і намагався втілити в життя цю ідею. Ці його праці мають історико-етнографічне спрямування і скомпоновані за однотипним планом, що охоплює стосовно кожної етнографічної групи розгляд цілого комплексу питань: походження і значення назви — етніконіма (гуцули, бойки, лемки), окреслення території розселення кожної групи, їх етнічна історія, етногенезис, характеристика визначальних рис фізичного типу і психічних якостей населення, типу поселень і будівництва, основних і допоміжних господарських занять, ремесел, промислів, одягу, сімейного і громадського побуту, звичаїв, обрядів, вірувань, традиційних знань, діалектних особливостей мови, фольклору, народного мистецтва.

До цих питань зверталися і попередники І. Вагилевича, однак ніхто з них не охоплював увагою такого їх обсягу і розмаїття аспектів. Вигідно вирізняються розвідки Вагилевича багатством і свіжістю матеріалу, доброю обізнаністю автора з предметом, переважно на основі його безпосереднього польового вивчення, висвітленням таких явищ і фактів, які досі ще не розглядалися.

⁵⁵ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 633.

⁵⁶ Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 24—25.

⁵⁷ *Bojki, szczep rusko-słowiański w Galicyi przez D. Jana Wagilewicza.*— Lwów, 1839 // Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка А. Петрушевича.— № 16.— Спр. 206.— Арк. 41—61.

⁵⁸ *Bojkwé, lid ruskosłowianský w Haličjch. Od Dalibora J. Wahylewice.*— Š. 30—72.

⁵⁹ *Lemki, mieszkający zachodniego wzgórza Karpat.*— Przez D. Jana Wagilewicza.— Арк. 70—78.

⁶⁰ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 638.

⁶¹ Там же.— С. 639.

Особлива увага в дослідженнях Вагилевича була приділена питанню походження і давньої історії населення Карпатського регіону. Реальність етнографічних відмінностей у побуті і традиційній культурі гуцулів, бойків і лемків він схильний пояснювати їх походженням: перших — від кочових племен печенігів — узів, від яких упадкували переважаюче в їх господарстві тваринництво; других — від кельтського племені бойїв; третіх — від напівлегендарних лімігантів, які, на думку Шафарика, в давнину населяли Паннонію і були потомками колишніх праслов'янських аборигенів цієї провінції.

Очевидним є те, що спроба висвітлення Вагилевичем етногенетичних коренів карпатських етнографічних груп українців була тісно пов'язана із загальною розробкою проблематики етногенезу слов'янських народів, основувалася на знайомстві українського вченого з працями З. Доленги-Ходаковського, монографією польського історика В. Суровецького «Дослідження початку слов'янських народів»⁶² та ін. Особливо великий вплив мали на нього праці П. Шафарика, зокрема монографія «Слов'янські старожитності».

Уже публікація частин цієї праці в «Часописі чеського музею» привернула до неї увагу вчених⁶³, а поява її двотомним книжковим виданням (1837) стала справжньою подією у слов'янському світі. Вона вражала багатством фактичного матеріалу, науковою фундаментальністю, широтою й оригінальністю поглядів автора. Велике враження справила вона і в Галичині, в середовищі української інтелігенції. К. Зап писав зі Львова П. Шафарика 26 вересня 1837 р.: «Мушу Вам знову посвідчити, що «Слов'янські старожитності» роблять тут для нашої літератури і мови найкориснішу справу... Пан Зубрицький сам передплатив декілька примірників і посилає їх сільським священикам»⁶⁴.

У поглядах І. Вагилевича на походження карпатських етнографічних груп українців простежується тісний зв'язок з загальною Шафариковою системою слов'янського етногенезису, його історичної складності, багатоступовості. Істотно позначився, зокрема, вплив методологічних засад чеського вченого, його велика увага до міжетнічних зв'яз-

⁶² Surowiecki W. Śledzenie początku narodów słowiańskich.— Warszawa, 1824.

⁶³ Саме на основі публікацій у журналі робив російський переклад цієї праці О. Бодяньський, так що її видання в Москві (1837, т. 1—2) було, по суті, синхронним з першою чеською книжковою публікацією.

⁶⁴ Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 140—141.

ків давніх слов'ян, їх співжиття з іншими народами, міграційних, асиміляційних, консолідаційних процесів, особливо наголошена ним роль слов'яно-кельтських взаємин.

І. Вагилевич враховував те, що було сказано П. Шафариком у його статтях і в «Слов'янських старожитностях» стосовно походження карпатських етнографічних груп і намагався дати свою розробку цього питання. Він притягнув досить значний історичний, археологічний і лінгвістичний матеріал. Але загалом його гіпотези малопереконливі і уже в сучасників викликали заперечення. Хиткість своїх етногенетичних побудов бачив і сам Вагилевич. Мабуть, найбільше він був незадоволений статтею про гуцулів, про що писав після її публікації в листі до М. Погодіна на початку 1839 р.⁶⁵ В одному з рукописних примірників статті про бойків І. Вагилевич приписав таке зауваження: «Що стосується цієї статті: відділ історичний потребує нового опрацювання, особливо тому, що кельтщина видаляється мені натягнутою»⁶⁶.

Не погоджувався з поглядами І. Вагилевича про іноетнічний родовід українських горян і Я. Головацький. Він не вдавався в далекі етногенетичні екскурси і дотримувався думки про давню праслов'янську основу населення Українських Карпат, його аборигенність і приналежність до етнічних спільностей давньої слов'янської Великої Хорватії і пізнішої давньої Русі. Ця концепція і досі достатньо не розроблена, але вона має під собою певну основу. В сучасній історичній науці стверджується, що в другій половині першого тисячоліття н. е. Прикарпаття вже населяли східнослов'янські племена хорватів⁶⁷.

Не був чужим такий погляд і Вагилевичу, про що говорять і згадувані його наполегливі пошуки слов'янських древностей у Карпатах і на Підгір'ї.

Але загальна картина заселення цього регіону в давнину представлялася йому складнішою. Як і Шафарик, він вважав, що поряд із слов'янами тут проживали різні іноетнічні племена, особливо фракійського і кельтського походження. Ті з них, що опинилися на території нинішніх Українських Карпат і Прикарпаття, підлягали, на його думку, переважаючому впливові східнослов'янського середовища, асимілювалися в ньому і вже в епоху Київської Русі належали до давньоруського етносу. Тут погляди Вагилевича і Головацького збігалися.

⁶⁵ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 635.

⁶⁶ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Ф. 1342/1.— С. 39.

⁶⁷ Історія Української РСР: у 8 т.— К., 1977.— Т. 1.— С. 249.

Співзвучним було і їх трактування наступних періодів історії Карпатської Русі. Вони відзначали живучість давньоруських традицій серед населення цього краю і його безперервний духовний зв'язок із східнослов'янським материком після того, як Галичина, Північна Буковина і Закарпаття були поневолені і розмежовані чужоземними загарбниками. Члени «Руської трійці» першими дали оцінку традицій антифеодальної боротьби населення Українських Карпат, вказали на визначальну його роль у господарському освоєнні цього краю, подоланні величезних труднощів для того, щоб уможливити життя і продуктивну діяльність людини «в диких неплодовитих горах»⁶⁸. Цим вони заперечували тенденційні твердження дворянсько-поміщицької історіографії і публіцистики про цивілізаторську місію тут іноземних пришельців і правителів та дикість, розбійництво, ледарство, негосподарність й інші «природжені вади» туземців.

Подібні вигадки Вагилевич і Головацький спростовували фактами історичного минулого і сучасним їм матеріалом. Важливе значення мав і їх цілеспрямований аналіз етнографічних реалій побуту та культури українських горян. Вони відзначали, що підгірське й гірське населення важкою працею здобуває собі засоби для життя, що воно веде в складних природних умовах рільниче і тваринницьке господарство, успішно займається різними ремеслами і промислами, виявляє при цьому і незвичайну енергію, діловитість, кмітливість, приносить чималу економічну користь суспільству. Вони високо ставили морально-психологічні якості трудового гірського люду, були переконані, що він заслуговує кращої долі.

Важлива дослідницька робота була проведена І. Вагилевичем щодо визначення території розселення етнографічних груп карпатських українців. До нього це питання залишалося відкритим. Не задовольняла Вагилевича і спроба окреслення географії поселень бойків, зроблена на основі його відомостей Шафариком. В результаті спеціальних польових досліджень, вивчення етнографічного і лінгвістичного матеріалу Вагилевич запропонував таке територіальне визначення меж етнографічних груп українських горян, яке згодом і було прийняте в науці з певними корективами і уточненнями.

І. Вагилевич правильно вказав, що гуцули заселяють східну частину Українських Карпат і знаходяться в Гали-

⁶⁸ Головацький Я. Великая Хорватія або Галичско-Карпатская Русь.— С. 233.

чині, Північній Буковині та на південних схилах східного Закарпаття. Він зазначив, що не може докладніше визначити, як далеко сягають поселення гуцулів на Закарпатті⁶⁹. Цей момент доповнив Я. Головацький, вказавши у своїй «Мандрівці», що місцевості верхньої течії Чорної і Білої Тиси заселені гуцулами. На основі місцевих розповідей і наявної спільності культурно-побутових традицій вважав їх вихідцями з галицької Гуцульщини⁷⁰. «Немає найменшого сумніву,— писав він,— що в околиці джерел Чорної і Білої Тиси досить пізно оселились вихідці з Галичини. Певне й те, що мешканці Верховини першими її заселяли. Це доводить їх побут, спосіб життя, одяг, мова й перекази»⁷¹.

Досить реальним є визначення Вагилевичем гуцульсько-бойківського пограниччя по річках Молодова і Лімниця і північної межі по лінії Солотвин, Надвірна, Ділятин і на південь від Прута — Яблунів, Косів з охопленням верховинської зони Буковини⁷². Приблизно таке ж окреслення гуцульського ареалу підтвержене і пізнішими етнографічними та діалектологічними дослідженнями.

Істотні уточнення зробив Вагилевич щодо сказаного раніше про розселення бойків. Якщо в розвідці Шафарика вказувалося, що вони займають гірські місцевості від верхнього Дністра на заході аж до Пруту на сході, а також Підгір'я в Самбірській, Стрийській, Станіславській, Коломийській, частково Чортківській округах і навіть сягають подекуди ще й далі на північ, то І. Вагилевич, очевидно на основі результатів додаткових польових обстежень, у своїй статті значно звужує цю територію з півночі та сходу і обмежує її тільки колишніми Самбірською і Стрийською округами між верхів'ям Сяну на заході і Лімницею на сході⁷³. Щоправда, питання про північну і південну межі цього етнографічного регіону залишилося і далі відкритим, оскільки дослідник не дав більш конкретного їх окреслення. Залишилася поза його увагою і закарпатська частина Бойківщини.

⁶⁹ *Wagilewicz J.* O mieszkańcach wschodniej części gór Karpackich // *Przegląd Naukowy.*— 1844.— Т. 2.— N 15.— S. 161, 173.

⁷⁰ *Головацький Я.* Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 71, 73.

⁷¹ Там же.— С. 80.

⁷² *Wagilewicz J.* O mieszkańcach wschodniej części gór Karpackich // *Przegląd Naukowy.*— 1844.— Т. 2.— N 15.— S. 173.

⁷³ *Вагилевич І.* Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині.— С. 117. Таке ж окреслення бойківського етнографічного ареалу він дав і в своєму словнику: «Бойки — горени руські, мешкають у Карпатах від кириць Сяна до Лімниці» (Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка Петрушевича.— № 16.— Од. зб. 23.— Арк. 4).

Збережений фрагмент статті про лемків свідчить, що І. Вагилевич продовжував вивчати питання розселення карпатських етнографічних груп. Тут він дещо конкретизує західну межу бойківського ареалу, визначає бойківсько-лемківське пограниччя по лінії сіл Стольник, Дверник, Дидьова над Сяном ⁷⁴.

Визначаючи лемків як мешканців західної частини Карпат, І. Вагилевич вказував, що основною територією їх заселення були північні карпатські схили і Підгір'я в тогочасних Сяноцькому, Ясельському і Сандецькому округах (нині в ПНР) і на південних схилах в Шариській і Землинській столицях (нині в ЧССР) ⁷⁵. Це окреслення лемківської етнографічної території хоч і дуже загальне і не позбавлене неточностей, все ж було значно докладнішим, ніж у попередніх визначеннях, наприклад, у вступі граматики Й. Левицького, де вказувалася місцем розселення лемків лише Сандецька округа. Вагилевич правильно відносив до цього етнографічного ареалу і його закарпатську частину. Тут він, очевидно, в найбільшій мірі оперся на матеріали і спостереження мандрівок Я. Головацького.

І. Вагилевич продовжив початі його попередниками спроби розкрити походження і значення назв етнографічних груп українців Карпат. Він відкинув різні довільні домисли та тлумачення цього питання і вслід за Шафариком висунув його на рівень наукової розробки. Відповідно до своїх гіпотез про етнічне походження гуцулів, бойків і лемків він намагався дати історичне та лінгвістичне пояснення родоводу їх назв.

У розробці членами «Руської трійці» питань етногенезу, етнічної історії й походження назв етнографічних груп українців Карпат є, безперечно, чимало вразливих, недостатньо аргументованих місць, такого, що залишилося на рівні гіпотез чи домислів. Однак у сказаному ними є і раціональні моменти, не позбавлені інтересу для сучасної науки ⁷⁶. Найістотніше, що в розробці цих питань діячі «Трійці» піднялися вище від своїх попередників і сучасни-

⁷⁴ Вагилевич І. Лемки — мешканці західного Прикарпаття / НТЕ.— 1965.— № 4.— С. 77. Слід зазначити, що переклад заголовка не зовсім точний, відповідно до змісту тут скоріше підходить «західних Карпат» чи «західних Бескидів».

⁷⁵ Вагилевич І. Лемки — мешканці західного Прикарпаття.— С. 77.

⁷⁶ Худаш М. Л. Проблема походження назви «бойки» // Бойківщина / Історико-етнографічне дослідження.— К., 1983.— С. 38—44; Худаш М. Л. До питання походження назви гуцули // Мовознавство.— 1984.— № 5.— С. 57—62; Худаш М. Л. Питання походження етноніма лемки // Мовознавство.— 1985.— № 6.— С. 45—52.

ків, що вони послідовно і переконливо стверджували автотонність і органічну етнокультурну єдність українських горян із східним слов'янством і українським народом.

* * *

Новаторською була і постановка «Руською трійцею» ряду питань, пов'язаних з вивченням традиційно-побутової культури населення Українських Карпат і Прикарпаття.

На противагу дворянсько-поміщицьким авторам, які ставили в залежність спосіб життя і характер побуту населення цього регіону від його психо-фізичних якостей (Б. Гаке, І. Червінський, Л. Голембйовський), члени гуртка М. Шашкевича основний акцент робили на соціально-економічних і природних умовах життя. І. Вагилевич чітко вказував, що «всі ділянки побуту бойків склалися відповідно до умов їх гірського краю»⁷⁷.

У працях І. Вагилевича і Я. Головацького диференційовано розглядаються основні і допоміжні господарські заняття в різних районах Карпатського регіону, вказується на слабку розвинутість землеробства в гуцулів, зумовлену невеликою кількістю землі, кліматичними умовами. З цією обставиною зв'язане і те, що гуцул не має ні плуга, ні воза, ні саней, що основним його господарським заняттям є тваринництво⁷⁸.

Натомість основним у господарській структурі бойків слушно вважав Вагилевич рільництво, що було розвинутим не тільки в підгірській зоні, а й високо у горах, де сіють овес, садять картоплю. Тваринництво в них, на його думку, також відіграло важливу роль, але воно здебільшого було підпорядковане землеробству, овечі кошари влаштовувалися і з урахуванням потреби угноєння гірських ділянок землі, призначених для рільництва. Кілька істотних штрихів до характеристики бойківського землеробства, зокрема освоєння ділянок лісу шляхом їх випалювання, додав Я. Головацький у своїй «Мандрівці».

Відомості про карпатське рільництво — як домінуючу галузь у бойківській частині регіону — подавалися фактично вперше. Спростовувався поширений погляд (і нині, до речі, повторюваний деякими дослідниками), ніби основною галуззю господарства для всієї території Українських Карпат було тваринництво, та ще й відгінне. Це немаловажне

⁷⁷ Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині.— С. 127.

⁷⁸ Wagilewicz J. O mieszkańcach wschodniej części gór Karpackich // Przegląd Naukowy.— 1844.— Т. 4.— N 28.— С. 19; Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 65.

питання, оскільки воно має і пряме відношення до проблеми історії заселення Карпат та етнокультурної значимості так званої волоської колонізації в цьому регіоні, представники якої були переважно носіями культури відгінного скотарства (пастухування).

На основі безпосередніх спостережень Вагилевич і Головацький охарактеризували різні аспекти тваринницького господарства українських горян, в якому поряд з вівчарством значне місце займала також (особливо у бойків) відгодівля великої рогатої худоби. Вони подали відомості про полонинське господарство, яке «є важким і небезпечним», але «вважається школою життєвої боротьби і гарту»⁷⁹. І. Вагилевич вважав, що полонинському господарству гуцулів і бойків властиві однакові форми організації⁸⁰. Я. Головацький описав пастушу стаю з її основними спорудами — колибою і кошарою, полонинський побут з його дійовими особами — ватагом і пастухами, у взаєминах між якими ще «можна знайти залишки первісного патріархального життя»⁸¹.

Стисло згадуються і характеризуються у працях І. Вагилевича та Я. Головацького інші види господарських занять українських горян, ремесла і промисли: огородництво, бджільництво, мисливство, рибальство, бондарство, теслярство, ткацтво та ін. Вони правильно представлені в загальній структурі господарського укладу гірського населення і, що головне, реалістично трактується їх соціально-економічна зумовленість. І. Вагилевич вказував, що несприятлива для рільництва земля в горах спонукає їх мешканців бути постійно діяльними в пошуках життєвих засобів, в опануванні різних ремесел і промислів⁸².

З цієї ж позиції розглядали вони і різні відхожі промисли горян. Це також один з принципових моментів, що відрізняв демократичну точку зору на явища суспільного життя діячів «Руської трійці» від представників дворянсько-поміщицької думки. Якщо, наприклад, І. Червінський вважав «чумакування» з карпатською сіллю та інші види відхожих заробітків селян виявом їх природної схильності до ледарювання, бродяжництва і непридатності до систематичної продуктивної праці⁸³, то члени «Трійці» бачили

⁷⁹ Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині.— С. 127.

⁸⁰ Там же.

⁸¹ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 66—67.

⁸² Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині.— С. 130.

⁸³ Czerwiński I. Okolica zadniestrzka między Stryjem i Łomnicą...— S. 103—104, 148—149 та ін.

тут результат дії насамперед соціально-економічного фактора. І. Вагилевич наголошував, що хоч гуцули надзвичайно прив'язані до своїх гір і неохоче розстаються з ними навіть на короткий час, але голод і нестатки часто змушують їх шукати заробітків, скитатися не раз з цілими сім'ями на Підгір'ї, Поділлі, найматися на польові, будівельні роботи, вимінювати на овес і кукурудзу свої вироби, торгувати ними на ярмарках⁸⁴.

Я. Головацький звернув увагу, що багато сіл карпатського передгір'я в околицях Стрия і Болехова займається розвезенням солі по всій Східній Галичині, а давніше їх маршрути пролягали також на Волинь і Литву, «звідки привозили переважно зерно»⁸⁵. В цьому ж плані — як явище господарського і соціального характеру — трактує Головацький сплав лісу. Він вперше дав опис сплаву деревини на Бойківщині (по ріках Опір і Стрий) і Гуцульщині (по Тисі), зафіксував деякі відомості про побут і звичаї плотарів⁸⁶.

У працях «Руської трійці» вперше розглядається торгівля населення Карпат худобою, продуктами тваринництва, виробами домашніх промислів і привозними з Закарпаття фруктами, горіхами та ін. І. Вагилевич відзначав, що бойки більш охочі до торгівлі, ніж гуцули. Пояснював це положенням Бойківщини при основних шляхах, якими велася торгівля Галичини з Угорщиною, а давніше — руської держави з західною Європою⁸⁷. Він вказував на досить широку географію бойківської торгівлі, яка не обмежувалася найближчими містечками (Сможе, Турка, Сколе, Болехів, Долина, Рожнятів і Калуш), а й охоплювала ярмарки на Підгір'ї, Гуцульщині і навіть на Буковині. Помітними були бойки і «між рухливим купецьким народом у Львові», де продавали гриби, горіхи, ялівець, соляну ропу, власні вироби: решета, колеса, ложки, лопати, доморобне сукно, бринзу, рогату худобу, коні, вівці і кози⁸⁸. Починаючи з осені аж до весни, писав дослідник, мандрують по Галицькій Русі численні групи бойків, торгуючи різними дрібними товарами, зокрема угорськими фруктами, горіхами, сливками, вони також постачають підгорян сукном і рогатою худобою⁸⁹.

⁸⁴ *Wagilewicz J.* O mieszkańcach wschodniej części gór Karpackich // *Przegląd Naukowy.*— 1844.— Т. 4.— N 28.— S. 20, 21, 22.

⁸⁵ *Головацький Я.* Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 57.

⁸⁶ Там же.— С. 53—54, 71.

⁸⁷ *Вагилевич І.* Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині.— С. 128.

⁸⁸ Там же.— С. 125.

⁸⁹ Там же.— С. 128.

Основні відомості про бойківську торгівлю могли почерпнути члени «Трійці» від бойків, що приїжджали до Львова, а також під час краєзнавчо-етнографічних мандрівок. Зокрема, Вагилевич, буваючи в селах стрийсько-опірського поріччя, мав можливість дізнатися про цей вид промислу, бо саме жителі цієї місцевості, особливо сіл Верхнього і Нижнього Синьовидного і суміжних з ними Тишівниці та Межибродів, в найбільшій мірі займалися ним. Можна припускати, що інформацію на цю тему одержав Вагилевич і від тогочасного пароха Нижнього Синьовидного Л. Данкевича, який негативно ставився до заняття торгівлею своїх прихожан та жителів інших сіл і з цього приводу звернувся в 1841 р. до властей із спеціальною доповідною запискою.

Про цей документ уперше згадав і навів його фрагмент І. Франко у статті «Етнографічна експедиція на Бойківщину» (1905)⁹⁰. Його він переклав з німецької мови, готуючи до публікації, і завдяки збереженому рукописові перекладу в архіві Каменяра маємо можливість докладніше познайомитися з цим цікавим матеріалом⁹¹. Він особливо прикметний тим, що дає оцінку торговельних занять селян з позиції, за словами І. Франка, «вузьколого мораліста, який абсолютно не розуміє потреб економічного життя»⁹². Саме ці потреби добре розумів І. Вагилевич. Він, щоправда, також звернув увагу на негативний вплив заняття торгівлею на психологію селян, на прищеплення їм рис меркантильності «як неодмінний наслідок впливу самого духу даного промислу»⁹³. Але вважав останній одним із чинників економічного розвитку, необхідності «поступати вперед». В цьому він стояв на рівні прогресивної тогочасної суспільно-економічної думки. Погляди І. Вагилевича на торговельний промисел українських горян співзвучні в основному з тим, що про це явище сказали набагато пізніше І. Франко та сучасні радянські дослідники⁹⁴.

Цікаві замітки Я. Головацького про тісні економічні зв'язки українських горян різних етнографічних районів — систематичне ходіння верховинців-бойків до гуцулів і лемків — у Стрийську верховину для закупки овець, про тради-

⁹⁰ Франко І. Зібрання творів: у 50 т.— Т. 36.— С. 98—99.

⁹¹ ІЛ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Франка.— Ф. 3.— № 1889.— С. 227—253.

⁹² Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— Т. 36.— С. 99.

⁹³ Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині.— С. 130.

⁹⁴ Матисякевич З. Бойківське чумацтво // Жовтень.— 1977.— № 3.— С. 113—118; Бойківщина.— С. 116—117.

ційні шляхи перегону стад Карпатами зі сходу на захід, звичай встановлення загальної ціни на вівці («токми»), яку ніхто не смів протягом сезону порушити, та інші звичаєві моменти⁹⁵.

І. Вагилевич та Я. Головацький дали правдиве диференційоване і в ряді моментів нове освітлення основних і допоміжних господарських занять українських горян. Принципове значення мають вказані ними аспекти зв'язків гірського і підгірського населення різних частин регіону між собою та з низинними районами на північ і південь від Карпат. Цим вони спростовували уявлення про якусь «племінну» ворожнечу, неприязнь між бойками, гуцулами і лемками, їх замкнутість, відгородженість від усього іншого світу, вказували і стверджували безперервність життєвих, економічних контактів українських горян, тобто дії одного з ключових чинників етнокультурної єдності. «Не ймеш віри, — писав Головацький, — яка тут активна торгівля, вона наче ланцюгом єднає усіх горян від румунського кордону до Слезька й Морави»⁹⁶.

У зв'язку з господарськими і природними умовами населення різних місцевостей Карпатського регіону характеризуються в працях «Трійці» типи поселень, садиб і будівель горян. І. Вагилевич відзначав, що села гуцулів обширні, а садиби розпорошені, віддалені одна від одної⁹⁷. В той же час села бойків і лемків скупчені, тягнуться в підніжжях гір уздовж рік і потоків, а садиби розміщені одна біля одної так близько, що їх огорожі в'яжуться в один ланцюг⁹⁸. Дані про поселення підгорян і гуцулів містять «Мандрівки» Я. Головацького.

Інформація про народне будівництво в карпатознавчих працях Вагилевича і Головацького скупа. Але вона містить моменти, що в свій час, по-перше, розширювали відомості на цю тему і, по-друге, відзначалися новизною погляду. Предметні, зокрема, їх зауваження про зональну варіативність традиційних житлових і господарських будівель різних місцевостей Карпат: хати здебільшого дерев'яні, а в лемків спіжської околиці (тобто північно-східної Словаччини) — глинобитні, в плані дво- і тридільні (кімната + сіни; кімната + сіни + комора), з низькими дахами,

⁹⁵ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 80.

⁹⁶ Там же.

⁹⁷ *Wagilewicz J.* O mieszkańcach wschodniej części gór Karpackich // *Przegląd Naukowy.*— 1844.— Т. 4.— N 28.— S. 18.

⁹⁸ Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині.— С. 119; Вагилевич І. Лемки — мешканці західного Прикарпаття.— С. 79.

покритими дошками чи гонтами (у лемків). В інтер'єрі прикметними є величезна курна піч, грубої роботи мисник, лави, стіл, дощана лежанка, гряди під стелею. В хатах гуцулів вважав І. Вагилевич більш поширеною дерев'яну підлогу, а в бойків — земляну, глинобитну.

Істотним у спостереженнях обох дослідників є і диференційований погляд на житло українських горян у соціальному плані. І. Вагилевич вказував, що в заможніших селян крім «чорної» кімнати є і світлиця з багатшою внутрішньою обстановкою, а для бідняків «курні хати є... єдиним житлом, в якому через відсутність теплих хлівів часто перебуває разом з людьми і дрібна або хвора худоба, телята чи ягнята»⁹⁹. Соціальні аспекти селянського житла чітко зафіксовані і Я. Головацьким. Серед прекрасної підгірської природи він бачить «нужденні курні дерев'яні хати, тільки соломою вкриті, без повіток, без подвір'я і без хлівів», що ховаються в зелені дерев, мовби «соромляться своєї убогості серед цього зеленого раю»¹⁰⁰.

При характеристиці традиційного одягу населення українців Карпат Вагилевич і Головацький вказували на відмінності в буденному і святковому вбранні селянської бідноти, багачів, дрібної (ходачкової) шляхти, міщан. Вперше звернули увагу на локальні видозміни і варіативність комплексів і окремих компонентів народного одягу в різних місцевостях етнографічних ареалів. Так, І. Вагилевич зафіксував деякі відмінні риси вбрання гуцулів у місцевостях, суміжних з Покуттям, верховинської зони і закарпатських; бойків-підгорян і з пограничних місцевостей з гуцулами та лемками, населення Сяноцької і Сандецької округ на Лемківщині¹⁰¹. Особливо цінні конкретно інформативністю подорожні нотатки Я. Головацького про народний одяг карпатських українців, розсіяні в його «Мандрівці» і використані в узагальнюючій праці «О костюмах или народном убранстве русинов или русских в Галиции и Северной Венгрии» (1867).

Не позбавлені пізнавального етнографічного інтересу й різні дрібні замітки Вагилевича і Головацького, що стосуються інших ділянок традиційної матеріальної культури

⁹⁹ Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині.— С. 119.

¹⁰⁰ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 62.

¹⁰¹ Wagilewicz J. O mieszkańcach wschodniej części gór Karpackich // Przegląd Naukowy.— 1844.— Т. 2.— N 15.— С. 173—175. Вагилевич І. Лемки — мешканці західного Прикарпаття.— С. 78.

українських горян, особливо відомості про їх знаряддя праці, їжу, транспортні засоби.

Вагу документальних свідчень, опертих на безпосередні спостереження, зберігають відомості Вагилевича і Головацького про сімейний і громадський побут карпатських українців, звичаєво-правові і морально-етичні установки, якими традиційно регулювалися внутрісімейні і общинні взаємини. І хоча сказане ними на цю тему не позбавлене нальоту романтичної ідеалізації старовини, патріархальних відносин, основний наголос вони робили на позитивних народних традиціях сімейного і громадського виховання, поваги до старших, гостинності, чесності, демократичних начал і колективізму у вирішенні громадських справ.

Із сфери духовної традиційно-побутової культури стисло характеризуються в працях Вагилевича і Головацького народні знання (агротехнічні, метеорологічні, лікувальні), календарні і сімейно-побутові звичаї та обряди, вірування, забобони. І. Вагилевич, по суті, започаткував науковий розгляд народної демонології гуцулів і бойків, охарактеризував цілу галерею її образів, вказав на їх генетичний зв'язок з архаїчними світоглядними уявленнями і дохристиянськими віруваннями, спільні загальнослов'янські й етнічно та регіонально специфічні риси. Він відзначав тісну поєднаність народної фантастики, міфології горян з повсякденними справами, життєвими потребами і конкретними реаліями навколишнього природного середовища.

У багатьох місцях своїх праць Вагилевич і Головацький торкалися питань суспільної і професійної свідомості українських горян, відзначали їх вільнолюбиві й антифеодальні устремління, зростання соціальної свідомості, що знаходило свій вияв у активних виступах проти «владсть імущих» і в спроможності простого трударя виразно крикнути «Не вір панові!»¹⁰². У релігійних віруваннях населення Карпатського регіону вони бачили складне переплетіння залишків язичництва і християнства з перевагою в багатьох випадках елементів першого.

У своїх польових дослідженнях члени «Руської трійці» звернули особливу увагу на вивчення діалектних особливостей говірок населення різних місцевостей Карпатського регіону. Характеристика діалектних фонетичних, морфологічних і лексичних рис народної мови українців Карпат у розвідках Вагилевича про гуцулів, бойків і лемків являє

¹⁰² Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 61.

фактично початок української карпатської діалектології. Для доповнення зауважень про говори цих етнографічних груп дослідник додав невеликі словнички, в яких наводяться специфічні діалектні і архаїчні вирази, місцеві прізвища людей, топоніми, ойконіми¹⁰³. У своїх висновках на цю тему Вагилевич відзначає слов'янську основу мови карпатських українців і зумовленість її місцевих особливостей впливом реальних умов життя, навколишнього природного середовища і взаємодією з іноетнічними суміжними середовищами.

Мовну єдність українців Карпат з усім українським народом добре ілюструють наведені Вагилевичем записи народних пісень, приказок, прислів'їв. У статті про гуцулів автор навіть зазначав, що мова їх пісень є значно ближчою до південноруської, ніж буденна розмовна мова, в ній менше специфічних місцевих виразів і слів іншомовного походження¹⁰⁴.

Добірки пісень у статтях І. Вагилевича про гуцулів, бойків і лемків є своєрідними маленькими антологіями зразків різножанрової і різнотемної народнопісенної поезії цих етнографічних груп. Вони пов'язані із зробленою Вагилевичем першою спробою розгляду фольклору етнографічних груп українців Карпат. Тут наголошується думка про органічну спорідненість народнопоетичної творчості українських горян з загальноукраїнською фольклорною традицією, яку дослідник бачить насамперед у мовній спільності, побутуванні однакових пісень, сюжетів, засобів поетичного виразу. Регіональну специфіку усної поетичної творчості українських горян становлять, на його думку, особлива поширеність коротких співанок — коломийок, в яких відбиті різні сторони їх щоденного життя і соціальних відносин, їх думки і переживання; добра збереженість обрядової пісенності з багатими архаїчними рисами; неповторний колорит образів і художніх засобів, навіяних гірською природою і «великою поезією єдності життя людини і природи»; тісна пов'язаність фольклорної прози з особливостями гірського життя¹⁰⁵. Зауваження Вагилевича

¹⁰³ *Wagilewicz J.* O mieszkańcach wschodniej części gór Karpackich // *Przegląd Naukowy.*— 1844.— Т. 4.— N 28.— S. 23—25; *Вагилевич І.* Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині.— С. 120—121; *Вагилевич І.* Лемки — мешканці західного Прикарпаття.— С. 79.

¹⁰⁴ *Wagilewicz J.* O mieszkańcach wschodniej części gór Karpackich // *Przegląd Naukowy.*— 1844.— Т. 4.— N 29. S. 48.

¹⁰⁵ *Wagilewicz J.* O mieszkańcach wschodniej części gór Karpackich // *Przegląd Naukowy.*— 1844.— Т. 4.— N 29.—S. 54—55. *Вагилевич І.* Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині.— С. 121—123.

ча на цю тему у ряді моментів розвинуті і конкретизовані Головацьким.

І. Вагилевич і Я. Головацький вперше звернули увагу на прикладне, декоративне мистецтво українських горян — різьбярство, майстерність ткацьких виробів, художнє оформлення одягу; дали описи побутуючих у Карпатах народних музичних інструментів, деяких танців, зокрема, чоловічого аркана і жіночого «кола», зафіксували відомості про традиційні морально-етичні установки спілкування, народного етикету тощо.

Характеристики і описи традиційно-побутової духовної культури українських горян у працях Вагилевича і Головацького не позбавлені певної ідеалізації. Це зрозуміло, оскільки їх дослідження велися переважно в руслі романтичних народознавчих засад. Хоча, слід зазначити, вони бачили і деякі негативні явища в побуті горян: надмірний консерватизм в оберіганні традицій, пияцтво, зростання жадоби до наживи в тієї частини селян, що займалася торгівлею тощо. Але визначальним є ствердження переваги позитивних начал у всіх сферах духовного образу народу. Обидва дослідники вказували на багаті творчі можливості горян, які, за словами І. Вагилевича, при сприятливіших умовах могли б краще і повніше розвинутися та стати продуктивною силою в суспільному прогресі¹⁰⁶. В цьому — одна з принципових особливостей трактування українських горян членами «Руської трійці» і яскравий вияв демократизму їх позиції.

Характеристика населення Українських Карпат і Прикарпаття охоплює в працях «Трійці» досить широке коло питань. Найкраще і найповніше представлений у них комплекс етнографічних питань, розгляд яких опертий на здебільшого оригінальному польовому матеріалі. Вагилевич і Головацький не тільки заклали солідну фактологічну основу під вивчення цієї проблеми, а й поставили ряд науково важливих питань, започаткували їх розробку і дали їм свою інтерпретацію. Особлива важливість їх доробку в цій галузі полягає в демократичній ідейній спрямованості і утвердженні прогресивних засад історико-етнографічного дослідження. Це й дає підставу вважати їх основоположниками українського етнографічного карпатознавства.

Свої карпатознавчі пошуки і дослідження І. Вагилевич планував подати в узагальнюючій праці «Карпатсько-гір-

¹⁰⁶ Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині.— С. 130.

ська Русь»¹⁰⁷, але цей задум не здійснився. Однак те, що було зроблене Вагилевичем і Головацьким, стало в свій час визначним і солідним внеском у справу народознавчого вивчення Українських Карпат.

Непоодинокі порушені ними питання з карпатознавчої проблематики, зокрема про автохтонність предків корінних жителів Українських Карпат і їх пріоритетну роль у господарському освоєнні і заселенні цього регіону, визначальний східнослов'янський характер всіх компонентів традиційно-побутової культури українських горян і її органічну етногенетичну пов'язаність з цілісністю загальноукраїнської народної культури знайшли підтвердження і розвиток у кращих наступних дослідницьких пошуках. Але ще чимало моментів, започаткованих у доробку «Руської трійці» на карпатознавчій ниві, чекає докладнішого вивчення і поглибленої наукової роботи.

¹⁰⁷ *Wagilewicz D. J. Pisma historyczno-etnograficzne. Cz. I. Ruś Karpacko-górska* // Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка Петрушевича.— № 16.— Од. зб. 20.— Арк. 68. Про задум цієї праці і її план згадує П. Свенціцький у статті, присвяченій рукописній спадщині І. Вагилевича (*Rękopisma, pozostałe po s. p. Wagilewiczu* // *Siolo*.— Lwów, 1867.— N 4.— S. 158).

Збирання і дослідження пам'яток народної матеріальної і духовної культури

Значна збирацька і дослідницька народознавча робота була проведена членами гуртка М. Шашкевича в різних західноукраїнських місцевостях за межами Карпат і Підкарпаття. Ними також було створено, розпочато і задумано ряд етнографічних праць узагальнюючого характеру. Основою цих праць послужили чи мали послужити крім польових даних, зібраних здебільшого самими авторами, архівні та літературні матеріали, використовувані в історико-порівняльному плані.

Уже йшлося про особливий інтерес І. Вагилевича до скельних рукотворних, зі слідами людських рук печер. Крім згадуваних пам'яток цього типу зі стрийського Підгір'я він звернув увагу на аналогічні об'єкти і в інших місцевостях. Зберігся начерк його статті про скельну печеру біля подільського села Стінка над Дністром, написаний на основі докладного ознайомлення автора з цією пам'яткою¹. У рукописній збірці матеріалів, озаглавленій І. Вагилевичем «Пам'ятки слов'янського будівництва»², міститься докладний реєстр скельних і земляних печер з усієї території Східної Галичини, згрупованих за певними географічними ареалами: в Карпатах, на Підгір'ї, наддністрянські, подільські, в різних місцевостях.

Авторські робочі записки і текстові розробки до цієї праці свідчать, що І. Вагилевич ставив собі завдання ґрунтовно розглянути всі ці об'єкти в контексті відомостей про аналогічні пам'ятки з часів древніх єгиптян, іберійців, кельтів, слов'янських та інших народів. Потрібну інформацію дослідник черпав з відповідної наукової літератури, а галицькі печери намагався сам обстежити. Це останнє, очевидно, не вдалося йому здійснити, тому (можливо, не тільки тому) і цей задум залишився нереалізованим.

¹ *Wagilewicz J.* Jackinie w Sciance // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Вагилевича.— № 15.— Арк. 18—19.

² *Wagilewicz D. J.* Pomniki budownictwa słowiańskiego.— Арк. 1—23.

З друкованих праць і рукописних нотаток Вагилевича на цю тему бачимо, що давні скельні і земляні печери він розглядав в археологічно-етнографічному плані — як релікти архаїчних споруд житлового, оборонного і культового («святилища») призначення, «пам'ятки слов'янського будівництва». У листі до М. Погодіна з початку 1839 р. І. Вагилевич повідомляв, що на основі даних обстеження скельних пам'яток він займається «архітектонікою стариннов»³. Сучасні археологічні дослідження, зокрема скель в Уричі, і графічна реконструкція на основі збережених на них слідів людських рук давньої оборонної споруди⁴ підтверджують слушність і наукову продуктивність такого погляду на ці пам'ятки.

Але якщо інші автори обмежувалися здебільшого поверховою характеристикою, романтичним живописанням (порівняти хоча б згадуваний нарис А. Бельовського про скелі біля Бубнища з 1838 р.), то Вагилевич намагався дати якомога конкретнішу інформацію про них — розміри, конфігурацію приміщень у плані, їх зовнішній і внутрішній вигляд, різні інтер'єрні компоненти і деталі. З цією метою він намагався проникнути навіть у найменш доступні місця об'єктів, побачити все власними очима. В результаті він зафіксував немало реалій, які згодом були втрачені або дійшли до наших днів у зміненому часом і людською рукою вигляді. Шукаючи відповіді на питання про зв'язок цих пам'яток з історичним минулим, давнім побутом і діяльністю людини, дослідник звертався до місцевої уснопоетичної традиції, записав ряд фольклорних сюжетів на цю тему.

Пам'ятками давнього будівництва вважав скельні печери і Я. Головацький. Він цікавився ними під час своїх мандрівок і згодом використав зібраний матеріал на цю тему в розвідці «Об исследовании памятников русской старины, сохранившихся в Галичине и Буковине»⁵. На основі власних спостережень і обстежень учений доповнив і розвинув відомості Вагилевича. Істотним є, зокрема, його зауваження про сліди дерев'яних прибудов до печер у скелях біля Розгірче і Бубнища і міркування про функціональне призначення цих приміщень⁶.

³ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 636.

⁴ Рожко М. Тустань — древноруська Карпатська твердиня // Жовтень.— 1984.— № 6.— С. 93—103.

⁵ Труды первого археологического съезда в Москве. 1869. Т. 1.— С. 219—242.

⁶ Там же.— С. 220—222.

Розділяючи погляд, що до найдавніших відносяться і будівлі на сваях, Я. Головацький висловив у названій праці припущення, що залишки таких споруд можна виявити і в Галичині⁷. На цю думку його, очевидно, наштотувала наявність будівель на сваях у місцях частих виливів Дністра, їх він спостерігав, як засвідчують подорожні нотатки Головацького з 30-х років, зокрема, в с. Надітичі (Миколаївського р-ну Львівської обл.)⁸.

Переважно на основі матеріалів, зібраних під час мандрівок Головацького у 30-х роках, побудована його характеристика давніх пам'яток монументального церковного зодчества в Галичині і на Буковині. Дослідник розглядає його основні типи, структуру, стильові особливості, відзначає, що найкраще збереглися риси візантійсько-руського стилю в галицьких дерев'яних церквах. Він описав процес побудови дерев'яної церкви народними майстрами, вказавши на технічні засоби, знаряддя, термінологію.

У працях І. Вагилевича і Я. Головацького містяться етнографічні замітки про різні села Галичини, Буковини і Закарпаття, їх типи, забудову, заняття жителів, місцеві пам'ятки старовини, житлові і господарські будівлі, засоби транспорту, одяг та ін. В цих замітках враховується не тільки фактор традиційності, а й вплив реальних умов життя, існуючих соціальних відносин на побут і культуру. Так, нотатки І. Вагилевича про побут селян з околиць Перемишля (зроблені, очевидно, під час його подорожі до Дзікова весною 1834 р.) констатують панщизняну недолю і безправ'я місцевих селян, важку підневільну працю, знущання та всілякі зловживання панських посіпак. Автор вказує, що люди тут дуже бідні, багато з них не мають худоби, потрібного землеробського знаряддя, живуть у жахливих злиднях, живляться картоплею і «грубим» хлібом «наполовину з остюками», діти — голі, босі й здебільшого голодні, рятуються від холоду на печі в диму⁹. Характеризуючи село Розгірче, Вагилевич зауважив, що через важку панщину його жителі не можуть займатися нічим іншим — тільки землеробством¹⁰.

Звернув увагу на тісну пов'язаність етнокультурних реалій з соціальними умовами буття і Я. Головацький. Він відзначав основну роль простого трударя в економіч-

⁷ Там же.— С. 220.

⁸ Головацький Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии, с. 90.

⁹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 46.— П. 13.— Арк. 2.

¹⁰ [Wagilewicz J.] Rozhorecke geskyně...— S. 213.

ному розвитку, у створенні основних життєвих благ. Звертаючись до свого уявного адресата, він писав: «Поглянь на безмежні лани жита й пшениці, хто обробляє, засіває і жне? Подивись на розлогі лани картоплі, з яких шляхта жене горілку, хто догляда, садить, копає? Подивись на величезні череди волів, що їх женуть щороку до Оломоуца, Праги і Відня, чи ж вони іншими руками були вигодувані, як не руками бідного українця. Прислухайся до голосу людського й почувеш, скільки то коштує плачу, скільки тихих нарікань, скільки невинних сліз, скільки знівечених невірників»¹¹.

Я. Головацький підмітив і те, що в своїх корисливих цілях поміщики використовують і народні традиції — приєднують до панщизняних обов'язків ще й таку форму селянської взаємодопомоги, як толока; з допомогою своїх посередників і перекупників деформують, нівечать традиційні звичаєві установки в селянській торгівлі продуктами землеробства і тваринництва, встановленні обов'язкових цін («токми»); гальмують розвиток народних ремесел і промислів; зловживаючи правом «пропінації» (виробництва і продажу спиртних напоїв), сприяють поширенню пияцтва¹².

Врахування дії соціально-економічних чинників у матеріальній і духовній сферах життя народу — одна з особливо важливих методологічних засад етнографічних досліджень членів «Трійці».

І. Вагилевич і Я. Головацький звернули увагу на певні відмінності в матеріальній культурі різних соціальних груп населення: бідних і багатих селян, дрібної сільської шляхти, ремісників, міщан, духовенства. Вони зафіксували чимало етнографічних реалій у містах і містечках Галичини і Закарпаття в першій половині ХІХ ст. Ось, наприклад, зарисовка Головацького будинку багатого міщанина з Миколаєва над Дністром: «Дім дерев'яний, кладений з ялового дерева, зовні вибілений, а всередині у світлиці тесані стіни. На стіні від сходу ікони розп'яття, матері божої і св. Миколи, мальовані тутешніми народними художниками. Над дверима і над лавою полиці з полив'яними мисками й циновими тарілками; в куті за піччю, на ліжку, сінник з соломою, накритий білим простирадлом,

¹¹ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 60.

¹² Там же.— С. 60, 63 та ін. Ще більш різючі враження і факти такого плану зафіксовані Я. Головацьким, очевидно, в часи його мандрівок у молоді роки, наведені у його пізнішій статті «Воспоминання шестидесятилетнего старика» (Слово.— 1879.— № 22, 23).

і сім подушок. Перини нема, бо галицькі українці вважають це непотрібною розкішшю... По другому боці сіней — так звана курна хата, у якій дим з печі не виходить коминном до сіней, а валить прямо до кімнати, де висить над головою, як хмара, і крізь малий отвір у стелі виходить на горище. Цей незручний спосіб усе-таки потрібний, а на думку тутешніх людей необхідний при сушенні льону та конопель, які розстелюють на обтесаних балках, так званих «грядах» та при вудженні ковбас, сала, цибулі і т. д.»¹³.

З безпосередніх спостережень Я. Головацький змалював ярмарок у Хусті з різноетнічним складом його учасників, асортиментом товарів, звичаями та іншими характерними реаліями¹⁴; показав побут міщан і звичаї студентів академій у Сегеті і словацькому місті Кошице¹⁵. Цікаві етнографічні відомості містять замітки в працях Вагилевича і Головацького про міста і містечка Стрий, Болехів, Галич, Станіслав, Тисмениця, Пистинь, Печеніжин, Заболотів, Кулачківці, Косів, Рахів, Хуст, Сегет, Тячів, Мукачеве, Ужгород, Лісько, Доброміль, Перемишль.

Для характеристики світоглядних і наукових позицій членів «Руської трійці» істотним є і те, що свої народознавчі інтереси вони поширювали й на інші етноси, особливо на ті, з якими безпосередньо стикалися українці. Я. Головацький писав: «У своїй мандрівці стрічаю людей різних національностей, і можу завжди щось нове підмітити»¹⁶. У працях Вагилевича і Головацького знаходимо багато цікавих спостережень і зауважень про побут, заняття, житлові й господарські будівлі, одяг, звичаї та інші компоненти матеріальної і духовної культури іноетнічних груп населення і їх окремих представників, зокрема польських і німецьких колоністів, мадярських і вірменських поселенців, євреїв, румун, що проживали в Східній Галичині, Буковині і на Закарпатті та взаємодіяли з місцевим населенням.

У підході до цієї теми примітною є відсутність у дослідників будь-якої національної упередженості в трактуванні етнографічних реалій та міжетнічних взаємин. Так, Головацький гостро осуджував польську шляхту і її при-

¹³ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 51—52.

¹⁴ Там же.— С. 77—79.

¹⁵ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 72—73; Головацький Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии.— С. 96.

¹⁶ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 83.

служників за знуцання над простим народом, висміював пихатість угорських панів, але співчутливо говорив про простих трудівників цих народів, описував їх побут і культурні традиції. Він вказував, що поселенці в Східній Галичині, польські селяни відрізняються від українських тільки віросповіданням (католицьким), а в побуті, звичаях — майже такі ж, як навколишні українці, розмовляють тією ж мовою і «в прочім ні строем, ні правом, ні обичаями не розличаються от Русі»¹⁷.

Характеризуючи вірмен, що ще з княжих часів приїжджали на Русь і поселялися на Прикарпатті, утворивши тут, зокрема у Львові, Язлівці, Кутах, Тисьмениці, Снятині компактні групи, Головацький вказував, що вони переважно займаються торгівлею, зберігають свою віру, почасти мову, звичаї, відзначаються стриманістю і ощадливістю, але багатші з них стали власниками великих маєтків у Східній Галичині, об'єдналися з польською шляхтою, прийняли її звичаї, мову, деякі навіть латинський обряд, «для своїх підданих вони є переважно «бичем божим», і в цьому йдуть наввипередки з польськими шляхтичами»¹⁸.

Істотним є і те, що І. Вагилевич і Я. Головацький не обмежувалися тільки емпіричною інформацією про побут і культуру іноетнічних груп населення, а намагалися показати їх у співвідношенні, зіставленні з відповідними культурно-побутовими явищами навколишнього українського населення, фіксували факти міжетнічної взаємодії, спільні і відмінні моменти, сфери контактів і впливів. Так, у рукописі нарису І. Вагилевича про місто Галич вказується, що найзаможнішими жителями цього міста є представники народності тюркського походження — караїмів, які поселені тут ще в XIII ст. князем Данилом; що вони займаються здебільшого торгівлею, відзначаються чесністю, ретельністю і акуратністю, тому користуються пошаною місцевого населення; що будинки їх чисті і охайні, а одяг чоловіків такий же, як і міщан-українців, жінки ж зберігають традиції східного вбрання. Дослідник відзначив, що в побуті караїмів і в їх спілкуванні з українцями часто вживається українська мова, що їм у більшій мірі, ніж євреям, властива релігійна толерантність, що вони не опираються охрещенню своїх одновірців¹⁹. Я. Головацький

¹⁷ Головацький Я. Великая Хорватія або Галичско-Карпатская Русь.— С. 253.

¹⁸ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 60.

¹⁹ *Wagilewicz J. D. Miasto Halicz // Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна.— Відділ рукописів.— Ф. 183.— П. 1.— Од. зб. 16.— Арк. 1—2.*

підмітив, що в побут молоді вірменських поселенців дедалі більше проникає українська мова²⁰, що німецькі колоністи в Галичині вміють говорити по-українськи, а на Закарпатті по-українськи і по-угорськи²¹.

Особливо цікавою з цього погляду є порівняльна характеристика поселення, садиб, хат, господарських приміщень німецьких колоністів поблизу Середнього на Закарпатті і українців: «Німецькі хати на селі збудовані в ряд і творять рівні вулиці; двоє вікон виходять на вулицю, а двері на довге, вузьке подвір'я. Побіч нього є «штепнічка» (гноївка); хата українця стоїть у глибині широкого подвір'я, двері мусять виходити на південь, а одне вікно на схід. Перед вікном, коли в домі є дівчата, мусить бути квітник. Кут біля ікони зветься покуттям і є почесним місцем у хаті, там садять поважних гостей... У німця господарські будинки розташовані в одному ряду. Найближче стоїть стодола. Подвір'я українця кругле; возівня, стайня, хліви стоять довкола... Стодола стоїть окремо. У німця на самім подвір'ї є яма, а до неї зі стайні й обори стікає гноївка. В ями гній викидається з хліва. Подвір'я українця відгороджене плотом або хлівцем, і там є яма для гною, але гній вивозять просто в поле. У кожного німця є криниця на подвір'ї, в українських околицях до одної студні не раз півсела ходить, а буває власникові криниці потопчуть цілий город чи поле, але він не сміє нарікати, бо не годиться нікому відмовити води та вогню»²².

Відмінності фіксує Я. Головацький і в способі господарювання, ставленні до природи. Якщо німець намагається якнайскоріше освоїти ділянку лісу під землеробство, вирубує її, корчує, то українець спершу зрубує дерева, скоріше з господарської потреби, заготовляє сіно, випасає худобу, «наче б йому шкода було силою руйнувати природу»²³. Коли перший з усього хоче мати матеріальну користь, то другий віддає перевагу моральному факторові, людським взаєминам, ніколи, наприклад, не візьме грошей від подорожнього, якого почаствує фруктами з власного саду; спостеріг Головацький і відмінності в харчуванні, домашньому побуті та ін.²⁴.

Причину цих відмінностей бачить автор в традиціях, національних рисах характеру, у властивому німцям праг-

²⁰ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 60.

²¹ Там же.— С. 59, 83.

²² Там же.— С. 84.

²³ Там же.— С. 84.

²⁴ Там же.— С. 84—85.

матизмі, акуратності. Проте зі спостережень хатнього порядку у колоністів зробив Головацький висновок: «Загалом мушу щиро сказати, що я не бачив уславленої німецької чистоти. Піч була дуже брудна. Адже українська жінка бодай піч тримає у порядку... щодня після приготування обіду чи вечері мастить білою глиною, щоб не було видно сажі»²⁵. Але основним чинником він слушно вважав кардинальну різницю в соціально-економічних умовах їх життя — колоністи були вільними, користувалися різними пільгами, а українські селяни — панщизняно залежними, безправними: «Німець узагалі вже відразу при заселенні може вести своє господарство системно, бо не підлягає ніякому примусу. Українець залежний від панської волі і господарює так, як дозволяють йому обставини. Німець оре, сіє, збирає, коли настає пора і коли хоче, а українець тоді, коли вільний від роботи на пана. Звичайно, він му- сить спершу обробити панські поля, а для себе часто працює уночі, при місяці»²⁶.

У дослідженнях традиційної матеріальної культури особливо цінним є внесок «Руської трійці» у вивчення народного одягу. Зафіксовані факти, спостереження на цю тему розсіяні в різних працях і рукописних джерелах. Цей матеріал містить досить докладно окреслену географію і хронологічну інформацію про основні компоненти народного вбрання українців різних соціальних груп і місцевостей Галичини та Закарпаття, а також іноетнічних груп населення.

Польові матеріали і дослідження І. Вагилевича і Я. Головацького значною мірою спричинилися до наукового пізнання традиційного одягу галицького Підгір'я, Покуття, Поділля, центральної і північно-західної Львівщини, підгірських і рівнинних районів Закарпаття. Залишені ними відомості і спостереження на цю тему, завдяки компетентності і безпосередності їх фіксації зберігають неперехідну наукову вартість, допомагають сучасному дослідникові краще побачити глибину традиції локальних різновидів народного одягу чи реконструювати такі його елементи, які в першій половині ХІХ ст. ще побутували і згодом були втрачені.

Фіксація даних про народний одяг нерідко поєднана з цікавими порівняльними зіставленнями, міркуваннями, судженнями про діахронну і просторову динаміку та варіативність тих чи інших компонентів, рис, їх історичну дав-

²⁵ Там же.— С. 83, 84.

²⁶ Там же.— С. 85.

ність, зумовленість регіональних особливостей. Так, Я. Головацький констатував, що селянські сіряки біля Калуша і Станіслава білого кольору, ближче до гір коло Стрия і Болехова — чорні, а біля Дрогобича, зокрема в Кропивнику, — сірі²⁷. Характеризуючи одяг болахівських міщан, він відзначав, що в його компонентах, крої, кольорах збереглися давні риси, властиві для багатьох інших міст Галичини²⁸. Опанчі і жупани (кафтани і бекеші) «з рісами» у калуських і стрийських міщан вважав занесеними з Волині ще в княжі часи²⁹. Перевагу домотканого полотна і білого кольору в одязі селян Вовкова і в суміжних підльвівських місцевостях дослідник пояснював тим, що тут зовсім не тримають овець³⁰. З професійною специфікою він пов'язував відмінність одягу «просолів» — тих селян, що займалися перевозкою і торгівлею сіллю³¹ та ін.

Дослідники зауважили і типове в одязі польських селян і шляхти, німецьких колоністів — селян і ремісників, словаків, румунів, євреїв, вірмен, караїмів, угорських панів і простих трударів. При цьому вони показали ті чи інші характерні прикмети вбрання представників різних етносів здебільшого в безпосередньому буденному побутуванні. Такими є описи одягу караїмів у нарисі Вагилевича про Галич³², мадяра-візника в «Мандрівці» Головацького³³ та ін.

При розгляді народного одягу Вагилевич і Головацький класифікували його на чоловічий і жіночий, верхній і спідній, включали в його комплекс головні убори і взуття, а також різні доповнення до одягу, прикраси, зазначали матеріал, місцеві назви.

Наскільки багатими були відомості Я. Головацького про народний одяг українців Галичини і Закарпаття, свідчить його монографічний нарис на цю тему, написаний пізніше, але оснований здебільшого на матеріалі його мандрі-

²⁷ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 59; ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 726.— П. 49.— Арк. 5.

²⁸ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 58.

²⁹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 726.— П. 49.— Арк. 6.

³⁰ Там же.— Спр. 725.— П. 49.— Арк. 23.

³¹ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 57.

³² *Wagilewicz J. D. Miasto Halicz.*— Арк. 1.

³³ Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі.— С. 76.

нок в 30-х — початку 40-х років³⁴. Це підтверджується і посиланнями автора переважно на спостереження із населених пунктів, в яких він побував. У цій праці він, очевидно, використав і відповідні дані, зібрані іншими членами гуртка М. Шашкевича. У ній простежується дальша поглиблена розробка, конкретизація і узагальнення сказаного Головацьким про народний одяг у його ранніх публікаціях і спостережень та міркувань, зафіксованих у його подорожніх нотатках.

Особливо цінними у цій праці є багата інформація про спільне і відмінне в локальних комплексах народного одягу українців Галичини і Закарпаття, унікальний опис характерних своєрідностей традиційного вбрання українських міщан, спостереження про часову змінність тих чи інших елементів одягу, різниці, зумовлені соціальною диференціацією села, впливом міста, міжетнічних зв'язків, дані про одяг різних вікових груп, цікаві історичні екскурси, народна термінологія з різних місцевостей. Не позбавлений певного наукового інтересу і запропонований автором розгляд предмета за географічними та історико-етнографічними ареалами: одяг населення низинних районів Східної Галичини басейну Балтики, підвищених рівнин з нахилом до Чорного моря, Підгір'я і Карпат з їх етнографічними групами гуцулів, бойків і лемків, закарпатських горян і долинян. В рамках цього поділу дослідник простежує цікаві типологічні своєрідності, хоча йому властивий і деякий схематизм. Вказана праця, багатий ілюстративний матеріал і комплекси одягу, підготовлені Я. Головацьким для Московської етнографічної виставки 1867 р.³⁵, збережені серед його рукописів польові замітки являють одне з багатих і науково достовірних джерел про народне вбрання населення західних земель України.

Відомості з традиційної матеріальної культури містяться і в збережених рукописах лексикографічних праць І. Вагилевича, Я. Головацького, Й. Скоморовського. Наприклад, у «Словарі язика южноруского» Вагилевича дається пояснення слова «киптар»³⁶, у «Матеріалах для словаря

³⁴ Головацкий Я. Ф. О костюмах или народном убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии // Отечественные записки.— 1867.— № 23, 24 та окремих відбиток (Спб., 1868.— 67 с.).

³⁵ Деякі комплекти одягу українських горян зберігаються в Державному музеї етнографії народів СРСР у Ленінграді, а малюнки і фотографії потребують спеціальних пошуків у архівних і бібліотечних збірках Москви і Ленінграда.

³⁶ Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка Петрушевича.— № 16.— Од. зб. 23.— Арк. 39.

малорусського нареччя» Я. Головацького бачимо етнографічне пояснення термінів з пастушого побуту українських горян, назв селянського одягу, з описом крою, способу приготування їжі, території побутування тощо³⁷.

Хоча члени «Руської трійці» порівняно небагато займалися дослідженням матеріальної культури, все ж зробили тут немало корисного, особливо своїми фіксаціями і описом конкретних явищ та серйозним науковим підходом до їх осмислення. Важливим є те, що сферу традиційної матеріальної культури вони розглядали не абстраговано, а в контексті з соціально-економічними умовами, характером занять населення, природою, міжетнічними взаєминами, зовнішніми впливами і процесом історичної змінності.

* * *

Значно активнішими були зацікавлення членів «Руської трійці» духовною традиційно-побутовою культурою. У листі до М. Максимовича від 7 березня 1837 р. І. Вагилевич повідомляв, що він готує словник южноруський, записує фольклорні твори різних видів і жанрів, інтересується всім тим у народних традиціях, що стосується «древності передхристиянської» — загальнослов'янської, «руської», тобто східнослов'янської і південноруської — української, зокрема звичаями, обрядами, забобонами, віруваннями тощо³⁸. Діячі, згруповані біля М. Шашкевича, збирали матеріал з різних ділянок народної духовної культури, досліджували її пам'ятки, наполегливо шукали реальних можливостей для публікації своїх праць. Особливо велика увага була приділена ними народним звичаям і обрядам.

Крім численних фіксацій фактологічних відомостей зі сфери народної обрядовості «Трійці» належить ряд досліджень з цієї тематики — частково опублікованих у свій час, а в більшості випадків незавершених, нереалізованих. Про них дізнаємося з листування, збережених рукописних розробок, фрагментів, заміток. Свої праці про народні звичаї і обряди члени гуртка пропонували Й. Шафарику, М. Погодіну, І. Срезневському, М. Максимовичу. Коли на початку 1842 р. зайшла мова про видання у Відні українського часопису, Я. Головацький запропонував систематично вміщувати в ньому поряд з інформацією про народне

³⁷ Архів Академії наук СРСР (Ленінградське відділення).— Фонд І. І. Срезневського.— № 216.— Оп. 3.— Од. зб. 178.— Арк. 1, 4, 5, 6, 7, 8; Од. зб. 183.— Арк. 3.

³⁸ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 197.

життя-буття і матеріали з традиційно-побутової культури, зокрема описи звичаїв і обрядів³⁹.

У працях членів гуртка простежується поділ матеріалу про народні звичаї та обряди на дві основні групи: 1) календарні («рокові»); 2) сімейно-побутові («челядні»). Така класифікація вже застосовувалася в той час у науковій літературі, вона властива, наприклад, праці І. Снегірьова «Русские простонародные праздники» (вип. 1—4, М., 1837—1839), яка була добре відомою в колі «Трійці». Аналогічний підхід до предмета наголошував, зокрема, І. Вагилевич у своїх додатках до статті К. Сементовського «Замечания о праздниках у малороссиян»⁴⁰, що заслуговують на увагу як один із цікавих документів української етнографії першої половини ХІХ ст.⁴¹.

Як уже згадувалося, одним з перших зацікавився українськими народними весняними звичаями і обрядами в Галичині Й. Лозинський. Його юнацький нарис про гаївки («галагівки») в районі Перемишля⁴² доповнюється відповідними фактами з різних місцевостей Галичини, зафіксованими членами «Руської трійці», особливо І. Вагилевичем, Я. Головацьким, М. Тимняком.

Я. Головацький записав відомості про побутування на Гуцульщині давнього звичаю ходіння дітей на великдень вранці «за кокуцями» — ритуального обходу дворів з побажаннями, писання писанок⁴³, про звичаї і вірування, пов'язані з першим весняним громом на Стрийському Підкарпатті⁴⁴.

На основі інформації І. Бірецького Я. Головацький описав побутуючий на Лемківщині звичай обходу з церковною процесією засіяних полів на другий день зелених свят. Особливо цікавою є вказана тут реальність чисто механічного поєднання церковно-християнського і народного (очевидно, генетично давнішого) елементів, які так і не створили симбіозу: процесія з хрестами і хоругвами, прибраними різним зіллям, іде від церкви аж до границі села, а тоді обходить засіяні поля, «священик іде попереду і співає

³⁹ Студинський К. Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835—49.— С. 70, 224.

⁴⁰ Маяк.— Спб., 1843.— Т. ХІ.— Гл. 3.— С. 1—45.

⁴¹ Свенцицкий И. С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.— С. 176—179.

⁴² Лозинский И. Галагивка.— С. 506—515.

⁴³ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 719.— П. 49.— Арк. 2, 3, 4, 5, 15; Спр. 723.— П. 49.— Арк. 3—8.

⁴⁴ Там же.— Спр. 726.— П. 49.— Арк. 6.

з дяком своє, а мир, особливо невісти,— своє», тобто пісні, що не мають нічого спільного з християнськими віруваннями ⁴⁵.

У статті про селянські повір'я в Галичині ⁴⁶ Г. Ількевич навів ряд юрійських звичаїв і обрядів, які він записав, очевидно, на Покутті — місцевості його життя і праці. Основною в цих звичаях є тваринницька тема — охорона худоби від відьомських чарів, забезпечення її доброго розвитку, багатого приплоду тощо. Для цього напередодні Юрія розкладали біля хат вогонь із трухлявого дерева — щоб димом відганяти відьом, виконували інші «охоронні» заходи.

На деякі характерні моменти народних звичаїв та обрядів, приурочених до юрійського свята, звернув увагу І. Вагилевич. Він бачив у них генетичну пов'язаність з давніми віруваннями ⁴⁷.

З літнього циклу члени «Руської трійці» найбільше зацікавилися купальською обрядовістю. Вони першими зафіксували основні відомості про побутування в Галичині купальських звичаїв і обрядів, дали опис їх компонентів. На одній із сторінок рукописної збірки М. Тимняка М. Шашкевич зробив запис «з уст старого діда» про те, що напередодні «свята Івана Купала» парубки і дівчата обв'язуються чорнобилем (полином), щоб спина не боліла в жнива, в день свята дуже раненько встають, щоб побачити «купання» сонця, шукають два колоски вкупі. До останнього записувач поставив запитання: «Нащо?» ⁴⁸

У рукописних матеріалах інших учасників гуртка М. Шашкевича бачимо повторення цього запису з додатком чи конкретизацією окремих моментів. У записках Я. Головацького зазначено, що саме свято називається серед простолюддя «Купало», що люди в цей день рановранці сходяться на підвищені місця і пильно стежать за сходом сонця, «уява їх є такою живою, що один одному показує з захопленням гру сонця в морських хвилях». Головацький намагався відповісти і на запитання Шашкевича про два колоски на одному стеблі, вважаючи цей мо-

⁴⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 754.— П. 52.— Арк. 58—59.

⁴⁶ Zabobony w niektórych cyrkulach Galicyi // Rozmaitości.— 1835.— N 42.— S. 335.

⁴⁷ *Свенцицкий И. С.* Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.— С. 179.

⁴⁸ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— Спр. 22.— П. 2.— Арк. 8/зв.

мент залишком культу бога жнив Купала в давніх слов'ян⁴⁹.

І. Вагилевич додав, що компонентами купальського свята є вогонь, розкладений над водою, біля якого люди співають, танцюють і через який перескакують. Він зауважив, що цей архаїчний звичай зберігся ще в «сяноцьких горах» (тобто на Лемківщині) і на Україні⁵⁰. Істотною є його інформація в додатках до статті Сементовського про побутування звичаїв розведення живого вогню і молодіжних ігор в Сяноцькому, Самбірському, Стрийському і Станіславському округах, бігання з запаленими смолоскипами над річкою Стриєм, купання до схід сонця на Купала, збирання роси на світанку, обтикання хат зеленню⁵¹.

ІІ. Скоморовський також зафіксував важливу роль чорнобилю в купальській обрядовості, зазначив (очевидно, на основі даних з рідної Бережанщини), що з нього дівчата і хлопці плетуть увечері перед святом літнього Івана вінки на голови, а також роблять з трави косиці і пояси, якими підперезуються⁵².

У членів «Руської трійці» (як і взагалі в науці того часу) не було єдиного погляду на сутність і генетичну основу народної купальської обрядовості. Вони слушно відзначали в ній відгомін архаїчної обрядової солярної і аграрної семантики. Але Я. Головацький виводив її від давнього слов'янського землеробського культу і божества «Купала». Цієї ж думки дотримувався і ІІ. Скоморовський, у поясненні слова «Купало» («Купайло») він писав: «Купайло — божище земляних плодів, котрому в часі жнив переважно збір збіжжя офіровали»⁵³. Вагилевич не згадував про зв'язок поняття «купало» з божеством, а вказував, що ця назва означає «свято слов'янське на пам'ятку переселення літнього»⁵⁴. Такий погляд переважає і в сучасному тлумаченні семантики цього свята⁵⁵.

З наведених слів І. Вагилевича бачимо, що він звернув увагу на спільність компонентів народної купальської обрядовості українців західних і східних — наддніпрянських земель. Цікавилися члени гуртка і більш широким слов'ян-

⁴⁹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 723.— П. 49.— Арк. 1.

⁵⁰ Вагилевич І. Словарь языка южнорусского.— Арк. 44.

⁵¹ Свенцицкий И. С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.— С. 177—178.

⁵² Библиотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка Петрушевича.— № 16.— Од. зб. 43.— Арк. 11.

⁵³ Там же.

⁵⁴ Там же.— Од. зб. 23.— Арк. 44

⁵⁵ Рыбаков Б. А. Язычество древних славян.— М., 1984.— С. 378.

ським контекстом цієї обрядовості. Свідченням цьому є збережені замітки М. Шашкевича про традицію купальського свята у поляків та пов'язані з ним палення напередодні вогнів («собуток»), ігр, співів, збирання лікувального зілля і про аналогічні звичаї в інших слов'ян⁵⁶.

У листі до Я. Головацького від 1 липня 1843 р. І. Вагилевич просив прислати йому «опис Купала» з замітками адресата про це народне свято: «що за дух, ціль і пр.»⁵⁷ Можливо, що Вагилевич підготовляв матеріал для спеціальної праці на цю тему.

У доповненнях до статті Сементовського Вагилевич подав відомості про відзначення у бойків дев'ятого («великого») четверга після великоддя, до якого приурочене збирання лікувального зілля, про «громові свята» у населення Карпат і пов'язані з ними звичаї, опис побутуючих у Галичині обжинкових звичаїв та обрядів⁵⁸. Вагилевич і Головацький вказували на пастуший характер традицій, приурочених до літнього свята Петра і Павла⁵⁹.

Особливо багато зроблено членами «Руської трійці» у вивченні зимового циклу народних звичаїв і обрядів, зокрема приурочених до різдвяних свят і нового року. З дитинства захоплений поетичністю і архаїкою народної колядної обрядовості Вагилевич упродовж усього життя нею цікавився, збирав і вивчав відповідний матеріал. У листі до П. Шафарика від 7 жовтня 1838 р. він повідомляв, що має намір побувати під час коляди на селі і «роздивитися в отую старину, було би мені мож і празник коляди описати, що я сердечне бажав бих»⁶⁰. Про своє бажання якомога глибше пізнати «дух і смисл отого празника» писав він тоді ж і М. Максимовичу (лист від 17 серпня 1838 р.)⁶¹.

Згадки в листуванні, рукописний матеріал засвідчують задум і проведену І. Вагилевичем велику роботу щодо створення узагальнюючої праці про колядну обрядовість у слов'ян. Збережений план цієї праці вражає широтою охоплення предмета як у територіальному, так і діахронному відношеннях⁶². Із наявних конспектів, виписок, біб-

⁵⁶ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд М. Шашкевича.— Спр. 60.— П. II.— Арк. 3.

⁵⁷ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 206.

⁵⁸ Свенцицкий И. С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.— С. 177—178.

⁵⁹ Там же.— С. 177; ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 717.— П. 49.— Арк. 2.

⁶⁰ Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині ХІХ ст.— С. 24.

⁶¹ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 203.

⁶² ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 29.— П. 5.— Арк. 3—4.

ліографічних нотаток, текстових розробок окремих питань дослідника можна зробити висновок, що він дуже ґрунтовно готувався до реалізації цього завдання, охопив своєю увагою, здається, все, що було на той час у слов'янській науці з цієї теми, включаючи навіть відповідні публікації в періодиці ⁶³.

І. Вагилевич хотів подати відомості про колядні звичаї та обряди у давній Русі і в пізніший час у Росії, Білорусії, на Україні, в Чехії, Польщі, південній Слов'янщині та в інших народів, охопити всі традиційні компоненти цього обрядово-святкового комплексу, починаючи з підготовчого етапу і включаючи характерні обрядово-ритуальні, магічно-забобонні й ігрові його елементи. В такому загально-слов'янському і ширшому контексті дослідник мав намір представити матеріал, зібраний в Галичині, зокрема в Українських Карпатах, вважаючи (як, до речі, і всі інші учасники Шашкевичевого угруповання) збережені тут традиції народної колядної обрядовості і обрядової поезії особливо прикметними реліктами спільнослов'янської архаїчної культури ⁶⁴.

Цей задум не вдалося Вагилевичу здійснити в наміченому плані. Етнографічна частина праці залишилася в рукописних фрагментарних розробках та замітках і тільки деякі моменти (наприклад, наведений І. Срезневським запискою І. Вагилевича опис народних різдвяних звичаїв і обрядів ⁶⁵) потрапили свого часу до друку. Не діждалася публікації при житті вченого і винятково цінна його збірка народних колядок.

Активно займався збиранням і дослідженням народних звичаїв і обрядів різдвяно-новорічного комплексу Я. Головацький. Зберігся рукопис його статті «Коляда или рождественский праздник» ⁶⁶, написаної на матеріалі з Поділля, особливо з рідної автору Золочівщини. Загальну характеристику народних традицій, приурочених до цього свята, зокрема колядних звичаїв на Гуцульщині і Лемківщині, дав Головацький у вступній записці до рукописної збірки народних колядок І. Бірецького ⁶⁷. Численні відо-

⁶³ Там же.— Арк. 18, 24—27.

⁶⁴ Вагилевич І. Словарь языка южнорусского.— Арк. 41.

⁶⁵ Срезневский И. И. Дополнения и замечания [к статье Сементовского К. Замечания о праздниках у малороссиян] // Маяк.— Спб., 1843.— Т. XI.— Гл. 3.— С. 54. Сам І. Срезневський вказує тут, що наводить записку І. Вагилевича.

⁶⁶ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 722.— П. 49.— Арк. 1—2.

⁶⁷ Архів АН СРСР (Ленінградське відділення).— Фонд І. Срезневського.— № 216.— Оп. 3.— Од. зб. 170.— Арк. 24—25.

мости з різних місцевостей Галичини, дослідницькі нотатки і судження на цю тему містяться серед архівних матеріалів Я. Головацького, в його примітках до народних колядних пісень та ін.

Етнографічні відомості про народну колядну обрядовість зафіксували М. Шашкевич, Г. Ількевич, І. Білецький.

Коли спробувати сумарно представити зроблене «Руською трійцею» в цій ділянці вивчення народної традиційно-побутової культури, то це буде:

по-перше, зібраний великий фактичний матеріал з різних місцевостей Галичини, особливо з Карпатського регіону, про народні звичаї, обряди, вірування, приурочені до святвечора — прибирання хати, приготування їжі, опис набору страв святкової вечері, її ритуальних атрибутів, дій, ворожінь на здоров'я членів сім'ї, худоби, господарське благополуччя, урожай, прогнозування погоди, різні табу, забобони тощо. Цінними є відомості про народний звичай колядування, найкраще збережений в своїй архаїчній іпостасі, на думку Вагилевича і Головацького, в горах: про традиційні форми організації колядних груп, їх підготовку, роль і обов'язки їх керівника («вайди», «берези»), участь музикантів («скрипника», «гудока», трембітаря), сценарій, процедуру і етикет колядування під хатою, в хаті — для господаря, господині, членів сім'ї, елементи рядження, карнавальної гри, частування і обдаровування колядників тощо. Дослідники зафіксували цікаві нюанси народних поглядів на звичаї колядування і щедрювання, вказали на процес їх видозміни і нівеляції під впливом натиску церкви, побутуючі в різних місцевостях строки колядування та ін.

По-друге, дослідницькі пошуки, судження і погляди стосовно цього предмета. Члени «Трійці» стверджували на основі даних аналізу народних колядних звичаїв і обрядів архаїчне язичницьке походження останніх, звернули увагу на ритуальну значимість ряду їх речових реалій. Так, І. Вагилевич вказав на важливу обрядову роль вівсяного снопа, якого в Карпатах називали дідом («дідухом»), урочисто вносили на святвечір до хати, ставили на покутті і розміщали перед ним на столі всі обрядові страви. (Дідо, на думку дослідника, представляв уособлення домовика.) На четвертий день його виносили, вимолочували зерно, яким починали весняний засів, а солону палили, перескакуючи через цей вогонь для очищення від зла⁶⁸.

⁶⁸ *Срезневский И. И.* Дополнения и замечания...— С. 54; *Вагилевич И.* Словарь языка южноруського.— Арк. 41.

У працях Вагилевича і Головацького вперше вказується на багатозначність слова «коляда» у народному побутуванні — як назви «свята слов'янського на пам'ятку пере-силення з зимного»⁶⁹, тобто повороту на зростання сонячного дня, звичаю святкового обходу дворів, винагороди за колядування, подарунків для поміщика і священника⁷⁰. Головацькому належать також цікаві знахідки в архівних матеріалах про давні звичаї, пов'язані з колядою, наприклад, про спеціальну повинність українських міщан у Львові давати коляду магістратові і навіть латинському архієпископу⁷¹.

Результатом активного зацікавлення Шашкевичевого гуртка народними сімейно-побутовими звичаями і обрядами є збережені в рукописних збірках фіксації численних відомостей та ряд наукових розвідок і розробок.

Істотним був внесок «Руської трійці» у вивчення народного весілля. У рукописних матеріалах М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького, Г. Ількевича, І. Білинського, І. Бірецького зустрічаємо записи про народне весілля з різних місцевостей Галичини. Інформацію про народну весільну обрядовість на основі власних спостережень і розповідей місцевих жителів уважно фіксував Я. Головацький у своїх подорожніх записках. Свідченням цьому є його замітки: про весілля в Розвадові біля Миколаєва над Дністром⁷², про зустріч з весільним походом і забаву в корчмі у с. Григорові Рогатинського р-ну⁷³, про побутуючий на Стрийщині звичай, за яким молоді перед виходом з хати до вінця кладуть за пазуху кусок хліба⁷⁴ та ін. На основі власних матеріалів і записів інших збирачів Головацький подав згодом у своєму збірнику «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» кілька описів народного весілля.

У середовищі «Руської трійці» народні весільні обряди і приурочені до них обрядові пісні розглядалися як комплекс традиційно-побутової культури, «ціла драма народна з глибокою архаїчною основою її структури, змісту і обра-

⁶⁹ Вагилевич І. Словарь языка южнорусского.— Арк. 41.

⁷⁰ Срезневский И. И. Дополнения и замечания...— С. 54; ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 722.— П. 49.— Арк. 4—5.

⁷¹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 722.— П. 49.— Арк. 5.

⁷² Головацький Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии.— С. 89.

⁷³ Там же.— С. 91—92.

⁷⁴ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 726.— П. 49.— Арк. 6.

зів»⁷⁵. Це наголошував, зокрема, М. Шашкевич у рецензії на «Руское весіле» Й. Лозинського⁷⁶.

Зазначені в рецензії вимоги складають, по суті, цілу наукову програму дослідження народного весілля. М. Шашкевич один з перших у тогочасній слов'янській науці поставив важливе методологічне питання — «з якого становища» розглядати народну весільну обрядовість, і стимулюючи дальший крок від описової емпірики, вказував на потребу розкриття історичної семантики, ритуальної і культурно-естетичної сутності дійств, образів, символіки і атрибутики весільних обрядів і обрядової поезії.

Спроба реалізації такого підходу простежується певною мірою в розвідці І. Вагилевича «Весілля у слов'ян», датованій 1841-м роком⁷⁷. Під час перебування І. Срезневського у Львові в 1842 р. Вагилевич передав ним цю працю разом з деякими іншими своїми рукописами М. Погодину для публікації⁷⁸, але з якихось причин вона залишилася ненадрукованою.

Опираючись на український етнографічний матеріал, особливо з Карпатського регіону, на дані історичних джерел та досить обширної наукової літератури, дослідник звернув увагу в цій порівняно невеликій праці на характерні риси народного весілля у слов'ян, вказав на спільні і відмінні моменти, архаїчну сутність основних звичаїв і обрядів. Він зупинився на порівняльному розгляді ворожінь дівчат і хлопців у різних народів про наступне одруження, традиціях освідчин і заручин, вінчання, очепин і виводу, функціях і номенклатурі весільних чинів у слов'ян, знакової системи і символіки тощо. Цікавими є дослідницькі зауваження автора про відмінності весільної обрядовості у простолюддя і вищих верств, збереженість тих чи інших рідкісних явищ, наприклад, освідчин дівчини родичам хлопця, якого вона хоче взяти в прийми, — на Сяноччині, умикання дівчат на ярмарках — на Закарпатті у XVIII ст. Вагилевич вказав на виняткове значення хлібної діжі у народному весільному ритуальному комплексі (молоду розплітали перед вінцем, посадивши на діжі; дужки приносили коровай від молодого і ставили його на

⁷⁵ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 304—305.

⁷⁶ Русалка Дністровая.— С. 130—131.

⁷⁷ *Wagilewicz D. J. Wesele u slowian.*— Zawój, 1841 // Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна.— Відділ рукописів.— Пог/III.— П. 2.— Спр. 38.— Арк. 1—13. Нотатки І. Вагилевича до цієї праці зберігаються у відділі рукописів ЛНБ/Фонд Вагилевича.— № 38.— П. 9.— Арк. 4, 5).

⁷⁸ Про це згадується в листі І. Вагилевича до М. Погодіна від 27 травня 1843 р. (Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 641).

діжі, застеленій вівсяною соломою; мати зустрічала зятя у вивернутому кожусі при діжі, на якій знаходився хліб; на Бойківщині дівчина на знак згоди вийти заміж за хлопця, що освідчувався, клала руку на діжу).

Недоліком цієї праці є відсутність конкретної паспортизації наведеної інформації та наявність у ній деяких недостатньо аргументованих і дещо поспішних узагальнень. Але її дослідницька спрямованість і судження не втратили наукового інтересу і в наш час. І, взагалі, порівняльно-історичний погляд «Руської трійці» на народну весільну обрядовість та намічені нею орієнтири в цьому плані знаменують помітний крок у розвитку української етнографічної думки в першій половині ХІХ ст.

У рукописній спадщині «Трійці» знаходяться матеріали, що відносяться до початку вивчення в українській етнографії народних родильних звичаїв і обрядів. Це фіксації окремих відомостей про народні традиції, пов'язані з народженням дитини і спеціальне вивчення І. Вагилевичем цієї теми, на основі якого була написана ним невеличка, але цікава розвідка «Бабини у слов'ян»⁷⁹. Під назвою «бабини» розуміється у автора весь комплекс народних звичаїв, обрядів, вірувань і забобонів, що приурочувалися до народження дитини. Це поняття він, очевидно, взяв із народного побутування. Лексикографами зафіксовані з народного мовлення слова «бабка-повитуха», «бабити», «babić», «babienie», які означають — займатися акушерством, приймати при пологах дитину⁸⁰. У статті про бойків І. Вагилевич зазначає, що жіноче лікування називають у народі «бабинами або бабською річчю»⁸¹. До цього лексичного гнізда належить і назва «бабини» для звичаїв, пов'язаних з народженням дитини, оскільки діючими особами в них були переважно жінки, і головна серед них — бабка-повитуха. Але цього слова нема ні у «Словарі язика южно-русского» І. Вагилевича, ні у редактованому ним «Словнику польської мови» С. Б. Лінде.

У розвідці І. Вагилевича запропонована логічно умотивована класифікація родильної обрядовості, яка вживає-

⁷⁹ *Wagilewicz D. J. Babiny u słowian* // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— Спр. 38.— П. 9.— Арк. 13—16.

⁸⁰ Словарь украинского языка.— Киев, 1907.— Т. I.— С. 14; Словник української мови.— К., 1971.— Т. I.— С. 76; *Linde S. B. Słownik języka polskiego*.— Lwów, 1854.— Т. I.— S. 38—39.

⁸¹ *Wagilewicz D. J. Wojki, szczerp rusko-słowiański w Galicyi* // Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка А. Петрушевича.— № 16.— Спр. 206.— Арк. 19.— У чеськомовному тексті статті це слово перекладено «zababiny» (с. 68).

ться дослідниками і в наш час: звичаї, обряди, обереги і повір'я, пов'язані: 1) з вагітністю, 2) з народженням дитини, 3) з «очищенням» чи «виведенням» породіллі. Розглядаючи ці групи, автор користувався здебільшого власними відповідними спостереженнями і відомостями з Галичини, а також у порівняльному і типологічному плані звертався до відповідного матеріалу інших слов'янських народів, зокрема росіян і поляків.

Проводилося в гуртку і дослідження народної похоронної обрядовості. Серед рукописних матеріалів М. Шашкевича знаходяться виписки і замітки про давню слов'янську тризну, похоронні обряди в чехів⁸². Фіксації на цю тему мають місце і в подорожніх нотатках Я. Головацького. Так, у с. Піддністряни (Миколаївського р-ну) він констатував побутування звичаїв ставити на місці, де лежав покійник, хлібну діжу і посипати це місце просом, світити в хаті свічку цілу ніч після похорону, залишати хліб і воду на столі, у Добрівлянах біля Стрия — ховати померлого в будь-яку пору року на санях, запряжених волами, розбивати порожній горщик при виносі тіла з хати, сіяти мак за труною по дорозі на кладовище — щоб покійник не повернувся додому та ін. Він також звернув увагу на наявність у народних піснях відомостей про козацькі похорони та пов'язані з ними звичаї і обряди⁸³.

Значний польовий матеріал про народну похоронну обрядовість зібрав І. Вагилевич. На основі спостережень з Космача (Косівського р-ну) в 1839 р. він зробив висновок, що похорон у гуцулів нагадує старослов'янську тризну, його традиційними компонентами є палення вогню біля хати померлого, голосіння, похоронний похід на конях, гра на сопілках і трембітах⁸⁴. Вагилевич перший вказав на побутування у гуцулів і бойків ритуальних ігор при покійнику⁸⁵. Він цікавився також похоронними звичаями інших слов'янських народів, вивчав літописні й археологічні відомості про поховання в давній Русі, архівні джерела та відповідну російську, польську і чеську літературу.

⁸² ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд М. Шашкевича.— Спр. 60.— П. 2.— Арк. 2.

⁸³ Там же.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 724.— П. 49.— Арк. 2, 7; Спр. 725.— Арк. 7; *Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я.* Твори.— С. 300.

⁸⁴ Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка А. Петрушевича.— № 16.— Од. зб. 20.— Арк. 36.

⁸⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 38.— П. 9.— Арк. 2, 10.

Узагальненням дослідницького інтересу вченого до цієї теми була його розвідка «Похорон у слов'ян»⁸⁶, що разом із згаданими вище — про весілля і родильну обрядовість — складає цикл праць про сімейні народні звичаї і обряди у порівняльно-історичному плані. Автора цікавили питання, що стосувалися теми: характерні прикмети, що за народними повір'ями віщували смерть, ознаки трауру, звичаї, ритуальні дії, обереги, що повинні були охороняти живих від втручання померлого, своєрідності похорону молодих неодружених хлопця чи дівчини — з елементами весільної обрядовості, поминки, надмогильні пам'ятники, вірування в загробне життя, зв'язок душі померлого з членами його сім'ї, місцями його життєдіяльності тощо.

Простежуючи загальнослов'янський контекст народної похоронної обрядовості, Вагилевич, зрозуміло, найбільше сказав тут про відповідні українські традиції. Опірався здебільшого на безпосередні власні спостереження і польові фіксації. Тому являють науковий інтерес його зауваження про архаїчні особливості похоронної обрядовості бойків, подібність поховальних звичаїв і обрядів гуцулів з козацькими, властиві їм спільні і регіонально специфічні риси, наявний чи втрачений смисл певних обрядових моментів тощо. Дослідник звернув увагу на важливу роль голосінь у народній похоронній обрядовості, вказав на потребу їх збирання і вивчення.

Із сказаного видно, що увагою угруповання М. Шашкевича було охоплено майже весь комплекс народних звичаїв і обрядів як календарних, так і сімейно-побутових. Його членами зібрано вартісний фактичний матеріал, особливо про традиційну весняну і зимову, весільну і похоронну обрядовість, зроблено помітний внесок у її наукове осмислення. Науково важливим і продуктивним було, зокрема, дослідження народних звичаїв і обрядів у порівняльно-історичному плані, освітлення їх спільнослов'янських і етнічно специфічних рис.

* * *

Розглядаючи народні звичаї і обряди, члени «Трійці» вказували на пов'язані з ними вірування і забобони. Останні цікавили їх як релікти архаїчного світогляду і як

⁸⁶ *Dalibor J. Pogrzeb u słowian // Biblioteka Warszawska. — 1841. — Т. 2. — S. 649—659.* Рукопис цієї праці був також надісланий М. Погодіну. Він зберігається у фонді М. Погодіна відділу рукописів Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна (Пог./III.—Ф. 231.—П. 2.—Од. зб. 38.—Арк. 1—5).

важлива складова частина духовної культури народу, в якій містяться як етнічно своєрідні елементи, так і багато рис міжетнічної культурної спільності.

В архівних матеріалах гуртка М. Шашкевича бачимо записи про народні вірування в щасливе і нещасливе місце, «легкі» і «важкі» дні, злі і добрі прикмети, знамення, ворожбу, чари, в людей, наділених надприродною силою, здатних відвертати чи надсилати зло, угадувати долю, провіщати майбутнє тощо. Такі відомості містяться і в згадуваній записці І. Вагилевича до статті К. Сементовського та в його «Словарі язика южноруського». Пояснюючи в останньому, наприклад, слово «полазник», він вказує, що воно означає народне вірування в першого відвідувача в певні дні року, доброго чи злого, в зв'язку з чим селяни в такі дні заводять до хати першими навіть домашніх тварин⁸⁷.

Під час своїх подорожей Вагилевич і Головацький зафіксували цікаві відомості про вірування, пов'язані з певними місцями, предметами, пам'ятниками. Так, Вагилевич записав розповідь караїмського равина з Галича про неіснуючу уже в той час місцеву кам'яну статую діда і баби, до якої доторкалися хворі, вірячи в зцілення, вказав на побутуюче серед навколишнього населення вірування, що гора Хом'як біля с. Микуличин (Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.) є пристанищем душ померлих⁸⁸; Головацький звернув увагу на забобони, пов'язані з кам'яною бабою в с. Кам'янка біля Коломиї, яку в час посухи перевертали, щоб викликати дощ⁸⁹.

З задуманих праць «Трійці» про народні повір'я і забобони у свій час були опубліковані тільки статті Г. Ількевича «Забобони в деяких округах Галичини»⁹⁰ і «Забобони, що існують між простим людом у Галичині»⁹¹ та Я. Головацького «Ворожіння у русинів»⁹². Перший автор описав із власних спостережень на Волині і Покутті забобонні дії і звичаї простолюття, приурочені до народжен-

⁸⁷ Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка А. Петрушевича.— № 16.— Од. зб. 23.— Арк. 67.

⁸⁸ *Wagilewicz D. J.* Miasto Halicz // Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна.— Відділ рукописів.— Ф. 183.— П. 1.— Од. зб. 16.— Арк. 2; *Wagilewicz J.* Pogrzeb u słowian.— S. 656.

⁸⁹ *Головацький Я.* Об исследовании памятников русской старины, сохранившихся в Галичине и Буковине.— С. 223—224.

⁹⁰ *M. z. H.* Zabobony w niektórych cyrkulach Galicyi // *Rozmaitości.*— 1835.— N 42.— S. 335.

⁹¹ *Miroslaw.* Zabobony istniejące między ludem prostym w Galicyi // *Rozmaitości.*— 1836.— N 27.— S. 217—218.

⁹² *Вінок русинам на обжинки.*— Відень, 1847.— Ч. 2.— С. 262—272.

ня дитини, одруження, свят Андрія, різдва, великодня, Юрія та ін. Цікаві багатьма маловідомими деталями наведені описи андріївських ворожінь дівчини із співом пісні, в якій чуються слова «Ладо, Дана, Дина»; купання дівчат при сході сонця у великодній четвер з примовлянням «Водане, на тобі русу косу, дай мені дівочу красу, дай красу денниці, би-м була борзо молодиці»; палення «дідуха» в другий день різдва, цикл юріївських забобонних дій, спрямованих на охорону від ворожих чарів, миття дзвонів у великодню п'ятницю; способи впізнавання та знешкодження відьом і їх чаклування; ритуального обмивання молодих перед вінцем з піснею «Ой Ладо-Ладо, ой Дана-Дана, ідем до пана, до пана Водана, щоби нас очистив і нас благословив»; оборювання села спеціальним плугом і запряжкою для охорони від пошесті та ін.

У статті Головацького йдеться про вірування у ворожбу, чари, відьом, «баїлів», знахарів та інших «непростих людей» чи земних богів, що орудують з допомогою «доброї» чи «нечистої» сили, відвертають град, бурю, допомагають у хворобах або насилають різні лиха. Автор вказав на поширене вірування серед простолюддя в силу прокльонів, замовлянь, які часто змішані з християнськими молитвами, навів з чужих і власних записів ряд побутуючих замовлянь від нечистої сили, вроків.

Увагу членів гуртка привертали факти поєднання архаїчних, язичницьких вірувань з християнськими, збережені у народних повір'ях, забобонах, фольклорних творах елементи, релікти дохристиянських вірувань, назви божеств тощо. Вони зафіксували чимало побутуючих у їх час реалій, які згодом зникли чи не потрапляли в поле зору етнографів.

Найвні такі моменти і в польових фіксаціях інших учасників «Трійці». Вагилевич звернув увагу на рудименти древнього обожнювання сонця в народних віруваннях. У його записах з подорожі до Дзікова значиться такий момент: «На дорозі з Ярослава до Пшеворська я зустрів селянина. Було це перед сходом сонця. Коли сонце почало показуватися з-за небосхилу, селянин повернувся до нього лицем, зняв шапку, тричі перехрестився і вдарив три поклони, потім, обтерши собі гунею лице, знову вдарив три поклони і три рази перехрестився, аж тоді подався в дальшу дорогу»⁹³. У Синевідську Вижньому (Верхнє Синьовиднє Сколівського р-ну) він замітив, що селянин, у якого

⁹³ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 38.— П. 9.— Арк. 87.

він почував, проказуючи дитині вечірню молитву, додавав ще такі слова: «Перед богом сонцем, судилице царице»⁹⁴.

Великий матеріал зібрано ними про так звану нижчу народну міфологію — різні фантастичні істоти, духи тощо. Записів на цю тему в архівних матеріалах членів гуртка М. Шашкевича дуже багато. Вони цінні тим, що засвідчують поширення міфологічних уявлень у певному побутовому контексті, мають часто географічне окреслення. Наприклад, пояснюючи народне прислів'я «Блуд мене допитався», Головацький зауважив: «Розказують (я чув у Золочівськiм обводі), що блуд є то такий дідько, який показується чоловікові, коли сам один кудись іде вночі»⁹⁵.

До народної міфології члени «Трійці» підходили не тільки як емпірики-збирачі, а й як дослідники. Вона цікавила їх насамперед як важливий підрозділ етнічної традиційно-побутової культури, один з проявів самотності духовного життя народу. В цьому вони солідаризувалися з поглядами романтиків, які вважали народну міфологію одним з джерел розвитку національної культури, утвердження її на власному ґрунті, протиставляли класицистичній апологетиці древньогрецької міфології її національні аналоги. «Проблема національної міфології входила в коло існуючих елементів літературного і наукового фольклоризму епохи», — слушно вказує М. К. Азадовський⁹⁶.

Немає сумніву, що цією загальною тенденцією зумовлювався і активний інтерес до народної міфології Шашкевичевого угруповання. Члени «Трійці» вивчали джерела і літературу, що стосувалися слов'янської вищої і нижчої міфології. Так, серед рукописів М. Шашкевича бачимо виписки про таких представників язичницького пантеону древніх слов'ян, як Перун, Світовид, Білобог, Чорнобог, Радегаст⁹⁷. Багато такого матеріалу в архівах Головацького і особливо Вагилевича. Відомості з народної міфології українців вони намагалися розглядати в широкому контексті.

Так, І. Вагилевич у листі до П. Шафарика від 7 жовтня 1838 р. називає ряд фантастичних персонажів з вірувань простолюддя Галичини у певній системі з аналогіч-

⁹⁴ Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка Петрушевнича.— № 16.— Од. зб. 23.— Арк. 67.

⁹⁵ Архів АН СРСР (Ленінградське відділення).— Фонд І. І. Срезневського.— № 216.— Оп. 3.— Од. зб. 499.— Арк. 1.

⁹⁶ Азадовский М. К. История русской фольклористики.— Т. 1.— С. 128.

⁹⁷ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд М. Шашкевича.— П. 2.— Спр. 60.— Арк. 2.

ними образами з міфології інших слов'янських народів (диви, стриги, дідухи, майки, русалки, віли, огняни, ліщі, хохлики, рарашки, упирі, відьми, вовкулаки, утопленики, літавиці), відносячи їх до істот «нижайшої черги» (тобто нижчої міфології), «котрі народ ніколи не почитав», а більше відчував страх перед ними⁹⁸. Тут же він пропонує оригінальну періодизацію слов'янської міфології, розвиток якої пов'язував з основними етапами загального процесу соціально-економічного суспільного розвитку. Перший період, на думку Вагилевича,— дитячий, склався на основі скотарсько-кочового життя, йому властиве «однобожіє», тобто монотеїзм. Другий період — молодецький, відзначався переходом до політеїзму — багатобожжя, був пов'язаний з розвитком землеробства і формування племінних союзів. Третій — «мужеский», тобто період зрілості, коли на ґрунті дальшого розвитку суспільних відносин і взаємовпливів укріпилося багатобожжя. В Галичині, зазначає він, простежуються рудименти другого періоду — сліди дохристиянського обожнювання сонця, землі, місяця, зір, відгомін якого зберігся в народних повір'ях і найдавніших верствах обрядової народної пісенності, зокрема в колядках.

Погляди членів «Трійці» на народну міфологію, її джерела, семантику склалися на основі відповідного тогочасного наукового досвіду, даних різних джерел і досліджень. Із багатьох згадок у їх працях, листуванні, архівних матеріалах переконаємося, що в полі їх уваги була широка література про слов'янську міфологію. Так, у розвідці Г. Ількевича «Про руську міфологію за народними переказами», датованій 1837-м роком і надрукованій у 1839 р.⁹⁹, вказується, що про слов'янську міфологію писало багато вчених і називаються, зокрема, польські історики і письменники XV—XVI ст.— Ян Длугош, Марцін Бельський, Марцін Кромер, Мацей Меховіта, Мацей Стрийковський та автори ранніх російських праць на цю тему з другої половини XVIII — початку XIX ст.— Михайло Попов, Григорій Глінка, Андрій Кайсаров. З посилань у цій же публікації видно, що Ількевич користувався першим німецькомовним виданням праці А. Кайсарова «Славянская мифология»¹⁰⁰.

⁹⁸ Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 22—23.

⁹⁹ I [Ikwil]cz Mirosław. O mitologii ruskiej według podania ludu // Sławianin.— Lwów, 1839.— Т. 2.— С. 91—95.

¹⁰⁰ Kajsarow A. Versuch einer slavischen Mithologie in alphabetischer Ordnung.— Göttingen, 1804.

У працях І. Вагилевича і Я. Головацького охоплено ще більше джерел і дослідницької літератури з цього предмета. В їх обширному списку бачимо і найбільш значні тогочасні праці про слов'янську і неслов'янську міфологію, зокрема, «Абевега русских суеверий, идолопоклоннических жертвоприношений, свадебных простонародных обрядов, колдовства, шаманства и проч.» (1786) Михайла Чулкова — одну із перших спроб систематизації матеріалу з російської народної міфології; «Сказания русского народа о семейной жизни своих предков» (1836—37) Івана Сахарова, в другому томі якої дається огляд слов'яноруської міфології; «Русские простонародные праздники» (1837—1839) Івана Снегирьова, знаменита праця Якоба Грімма «Німецька міфологія» (1835) та ін.

Простежується й використання методичного досвіду цих та інших праць у класифікації і систематизації матеріалу з народної міфології, поглядів, суджень, ідей в осмисленні фактологічних даних для аналогій і порівнянь. Так, Г. Ількевич у згаданій розвідці перейняв від Кайсарова алфавітний порядок розгляду персонажів народної міфології. Він також приєднався до думки російського дослідника про важливу роль фольклору як одного з основних джерел вивчення народної міфології, підтвердив її слушність власним матеріалом. Цього погляду дотримувалися й інші члени гуртка Шашкевича. Свідченням цього є їх відповідні теоретичні судження на цю тему і в ще більшій мірі — практика дослідження народної міфології, опертого головним чином на фольклорний матеріал.

В той же час наші дослідники критично підходили до праць своїх попередників та сучасників, використовували з них найбільш раціональні елементи, розвиваючи і збагачуючи їх власними судженнями. Особливо це видно з праць І. Вагилевича, присвячених дослідженню народної міфології.

Уже наведені вище думки про слов'янську міфологію з листа до Шафарика від 7 жовтня 1838 р. переконують, що цим предметом І. Вагилевич уже в 30-х роках займався дуже серйозно. Він інтенсивно збирав фольклорні й етнографічні матеріали з народної міфології українців у Галичині, цікавився аналогічними фактами з інших регіонів України та інших слов'янських народів. У листі до М. Максимовича від 17 липня 1838 р. Вагилевич просив відомості про деякі фантастичні істоти з російської народної міфології, зазначаючи при цьому: «Ведь-бо я занимаюсь слов'янською демонологією, а лиш о Сіверо-Русі ціло

ничого не знаю»¹⁰¹. Згадки про працю над цією темою, літературу й різні матеріали до неї є і в інших листах ученого. І в 40-х роках він продовжував збирати матеріал, стежив за науковою літературою до цієї теми. У листі до М. Погодіна від 3 січня 1842 р. Вагилевич назвав це дослідження другою після «Словаря южноруського» важливою своєю працею¹⁰².

Збережені в архіві вченого матеріали засвідчують великий обсяг виконаної ним збирацької і дослідницької роботи в цій сфері. Основну увагу він звернув на нижчу народну міфологію — демонологію. Рукопис праці «Слов'янська демонологія»¹⁰³ містить докладний план цього дослідження, проспективні розробки його частин і розділів, виписки з різних праць, списки фантастичних істот з міфології різних народів, начерки і чистові опрацювання тексту. Вражає грандіозність, широкомасштабність задуму, який, опираючись на досвід дослідження цієї теми в тогочасній науці, в такому плані не мав аналогів.

Праця повинна була показати розвиток і етнічні різновиди нижчої міфології давніх народів Азії, Близького Сходу і Європи, і не тільки в рамках індоєвропейської системи, а й далеко за її межами. На цьому загальному тлі основна увага мала бути приділена слов'янській демонології. Крім усіх тих об'єктивних труднощів і несприятливих умов, в яких доводилося працювати Вагилевичу, реалізувати цей задум було важко ще й через відсутність багатьох потрібних праць і розробок з національних міфологій. У непоодиноких випадках йому не вистачало конкретної інформації, тому доводилося залишати прогалини в рукописі, звертатися за потрібними відомостями в листах тощо.

І все ж збережені результати праці вченого над цією темою являють чималий інтерес. Передусім — методологічними установками, принципами систематики і класифікації матеріалу, положеннями, поглядами, спостереженнями. У вступній частині він виходить з раціоналістичного погляду про діалектичну взаємодію сприятливих і несприятливих чинників у природі і людському житті, на основі якої відбувається рух, розвиток і яка спричинилася до виникнення в народних уявленнях і віруваннях різних добрих і злих фантастичних уособлень: «З глибоких роз-

¹⁰¹ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 204.

¹⁰² Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 638.

¹⁰³ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 39.— П. 9.— Арк. 1—46.

мислів людини над собою і природою розвинулася демонологія. Вона бачила сні на яві, лякалася самої себе і всього, що її оточувало»¹⁰⁴.

Увесь вступ являє собою спробу філософського осмислення народної демонології як своєрідного прояву відношення первісної людини, неосвіченого простолюддя до дійсності¹⁰⁵. Він співзвучний передовій філософській і науково-теоретичній думці свого часу. Тут автор принципово розходить з теологічною точкою зору на цей предмет. Цікаві його судження про спільне і відмінне в міфології груп народів, історичне життя яких було взаємозв'язане чи відособлене природними та іншими бар'єрами, про принципи класифікації матеріалу цієї теми.

У наявних працях з народної міфології, якими користувався І. Вагилевич, виклад матеріалу побудований здебільшого за характеристикою міфологічних персонажів і мотивів. Наш автор також пішов за цим досвідом, конструктивно розвинувши його спробою класифікації народної демонології на три великі групи: 1) «Людська демонологія», пов'язана з уявленнями про надприродну силу і чудесні метаморфози окремих людей, до якої відносилися уніри, відьми, вовкулаки, утопники, страдчата; 2) «Стихійна демонологія», яку складають фантастичні уособлення різних стихійних сил і явищ, супутні з повсякденним життям людини уявні істоти: русалки, майки, літавиці, баби-яги, диво-мужі і диво-жони, домовики, хохлики, рарашки, водники, лелеки, вихори і т. д.; 3) «Символічна демонологія» — персоніфікації добрих і злих надприродних начал, стихійних лих: ангели, чорти, біси, дияволи, злидні, епідемії чуми, холери тощо.

Слід зазначити, що пошуки оптимальної класифікації народної демонології і досі тривають у науці. Тому до зробленого в цій ділянці І. Вагилевичем варто було б уважніше приглянутися. Новаторською була намічена ним спроба синтетичного охоплення в рамках характеристики того чи іншого демонологічного персонажа всього відповідного слов'янського матеріалу.

Для реалізації такого напрямку дослідження І. Вагилевич провів велику підготовчу роботу. У розробці плану праці і в багатьох місцях її тексту бачимо, що він старався представити матеріал з демонології всіх слов'янських народів, опрацьовував наявні публікації, а також звертався до рукописних джерел. Так, у вступних робочих заміт-

¹⁰⁴ *Wagilewicz J. Demologia słowiańska* // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 39.— П. 9.— Арк. 7.

¹⁰⁵ Там же.— Арк. 1—7.

ках він зазначив, що джерелом інформації про російську народну демонологію служитимуть праці М. Чулкова, П. Киреевського, І. Сахарова, О. Сомова, М. Максимовича; про білоруську — Л. Голембйовського; українську — П. Лукашевича, М. Гоголя, П. Куліша; польську — К. Вуйціцького, Я. Конопки, Р. Бервінського, С. Гощинського, Л. Голембйовського; чеську — Й. Малого, Степанека, Й. Гавлічка; словацьку — Я. Коллара, Г. Феєрпатаки, південнослов'янську — В. Караджича, А. Врза, Е. Коритка¹⁰⁶. Відповідні відомості дослідник черпав не тільки з етнографічних публікацій, а й фольклорних збірок, літературних творів (О. Сомова, М. Гоголя, П. Куліша). У непоодиноких місцях зафіксоване і його звертання до рукописних матеріалів, наприклад, про демонологію словенців — до записів маловідомого етнографа Е. Коритка¹⁰⁷, про демонологію польських «гуралів» — до якихось рукописів С. Гощинського¹⁰⁸.

Текстові розробки праці (чистові і чорнові) переконають, що І. Вагилевич послідовно дотримувався синтетичного плану дослідження. Він намагався показати відповідні аналоги демонологічних персонажів у різних слов'янських і неслов'янських народів, посилаючись при цьому на конкретні джерела інформації. Щоправда, для таких порівняльних зіставлень у дослідника не завжди був під рукою потрібний матеріал. Особливо широко користувався він згадуваною вище книгою М. Чулкова «Абевега русских суеверий...» У відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР зберігається примірник цієї книжки, подарований І. Вагилевичу відомим російським фольклористом і письменником П. В. Киреевським¹⁰⁹. На її форзаці Вагилевич записав своєрідний предметний покажчик під заголовком «До демонології», в якому значаться сторінки вибірок матеріалу з неї для його праці.

З написаних частин дослідження «Слов'янська демонологія» найкраще і найповніше опрацьований розділ «Упири

¹⁰⁶ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 39.— П. 9.— Арк. 10.

¹⁰⁷ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— К., 1982.— Т. 37.— С. 500—549.

¹⁰⁸ *Wagilewicz D. J. Kronika ludu z demonologii słowiańskiej* // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 49.— П. 15.— Арк. 5, 17, 18.

¹⁰⁹ Це засвідчує дарчий напис на титульній сторінці книжки: «И. И. Вагилевичу от П. В. Киреевского» і власноручний запис І. Вагилевича на форзаці про те, що ця книжка подарована П. В. Киреевським 7 лютого («казидороги») 1839 р.

і відьми»¹¹⁰. Ним висвітлено такі основні моменти теми: пояснення семантики народних вірувань в упирів і відьом на основі українського й іншого слов'янського матеріалу, з'ясування різних народних традиційних версій генезису цих істот, їх іпостасей, дій, боротьби людей з ними, слов'янських різновидів вірувань в упирів і відьом, лексико-логічний розбір їх назв у слов'янських мовах, розгляд документальних матеріалів про побутування вірувань в упирів і відьом та пов'язаних з ними забобонів. Дослідник звертається як до давніх документів, зокрема судових, так і до відомостей новішого часу, оповідань і переказів про боротьбу забобонного населення з упирями і відьмами в Галичині, особливо на Підгір'ї і в Карпатах під час засухи в 1827 і холери в 1831 рр. Значне місце займають розгляд фольклорних сюжетів, пов'язаних з цією темою, і наведені відповідні народні оповідання і перекази, записані здебільшого в Галичині, а також із фольклору інших слов'ян.

Ця частина праці була надрукована у вигляді окремої статті¹¹¹. Очевидно, так мали бути розроблені й інші розділи дослідження. Коли взяти до уваги науково-пізнавальний рівень цієї частини і загальний план дослідження, то можна уявити, яка це мала бути небуденна для свого часу, для української і взагалі слов'янської етнографії праця.

Рукопис праці І. Вагилевича «Начерки до демонографії»¹¹² містить замітки про різні істоти з демонології українців та інших слов'янських народів. Джерелом їх значаться як польові фіксації автора, так і літературні та рукописні матеріали інших дослідників. Вартими уваги тут є і дослідницькі нотатки про аналогії і паралелі слов'янських демонологічних уявлень і вірувань та пов'язаних з ними народних звичаїв і вказівки на відгуки їх у фольклорі та в літературних пам'ятках.

Окремо опрацьовував І. Вагилевич і антологію текстів народних оповідань, переказів, новел з демонологічної тематики, названу в нього «Народна хроніка зі слов'янської демонології»¹¹³. Фольклорний матеріал систематизований

¹¹⁰ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 39.— П. 9.— Арк. 25—34.

¹¹¹ *Dalibor J. O upjrech a vid'mach // Casopis Českého Museum.*— 1840.— Sv. 3.— S. 232—261.

¹¹² *Wagilewicz D. J. Zarzysy do demonografii // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 36.— П. 8.— Арк. 1—14.*

¹¹³ *Wagilewicz D. J. Kronika ludu z demonologii slowiańskiej // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— П. 15.— Од. зб. 49.— Арк. 1—63.*

тут відповідно до загального плану дослідження — за демонологічними персонажами, про які подаються спочатку українські («південноруські») і далі відповідні вибірки з фольклорних оповідань інших слов'ян із вказівкою на їх джерела. Ці фольклорні тексти подаються польською мовою. Найбагатше представлений український матеріал. Він, очевидно, зібраний самим автором, при кожному оповіданні значиться місце запису. Це здебільшого населені пункти, пов'язані з проживанням і народознавчими мандрівками І. Вагилевича.

Своєрідним підсумком багатолітнього зацікавлення Я. Головацького народною міфологією була його праця «Очерк старославянського баснословия или мифологии» (Львів, 1860), основана переважно на тогочасних дослідженнях слов'янської міфології. Автор намагався показати спільні риси як у пантеоні давньослов'янських язичницьких божеств, так і в нижчій народній міфології — демонології. Теоретичні засади явно позначені впливом міфологічної теорії. Саме в її дусі автор робить висновок, що слов'янські міфи і язичницькі обряди походять з одного джерела — «древніх преданій Сходу»¹¹⁴.

Але найбільш вартісним тут є багатий фактичний матеріал, особливо почерпнутий із його власних польових досліджень 30—40-х років. Такий матеріал більшою чи меншою мірою вкраплений, по суті, в кожному розділі і підрозділі праці. Дослідник вказав на наявність у традиційній народній обрядовості численних реліктів давньослов'янської міфологічної архаїки, зокрема, звернув увагу на весняні, купальські і колядні звичаї та обряди, весільний обрядовий спів «ладкання», мотиви космогонії і чудесних перетворень в народних казках і піснях, інститут «земних богів» — чарівників і віщунів, гуцульську демонологію, ремінісценції давніх жертвоприношень у побутуючих народних обрядах тощо.

Члени «Руської трійці» доклали багато зусиль до справи вивчення української народної міфології, наукового осмислення її в загальному слов'янському контексті. У теоретичній і практичній розробці цього питання істотним є наголос на важливості традиційних народних звичаїв, обрядів і фольклорного матеріалу для пізнання і реконструкції давніх пам'яток національної і спільнослов'янської міфології. Весь комплекс матеріалів і досліджень І. Вагиле-

¹¹⁴ Головацкий Я. Ф. Очерк старославянского баснословия или мифологии.— С. 104.

вича, Я. Головацького, Г. Ількевича, що стосуються народної міфології, зокрема демонології, і сьогодні не втратив своєї наукової вартості.

* * *

З інших ділянок традиційної духовної культури заслуговують на увагу замітки і польові фіксації членів «Руської «трійці» про народні знання, морально-етичні засади, звичаєво-правові регулятори сімейних і громадських взаємин тощо.

Збережені фіксації засвідчують, зокрема, інтерес до народного календаря, різних одиниць виміру часу і способів орієнтації в часі. М. Шашкевич опрацював зведену таблицю назв місяців — польських, західноукраїнських («карпаторуських»), східноукраїнських («малоруських»), загальнослов'янських зі спробою пояснення їх семантики і простеження елементів спільності¹¹⁵. Увага до цього питання відображена і в рукописі «Словаря язика южноруського» І. Вагилевича, в якому містяться давні народні назви місяців з тлумаченням їх значення, наприклад:

«*Казидорога* — прізвисько місяця від каження (псування) дороги — лютий.

Кивень — прізва місяця від кивання головами коней — вересень.

Лінець — прізва місяця — від лінення товару (худоби) — липень»¹¹⁶.

Народні назви місяців вважав Вагилевич спільними в давнину для всіх слов'ян. Він вживав їх у своєму листуванні зі слов'янськими вченими, фіксував локальні різновиди народних назв місяців та інших одиниць часу.

Відомості з народного календаря збирав і Я. Головацький. У його подорожніх матеріалах з 30-х років чимало нотаток на цю тему. Так, у с. Григорів (Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.) він записав вживані тут назви місяців у порядку їх річної послідовності: 1) січень, 2) лютий, 3) марот, 4) березень, 5) май, 6) косень, 7) серпень, 8) майок, 9) кезень, 10) листопадень. Поряд подав у двох колонках аналогічні системи назв, очевидно, з інших місцевостей: 1) лютий, 2) полютій, 3) марець, 4) березень, 5) гречкосій, 6) сінокос; 1) січень, 2) лютий, казибрід, 3) зорень, март, 4) березень, 5) май, цвітень, 6) червень,

¹¹⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд М. Шашкевича.— Спр. 60.— П. II.— Арк. 4.

¹¹⁶ Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка А. Петрушевича.— № 16.— Од. зб. 23.— Арк. 39, 45.

кешень, 7) літнець, 8) ревень, 9) кивень, 10) термітень, 11) грудень, жовтень, 12) студень, ібідень¹¹⁷.

Цей матеріал використав Я. Головацький згодом у невеликій, але цікавій розвідці «Поділ часу у русинів»¹¹⁸, зокрема в доданій до неї порівняльній таблиці назв місяців у слов'янських народів. На основі даних писемних і фольклорних джерел автор стверджує, що в слов'ян з давнини існував поділ часу на століття (віки), роки, пори року, місяці, що й досі побутує в народі поділ календарного місяця відповідно до фаз небесного місяця (нав — новий місяць, кварта, півповний, повний). Розглядаючи народні назви місяців, Головацький наголошує, що походження більшості їх пов'язане з хліборобським способом життя нашого народу, а подекуди і з традиційними промислами. Зокрема, назву «червень», «червець» виводить від того, що в той місяць добували з рослин червець для фарбування вовни на ткацькі вироби.

У розвідці Я. Головацького йдеться про традиційне регламентування різних виробничих занять українських селян за святами та іншими часовими віхами народного календаря, пов'язаність днів тижня з народними віруваннями, назви різних частин дня тощо. Автор вказує, що прагне доповнити своїми матеріалами сказане про народний календар в «Истории государства Российского» Карамзіна, «Правді руській» Раковецького, в граматиці Й. Левицького та в інших працях.

У листі до М. Погодіна від 30 січня 1838 р. І. Вагилевич повідомляв, що під час своєї останньої подорожі по Підгір'ю поряд з іншими цінними відомостями про народ він зібрав матеріал «про старинний звідослов у русинів»¹¹⁹, тобто про вживані в народному побуті найменування зірок і сузір'їв та знання, пов'язані з орієнтацією у просторі і часі за зірками. Вагилевич звернув увагу на своєрідну знакову систему лічби у гуцулів. У записі, зробленому в с. Дора 1839 р., значиться, що для числового обліку тут вживаються лінії прямі і криві, хрестики і кружки з ламаними рисками тощо¹²⁰. Дослідник зафіксував відомості з народної метеорології, медицини, ветеринарії¹²¹,

¹¹⁷ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 724.— П. 49.— Арк. 2.

¹¹⁸ Вінок русинам на обжинки.— Ч. 2.— С. 240—254.

¹¹⁹ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 632.

¹²⁰ Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка А. Петрушевича.— № 16.— Од. зб. 20.— Арк. 36.

¹²¹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 38.— П. 9.— Арк. 17, 86—93.

наприклад, один із народних способів лікування від пияцтва: доять чорну свиню першого опоросу з останніх задніх дійок і цим молоком напувають п'яницю¹²².

Про багатий практичний досвід і знання народу у землеробстві, тваринництві, різних ремеслах, промислах та інших видах виробничих занять говорять І. Вагилевич у нарисах про бойків, гуцулів, Я. Головацький — в описах своїх мандрівок. Вони виходили з положення, що народні знання, за словами І. Вагилевича, розвинулися «відповідно до умов життя»¹²³, відзначали в них раціональні та ірраціональні, фантастичні елементи.

На основі безпосередніх спостережень зроблені членами «Руської трійці» записи відомостей і зауваження про традиційні форми народного етикету, принципи виховання і морально-етичні засади внутрісімейних і громадських взаємовідносин. Вони відзначали глибоку людяність і здорові життєві основи цих засад. Крім заміток на цю тему, розсіяних у різних місцях друківаних і рукописних праць членів гуртка, їй присвячена і спеціальна стаття Я. Головацького «Слова вітання, благословенства, чемності і обичайності у русинів»¹²⁴.

Автор розглядає народні звичаї і відповідні вербально-знакові вирази, «вітання, прощання, просьби, перепроси, понуки, благословення», вважаючи цей аспект взаємин однією з істотних ділянок традиційно-побутової культури народу, що допомагає краще пізнати його характер, основні риси колективної психології, рівень вихованості і духовності. Я. Головацький наводить характерні формули народних привітань і відповідей на них в різних місцях і при різних ситуаціях (на вулиці, вдома, під час роботи, в гостях, під час сімейних урочистостей) та супутні їм стереотипи ввічливості; вказує, що молодші завжди звертаються до старших на «ви», тільки гуцули — на «ти», що в розмові прості люди остерігаються вживання грубих слів, виявляють особливу пошану до хліба, землі, сонця, додаючи при згадці про них обов'язковий епітет «святий» («хліб святий», «земля свята», «сонінько святе»), який, на думку автора, є збереженим у народній мові рудиментом колишнього обожнювання цих предметів.

Стаття не позбавлена деякої ідеалізації традицій народного побутового спілкування і морально-етичних устоїв, затушовування їх тіньових аспектів. Але вона містить

¹²² Там же.— Арк. 90.

¹²³ Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині.— С. 128.

¹²⁴ Вінок русинам на обжинки.— Ч. 2.— С. 255—261.

оригінальний фактичний матеріал і цікаві концептуальні усталювання його наукового осмислення.

Варті уваги замітки Я. Головацького про побутування в Галичині звичаїв молодіжного побратимства¹²⁵, поділу молодих хлопців у гуцулів на легінів (парубків) і «фликів» (підпарубків), який порівнює з аналогічним звичаєм у древніх римлян¹²⁶. До архаїчних реліктів відніс дослідник і зафіксовану ним традицію звертання парубка до дівчини на «ти», а її до нього на «ви» — до того часу, «доки не зрівняє їх любов»¹²⁷. І. Вагилевич замітив, що старші гуцули вживають при звертанні до молодих слово «філине», тобто «сину»; що на привітання гуцули відповідають своєрідними формулами ввічливості («Мирно», «В гаразді та мирності»)¹²⁸. В архівних матеріалах дослідника зберігся унікальний опис давнього звичаю «висвячення» («фрицовки») молодого хлопця на парубка у горян-лемків колишньої Сандецької округи: хлопець у колі парубків ставав під ялиною, один з присутніх піднімав йому волосся, яке до того не стригли, а другий зручним кидком гострої сокири повинен був перетяти волосся, після цього акту і гостини юнака приймали в товариство парубків, він мав право зустрічатися з дівчиною, курити люльку¹²⁹.

У народних звичаях, творах фольклору члени «Трійці» вирізняли і ті складові, що функціонували як регулятори взаємовідносин у повсякденному сімейному і громадському побуті, несли певне правове навантаження. У начерках праці про народні пісні Я. Головацький відзначав, що в поетичному слові народу зберігся відгомін давніх громадських звичаїв і звичаєвого права¹³⁰. І. Вагилевич вказував, що звичаєво-правові традиції постали у відповідності з потребами громади, як засіб її волі і вияв її усталених морально-етичних засад¹³¹.

До предметної сфери традиційно-побутової духовної культури відносили члени «Руської трійці» і народний та-

¹²⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 727.— П. 49.— Арк. 13. Докладнішим дослідженням цієї традиції радив Я. Головацькому зайнятися Д. Зубрицький у листі від 15 жовтня 1842 р. (Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 72).

¹²⁶ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 747.— П. 51.— Арк. 19.

¹²⁷ Там же.— Спр. 728.— П. 49.— Арк. 6.

¹²⁸ Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка А. Петрушевнича.— № 16.— Од. зб. 20.— Арк. 36.

¹²⁹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 46.— П. 13.— Арк. 4.

¹³⁰ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 301.

¹³¹ Wagilewicz J. Symbolika Słowiańska // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 34.— П. 7.— Арк. 151.

нець. У розвідках про гуцулів і бойків І. Вагилевич подав стислі відомості про традиційні танці українських горян, дані про етнографію народного танцю містяться в подорожніх записках Я. Головацького. Дослідники констатували перевагу «круглого» танцю в народному хореографічному репертуарі українців, вбачаючи тут їх спільність з іншими слов'янськими народами. У примітці до свого перекладу однієї із сербських народних пісень Головацький дав таке пояснення виразу «в коло»: «Коло — знаний сербський танець. У нас також танцюють коло, але наше лиш таке, що парубки на початку танця влад обходять навколо, самі або попарувавшись із дівчатами, та приспівують, охоти додаючи. Є то щось подібне до польського танцю полонеза. А у нас говориться: «Заграй мені коло!» або «Заграй мені таки руського!»¹³²

Я. Головацький дав досить докладний опис «круглого» чи «руського» танцю і пов'язаних з його виконанням народних звичаїв і традиційного етикету. Він зауважив, що вже малі діти вчать цей танець на толоці, бо виконання його складне і відповідальне — якщо хтось допустить помилку, то всі учасники падають, для винуватця це ганьба, і його протягом усього сезону не приймають до танцювального гурту¹³³. Описи народних танців «аркан» і «коломийка» містяться в словнику І. Вагилевича¹³⁴. Дослідники відзначали культурно-побутові й етичні функції народного танцю. Їхні матеріали цінні особливо тим, що належать до ранньої інформації про народний танець на західноукраїнських землях. Я. Головацький зафіксував народні назви побутуючих тут танців: чурило, гопак (гоцак), вертак, топак, гайдук, присиди, голубець, горлиця, руський, простий терганець, вербованець, коло, сербан, аркан, джюн, польський, краков'як, шталер, малий танець¹³⁵.

Як показують розглянуті друковані і рукописні матеріали «Руської трійці», збирацькою і дослідницькою етнографічною роботою її членів був охоплений широкий комплекс реалій традиційно-побутової матеріальної і духовної культури. У багатьох моментах, зокрема у фіксації етнографічних відомостей про народне житло, одяг, господарські заняття населення різних місцевостей західноукраїн-

¹³² *Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я.* Твори.— С. 238.

¹³³ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— П. 51.— Спр. 747.— Арк. 19.

¹³⁴ Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів. Збірка А. Петрушевича.— № 16.— Од. зб. 23.— Арк. 2, 41.

¹³⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— П. 49.— Спр. 727.— Арк. 1.

ських земель, різних соціальних прошарків і етнічних груп, традиційні звичаї, обряди, знання, вірування, забобони, міфологію, вони були першовідкривачами на досліджуваній території. Тому їх матеріали являють непересічну вартість для історичної етнографії.

Істотним є і дослідницький внесок «Трійці» щодо наукового осмислення цього матеріалу: погляд на етнографічні явища з позиції їх історичної змінності, залежності від соціально-економічних і природних умов буття, характеру міжетнічних зв'язків і взаємин, трактування їх у дусі демократичної ідейності. В етнографічних дослідженнях членів гуртка Шашкевича важливе місце зайняв порівняльно-історичний метод, з допомогою якого локальний західноукраїнський матеріал освітлювався в загальноукраїнському і слов'янському контексті.

Фольклористична збирацька і дослідницька діяльність

Уже на основі загального ознайомлення з фольклористичним доробком «Руської трійці» можна судити про широкий діапазон її інтересів і конкретної роботи у цій сфері. Насамперед — у збирацькій діяльності. В листі до М. Максимовича від 7 березня 1837 р. І. Вагилевич зазначав, що він постійно шукає і записує пам'ятки усної народної словесності, «тож маю, — вказував він, — і деякі байки, казки, небилиці, гадки, причти і пісні, тож само і поєдні, розметані прикмети, що ся тичуть древності передхристиянської — загальної слов'янської і питомої руської, пак народності южноруської»¹.

Збирацькою активністю на фольклористичній ниві відзначалися також М. Шашкевич, Я. Головацький, Г. Ількевич, І. Бірецький. Крім того члени «Руської трійці» виконали і значну науково-дослідницьку роботу у фольклористиці. Вони цікавилися архаїчними елементами фольклорних творів, пов'язаністю їх із життям, історією народу, іншими видами традиційно-побутової культури, зокрема народними звичаями, обрядами, віруваннями, світосприйманням і уявленнями, займалися дослідженням жанрово-видової і тематичної структури фольклорної традиції, її регіональних своєрідностей, особливостей поетики, міжетнічних зв'язків у народній творчості, пошуками фольклорних творів у давніх рукописних збірках, багато уваги приділяли розробці, класифікації і систематиці фольклорного матеріалу, його публікації і популяризації та ін.

З усіх цих аспектів фольклористичних інтересів і занять Шашкевичевого гуртка тільки деякі знайшли висвітлення. Чи не найкраще вивчена збирацька діяльність. Але й тут залишається ще чимало нез'ясованого.

¹ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 197.

Збирання і дослідження пісенного фольклору

Народна пісня займала ключове місце в фольклористичній діяльності членів «Руської трійці». Почасти це зумовлювалося впливом характерної для епохи романтизму атмосфери возвеличення народної пісні, але в основному впливало із загальної системи народознавчих поглядів гуртка, його літературно-наукових інтересів. На основі висловлювань М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького можна зробити висновок, що народні пісні вважалися в гуртку найбільш яскравим зразком і вершинним досягненням народнопоетичного генія, виявом безперервної творчої активності і невичерпності духовного потенціалу народу, пам'ятками давніх і нових часів, важливим етновизначальним і етнооб'єднуючим фактором, цінним першоджерелом національної літератури і мови.

Збирання народних пісень, яким займалися всі члени гуртка й особи, що в більшій чи меншій мірі були зв'язаними з його діяльністю, мало основною метою зафіксувати якомога більше пам'яток різних видів народної пісенності, щоб у такий спосіб зберегти їх від забуття і загибелі. Метою цієї роботи була і підготовка збірників народних пісень. Членів «Руської трійці» з різних причин не задовольняли публікації українських пісень в збірниках Вацлава з Олеська, Ж. Паулі та ін. Вони хотіли мати власний збірник народних пісень. Добірка їх разом з передмовою зайняла більше половини обсягу «Русалки Дністрової» («Пісні народні»). Я. Головацький вказував, що вже у 1839 р. в нього були два томи українських пісень, зібраних ним здебільшого «з уст народу» під час подорожей по Галичині і Закарпаттю².

Очевидно, що вже у той час збірник Я. Головацького включав не тільки його власні записи, а й матеріали інших збирачів з кола «Руської трійці». У 1840 р. Я. Головацький посилено працював над укладанням збірника українських пісень, видання якого готовий був оплатити М. Верещинський³. Зберігся проспект збірника, в якому зазначено використання записів інших збирачів — М. Шашкевича, І. Вагилевича, Г. Ількевича, І. Бірецького, Й. Скоморов-

² Головацький Я. Заметки и дополнения к статьям г. Пыпина...— С. 24.

³ Про це йдеться в листі М. Верещинського до Я. Головацького від 2 травня 1840 р., а також у листах Я. Головацького з того часу (Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 38).

ського, І. Блажкевича⁴. Записи інших членів «Руської трійці» разом зі своїми мав на увазі Я. Головацький, інформуючи О. Бодяньського в 1844 р. про свій збірник народних пісень і пропонуючи його до друку⁵.

У збірнику, складеному Я. Головацьким у кінці 30-х — на початку 40-х років з власних записів і збірок інших членів гуртка, були пісні обрядові, історичні, баладні, соціально- і родинно-побутові, гумористичні, танцювальні⁶. Цей матеріал, згрупований за згаданим планом, ліг в основу збірника, публікацію якого з різних причин О. Бодяньський зміг розпочати лише в 1863 р. у науковому кварталнику «Чтения в имп[ераторском] Московском Обществе истории и древностей российских при Московском университете»⁷, з відбитків якої і склалося відоме видання в чотирьох книгах: «Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким» (Москва, 1878).

Отже, знаменитий збірник Я. Головацького містить, крім матеріалів, зібраних ним самим, і в великій мірі записи інших збирачів. Це Я. Головацький зазначив в інформації про збирачів народних пісень у Галичині, яку використав О. Бодяньський у своїй передмові до публікації збірника в «Чтениях»⁸. Однак принциповим упущенням є те, що не вказано, кому конкретно належать і звідки походять матеріали, вміщені в збірнику. Можливо, що ці відомості мали бути в обіцяних у кінці додатках і примітках⁹. Але сталося так, що ці примітки не були надруковані¹⁰, а до окремого видання збірника чомусь не потрапила і передмова О. Бодяньського. Тому, якщо авторство записів, включених до збірника матеріалів пізнішого походження, ще в якійсь мірі має певне відображення, то доробок колишніх товаришів Я. Головацького з часу «Руської трійці» потону в загальній масі матеріалу і поки що об'єктивно не представлений і прикритий не зовсім правомірним формулюванням самого заголовка збірника¹¹.

⁴ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 727.— П. 49.— Арк. 1—8.

⁵ Савченко Ф. Листування Якова Головацького з Осипом Бодяньським (1843—1876 рр.).— С. 125—129.

⁶ Там же.— С. 127—128.

⁷ Збірник друкувався в «Чтениях...» і протягом наступних років: 1863.— Кн. III, IV; 1864.— Кн. I, III, IV; 1865.— Кн. IV; 1866.— Кн. I, III; 1867.— Кн. II; 1870.— Кн. III, IV; 1871.— Кн. I, II, IV; 1872.— Кн. I, II, III, IV.

⁸ Бодяньский О. Предисловие.— С. I—XII.

⁹ Там же.— С. XII.

¹⁰ Савченко Ф. Ненадруковані примітки, пояснення й варіанти пісень Головацького.— С. 75—88.

¹¹ У публікації в «Чтениях» це формулювання, до речі, було більш

Щоправда, окремі моменти цього питання мають певне висвітлення в дослідницькій літературі. Загалом же воно потребує спеціального вивчення. Таку працю уможливають архівні матеріали, відповідні згадки в листуванні, наявні подекуди в збірнику вказівки на місцевість, з якої походять записи та, особливо, доданий Я. Головацьким до четвертої книги¹² цінний покажчик: «Систематическое оглавление песен», де вказані і населені пункти, в яких записані групи чи окремі твори народних пісень. На жаль, якщо обрядові пісні атрибутовані з цього погляду добре, то інші підрозділи народної пісенності розкриті слабо. І все ж на основі наукового аналізу наявних даних разом з наведеними відомостями про збирачів з кола «Руської трійці», час і географію їх діяльності можна достовірно встановити ще чимало моментів.

Роботу цю варто виконати, оскільки записи гуртка Шашкевича порівняно з публікаціями пісень західноукраїнського краю в збірниках Вацлава з Олеська, Ж. Паулі, Пл. Лукашевича («Малороссийские и червонорусские народные думы и песни», 1836) та ін. представляють найбільш науково цінний фольклористичний матеріал першої половини ХІХ ст.

Особливе значення у гуртку Шашкевича надавалося **обрядовій пісенності**. Це виразно простежується уже в тому, що сказано про неї в «Русалці Дністровій» (в рецензії на «Русское весіле», в «Передговорі» І. Вагилевича до народних пісень). Тут відзначаються передусім архаїчна сутність народної обрядової поезії, її естетична і етична цінність: «Пісні обрядові лишилися чесним святим віном дідів передхристових; склад їх не теперішній, імена нечувані й незнакомі. В них зустрічаєм много згадок о богах слов'янських, о раю, райських птицях, райським дереві, о гаях.— Самі імена: Ладкання, Купайла, Коляда (колядки зовут також громадськими піснями), Гагілки (гаївки, веснянки), Русалки (троїцькі пісні), щедрівки свідчат тому. Пісні тоті сут золотим послідком счаснійших веремен, коли ще сама лише природа промовляла до руської душі, а він ю сильно нагортав у свої нідра»¹³.

І. Вагилевич зазначав, що в народній історичній пам'яті обрядові пісні пов'язувалися з колишньою руською дер-

об'єктивним («Собрание, составленное профессором русского языка и словесности в Львовском университете Я. Ф. Головацким»), ніж у пізнішому виданні: «Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким».

¹² Ця книга позначена у виданні як другий відділ третьої частини. Тут і далі вживатимемо в тексті визначення — четверта книга.

¹³ Русалка Дністровая.— С. ХІХ.

жавністю і добрими ділами предків. Хоч слова про це позначені романтичною ідеалізацією історичної давнини, але в них наголошена думка, що запорукою доброї слави «дідів наших» було те, що вони «народові много чесними були»; «пам'ятник тому великий стоїт доси, і перестоїт нас і наші діти у піснях обрядових»¹⁴.

«Одголоском найдавніших часів... старої Словенщини еще поганської»¹⁵ вважав обрядові народні пісні Я. Головацький. Він відзначав їх винятково важливу роль у духовному житті людини, зміцненні її сімейних і громадських колективних зв'язків. Вказуючи в листі до О. Бодяньського 1843 р., що «найважлишу» і «найбільшу часть» його збірника складають обрядові пісні, Я. Головацький називав їх «цвітом народної поезії»¹⁶. У своїх замітках про народні пісні наголошував: «Є красоти незрівнянні, несканні у обрядових піснях»¹⁷.

На основі цих та багатьох інших висловлювань можна зробити висновок, що народні обрядові пісні в найбільшій мірі приваблювали членів «Руської трійці» як пам'ятки глибокої старини, як важливий компонент духовної етнічної спадкоємності, джерело неперехідних морально-етичних і естетичних людських цінностей. Цим пояснюється та винятково велика увага, яку вони приділяли збиранню і вивченню обрядової народної пісенності. Дуже важливим у цій роботі було те, що збирання і дослідження обрядових пісень проводилося у тісному зв'язку з обрядами. Такий комплексний підхід до вивчення обрядового фольклору на той час був представлений в українському народознавстві ще дуже слабо.

Обрядові пісні виділялися членами «Руської трійці» в особливий жанрово-видовий підрозділ народної поезії. Прикметними для них вважалися певна функціональна приуроченість і своєрідність змістових та художньо-стильових рис. Так, Я. Головацький відзначав, що всі обрядові пісні стосуються святкувань, господарських занять і торжеств сімейного життя, що від інших пісень вони відрізняються більшою урочистістю, яка то набуває символічного виразу, то «обгортається в принадність простодушності»¹⁸.

¹⁴ Там же.— С. XX.

¹⁵ Савченко Ф. Листування Якова Головацького з Осипом Бодяньським (1843—1876 рр.).— С. 127.

¹⁶ Там же.— С. 125.

¹⁷ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 296.

¹⁸ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 727.— П. 49.— Арк. 17.

В цьому висловлюванні вловлюється розуміння поділу обрядових народних пісень на дві підгрупи: календарно- і сімейно-обрядові. Такого погляду дотримувався Я. Головацький в принципі і при класифікації обрядових пісень у плані свого збірника ¹⁹.

По суті, увагою членів гуртка М. Шашкевича були охоплені всі основні підрозділи обрядової народної пісенності, що побутували в різних місцевостях західноукраїнських земель. Слід зазначити, що в такому обсязі і системному спрямуванні обрядові пісні в українській фольклористиці до того не збиралися і не розглядалися.

«Руська трійця» в значній мірі спричинилася на першому етапі розвитку української фольклористики до фіксації і вивчення обрядових пісень *весняного циклу*. Їх записували майже всі члени гуртка М. Шашкевича. Вони фігурують у їх матеріалах здебільшого під назвою «гаївки» («гаїлки»). Вперше ця назва з'явилася в друці в збірнику Вацлава з Олеська як заголовок підрозділу, що містив п'ять веснянок. Її, можливо, упорядник збірника взяв із записів українських збирачів (наприклад, Г. Ількевича, матеріалами якого він користувався) ²⁰. На це припущення наштотує те, що поняття «гаївки», його пов'язаність з обрядами Вацлав з Олеська трактував не зовсім точно. У дужках до цієї назви він додав слово «mogilki» (могилки), а в підрядковій примітці, посилаючись на працю Л. Голембйовського «*Lud polski*» (с. 268), прирівняв гаївки до білоруської «радуниці», тобто до пісень, пов'язаних з обрядом поминання предків на кладовищі ²¹.

Члени «Руської трійці» у своїх працях повернули цій назві властиве їй значення. Вживаючи її в «Русалці Дністровій», І. Вагилевич зазначив у дужках «веснівки» ²². Тим самим він чітко ввів галицькі гаївки (гаїлки) в загальноукраїнський розряд обрядових пісень-веснянок, що були надруковані під цією назвою уже в збірнику М. Максимовича 1827 р. ²³ Я. Головацький пов'язував походження гаївок з давньою народною урочистістю — відзначення весняного пробудження, оживлення природи ²⁴.

¹⁹ Там же.— Арк. 1.

²⁰ Збережений рукописний збірник пісень Г. Ількевича відкривається записами гаївок під назвою „*Nahilki na wielkanoc*“ («Гаїлки на великдень») // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Народного дому.— № 106.— П. 13.— Арк. 1.

²¹ *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego...*— S. 49.

²² Русалка Дністровая.— С. XIX.

²³ Максимович М. Малороссийские песни.— М., 1827.— С. 159—161.

²⁴ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 723.— П. 49.— Арк. 11.

Він відзначав, що гаївки — це хороводні пісні, виконувані дівчатами під час великодніх свят разом з особливими іграми і танцями, переважно до заходу сонця, біля церкви, на підвищених місцях, сільських площах. Вчений засвідчив збереженість великої кількості цих пісень у Східній Галичині, вказав на те, що основним у їх змісті є вітання, вшанування воскреслої весни, поховання загадкового Коструба, згадки Дід-Лада, натяки на вибір жениха і нареченої, мотиви кохання і сімейного життя²⁵.

Як встановлено М. Возняком, всі чотири гаївки, надруковані в «Русалці Дністровій» з поміткою в дужках «Від Золочева», походять із запису М. Шашкевича²⁶. Збереглися і сліди зацікавлення М. Шашкевича іграми, пов'язаними з виконанням гаївок. На листку з його незакінченим записом гаївки «А вже весна воскресла» зафіксовано кілька назв народних гаївкових забав: «1. Коструба. 2. Данчик. 3. Явір. 4. Грушка. 5. Дібровна [..]. 6. Воротар. 7. Мак. 8. Дід»²⁷.

Цікавився гаївками І. Вагилевич, у своєму «Передговорі» він дав опис виконання дівчатами гаївки «Ой Данчику, Білоданчику» разом з відповідною грою; зауважив також, що співом гаївок супроводяться спеціальні обрядові танці, які відрізняються від співу і танців «корчених»²⁸.

Фіксації гаївок бачимо серед рукописних матеріалів Г. Ількевича, М. Тимняка, Й. Скоморовського. Але найбільше збиранням творів цього виду обрядової народної пісенності займався Я. Головацький. В його архівному фонді знаходяться записи гаївок, деякі датовані й географічно окреслені, наприклад «Гаївки, списані в селі Насташине під Бурштином» (Галицького р-ну Івано-Франківської обл.) з датою: квітень — травень 1837 р.²⁹ Як знаємо, через цю місцевість пролягали маршрути народознавчих мандрівок Я. Головацького.

У четвертій книзі збірника засвідчено його авторство записів циклу гаївок і опису пов'язаних з ними ігор з села Пужники (Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.): «Гаевки или гаивки. Весенние хороводные песни на святой

²⁵ Головацький Я. Распределение и оглавление народных песен Галицкой и Угорской Руси // Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. III, отд. 2.— С. IX—X.

²⁶ Возняк М. З фольклорних занять Маркіяна Шашкевича.— С. 152.

²⁷ Там же.— С. 153.

²⁸ Русалка Дністровая.— С. XVIII.

²⁹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 719.— П. 49.— Арк. 2.

неделе, записаные Я. Ф. Головацким в с. Пужниках Коломийского уезда»³⁰.

Розкрита в згадуваному покажчику «Систематичний зміст пісень» географія походження гаївок, надрукованих у збірнику «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», дає можливість встановити і належність Я. Головацькому ряду інших записів, зокрема з його рідного села Чепелі — у другій (с. 178—179, № 2, 3; с. 182, № 6; с. 193, № 19) та четвертій (с. 166, № 5, 6; с. 169—170, № 10—12) книгах і з с. Тур'я (Буського р-ну Львівської обл.) у четвертій книзі (с. 165, № 4; с. 167—168, № 7—9; с. 172—173, № 14, 15).

Безсумнівним є авторство записів Я. Головацького циклу гаївок у другій книзі (с. 189—194, № 12—20) з позначкою «З Коломийської округи». В покажчику вказано, що вони походять з Микитинців колишньої Коломийської округи, тобто з села, в якому Головацький проживав у 1841—1847 рр.³¹ Можна віднести до записів Я. Головацького гаївки з Вовкова (книга четверта, с. 163—165, № 1—3) і Боянця (там же, с. 178—179, № 1—4). Підставою є наведені відомості про відвідання ним цих сіл під час подорожжя.

На основі цих даних можна твердити, що Я. Головацьким записано в різних місцевостях Галичини в 30-х — на початку 40-х років більше чотирьох десятків гаївок (подекуди з описами ігор). З наявних у його архіві матеріалів інших збирачів можна судити, що він відіграв і чималу роль як організатор та куратор фіксації цього виду народної обрядової пісенності.

У покажчику Головацького зазначено, що гаївки в другій книзі (с. 177, № 1; с. 185—187, № 9, 10) записані в Підлиссі, а в четвертій книзі (с. 174—176, № 16—19) — у Княжому. Ця інформація дає можливість уточнити паспортизацію записів гаївок М. Шашкевича, а, можливо, і розширити їх кількість.

Записи гаївок з Глинян у другій книзі (с. 183—184, № 7, 8) належать М. Тимняку. Це підтверджується і порівнянням їх тексту з рукописною збіркою М. Тимняка, датованою 1838-м роком³².

³⁰ Головацький Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. III, отд. 2.— С. 152—162. Далі посилання на це видання дається в тексті.

³¹ Головацький Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. III, отд. 2.— С. IX (друга пагінація). Далі посилання на цей покажчик дається в тексті.

³² ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 22.— П. 2.— Арк. 6.

Отже, можна констатувати, що члени «Руської Трійці» уже в 30-х — на початку 40-х років зібрали значну кількість гаївок, які увійшли до збірника Я. Головацького. Своїми дослідницькими спостереженнями і зауваженнями вони заклали і перші цеглини фольклористичного вивчення цього виду народних обрядових пісень. Поетиці гаївок значна увага приділена у праці І. Вагилевича «Слов'янська символіка». Я. Головацький вказав на жанрову подібність і спільність мотивів та образів деяких українських гаївок із весняними обрядовими піснями словаків і південних слов'ян³³ (до речі, продуктивна ідея, яка й досі не має наукової розробки).

Заслугою членів «Руської трійці» є і те, що вони першими звернули увагу на інші підвиди весняного циклу обрядових пісень. У плані свого збірника і в листі до О. Бодяньського 1843 р. Я. Головацький виділив групу обрядових пісень під назвою «Райцовання». Ця назва з'явилася, очевидно, на основі інформації І. Бірецького, який у листі до Я. Головацького від 31 січня 1840 р. поряд з іншими своїми новими записами етнографічного і фольклорного матеріалу на Лемківщині згадав, що «дещо» назбирав про «райцовання», тобто пісні, подібні до колядок, які виконуються на великдень³⁴. Зберігся і автограф запису І. Бірецького пісні «На той лі горі, на той високій», озаглавлений «Райцовання з Прибитівки»³⁵.

Це найбільш ранні відомості в нашій фольклористиці про побутування на Україні пісень, пов'язаних з великодніми обрядовими обходами, того ж типу, що «волоचेбні» у білорусів. Згодом В. Гнатюк подав у своєму виданні гаївок цикл аналогічних пісень з Яворівщини під назвою «Риндзівки»³⁶, зазначивши у передмові, що досі ці пісні були невідомі³⁷. Справедливість вимагає уточнити це зауваження, оскільки, як бачимо, пріоритет відкриття цих пісень (правда під іншою назвою, але, безсумнівно, того ж виду) належить фольклористиці «Руської трійці».

У номенклатуру обрядової весняної поезії Я. Головацький ввів і такий вид, як «царинні пісні». У листі до О. Бодяньського 1843 р. він писав про цю групу пісень: «Царин-

³³ Там же.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 723.— П. 49.— Арк. 9.

³⁴ *Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 23.

³⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 754.— П. 52.— Арк. 32.

³⁶ Матеріали до української етнології.— Львів, 1909.— Т. 12. Гаївки. Зібрав В. Гнатюк.— С. 228—249.

³⁷ Там же.— С. 8.

нії, обходові, коли поле обходиться. Красні пісні, досі жодному собирателеві незнакомі — є їх у мене 10»³⁸. Усі ці десять пісень вміщені у другій книзі збірника Я. Головацького під назвою «Царинні пісні» (с. 241—246, № 1—10). Упорядник характеризував їх: «Після гаївок наступають царинні або русальні пісні, які збереглися тільки в лемків, тобто карпатських жителів західно-руської частини Галичини. Їх також співають хором жінки при обході поля (царини) на трійцю чи зелені свята, які лемки і закарпатські русини називають русаллями, русальною неділею»³⁹. У покажчику він також зазначив, що всі ці пісні записані в с. Кальниці Сяноцької округи (с. X). Але ніде не згадав імені збирача. Не згадується воно і при пізніших передруках цих пісень, в тому числі і сучасних⁴⁰. Тим часом збережені в архіві Я. Головацького автограф опису звичаю весняного обходу полів із спеціальними піснями, датований 1840-м роком⁴¹, документально стверджує, що цим записувачем був І. Бірецький.

Із згадок у різних матеріалах членів гуртка Шашкевича видно, що поза їх увагою не залишилися і обрядові пісні *літнього циклу*, особливо купальські і жнивні. Але вони представлені в їх збірках скупо. Я. Головацький вважав, що в Галичині купальські пісні збереглися тільки на Лемківщині у зв'язку з обрядом, званим тут «Соботки». Він писав: «Обряд Купала або Сobotки в Іванівську ніч зберігся тільки у лемків Сяноцького і Сандецького повітів. Палення вогнища, коловий танок навколо живого вогню, перескакування через палаючу ватру, переганняння худоби через неї водяться до цього часу в тих краях з дуже обмеженою кількістю обрядових пісень»⁴².

Слід зауважити, що це спостереження підтверджується пізнішими фольклористичними матеріалами. У збірнику Я. Головацького купальська група представлена лише чотирма піснями під назвою «Соботки» (кн. 2, с. 529—530, № 1—4). Всі вони походять з Лемківщини і записані напевне І. Бірецьким. Те, що під цією назвою вони фігурують

³⁸ Савченко Ф. Листування Якова Головацького з Осипом Бодяньським (1843—1876).— С. 127.

³⁹ Головацький Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. III, отд. 2.— С. 7.

⁴⁰ Ігри та пісні. Весняно-літня поезія трудового року.— К., 1963.— С. 618.

⁴¹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 754.— П. 52.— Арк. 58—59.

⁴² Головацький Я. Распределение и оглавление народных песен Галицкой и Угорской Руси // Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. III, отд. 2.— С. 7.

уже в листі до О. Бодянського з 1843 р. дає підставу віднести запис цих пісень до кінця 30-х — початку 40-х років.

Помітне місце в збірнику Я. Головацького займають жниварські пісні. Коментуючи цю групу пісень, упорядник вказував, що їх виконання пов'язане переважно з обрядовістю закінчення жнив озимих зернових культур, плетінням обжинкового вінка, урочистим походом з поля, вручанням вінка господареві, традиційним пригощанням і забавою. Окреслюючи географію побутування жниварських пісень, Головацький стверджував, що вони поширені в усій Східній Галичині і на Буковині, за винятком Карпатських гір, де народ мало займається хліборобством, а більше скотарством⁴³. Зауваження про відсутність жниварських пісень у Карпатах слушне тільки стосовно гуцульської частини цього регіону. Щодо Бойківщини і Лемківщини, де в традиційній господарській структурі переважало землеробство, воно невірне.

Архівні матеріали, згадки в листуванні показують, що збірки жниварських пісень були в Я. Головацького уже в 30-х — на початку 40-х років, що більшість записів належала йому самому. В його рахунок можна віднести надруковані в другій книзі жниварські пісні з Чепелів (с. 533—534, № 10—14) і в четвертій книзі — з с. Тур'я (с. 191—197, № 1—16), а також з с. Григорова, в якому Я. Головацький зупинявся під час своїх мандрівок і записував фольклорний матеріал. З цього села походить цікавий зразок жниварської пісні «Ой вже вечір вечоріє, сонце над вербами» (кн. 4, с. 208, № 3).

Група жниварських пісень з поміткою в другій книзі «Із Сяноцької округи» (с. 531—533, № 1—9) походить, як конкретизується в покажчику (с. XI), з лемківських сіл Кальниця і Суковате. Записи їх безсумнівно зроблені І. Бірецьким у кінці 30-х — на початку 40-х років.

Заслуговує уваги вказівка Я. Головацького в покажчику (с. XI), що пісня «Ой послала мене мати зелене жито жати» у четвертій книзі (с. 207, № 2) записана в с. Княжому. Отже, запис її міг належати М. Шашкевичу або його братові Антону.

Отже, до часу збирацької діяльності «Руської трійці» можна віднести записи більше трьох десятків жниварських пісень, надрукованих у збірнику Я. Головацького, достовірно встановлюються автори записів, їх місця і час.

⁴³ Там же.— С. 7—8.

В комплексі календарної обрядової народної поезії предметом особливої уваги «Руської трійці» були *колядки*, які збиралися і вивчалися разом з народними колядними звичаями і обрядами. В результаті членами гуртка були зафіксовані цінні відомості про специфіку побутування і виконання народних колядок, їх носіїв, обрядово-звичаєвий контекст, місцевості особливої збереженості та ін.

Але найвагомішим доробком гуртка в цій галузі є зібрані тексти народних колядок. Хронологічно найраніші відомі записи українських народних колядок зроблені З. Доленгою-Ходаковським⁴⁴. Перші публікації шести народних колядок і двох щедрівок з'явилися в розділі «Обрядові пісні» збірника М. Максимовича 1827 р.⁴⁵ Вацлав з Олеська зовсім обминув у своєму збірнику народні колядки, обумовивши в передмові це тим, що дані пісні, мовляв, є загальновідомими, друкованими у «кантичках» (збірниках церковних пісень)⁴⁶. Тут маємо явне нерозуміння специфіки народних колядок, змішування і ототожнення їх з церковно-релігійними різдвяними піснями.

Члени «Руської трійці» по суті першими в українській і взагалі слов'янській фольклористиці порушили питання про народні колядки як про особливий підрозділ традиційної пісенності і про їх принципову відмінність від церковних пісень, званих колядами. Виразний натяк на це, на непогодженість із поглядом Вацлава з Олеська закладений уже в зауваженні І. Вагилевича, що «колядки зовуть також громадськими піснями»⁴⁷. В інших працях це питання інтерпретується конкретніше. У своєму словнику І. Вагилевич зазначив, що старовинні народні колядки все більше «згасають» на Слов'янщині, витісняються «переведеними з польського» релігійними піснями. «Лише ще на нашій святій Русі некогда зачути істної предвіцької коледи, хоть много уже з них мир не розуміє, лише каже: «Таки біг коледу дав»⁴⁸.

Я. Головацький також вказував, що народні колядки посилено виживаються церквою релігійними піснями і дяківськими складаннями. У своїй класифікації він чітко

⁴⁴ Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського.— К., 1974.— С. 119—158.

⁴⁵ Максимович М. Малороссийские песни.— С. 173—180.

⁴⁶ Waclaw z Oleska. Rozprawa wstępna.— S. XXXIII—XXXIV.

⁴⁷ Русалка Дністровая.— С. XIX.

⁴⁸ Библиотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка А. Петрушевича.— № 16.— Од. зб. 23.— Арк. 41.

відділяв народні колядки від ненародного походження «християнських»⁴⁹. Перші вважав найкращими в обрядовій народній пісенності, зазначаючи, що вони «сягають по більшій часті найдавніших часів, ще дохристиянських»⁵⁰.

Ці та інші висловлювання переконують, що інтерес «Руської трійці» до народних колядок мав під собою розуміння своєрідності й історико-культурної вагомості цього виду обрядової поезії.

Відомі три записи народних колядок М. Шашкевича⁵¹. Колядка «А в чистім полі, близько дороги» з його запису, як встановлено М. Возняком⁵², була надрукована В. Мацейовським у 1835 р. в статті «Про козаків»⁵³. Ця колядка та ще одна «А де ж ти бував, воробієнку, в неділю» потрапили з запису М. Шашкевича і до збірника Ж. Паулі⁵⁴. Ці дві, а також сім колядок у «Русалці Дністровій» є першими публікаціями творів цього жанру народної поезії з фіксацій членів «Руської трійці».

Під кінець 30-х — на початку 40-х років таких фіксацій була в них уже значна кількість. У листі до О. Бодяньського 1843 р. Я. Головацький вказував, що оригінальних текстів колядок є в нього 80, а до того — варіантів з 30⁵⁵. Більшість цього матеріалу складали записи інших збирачів, але було чимало і зібраного самим Я. Головацьким. Він згадував, що в дитинстві на нього зробила великий вплив колядка «Ой за горою, за кам'яною»⁵⁶. У рукописному збірнику І. Вагилевича ця і ще одна колядка «Чи дома, дома наш (такий-то). Щедрий вечір» (№ 102, 104) позначені як записи Я. Головацького з Чепелів⁵⁷. Друкую-

⁴⁹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 735.— П. 50.— Арк. 1—13. Церковні пісні («християнські») відокремлює Я. Головацький від народних колядок і в листі до О. Бодяньського з 1844 р. (Савченко Ф. Листування Якова Головацького з Осипом Бодяньським (1843—1876).— С. 127).

⁵⁰ Савченко Ф. Листування Якова Головацького з Осипом Бодяньським (1843—1876).— С. 127.

⁵¹ Народні пісні в записках Маркіяна Шашкевича.— С. 23—26, 93.

⁵² Возняк М. Колядки в записі Маркіяна Шашкевича // Літературно-науковий додаток «Нового часу».— 1939.— № 2.— С. III—IV.

⁵³ Maciejowski W. A. O Kozakach // Kwartalnik Naukowy.— Kraków, 1835.— Т. 2.— С. 313—314. Російський переклад цієї статті: О козаках // Телескоп.— 1835.— Ч. XXX.— С. 294—336, колядка на с. 328—329.

⁵⁴ Pauli Żegota. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi.— Т. 1.— С. 139—141, 11—13.

⁵⁵ Савченко Ф. Листування Якова Головацького з Осипом Бодяньським (1843—1876).— С. 127.

⁵⁶ Головацький Я. Вспоминки из детских и школьных лет // Литературный сборник.— 1885.— Вып. 2/3.— С. 131.

⁵⁷ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 35.— П. 8.— Арк. 61—62, 63.

чи останню в своєму збірнику, (кн. 4, с. 55, № 30) він додав таку примітку: «Записано в моєму рідному селі Чепелях Золочівської округи від покійної моєї мами Фекли Василівни. Співається власне на другий святій вечір, тобто «напередодні» богоявлення, отже належать до щедрівок» (с. 56). У другій книзі збірника (с. 143—144, № 1—4) вміщено ще чотири щедрівки, записані в Чепелях (с. VI).

Я. Головацькому напевне належать записи колядок і щедрівок із сіл Тур'я в другій книзі збірника (с. 19, № 26; с. 64, № 16, 17; с. 88, № 26)⁵⁸ і Боянці в тій же книзі (с. 91—92, № 31, 32), в яких він бував під час своїх мандрівок; з Микитинців (кн. 2, с. 26, № 36; с. 63, № 15), де проживав у 40-х роках. Немає сумніву, що народні колядки Я. Головацький фіксував в час своєї збирацької роботи і в інших селах та місцевостях. Так, серед його подорожніх нотаток, датованих 1838-м роком, знаходиться запис колядки «Ой устань, господареньку, та вийди на подвіренько» з містечка Миколаєва над Дністром⁵⁹. Збірка етнографічних записів Я. Головацького з Гуцульщини включає і сім колядних пісень⁶⁰.

Вказівка Я. Головацького у четвертій книзі (с. 39), що колядка № 6 записана в містечку Глинянах від М. Тимняка, засвідчує причетність останнього і до збирання колядок. Але найбільший доробок у цій галузі належить І. Вагилевичу. Він збагнув красу народних колядок з раннього дитинства. В передмові до своєї праці про народні колядні звичаї він писав: «Може й бути, що ця велична древня поезія коляд зі своїм особливим заповідним світом розпалла мою уяву, пробудила мою душу від дрімоти. Навіть може бути, дала перо в руки»⁶¹.

Найраніші записи п'ятнадцяти колядок зроблені І. Вагилевичем у рідному селі Ясені 1834 р. Ця перша збірка викликала в колі «Руської трійці» захоплення⁶², з неї сім колядок було включено до «Русалки Дністрової» з позначкою «Від Калуші». Ця інформація уточнює місце і час запису публікації колядок в «Русалці». Тут же І. Вагилевич вказує, що спочатку він не мав наміру спеціально займатися колядками і готовий був віддати свої записи кожному, хто хотів видати українські пісні, але в міру нагро-

⁵⁸ Зберігся автограф запису Я. Головацького у с. Тур'я колядки «А підо Львовом на оболоню, грай, коню, грай» // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 759.— П. 52.— Арк. 4.

⁵⁹ Там же.— Спр. 725.— П. 49.— Арк. 23.

⁶⁰ Там же.— Спр. 720.— П. 49.— Арк. 2—4.

⁶¹ Там же.— Фонд І. Вагилевича.— № 29.— П. 5.— Арк. 5.

⁶² Там же.

мадження цього матеріалу вирішив підготувати їх окреме видання⁶³.

Як видно з листування, ця тема жваво цікавила І. Вагилевича. На основі даних епістолярії та інших матеріалів можна простежити, як складалася збірка його колядок. Особливо інтенсивний період їх збирання припадає на 1837—1840 рр., коли, переконавшись в їх великій вартості «для словянської археології взагалі і, особливо, руської»⁶⁴, намітив план охоплення записами якнайширшої території. В листі до М. Максимовича від 17 серпня 1838 р. І. Вагилевич писав, що під час відбутої подорожі по галицькому Підгір'ю він зібрав до 70 колядних пісень, які своєю красою і древністю перевершують усе, що досі з цього предмета було відоме. Тут же повідомляв, що хоче опублікувати ці пісні, доповнивши збірку новими записами⁶⁵.

1838-м роком датована рукописна збірка народних пісень, надісланих І. Вагилевичем П. Й. Шафаріку, в якій 39 народних колядок⁶⁶. У супровідному листі від 7 жовтня 1838 р. Вагилевич, інформуючи про свої записи народних колядок, зазначив, що поки що число зібраних колядок невелике, але він надіється, що кількість їх «ще колись приросте»⁶⁷. У листі до М. Погодіна з початку січня 1839 р. він уже сповіщає, що його збірка має більше сотні колядних пісень⁶⁸, а в листі до того ж адресата від 16 вересня 1840 р. уже пише про 200 колядок⁶⁹. В листі до П. Й. Шафаріка від 5 січня 1841 р. І. Вагилевич повідомляв, що минулого літа він, подорожуючи по Подністров'ю і Підгір'ю, назбирав багато колядок, а восени на Побужжі — шедрівок, які досі не потрапляли в його поле зору⁷⁰.

В той же час І. Вагилевич працював над упорядкуванням збірника народних колядок і робив заходи щодо його видання. На основі його інформації в журналі «Москвитянин» у 1841 р. (ч. 3, с. 534) з'явилося повідомлення, що польський письменник Юзеф Дуніп-Борковський видає у Львові збірку народних колядок, підготовлену І. Вагиле-

⁶³ Там же.

⁶⁴ Там же.

⁶⁵ *Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я.* Твори.— С. 203.

⁶⁶ *Брик І.* Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 35—65.

⁶⁷ Там же.— С. 24.

⁶⁸ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 636.

⁶⁹ Там же.— С. 637.

⁷⁰ *Брик І.* Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 31.

вичем (надруковано: «И. Василевичем»). Очевидно, на основі цього повідомлення польський вчений В. Мацейовський вказував, що «в даний час у Львові» Ю. Борковський займається виданням українських колядок⁷¹. Але в листі до М. Погодіна від 3 січня 1842 р. І. Вагилевич з незадоволенням згадує, що Ю. Борковський збирається друкувати його колядки латинсько-польськими буквами і не повну збірку, а лише «виемки»⁷². Розходження з Ю. Борковським з цього приводу, мабуть, і було основною причиною того, що дана публікація в той час не була здійснена. В листі від 27 травня—26 червня 1843 р. І. Вагилевич просив М. Погодіна надрукувати його збірку колядок і щедрівок, вказуючи, що відібрав їх 130, а інші «менш важні» залишив собі⁷³. З цією метою рукопис збірки був надісланий М. Погодіну⁷⁴. Але й цьому наміру не судилося збутися.

Наслідком заходів І. Вагилевича, пов'язаних з підготовкою на початку 40-х років окремого видання народних колядок, були два рукописні збірники—одні латинською⁷⁵—очевидно для видання Ю. Борковського, другий—гражданкою—для М. Погодіна. На основі цих рукописів та інших матеріалів, що стосуються даної теми, можна встановити, що з наявних у Вагилевича записів народних колядок з різними версіями і варіантами він виділив 161 оригінальний текст. Коли з цього числа вилучити 17 чужих записів, то залишиться 144 колядні пісні разом з поколядними поздоровленнями і віншуваннями, зібрані самим І. Вагилевичем. Вони майже повністю вміщені в сучасному виданні «Народні пісні в записах Івана Вагилевича» (Київ, 1983), підготовленому М. Шалатою. Географія записів колядок І. Вагилевича на основі його паспортизації також досить докладно відображена в примітках цього видання. З аналізу цієї інформації видно, що основна більшість колядок була записана І. Вагилевичем

⁷¹ Maciejowski W. A Polska aż do pierwszej połowy XVII wieku pod względem obyczajów i zwyczajów.—Petersburg; Warszawa.—1842.—Т. 2.—С. 74.

⁷² Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).—Вып. 3.—С. 639.

⁷³ Там же.—С. 640.

⁷⁴ Ця збірка разом із описом колядних звичаїв і примітками збереглася в архіві М. Погодіна в Москві: Славянський празник Коляда, описаний Далибором Ивановом Вагилевичом // Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна.—Відділ рукописів.—Пог/III.—Ф. 231.—П. 2.—Од. зб. 38.—Арк. 1—25.

⁷⁵ ЛНБ.—Відділ рукописів.—Фонд І. Вагилевича.—№ 35.—П. 8.—Арк. 1—104.

на Бойківщині, зокрема в Ясені (23)⁷⁶, в селах Стрийського Підгір'я Верхне Синьовидне (14), Тишівниця (10), Розгірче (6), Дуліби (3) та в місцевостях бойківсько-гуцульського пограниччя — в селах Фітьків (7), Ляховець (6), Завій (1), Хмелівка (6), Порохва (4), Глибоке (19). Значно менша частина записів походить з Покуття і Поділля — з сіл Пилипче (5), Стінка (4), Режева (5), Зарванця (9), з північно-східної, західної Львівщини: Ожидів (14), Любич (3).

Особлива цінність збірки І. Вагилевича в тому, що майже всі колядки в ній записані від керівників колядних груп («вайд», «берез»), тобто найкращих знавців, найбільш активних носіїв цього жанру, які уже в силу своєї провідної ролі в обрядовому співі повинні були добре знати його репертуар, зберігати його традиційну структуру. Тексти збірки відзначаються повнотою, різноманітністю, багатством архаїчних елементів. Записи І. Вагилевича донесли до нас і ряд імен носіїв колядного фольклору з різних місцевостей Галичини, унікальні відомості про них.

В гуртку М. Шашкевича І. Вагилевичу належала головна роль і як організатора збирання народних колядок. За його спонукою записували колядні пісні на місцях багато збирачів. Він залучив до цієї праці, зокрема, І. Бірецького.

Із згадок І. Вагилевича видно, що збиранням народних колядок І. Бірецький почав займатися одразу після вступу у 1835 р. до Львівської духовної семінарії. Уже в семінарські роки, як зазначав І. Вагилевич, у І. Бірецького склалася значна збірка колядок⁷⁷. За його посередництвом Вагилевич також одержав записи колядок з Вишні Перемишльської округи від Павла Свірчевського і Кальниці Сяноцької округи від Вінцентія Поля⁷⁸.

Збірка колядок І. Бірецького склалася із записів кінця 30-х — 1841 рр. у його рідному селі Кальниці (11) та в інших лемківських селах: Кам'янка (2), Ліщевате (4), Ослава (1), Вислок Горній (12), Дошна (1), Суковате (3), Радожинці (1) і без визначення місця запису (8). Усього — 43 колядки. Автограф збірки латинкою зберігся в архіві І. Вагилевича⁷⁹, гражданкою — в архіві І. Срезнев-

⁷⁶ В дужках тут і далі вказується кількість колядок, записаних у названому населеному пункті.

⁷⁷ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 29.— П. 5.— Арк. 5.

⁷⁸ Там же.

⁷⁹ Kołędne peśni, zebrane między lemkami przez J. Bierzeckiego // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 30.— П. 5.— Арк. 1—6.

ського⁸⁰. Майже повністю (39 колядок) переписав збірку І. Бірецького Я. Головацький⁸¹.

Ці рукописи і згадки в листуванні засвідчують, що збірка І. Бірецького готувалася для публікації. Очевидно, І. Вагилевич мав намір надрукувати її разом зі своєю і звертався з цією пропозицією до Бірецького. Останній писав Я. Головацькому 13 листопада 1840 р., що не має охоти віддавати своїх колядок Вагилевичу, «хіба б Борковський заплатив» (це також один із штрихів до історії підготовки видання українських колядок у Львові з участю Ю. Дуніна-Борковського⁸²). А в листі до того ж адресата від 15 липня 1841 р. Бірецький вказує, що збирається вислати Вагилевичу свою збірку, але ще не знає коли⁸³. Немає сумніву, що саме для цього видання був підготовлений рукопис збірки латинкою.

До того ж часу відносяться і відписи Я. Головацького з записів Бірецького, про які згадується в цитованому листі⁸⁴, і виготовлення рукопису збірки гражданкою, який Я. Головацький разом зі своєю передмовою вручив у Львові в липні 1842 р. І. Срезневському. Збірка справила велике враження на І. Срезневського. У своєму звіті про слов'язознавчу подорож у 1842 р. він назвав її «надзвичайно знаменитою» і обіцяв ближче познайомити з нею російського читача⁸⁵, маючи, очевидно, намір опублікувати її. Але і цьому не судилося збутися. З рукописом збірки І. Срезневський ознайомив М. Костомарова, який використав її матеріал в багатьох місцях своєї монографії «Об историческом значении русской народной поэзии», характеризуючи її, як «у вищій степені дорогоцінне» джерело для вітчизняної етнографії, філології, історії, особливо міфології, оскільки вона «в багато-чому проливає нове світло на вірування наших предків»⁸⁶.

Слід зазначити, що І. Бірецький зафіксував чимало справді реліктових пам'яток народних колядок з оригіналь-

⁸⁰ Песни колядні. Збирав Іван Бірецький // Архів Академії наук СРСР (Ленінградське відділення).— Фонд І. І. Срезневського.— № 216.— Оп. 3.— Од. зб. 170.— Арк. 1—25.

⁸¹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 735.— П. 50.

⁸² *Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 48.

⁸³ Там же.— С. 55.

⁸⁴ Там же.— С. 48.

⁸⁵ *Срезневский И.* Донесение г. министру народного просвещения // Журнал Министерства народного просвещения.— 1843.— Т. 37.— Отд. 4.— С. 59.

⁸⁶ *Костомаров Н.* Об историческом значении русской народной поэзии.— Харьков, 1843.— С. 216.

ними змістовими і художньо-стильовими елементами. Цінність їх підсилюється предметними примітками збирача і географічною паспортизацією записів.

Матеріали збірок колядок І. Бірецького й І. Вагилевича в свій час використовувалися, цитувалися різними вченими, перекладалися на інші мови (наприклад, переклад семи українських колядок із записів І. Вагилевича на польську мову А. Бельовським)⁸⁷, але здебільшого без згадки імен їх збирачів. Безіменно обидві ці збірки передруковано (правда, в розсипаному вигляді) і в збірнику Я. Головацького⁸⁸. Якщо стосовно збірки І. Вагилевича в дослідницькій літературі⁸⁹, у виданнях: В. Гнатюка «Колядки і щедрівки» (1914); «Народні пісні в записах Івана Вагилевича» (1983) певна ясність внесена, то щодо збірки І. Бірецького — найбільшої і найкращої частини його фольклористичного доробку — нічого, по суті, не сказано, ім'я її автора і досі залишається в тіні.

Членами «Руської трійці» загалом було зібрано понад 200 оригінальних текстів народних колядок, які лягли в основу наступних видань і досліджень цього жанру народної поезії. Вони звернули увагу і на щедрівки, виконання яких приурочувалося в Галичині до другого свят-вечора, та маланочні (новорічні) обрядові пісні. Разом з колядками щедрівки і маланочні пісні розглядалися в єдиному комплексі зимової обрядової народної поезії.

В цій галузі виконана членами гуртка Шашкевича і значна дослідницька робота. Вважаючи народні колядки реліктами глибокої дохристиянської давнини, вони відзначали в них реалії первісного світосприймання і світорозуміння, відгомін у їх змісті давніх історичних подій та побуту наших предків. Посилаючи П. Й. Шафаріку свої записи народних колядок, І. Вагилевич вказував, що їх можна використати при дослідженні «старої життя» (лист від 7 жовтня 1838 р.)⁹⁰. Він також звернув увагу чеського вченого на лемківську колядку «Коли не було з нащада світа» й аналогічну легенду, в яких відбитий первісний

⁸⁷ Bielowski A. Poezye.— Petersburg, 1855.— S. 122—130. Докладніше про ці переклади і їх джерело див.: *Курців Р. Ф.* Думки Бельовського і Семенського // *Слов'янське літературознавство і фольклористика.*— 1966.— Вип. 2.— С. 139—140.

⁸⁸ Головацький Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. II.— С. 1—98; Ч. III, отд. 2.— С. 1—135.

⁸⁹ Яворский Ю. А. К истории галицко-русских колядок в сборнике Головацкого // *Научно-литературный сборник.*— Львов, 1901.— Т. I, кн. 2.— С. 140—160; кн. 3.— С. 198—214.

⁹⁰ Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 23—24.

народний погляд на створення світу (лист від 22 лютого 1839 р.)⁹¹. Це цікаве спостереження І. Вагилевича сприйняли згодом й інші дослідники народних колядок.

Походження колядки про бога, сонце і місяць І. Вагилевич відніс до часу слов'янського язичества⁹², зміст колядки «Ой гордий, пишний пан-господарю» пов'язував з періодом Батиевого нашествия на Русь⁹³. В листі до М. Погодіна з початку 1839 р. він вказував, що в колядках містяться історичні ремінісценції з VIII ст., а може й з ранішого часу — «з доби первовіка слов'янського», згадки про Царгород, Галич, є також міфологічні мотиви⁹⁴. Я. Головацький відзначав відгомін у змісті колядок давньої історичної минувшини, давніх походів русичів, їх зв'язків з Візантією ще в дохристиянську епоху. Він помітив і певні локальні відмінності історичних ремінісценцій в мотивах і образах народних колядок з різних місцевостей, звернув увагу, що в лемківських колядках відсутні згадки про походи до Цареграда, натомість виявлене зацікавлення до того, що діється в сусідній Угорській землі⁹⁵.

Свідчення древності походження народних колядок вбачали члени «Руської трійці» і в їх поегиці. У своїх записках до студії про народні пісні Я. Головацький вказував, що властиві народним колядкам простота, безпосередність, задушевність мелодики могли скластися тільки в часи «старої Слов'янщини», в умовах «племінного первісного побуту народу»⁹⁶. І. Вагилевич відзначав древній характер художньо-стильових засобів колядок, особливо багатство символіки, в якій бачив спільність із «старочеським піснетворенням» і «Словом о полку Ігоревім» (лист до М. Максимовича 17 серпня 1838 р.)⁹⁷.

Започатковане гуртком Шашкевича дослідження теми історизму народних колядок згодом розвинули В. Антонович і М. Драгоманов у першому томі «Исторических песен малорусского народа» (Київ, 1874), в якому вміщено і прокоментовано ряд колядних пісень.

Дотримуючись погляду, що колись по всій Слов'янщині побутовали колядні пісні однакового змісту і розміру,

⁹¹ Там же.— С. 28—29.

⁹² Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна.— Відділ рукописів.— Пог/III.— Ф. 231.— П. 2.— Од. зб. 38.— Арк. 26.

⁹³ Там же.— Арк. 26.

⁹⁴ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— Вып. 3.— С. 636.

⁹⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 723.— П. 49.— Арк. 3.

⁹⁶ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 303.

⁹⁷ Там же.— С. 203.

залишки яких найкраще збереглися на Україні, особливо в Карпатському регіоні⁹⁸, І. Вагилевич наполегливо шукав аналогічних пам'яток і в інших слов'янських народів. Він звертався до П. Й. Шафарика в листі від 19 лютого 1839 р.: «Я Вас просив у прежніх листах, аби-стеся питали за колядні пісні в чехах»⁹⁹. Це прохання повторював Вагилевич і в листі до Шафарика 22 лютого 1839 р., посилаючись на інформацію чеха Франтішека Яхіма (який був урядовцем у Львові і підтримував зв'язки з членами «Руської трійці») про те, що «на чеській землі суть колядки духом і предметом к нашим подобні. Так, в едній парубок пускає яблуко на воду, щоб йшло до его миленької»¹⁰⁰. Вагилевич навіть вказував (також напевне на основі відомостей від Ф. Яхіма), що такі пісні побутують в Празькій окрузі, під Страконицями, що до збирання їх можна б залучити місцевого священника Шмідінгера¹⁰¹.

«Видь бо я хотів-бих о празднику коляди дащо з обещсловенської точки розписати»¹⁰²,— так пояснював Вагилевич мету цих пошуків. Під цим кутом зору він переглянув усі наявні збірники слов'янських пісень, не залишив поза увагою навіть відповідні спорадичні публікації в періодичних виданнях. Особливо цінні дані про слов'янський контекст українських колядок містяться в примітках рукопису збірки колядок, надісланого М. Погодіну. Тут, наприклад, він вказав на подібність галицьких колядок «Ой торгом, торгом, торговицею», «Де ся взяла сива зозуленька» з колядками із центральноукраїнських районів «Ой у городі да на торгові» і «У мосту, мосту войско стояло», надрукованими в «Очерках России» В. Пассека (М., 1840, кн. 3, с. 92—93, 86—87)¹⁰³ колядки «По горі-горі павоньки ходять» з білоруською «Лецяла пава, перя раняла» із праці О. Рипінського «Białoğuś» (Париж, 1840), наводить польські аналоги і паралелі до українських колядок із збірників К. Вуйцицького «Pieśni ludu Białochrobotów, Mazurów i Rusi z nad Bugu...» (Варшава, 1836), Яна Конопки «Pieśni ludu Krakowskiego» (Краків, 1840). При цьому дослідник користувався і рукописними джерелами. Так, українську народну колядку про тура з

⁹⁸ Бібліотека АН СРСР у Ленінграді.— Відділ рукописів.— Збірка А. Петрушевича.— № 16.— Од. зб. 23.— Арк. 41.

⁹⁹ Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 26.

¹⁰⁰ Там же.— С. 29.

¹⁰¹ Там же.— С. 26.

¹⁰² Там же.— С. 29.

¹⁰³ Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна.— Відділ рукописів.— Пог/III.— Ф. 231.— П. 2.— Од. зб. 38.— Арк. 26.

золотими ріжками («Стоїть ми, стоїть світлонька нова») він порівнював з польською колядною піснею «А сзује, сзује to powe siedle» із якогось рукописного збірника З. Доленги-Ходаковського, до колядки «Пішла (така-то) рано по воду» навів для порівняння і власний запис польської колядки «Ku Dunajowi, ku głębokiemu. Lelija» (отже, маємо тут і факт фіксації Вагилевичем польського фольклору)¹⁰⁴.

В цих примітках бачимо й інші цікаві спостереження І. Вагилевича стосовно семантики змістових мотивів, образів і символіки народних колядок, їх зв'язку з легендами, баладними піснями, міфологічними уявленнями і віруваннями. Вони засвідчують глибокий науковий підхід дослідника до теми, його широкий погляд на предмет, містять ряд моментів, які й сьогодні можуть послужити основою для дальшого наукового пошуку.

В процесі вивчення українських народних колядок І. Вагилевич звертався також за відповідним порівняльним матеріалом до російського фольклору (до праць І. Снегирьова «Русские простонародные праздники и суевренные обряды», І. Сахарова «Песни русского народа»), південнослов'янського (за збірниками і дослідженнями В. Караджича та С. Мілютиновича), чеського і словацького (за публікаціями І. Гавлічка і Г. Феєрпатаки). Він помітив певну схожість українських народних пісень-колядок з російськими «подблюдними» піснями¹⁰⁵. На цей момент звернув увагу і Я. Головацький, зауваживши в своїх фольклористичних нотатках: «Щодо основи і содержания наші колядки мають велику подібність із великоросійськими святочними подблюдними піснями»¹⁰⁶.

Порівняльний дослідницький погляд членів «Руської трійці» на українські народні колядки виходив за межі слов'янського контексту. У листі до Я. Головацького від 18 липня 1844 р. І. Вагилевич повідомляв, що дізнався від буковинського поміщика і літератора Гармузаки, «що есть і у волохів колядні пісні», котрі той обіцяв йому зібрати¹⁰⁷. На основі дослідження цих пісень він сподівався пролити додаткове світло «на старослов'янський бит», на зв'язки давніх слов'ян з романськими народами¹⁰⁸. Маємо

¹⁰⁴ Там же.— Арк. 26—27.

¹⁰⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 29.— П. 5.— Арк. 24—27.

¹⁰⁶ Там же.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 723.— П. 49.— Арк. 2.

¹⁰⁷ *Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 126.

¹⁰⁸ Там же.

тут перше ескізне окреслення тієї проблеми, розробку якої на основі порівняльно-історичного дослідження слов'янських і східнороманських народних колядних пісень згодом дали О. Веселовський і румунський вчений П. Караман у фундаментальній монографії «Обряд колядування у слов'ян і румунів»¹⁰⁹.

«Руська трійця» започаткувала і прийняту нині в науковій фольклористиці внутріжанрову класифікацію народних колядок відповідно до послідовності їх виконання і того, кому вони адресовані. Вона взята безпосередньо з народної традиції. У листі до П. Й. Шафарика від 7 жовтня 1838 р. І. Вагилевич вказував: «Пісні святочній празника коляди діляться на чотири діла: 1) Для господаря, 2) Для господині, 3) Для молодця, 4) Для дівки. К тому приходять припиви благословенія колядників, обичні на кінці»¹¹⁰. За цим поділом упорядкована і збірка колядок, надісланих Шафаріку¹¹¹. В цьому листі Вагилевич також зауважив, що з погляду основних епічних («билевих») мотивів колядки можна ділити і за тематичним принципом («по своїм предметам») — на домашні, хліборобські й інші¹¹², тобто звернув увагу і на можливість систематики колядок, яку згодом застосували О. Потебня в монографії «Объяснения малорусских и сродных народных песен. II. Колядки и щедровки» (Варшава, 1887) та П. Чубинський, Б. Грінченко, А. Малинка й деякі інші в своїх збірниках народних пісень. Але в своєму збірнику колядок І. Вагилевич дотримувався першого принципу: спочатку подав приколядні заспіви («Przedśpiewu») і за ними власне колядки — есхатологічні, космологічні, міфологічні (про створення світу, про три божества — сонце, місяць і дощик, які гостюють у господаря та ін.), далі згруповані колядки господареві, господині, парубкові, дівчині.

Цей принцип класифікації народних колядок сприйняв і Я. Головацький, дещо доповнивши. В листі до О. Бодяньського з 1843 р. він зазначив, що колядний репертуар можна поділити на вступ, самі колядки (господареві, господині, парубкові, дівці, вдовиці) і закінчення або віншування¹¹³. В плані збірки народних пісень з початку 40-х років

¹⁰⁹ *Caratan P. Obrzęd koledowania u Słowian i u Rumunów. Studium porównawcze.*— Kraków.— 1933.— 630 s.

¹¹⁰ *Брик І.* Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 23.

¹¹¹ Там же.— С. 35—65.

¹¹² Там же.— С. 23—24.

¹¹³ *Савченко Ф.* Листування Якова Головацького з Осипом Бодяньським (1843—1876).— С. 127.

в наміченому поділі колядок значиться ще група «всім»¹¹⁴, тобто виділено колядки, адресовані всім членам сім'ї. Відповідно до цього принципу зроблені рукою Я. Головацького класифікаційні помітки в його рукописних матеріалах та в записах інших збирачів, а також надруковано народні колядки в його збірнику пісень.

Переїнятий з народної традиції і вперше застосований членами «Руської трійці» в науковій систематизації поділ колядок за об'єктом величання витримав випробування часом, укріпився в фольклористиці і функціонує досі. Його поклав в основу класифікації матеріалу першого окремого видання українських народних колядок і щедрівок В. Гнатюк¹¹⁵, визнали доцільним і зручним при науковому розгляді П. Караман¹¹⁶, Ф. Колесса¹¹⁷ та ін. Він застосовується і в сучасних виданнях та дослідженнях народних колядок¹¹⁸. Тому несправедливо відносити введення в науку цього принципу класифікації народних колядок лише в заслугу пізніших вчених (В. Гнатюка, Ф. Колесси, П. Карамана)¹¹⁹, поминаючи піонерську роль в цій справі діячів «Руської трійці».

І взагалі слід визнати, що членам Шашкевичевого гуртка належить і ряд інших пріоритетних начал у науковому вивченні народних колядок, які несправедливо залишаються поза увагою чи зараховуються до доробку пізнішого часу. Маємо всі підстави ствердити, що своїми унікальними збірками, дослідницькими фіксаціями, спостереженнями і розробками вони заклали добрий фундамент для майбутнього вивчення народних колядок не тільки в українській, а й загальнослов'янській фольклористиці. Це їх заслуга в тому, що цей жанр народної поезії привернув увагу слов'янських і неслов'янських вчених і що в їхніх дослідженнях цієї теми одне з основних місць зайняв український матеріал.

¹¹⁴ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 727.— П. 49.— Арк. 5.

¹¹⁵ Гнатюк В. Колядки і щедрівки // Етнографічний збірник.— Львів, 1914.— Т. 35.

¹¹⁶ П. Караман, наприклад, зазначив у своїй монографії: «Будемо користуватися тим народним поділом із-за вигоди, яку він являє своєю простотою і, зокрема, тому, що має він поважну підставу в зв'язку з послідовністю самого обряду» (*Caraman P. Obrzęd koledowania u Słowian i u Rumunów.*— S. 26).

¹¹⁷ Колесса Ф. Українська усна словесність.— Львів, 1938.— С. 37—50.

¹¹⁸ Колядки та щедрівки. Зимові обрядова поезія трудового року.— К., 1966.

¹¹⁹ Дей О. Величальні пісні українського народу // Колядки та щедрівки. Зимові обрядова поезія трудового року.— С. 26.

Помітна робота виконана членами «Руської трійці» і щодо збирання та вивчення *родинно-обрядової народної поезії*. Вони першими в українській фольклористиці зафіксували зразки родильних чи хрестинних пісень. Цей вид народної пісенності, пов'язаної з родильною обрядовістю, вважається у фольклористиці особливо характерним для білоруської народнопоетичної традиції¹²⁰. Однак він відомий і в українському фольклорі.

Одна з таких пісень («А ми прийшли з божого дому») була надрукована вже в збірнику Вацлава з Олеська під заголовком «З хрестин»¹²¹. Ця пісня явно не народного походження, але, як можна судити з її різних записів, набула досить значного поширення на західноукраїнських землях. Її бачимо і в рукописних матеріалах «Руської трійці», зокрема, в збірках пісень М. Кульчицького¹²² і М. Тимняка¹²³, цікавий варіант цієї пісні з с. Тур'я (очевидно, на основі власного запису) вмістив Я. Головацький у своєму збірнику¹²⁴.

Але найзначніший здобуток у цій галузі являє збірка родильних пісень, записаних І. Бірецьким на Лемківщині. Збірка датована 1838-м роком і має конкретно визначене місце запису (села Кальниця і Радожиці Сяноцької округи). Ці пісні були в розпорядженні Я. Головацького вже на початку 40-х років. Про них він згадував у листі до О. Бодянського з 1844 р., а згодом всю збірку включив до свого збірника під заголовком «Хрестинні» (кн. 2, с. 133—140, № 1—22). Усі 22 пісні цього циклу мають народний характер, в коментарях упорядник зазначив, що сімейне свято хрещення дитини («хрестини») «супроводиться також особливими піснями. Вони записані в Сяноцькій округі (у лемків), але всі пізнішого походження. В інших краях немає обрядових пісень при хрещенні дитини, а на хрестинах, як при всяких сімейних і домашніх розвагах, співаються пісні, які виділяємо в особливий розряд і називаємо святковими, круговими і пировими»¹²⁵.

¹²⁰ Йому присвячена окрема книга багатотомного видання білоруського фольклору: Радзінная паэзія.— Мінск.— 1971.— 721 с.

¹²¹ Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego...— S. 47—48.

¹²² ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 45.— П. 13.— Арк. 20.

¹²³ Там же.— № 22.— П. 2.— Арк. 9.

¹²⁴ Головацький Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. II.— С. 140—141; Ч. III, отд. 2.— С. XIII.

¹²⁵ Головацький Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. III, отд. 2.— С. 9 (друга пагінація).

Я. Головацький правильно підмітив невелику поширеність родильних обрядових пісень в українському фольклорі, але його висновок, що ці пісні відомі тільки на Лемківщині і відсутні в інших місцевостях, не відповідає дійсності. Ряд родильних пісень з українського Полісся подав у своїх «Трудах» П. Чубинський. Але збірка цих пісень з Лемківщини і досі залишається найоригінальнішою і найкомпактнішою. Вона вносить корективи в існуюче уявлення, що начебто, як висловився білоруський фольклорист М. Я. Гринблат, на Україні хрестинні пісні фіксувалися «тільки в сусідніх з Білорусією районах»¹²⁶. Це твердження спростовується, до речі, і побутуванням аналогічних пісень в українському Закарпатті.

Уже в 30-х роках ХІХ ст. у фольклористичні записи членів гуртка М. Шашкевича потрапив і такий вид обрядової поезії, як похоронні і поминальні голосіння. Вміщена у збірнику Вацлава з Олеська пісня «Хора я, хора, мусить я умру» під назвою «З поминок» («Ze styp»)¹²⁷ — літературного чи напівлітературного характеру. Члени «Руської трійці» звернули увагу переважно на народні голосіння («заводи»), якими супроводжувалися традиційні обряди похорон і поминок. У польовому зошиті Я. Головацького з 30-х років зберігся його запис чотирьох голосінь дітей за батьком з с. Сихів Стрийської округи (Стрийського р-ну Львівської обл.)¹²⁸. Записувач підмітив і вдало передав своєрідну поетику, ритмічний і строфічний лад народних голосінь:

Ой таточку, мій голубоньку,
Та вже ж нас покидаєш.
В яку ж ти ся дороженьку вибираєш?
В яку сторононьку?
Не лишай же нас бідненьких сиротяточок,
Без потішеньки, без порадоньки. Йой!¹²⁹

Питання поетики народних голосінь торкнувся й І. Вагилевич у праці про слов'янську символіку. Він вказав на їх напівречитативну ритмо-мелодійну структуру, тужливий змістовий та інтонаційний характер, на деякі особливості побутування і виконання (біля ніг, голови і серця померлого, під час проводів на кладовище)¹³⁰.

¹²⁶ Гринблат М. Я. Беларуская радзінная паэзія // Радзінная паэзія.— С. 6.

¹²⁷ Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego...— S. 48.

¹²⁸ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 742.— П. 51.— Арк. 7.

¹²⁹ Там же.

¹³⁰ Там же.— Фонд І. Вагилевича.— № 34.— П. 7.— Арк. 58.

Записи народних голосінь членами «Руської трійці» і зауваження та спостереження про притаманні їм функціональні, змістові і поетично-стильові риси належать до найраніших відомих фіксацій і спроб осмислення цього виду народної поезії в українській фольклористиці.

В комплексі родинно-обрядової народної поезії особлива увага в гуртку М. Шашкевича була приділена весільним обрядовим пісням. На початку діяльності «Руської трійці» українські весільні пісні були вже в значній кількості опубліковані в книзі Л. Голембйовського «Lud Polski» (1830), у збірнику Вацлава з Олеська (1833), у книжці Й. Лозинського «Руское весіле» (1835). Члени гуртка Шашкевича активно підхопили і розвинули зацікавлення цим видом обрядової пісенності. Ними вперше вжито і поширену на Прикарпатті та Закарпатті старовинну народну назву весільних обрядових пісень — «ладканки». М. Шашкевич назвав весільні обрядові пісні «велично красними»¹³¹ і наголосив на важливості їх збирання та публікації¹³².

В «Русалці Дністровій» вміщено 21 ще недруковану на той час весільну пісню з різних місцевостей Галичини. Встановлено, що записи в тій публікації з позначкою «Від Стрия» (6)¹³³ належать М. Кульчицькому, «Від Бережан» (4) — І. Білинському, «Від Коломиї» (5) — Г. Ількевичу, «Від Золочева» (3) — М. Шашкевичу¹³⁴. Залишається невідстановленим авторство записів весільних пісень «Від Перемишля» (3). На основі наявних рукописних матеріалів перекопуємося, що названим збирачам належить більша кількість записів весільних обрядових пісень. Так, у М. Шашкевича їх значиться 20 (всі з Золочівщини)¹³⁵, у М. Кульчицького — 9 (вони включають, крім надрукованих в «Русалці», і три інші тексти, зокрема, цікавий варіант пісні «Скаче дружбонька, скаче, по червоному плаче»)¹³⁶. У спадщині Г. Ількевича знаходиться збірка весільних пісень з Коломийщини, датована 1833-м роком¹³⁷.

¹³¹ Русалка Дністровая.— С. 131.

¹³² Там же.— С. 130.

¹³³ В дужках вказується кількість пісень.

¹³⁴ *Возняк М.* Чиї записи пісень у «Русалці Дністровій». — С. 18, 19, 22.

¹³⁵ Народні пісні в записах Маркіяна Шашкевича.— С. 26—33, 93—95.

¹³⁶ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 49.— П. 13.— Арк. 16, 26—27.

¹³⁷ Там же.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 758.— П. 52.— Арк. 8—12.

І. Вагілевич записав 9 весільних пісень у с. Ожидів (Буського р-ну Львівської обл.)¹³⁸. На Лемківщині ці пісні записував І. Бірецький. Напевне ним зафіксовані збережені в архіві Я. Головацького весільні пісні, в яких згадується лемківське село Кальниця (рідне село І. Бірецького, в якому він записав колядки та інші фольклорні твори)¹³⁹. З запису І. Бірецького походить і група весільних пісень «З Сяноцької округи», вміщена в другій книзі збірника Я. Головацького (с. 116—129, № 53—91).

На основі наявних матеріалів можна зробити висновок і про значну роботу Я. Головацького по збиранню і публікації весільних обрядових пісень. У листі до О. Бодянського з 1844 р. він зазначив, що має 30 недрукованих ладянок¹⁴⁰. В компонуванні свого збірника на початку 40-х років, у проспекті якого значаться і весільні обрядові пісні з підрозділами: заручини, весілля, вивод¹⁴¹, Я. Головацький користувався і чужими записами цих пісень. Це підтверджується наявними в його архіві рукописними матеріалами з 30—40-х років¹⁴². Однак у той час він мав і чимало власних відповідних записів. Очевидно, з часу народознавчих мандрівок Я. Головацького походять записи весільних пісень із Стрийської округи, вміщені в четвертій книзі його збірника з позначкою «моя збірка»¹⁴³. Ним записана в 40-х роках збірка обрядових весільних пісень у Микитинцях¹⁴⁴. Зберігся автограф його запису весільної пісні з Криворівні «Гудит ми, гудит дороженька до Львова»¹⁴⁵. Можна припускати, що записи Я. Головацького ввійшли і в інші групи весільних пісень його збірника, зокрема, з Золочівської (ч. III, від. 2, с. 273—281, № 1—25), Бережанської (там же, с. 292—299, № 1—25), Львівської (там же, с. 267—272, № 1—16), Жовківської (там же, с. 220—243, № 1—50), Тернопільської (там же, с. 282—291, № 1—29) округ.

¹³⁸ Народні пісні в записах Івана Вагілевича.— К., 1983.— С. 96—98, 149.

¹³⁹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 754.— П. 52.— Арк. 31.

¹⁴⁰ Савченко Ф. Листування Якова Головацького з Осипом Бодянським (1843—1876 рр.).— С. 127.

¹⁴¹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 727.— П. 49.— Арк. 1.

¹⁴² Там же.— Спр. 720.— П. 49.— Арк. 7—15, 19—21; Спр. 723.— П. 49.— Арк. 14—15; Спр. 736.— П. 50.— Арк. 1—6 та ін.

¹⁴³ Головацький Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. III, отд. 2.— С. 300—311.

¹⁴⁴ Там же.— Ч. II.— С. 99—116.— № 1—52.

¹⁴⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 754.— П. 52.— Арк. 26.

Крім істотного внеску «Руської трійці» в справу збирання обрядових весільних пісень в українській фольклористиці вона причетна і до початкового етапу їх наукового осмислення. Помітною віхою з цього погляду слід вважати згадувану рецензію М. Шашкевича на «Руськое весіле» Й. Лозинського, в якій вказується на потребу збирання, приведення «в лад» обрядових весільних пісень, тобто упорядкування їх у певну систему, вивчення з наукового «становища», у тісному зв'язку з послідовністю і функціональністю обряду, з висвітленням архаїчної семантики їх образів і мотивів та новіших нашарувань, дослідженням їх мелодики, віршової структури, з'ясуванням їх відмінностей від «думок, чабарашок, шумок, коломийок й інших пісень руських»¹⁴⁶.

В душі цих настанов розглядали весільні обрядові пісні й інші члени гуртка М. Шашкевича. У «Передговорі» до народних пісень І. Вагилевич відніс виникнення ладканок до глибокої передхристиянської давнини, коли «дух вивався під небеса, під сонце, місяць і зорі і братався з ними, прикликав їх на землю, прикрасив ними обряди Лади і вплив їх до ладкання»¹⁴⁷. В первісному світорозумінні він вбачав і генетичні витоки основних традиційних реалій поетичного виразу весільних обрядових пісень — їх образів, паралелізмів, символіки, всього того, що, на думку дослідника, повинно було забезпечити подружнє щастя і домашній гаразд. І. Вагилевич звернув увагу і на особливий настрій весільних обрядових пісень: «У ладканках проколюєся також туга, лиш не такого зарубу, як в думках. Жаль за родиною, за зільничком, за вінцем дівочим, лякаючися лихого свекра, тулит (злагіднює.— Р. К.) надія щастя маючого настати за любимим»¹⁴⁸.

Поетиці весільних пісень багато уваги приділив Вагилевич у своїй «Слов'янській символіці». Особливо цікаві його порівняльні зіставлення поетичних образів і символів українських весільних пісень з піснями цього жанру інших народів¹⁴⁹.

Глибокий ліризм народних весільних пісень відзначав Я. Головацький. В його записках зустрічаємо зауваження про виконання і виконавців весільних пісень у різних місцевостях, спів ладканок у супроводі скрипки тощо¹⁵⁰. Він

¹⁴⁶ Русалка Дністровая.— С. 130—131.

¹⁴⁷ Там же.— С. XIX.

¹⁴⁸ Там же.— С. XIX—XX.

¹⁴⁹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 34.— П. 7.—

Арк. 44, 47, 63 та ін.

¹⁵⁰ Там же.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 727.— Ц. 49.— Арк. 16—17.

зазначав, що весільні пісні є невіддільним компонентом народної традиційної обрядовості, що їх зміст насичений ремінісценціями давнього — ще первісно-общинного побуту і родових відносин, що вже «сама назва цих пісень словом «ладкання» (ладкати, означає співати весільні пісні) вказує на віддалену давнину»¹⁵¹.

Отже, в поле зору членів «Руської трійці» потрапили всі види і підвиди побутуючих на західноукраїнських землях у їх час календарних і сімейних обрядових народних пісень. Вони великою мірою спричинилися до активізації збирацького інтересу до цих пісень і створення цінного фонду їх найраніших записів. У ряді випадків вони першими в українській фольклористиці прокладали і борозну на ниві дослідження та наукового осмислення історико-культурної сутності народної обрядової поезії.

Історичні, баладні, соціально-побутові пісні. Поряд з З. Доленгою-Ходаковським, М. Цертелевим, М. Максимовичем, І. Срезневським, В. Залеським члени гуртка М. Шашкевича належали і до перших збирачів творів української народнопісенної епіки. Вони істотно доповнили фонд записів цих підрозділів народної пісенності з західноукраїнського регіону.

Багато історичних пісень записав Г. Ількевич. Вони дійшли до нас неповністю, але і збережені рукописні збірки переконують, що Ількевич приділив особливу увагу історичній народній пісенності і був одним із перших її збирачів на західноукраїнських землях. Найвні матеріали підтверджують, що Я. Головацький у своїй характеристиці Ількевича як «ревностного збирача простонародних пам'яток» небезпідставно на перше місце ставив його збірку «дум історичних і побутових», тобто історичних і баладних пісень¹⁵².

Ількевичу належить і одна з найраніших відомих в українській фольклористиці спеціальних рукописних збірок історичних пісень¹⁵³. Щоправда, цей рукопис латинкою (збережений, на жаль, з великими прогалинами) містить і обрядові та ліричні пісні і коломийки, кілька пісень літературного походження, але основне місце займають у ньому історичні, баладні і соціально-побутові пісні. Окре-

¹⁵¹ Головацький Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. III, отд. 2.— С. 8—9 (друга пагінація).

¹⁵² Возняк М. З романтичного періоду фольклорних занять Якова Головацького // У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. I.— С. 120.

¹⁵³ Sobranje pieśń ruskich historycznych czerez Myrosława Ilkewicza // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Народного дому.— № 106.— П. 13.

мо зберігаються ще 18 аркушів цього рукопису¹⁵⁴, а також зшиток з записами кількох історичних та збірки весільних пісень з-над Прута, датованими 1833-м роком¹⁵⁵. Це все, що відоме на сьогодні із пісенних записів Г. Ількевича.

В працях А. Франка і М. Возняка докладно розглянуто фольклористичний доробок Г. Ількевича, встановлено, що збирати народні пісні він почав з середини 20-х років¹⁵⁶. На основі аналізу наявних рукописних матеріалів ними встановлено реєстр записаних Ількевичем пісень, в якому відбиті, зокрема, і пісні епічного та ліро-епічного характеру. Цінність цих записів в тому, що вони засвідчують побутування на західноукраїнських землях, зокрема на Покутті, де переважно проводив збирацьку роботу Ількевич, багатьох загальноукраїнських історичних пісень, наприклад: про Саву Чалого («Був пан Сава в Немирові»), Бондарівну і пана Каньовського («В місті Богуславі»), Нечая («Ой з-за гори високої, з-під чорного гаю», «Ой там в краснім стаю, в зелененькім гаю»), Лимерівну («Ой розпилася Немирівна на меду»), козацьких і гайдамацьких пісень («В славнім місті під Хотином», «Гонят, мамко, на сторожу», «Ідуть ляхи на Україну», «Козак молодий по обозу ходить», «Ой гук, мати, гук», «Ой у місті Острозі», «Рум'ян поле покриває», «Над'їхали козаки з обозу», «Да стояв пан Гонта в степу дві педілі», «Ой виїхав з Гуманя козаченько Швачка», «Вибирався Козубай на війну з ляхами» та ін.). Збирачеві належить унікальна фіксація в Галичині одного з варіантів української думи про Коновченка («В славнім місті-городі, там жила вдова»). Її текст надрукований в «Русалці Дністровій» (с. 11—15).

Ряд історичних пісень Ількевич виписав з рукописних збірників XVII—XVIII ст. Я. Головацький вказував, що із старого співаника, знайденого в сільській церкві на Чортківщині, переписані Ількевичем пісні «Літай, літай, сивий орле», про взяття Варни («Кляла цариця вельможна пані»), про Абазіна і Палія («Ой закурила, затопила сирими дровами»), Соловковську баталію («Годі, годі, козаченьки, в обозі лежати»)¹⁵⁷.

¹⁵⁴ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Народного дому.— № 83.— П. 10.

¹⁵⁵ Там же.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 758.— П. 52.— Арк. 1—12.

¹⁵⁶ Франко А. Григорій Ількевич як етнограф // ЗНТШ.— Т. 109.— С. 102; Т. 111.— С. 117—128; Возняк М. Григорій Ількевич як збирач пісень // У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 7—27.

¹⁵⁷ Савченко Ф. Не надруковані примітки, пояснення й варіанти пісень Головацького.— С. 83—84.

В записах Ількевича знаходяться найраніші фіксації опришківських пісень, зокрема, про Довбуша («Гей попід гай зелененький»), Марусяка («Ой по горі, по горі»), Бойчука («Закувала зозуля межі лісами»), Романа («В Чорній горі й горі Роман лежить») та ін. Він один з перших збирачів у Галичині звернув увагу на чумацькі пісні («Чумаче, де ти йдеш»), пісні про панщинзняну недолю, соціальну нерівність, рекрутчину, наймитство та ін. («Перед паном окомоном», «Якась буде новина, кличут війта до двора», «Летів орел понад море та й став голосити: ой як тяжко убогому багату любити», «Біда тому наймитові», «Задзвонили в срібні ключі, понад море ідучи, ой заплакав бідний наймит, від газдині ідучи», «Ой біс біду перебуде, одна мине, друга буде»).

Ількевич зібрав чимало народних балад соціально-і родинно-побутового змісту. Вони являють інтерес вперше зафіксованими оригінальними сюжетами і варіантами («Вандрували два молодці красні», «Вандрувало пахоля з Києва до Львова», «В єднім селі недалеко Дубна», «В зеленій гаїні, при низькій долині», «В славнім місті Батушанах», «Ой служила Гандзя в пана», «Пішли рибалки рибку ловити», «Поїхав Івасенько та й з паном на лови», «Чи чули ви, люди добрі, о такій новині» й ін.).

В записах Ількевича відображене і побутування серед західноукраїнського населення пісень літературного та напівлітературного походження («Ах, фортуно», «Ах, як тужить серце моє за тобою, мила», «Дай же, боже, добрий час», «З України тут приходжу», «Станьмо, браття, в коло», «Ти дівчино, із Подоля», «А хто хоче Гандзю знати» та ін.), в тому числі й пісень Т. Падури («Гей, козаче, в ім'я бога», «Закотився місяць в хмари»). Він зафіксував і два цікаві варіанти гумористично-сатиричної антиклерикальної пісні «На небесній горі в пресвятім соборі», звернув увагу в одному з рукописних джерел на «інтересну пам'ятку нашого віршарства XVII в.»¹⁵⁸ — вірш Йосипа Шумлянського «Послухайте, послухайте, що з вас живо», безпосередньо спричинився до його першої публікації¹⁵⁹.

Потрапили до записів Ількевича і три російські солдатські пісні, занесені в Галичину («О Суворове. Волга-реченька широка», «Где парит орел российский», «Наш батюшка Николай»). Вони передруковані в другій книзі тре-

¹⁵⁸ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— К., 1982.— Т. 33.— С. 433.

¹⁵⁹ Надрукована в першому томі збірника Ж. Паулі «Pieśni ludu guskiego w Galicyi» (1839.— Т. 1.— С. 148—154) під заголовком: «Оборона Відня і битва під Парканами, 1663».

того тому збірника пісень Я. Головацького в додатку до статті «Распределение и оглавление народных песен Галицкой и Угорской Руси» (с. 12—16).

Записи Ількевича історичних, баладних і соціально-побутових пісень у свій час значною мірою послужили, як вказано в працях названих вище дослідників, джерелом для публікації цих пісень у збірниках Вацлава з Олеська, «Русалка Дністровая», Жеготи Паулі¹⁶⁰. Вони стали цінним набутком для Я. Головацького. Уже під час першої зустрічі з коломийським збирачем він виписав з його збірки ряд пісень, дістав від нього власноручні записи. На основі вивчення архівних матеріалів М. Возняк зазначив: «З усією певністю треба ствердити, що саме в 1833 р. передав Ількевич Головацькому свій збірник пісень»¹⁶¹. Матеріали Ількевича Я. Головацький враховував уже при складанні свого збірника на початку 40-х років, їх він, без сумніву, включив і до свого пізнішого чотиритомного корпусу.

Однак, слід зазначити, що досі не повністю з'ясовано кількість і якість публікацій пісень із записів Г. Ількевича, особливо текстологічний аспект питання. Стосується це, зокрема, історичних пісень — «найцінніших», за словами М. Возняка, у записах Ількевича¹⁶².

Народнопісенну епіку збирав і М. Шашкевич. На основі досліджень рукописних матеріалів «Руської трійці» М. Возняком¹⁶³ і збірника записів поета¹⁶⁴, ця група пісень у фольклористичній спадщині М. Шашкевича окреслена досить повно (зрозуміло, наскільки дозволяють реальні джерела). Тут привертає увагу другий порядок із Ількевичевим варіант історичної пісні про здобуття Варни («Кляла цариця вельможна пані»), виписаний М. Шашкевичем, за свідченням Я. Головацького, з рукопису XVII або XVIII ст., привезеного з Самбірщини до Львова М. Мінчакевичем¹⁶⁵. Звідси пісня була вперше надрукована в «Русалці Дністровій», а через два роки передруко-

¹⁶⁰ Крім вказаних праць це питання розглядається також у розвідках М. Возняка «До джерел українського пісенного збірника Жеготи Паулі» (с. 101—102), «Чиї записи пісень у «Русалці Дністровій» (с. 19—21).

¹⁶¹ *Возняк М.* Григорій Ількевич як збирач пісень.— С. 26.

¹⁶² Там же.— С. 27.

¹⁶³ *Возняк М.* Маркіян Шашкевич як фольклорист; *Возняк М.* З фольклорних занять Маркіяна Шашкевича; *Возняк М.* У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1; *Возняк М.* Чиї записи пісень у «Русалці Дністровій».

¹⁶⁴ Народні пісні в записах Маркіяна Шашкевича.— К., 1973.

¹⁶⁵ *Головацький Я.* Заметки и дополнения к статьям г. Пыпина...— С. 26—42.

вана в першому томі збірника українських пісень Ж. Паулі. Можна сказати, що «Руською трійцею» зроблено цінний внесок стосовно публікації і вивчення цієї пісні¹⁶⁶.

Відомо, що М. Шашкевич записав також історичну пісню про Байду, але сам запис не зберігся — про нього знаємо тільки з примітки Я. Головацького, підготовленої до публікації цієї пісні в першій книзі «Народных песен Галицкой и Угорской Руси» (с. 1—2). Тут він зазначив: «Я слышал эту песню в Золочевском округе и тоже получил один вариант от покойного М. Шашкевича»¹⁶⁷. Але ця інформація, як і основане, очевидно, на ній твердження М. Возняка, що «варіант пісні про Байду, записаний у Золочівщині, Головацький від Шашкевича дістав»¹⁶⁸, не дає достатньої підстави вважати вміщений у виданні «Народних песен» текст пісні записом М. Шашкевича і передруковувати його в збірнику зібраних поетом народних пісень¹⁶⁹. По-перше, тому, що Головацький міг вмістити і власний чи чийсь інший запис, а, по-друге, відома і його досить часта практика в цьому виданні контамінації різних варіантів.

М. Шашкевичу належать записи оригінального тексту рекрутської пісні «Ой закурилася біла дороженька» і наймитської «Ой зацвіла калинонька близько перелазу», в якій відбита соціальна диференціація панщизняного села, ідеться про те, що кріпосні повинності багатих хазяїнів відробляли наймити («наймитонька на панщину рано виправляють»).

Група баладних пісень, записаних М. Шашкевичем, стосується переважно сюжетів родинно-побутового змісту: спричинена кривдами свекрухи смерть молодої жінки під час перебування чоловіка «сім літ» на війні («Ой поїхав Івасенько сім літ на війну»), убивство чоловіком жінки через наговір матері («Ой цілий день Кременюшка ані їв, ані пив»), отруєння матір'ю сина і невістки («Насеред села сиділа вдова»), покарання лихого чоловіка братами його дружини («Ой не любив Роман жони»), про жінку яка, покинувши чоловіка і дітей, подалася «на Україну мешкання шукати» («Іа в неділеньку рано стала нам ся новина»), два варіанти народної балади про вдовиного сина і поповича, які б'ються за дівчину («Годьмо ся, годьмо, товаришеньки, годьмо», «Ой в зеленім городочку»),

¹⁶⁶ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— Т. 42.— С. 194—199.

¹⁶⁷ Савченко Ф. Ненадруковані примітки, пояснення і варіанти пісень Головацького.— С. 77.

¹⁶⁸ Возняк М. Маркіян Шашкевич як фольклорист.— С. 36.

¹⁶⁹ Народні пісні в записях Маркіяна Шашкевича.— С. 61—62, 101.

цікавий пісенний варіант сюжету про повернення милого чарами («Ой є в полі два дуби, схилилися до купи»).

Більшість записаних М. Шашкевичем баладних пісень належить до раних фіксацій вказаних сюжетів в українській фольклористиці. Вони відзначаються повнотою тексту й багатьма оригінальними мотивами. Шість з названих балад надруковано в «Русалці Дністровій»¹⁷⁰.

В «Русалці» опублікована і баладна пісня «Брат із сестрою по риночку ходят» з запису Шашкевичевого брата Антона¹⁷¹. Йому належать також фіксації балад «Долом, долом долиною», «Край Дунаю могила», «Чи чули ви, люде, о такій новині», «Хорий жомір, хорий жомір, либонь хоче вмерти»¹⁷². У збірці записів народних пісень (латинкою) з позначкою рукою Я. Головацького «ШБ» (Шашкевичів брат) містяться баладні пісні «А дівчина по гриби ходила» (зведена дівчина приносить козакові його дитину), «Долом, долом, долом-долиною» (молода жінка тікає від чоловіка-п'яниці), «Край дороги широкої, кирниченьки глибокої» (козак заманює дівчину казковими багатствами)¹⁷³.

Народні історичні пісні були в полі активних фольклористичних інтересів І. Вагилевича. В цьому переконує його патетичне слово в «Передговорі» про «думи» (себто історичні пісні), зокрема «мужацькіі», в яких «розцвіває лицарськими ділами буйність» запорожців і «мстивих молодців» з Бескидів, пісні, які розповідають про подвиги предків в ім'я «справи народа», в яких висловлюється радість перемоги над ворогами з «чорного шляху» або сум і туга з приводу поразки, смерті на «кривавому пиру», виливаються «тоски печальніі» старій матері й інших членів родини за полеглим воїном на побоїщі, а над ним «ворон кінь вірненький вбився по коліна в землю»¹⁷⁴.

У наявних записах І. Вагилевича ця тема представлена здебільшого в групі баладних пісень про татаро-турецькі набіги на українські землі: полонену татариним тещу і її зустріч у неволі з дочкою («Поле ж мое широке»), порубаного татарами і турками «хлопця царського» («Долів, долів долинами»), убитого козака на полі бою і його коня («Ой у полі сніжок мружить»), одним із варіантів пісні про продаж братом сестри турчині («Ой пив Роман у

¹⁷⁰ Возняк М. Чиї записи пісень у «Русалці Дністровій». — С. 21—22.

¹⁷¹ Там же. — С. 22.

¹⁷² Там же. — С. 22—24.

¹⁷³ ЛНБ. — Відліл рукописів. — Фонд Я. Головацького. — Спр. 748. —

П. 51. — Арк. 3—5, 8—10.

¹⁷⁴ Русалка Дністровая. — С. XIV—XVI.

Варшаві»). Ці пісні зібрані Вагилевичем, очевидно, на бойківському Прикарпатті. Вказують на це мовно-діалектні риси і наявні в тексті елементи територіальної локалізації. Так, у пісні про полонену турками і татарами дівчину («Ой горами, долинами») вказується, що героїня «з Болехова княгиненька». Походження цього запису із вказаної території засвідчене і тим, що Вагилевич подав текст цієї пісні і як зразок місцевої фольклорної традиції українських горян у статті про бойків¹⁷⁵. Тут же наведена і баладна пісня про отруєння брата підмовленою сербином сестрою («Ходит сербин понад ріку»).

Поряд з Г. Ількевичем І. Вагилевич виступає як один з перших збирачів опришківських і розбійницьких пісень Карпатського регіону. Йому належать записи трьох варіантів пісні про Довбуша, істотним є те, що він, по суті, вперше у нашій фольклористиці вказує і певні географічні координати побутування зафіксованих текстів. Так, подаючи в статті про гуцулів один із варіантів цієї пісні («Попід ділок зелененький»), яку він назвав історичною, зазначив, що наводить її так, як чув від гуцулів¹⁷⁶. Запис другого варіанта («Попід Бескид зелененький») має позначку «Співано в Розгірчі»¹⁷⁷. Це вже конкретна географічна паспортизація запису, яка дає можливість визначити і його хронологію — середина 30-х років, коли І. Вагилевич кілька раз побував у цьому селі, досліджуючи на його околиці скельні пам'ятки. Ще одну текстову різновидність пісні про Довбуша знаходимо в незакінченому рукописі задуманої І. Вагилевичем цікавої антології «Пісні з життя опришків», в якій поряд з українськими опришківськими піснями мали бути представлені збойницькі і розбійницькі пісні інших слов'янських народів¹⁷⁸. Вагилевич вказав на популярність і поширеність пісні про Довбуша не тільки в Карпатах, а й на Підкарпатті і Поділлі, звернув увагу на менш і більш вдалі літературні наслідування та переробки цієї пісні польськими письменниками, на її видозміни в процесі побутування¹⁷⁹.

У збирацькому доробку І. Вагилевича — перші записи двох варіантів баладної пісні про попадю Марусю — «ка-

¹⁷⁵ Жовтень.— 1978.— № 12.— С. 123.

¹⁷⁶ *Wagilewicz J.* O mieszkańcach wschodniej części gór Karpackich // *Przegląd Naukowy.*— 1844.— Т. 4.— N 29.— S. 48, 53—54.

¹⁷⁷ Народні пісні в записах Івана Вагилевича.— С. 150.

¹⁷⁸ *Pieśni z życia opryszaków* // ЛНБ.— Відділ рукописів. Фонд І. Вагилевича.— № 50.— П. 15.— Арк. 8—9.

¹⁷⁹ *Wagilewicz J.* O mieszkańcach wschodniej części gór Karpackich.— S. 52—53.

м'яную душу» у ватазі опришків («Ой на горі, горі горять же ми огні»¹⁸⁰, «Ой по горі, горі, по шовковій траві»), сюжет якої згодом послужив І. Франкові основою для драми «Кам'яна душа». До цього ж циклу записів І. Вагилевича можна віднести і пісні про розмову матері з сином-розбійником («Мати сина годувала, потіхи ся сподівала») і впізнання панею гайдамаків — убивць її чоловіка («Злетіли ворони з чужої сторони»). В матеріалах Я. Головацького значаться серед опришківських пісень і записи І. Вагилевича пісень «В Станіславі при темниці» та про Маруська¹⁸¹.

Тексти баладних пісень родинно-побутового змісту в записах І. Вагилевича здебільшого неповні, фрагментарні, позначені процесом стягнення і руйнування епічної структури. Але і тут вирізняється кілька цікавих зразків: оригінальна версія сюжету — син просить дозволу в матері одружитися з удовою («Попід гайок зелененький»), своєрідні варіанти балад: козак підмовляє дівчину з собою на мандрівку («Ой попід діл зелененький»), мати хоче отруїти нелюбу невістку, але отруєє сина («Чи рада-сь ти, мати, обоім до хати»), син проганяє матір із свого дому («Іди, нене, вже від мене»). При записі останньої І. Вагилевич звернув увагу в примітці на деякі змістові доповнення у варіанті цієї пісні із Струтина Вижнього (с. Верхній Струтень Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.), де йдеться про відмову дочки прийняти стару матір і її нарікання на недобрих дітей¹⁸².

Пісенну епіку записували й інші збирачі, що були близькими до «Руської трійці». У своїй інформації про К. Блонського Я. Головацький на першому місці відзначив у його збирацькому доробку пісні «бильові» і «побутові». Однак автографи його записів не виявлені, тому єдиним джерелом відомостей про них залишаються сьогодні нотатки Я. Головацького, збережені в чорнових матеріалах до його збірника пісень. Так, у підготовленій Головацьким примітці до пісні про Нечая вказується, що її варіант зі Станіславської округи він має від К. Блонського, тут же наводиться і текст цього варіан-

¹⁸⁰ Цей виразно записаний в рукописі І. Вагилевича ініціальний рядок пісні (ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 50.— П. 15.— Арк. 6) у збірнику «Народні пісні в записах Івана Вагилевича» (с. 108, 150) чомусь подано в недоречному прочитанні «Ой на гонь, гонь гонять же ми огні».

¹⁸¹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 738.— П. 50.— Арк. 7.

¹⁸² Народні пісні в записах Івана Вагилевича.— С. 112.

га — «Ой вже три дні й три неділі, як Нечая в війні
вбили»¹⁸³.

Ряд історичних і баладних пісень, зібраних К. Блонським, розкриває рукописний реєстр пісень збірника Головацького із скороченими позначками їх записувачів. Зокрема, позначки «Бл» і, як вважає М. Возняк «Б»¹⁸⁴ вказують на авторство записів К. Блонського пісень про Бондарівну, Довбуша, Пулавського, двох варіантів про Нечая, балад про тройзілля, Петруся, «Чому кури, не пієте», «Ходить татар по риночку», «Долом, долом та й долиною, вандруй миленька зо мною», «Закурилася бита дороженька», «Рум'ян поле покриває», «Засвистали козаченьки» та ін.¹⁸⁵. Декілька пісень із записів К. Блонського надруковано в збірнику Ж. Паулі¹⁸⁶.

Епічні пісні займають помітне місце серед записів М. Кульчицького¹⁸⁷. Тут є один із варіантів пісні про Довбуша («Попід гай зелененький»), балади про Бондарівну («Ой у місті Берестечку дівок танок ходит»), трійзілля («Іхали жовніри з обозу, стали кінець перевозу»), трьох сестер-полонянок («Коли турки воювали, білу челядь забирали», надруковану в «Русалці Дністровій» (с. 25—26), вдовиного сина («Сиділа вдова по кінець села»), оригінальні сюжети типу співанок-хронік про чоловіка, порубаного в Сеняві, на ярмарку («Ой де ти ся вибираєш, мій Івасеньку»), ув'язненого в Станіславі хлопця, якого мати штовхнула на злочинну дорогу («В Станіславі дві крамниці») та ін.

М. Кульчицький зафіксував цікаві зразки пісенної інтерпретації рекрутської і солдатської теми: рекрутський набір («Де ти, брате, почував, що-с новини не чував»), скарги молодого солдата («Ой у лузі калиновім зацвіла калина», «В лузі калина луг прикрасила»). Сюди ж відноситься і найраніший відомий запис баладної пісні про бідну вдову, яка не впізнала у жовнірові на постої в її хаті рідного сина («Прості жовняри по всім селі стали»).

¹⁸³ Савченко Ф. Ненадруковані примітки, пояснення і варіанти пісень Головацького.— С. 80.

¹⁸⁴ Возняк М. До джерел українського пісенного збірника Жеготи Паулі.— С. 214.

¹⁸⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 738.— П. 50.— Арк. 10.

¹⁸⁶ Возняк М. До джерел українського пісенного збірника Жеготи Паулі.— С. 214.

¹⁸⁷ Крім записів пісень М. Кульчицького, збережених у фонді І. Вагилевича (ЛНБ.— № 45.— П. 13), фрагмент рукописного збірника цього збирача знаходиться і у фонді Я. Головацького (ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 738.— П. 50).

Фольклористична вартість записів Кульчицького підсилюється тим, що на основі біографічних відомостей збирача можна визначити їх географічну і хронологічну паспортизацію, регіональний колорит бойківського Прикарпаття фіксується і наявними в тексті мовними елементами та географічними назвами. Так, у піснях «Чи чули ви, люде, таку новиночку, зарізано в Добровлянах Дмитришину дочку»¹⁸⁸ і «Летіла пава з Тужилова села»¹⁸⁹ (про вбивство жінкою чоловіка-п'яниці) вказується на зв'язок цих сюжетів з конкретними подіями в селах Добровлянах (очевидно, нинішнього Стрийського р-ну Львівської обл.) і Тужилові (Калуського р-ну Івано-Франківської обл.). Подекуди цей зв'язок з місцевою традицією відзначається і в спеціальних замітках при записах. У примітці до балади про полонену тещу зятем-турком («Долом, долом, долинами ідуть турки з татарами») М. Кульчицький зауважив, що ця пісня розповідає «про жінку з Довгого з-за Стрия (с. Довге Стрийського р-ну.— Р. К.), котра була полонена турками»¹⁹⁰. У нотатці записувача про зустріч брата з невпізною сестрою («Вандрувало пахоля з Києва до Львова») вказується, що в основі цієї пісні лежить дійсна подія¹⁹¹.

Кілька баладних пісень записав в околиці Глинян на Львівщині М. Тимняк. Своєрідною варіантною різновидністю відзначаються його записи пісень «Ой вже три дні, три неділі як жовніра в лісі вбили», «А у полі два дуби схилилися докупи» (дівчина чарами приводить милого), «Долом, долом та й долинами» (недоля молодої жінки за чоловіком-п'яницею), «Ой поїхав Івасенько на Поділенько», «Ой нема в селі, іно една вдовонька» (вдовин син і попович б'ються за дівчину). Примітний своєю повнотою тексту й оригінальними мотивами запис балади про дочку-пташку («Велика береза з великого ліса, та видала мати дочку за якогось біса») ¹⁹².

І. Бірецький дав записи народних епічних пісень з Лемківщини¹⁹³. Вони належать до найрапіших відомих фіксацій фольклорної епіки з цього регіону. Виразним впливом

¹⁸⁸ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 738.— П. 50.— Арк. 16.

¹⁸⁹ Там же.— Фонд І. Вагилевича.— № 45.— П. 13.— Арк. 23.

¹⁹⁰ Там же.— Арк. 15/зв.

¹⁹¹ Там же.— Арк. 38.

¹⁹² ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 22.— П. 2.— Арк. 5.

¹⁹³ Збірка пісень епічного характеру, записаних І. Бірецьким, збереглася у фонді Я. Головацького (ЛНБ.— Спр. 740.— П. 50.— Арк. 1—10).

західнокарпатського збійницького фольклору позначені пісні про сина-розбійника («Мати сина годувала, потіхи ся сподівала») і недолю виданої матір'ю дочки за розбійника («А там долов за стодолов, оре дівча чорним волом»). Оригінальну сюжетну версію, пов'язану з західнослов'янською народнобаладною традицією, являє пісня «Коли милий на войну ішов». Лемківська локальна своєрідність притаманна народним баладам про трійзілля («Ой приїхали козаки над воду»), отруєння брата сестрою за намовою «чужоземця», «воеводи» («Ей шло дзевча на травічку до тихого Дунаїчку», «Сидють ткачі на варстаті»), покарання чоловіком легковажної жінки («Дві загороди лободи, а третя барвінку»), підмовлену звідниками дівчину («А там долов на риночку піют хлопці паліночку»). Бірецький записав і кілька баладних пісень релігійно-апокрифічного змісту.

В числі небагатьох записів фольклорного матеріалу Й. Скоморовського примітною є його фіксація баладної пісні про викликання милого чарами «А у полі два дуби» із позначеннями поряд відмінами тексту і приміткою: «Сію співанку інші так співають»¹⁹⁴. Цікаві і зауваження про велику поширеність і популярність цієї пісні «між народом», виконання її подекуди в скороченому варіанті з пропусками і модифікаціями окремих фабульних моментів, але зі збереженням основної сюжетної версії і мелодії, думка про давнє походження пісні¹⁹⁵.

Народні епічні пісні були об'єктом пильної уваги Я. Головацького. Його слова про те, що, знайомлячись з рукописним збірником Г. Ількевича в 1833 р., знайшов у ньому поряд з невідомими піснями і значну кількість варіантів¹⁹⁶, дають підставу вважати, що вже на той час Головацький мав чимало зібраних історичних і баладних пісень. Підтверджують це й інші згадки. Так, у збереженому уривку листа до невстановленого адресата Я. Головацький вказував, що пісню про Потоцького (надрукована в першій книзі його збірника, с. 26) він записав від дячка Утішківської церкви Золочівської округи (с. Утішків Буського р-ну Львівської обл.) в 1833 або 1834 рр., додавши, що більш повний варіант цієї пісні в той же час він одержав і від своїх гімназійних товаришів¹⁹⁷.

¹⁹⁴ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 741.— П. 50.— Арк. 2.

¹⁹⁵ Там же.

¹⁹⁶ Головацький Я. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии.— С. 93.

¹⁹⁷ Савченко Ф. Ненадруковані примітки, пояснення і варіанти пісень Головацького.— С. 75.

Дві пісні історичного характеру «Ой Морозе, Морозине, преславний козаче» і «Ой там при долині, ой там при потоці» потрапили з запису Я. Головацького до «Русалки Дністрової»¹⁹⁸. Складаючи план свого збірника в 1840 р., він висунув історичні й баладні пісні на перше місце під назвою «Думи» з поділом на історичні і побутові та визначенням тематичних груп у складі кожного підрозділу¹⁹⁹. Якщо перший включав здебільшого власне історичні пісні, то другий — і соціально-побутові та баладні.

Обсяг пісень цих тематичних груп, які Головацький на той час мав у своєму портфелі, в якійсь мірі конкретизується відомостями з його листа до О. Бодяньського від 14 березня 1844 р. Враховуючи вже опубліковані епічні пісні, зокрема в збірниках М. Максимовича, В. Залеського, Ж. Паулі, Головацький робить у своїй інформації основний наголос на оригінальних — досі ще недрукованих («нових») піснях. Він вказує, що «пісні повіствовательніі, описові» (історичні) в нього «досить зібрані», але здебільшого «у варіантах», самих «нових» — небагато. Одна група — це козацькі, історичні — ледве кілька «зовсім нових» — про Абазіна, Медведенка з початку XVIII ст. і ряд пісень з цієї епохи, виписаних з рукописних джерел, — про Дорошенка, Мазепу, антипольські козацькі бунти 1702 р., «Лямент України», які, на думку Головацького, важливі тим, що «дещо об'ясняють історію колишньої польської України, Поділля». Друга група — «пісні битовії козацькі» — також, за словами автора листа, представлена в нього «найбільше у варіантах, нових ледве кілька».

«Богатіші-смо,— продовжував він,— на співанки билевії, описуючі пригоди і бит народний межі частними людьми і простим миром». Мова тут про баладні пісні, яких Головацький налічує в себе приблизно 150, зазначаючи, що велика частина — варіанти вже друкованих, але серед них і «зовсім нові», зокрема «кільканадцять з Угорської Русі» (Закарпаття). У групі про опришків — «гайдамаків карпатських» Головацький вказує 20 пісень, в числі яких кілька варіантів, жовнірських і рекрутських — 26, з них 12 — зовсім невідомих²⁰⁰.

Навіть, коли значна частина цих записів походила від інших збирачів, нема сумніву, що основна більшість

¹⁹⁸ Возняк М. Чиї записи пісень у «Русалці Дністровій». — С. 24.

¹⁹⁹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 727.— П. 49.— Арк. 1.

²⁰⁰ Савченко Ф. Листування Якова Головацького з Осипом Бодяньським (1843—1876 рр.). — С. 127—128.

матеріалу з пісенної епіки була зібрана самим Головацьким. Переконують у цьому збереженні подорожні зшитки Я. Головацького з його власноручними фіксаціями етнографічного і фольклорного матеріалу, серед яких немало і епічних пісень. Так, в одному з них бачимо чорнові записи (олівцем і згодом підведені чорнилом) баладних пісень «Ой попід гай, гайок зелененький» (вдова приспала козака, і той занізнився в похід), «Ой була, була вдова одина» (мати отруїла сина і невістку), «Ой за гаєм, гаєм зелененьким» (чоловік вбиває жінку за намовою матері), «Зеленая дубровонько, в три ряди саджена» (багатий брат неухважно ставиться до бідної сестри), «А дівчина по гриби ходила» (дівчина приносить звідникові його дитину), пісні про «Довбуша» («Ой попід гай зелененький»), одного з варіантів про Морозенка («Ідут воли з Туреччини»), дві солдатські пісні «Ой в містечку Берізdechку сталася новина» і «Ой у полі два явори третій зелененький»²⁰¹. При цих записах вказані і населені пункти, де вони були зроблені — села Піддністрияни, Княгиничі, Витань, Григорів, тобто ті місцевості, де проходив маршрут мандрівки Головацького 1833 р. Тому можна достовірно датувати ці записи.

Рукою Я. Головацького записано кілька співанок-хронік (між ними і про Дмитра Марусяка) та баладних пісень на Гуцульщині²⁰². На його власні записи вказують і згадувані примітки до історичних і баладних пісень. Так, він зазначив, що чув і записав у різних місцевостях Галичини, зокрема на рідній Золочівщині, пісні про Байду, Хмельницького («Чи не той то Хмель»), Коновченка, Сагайдачного, Швачку («Ой виїхав із Гуманя козаченько Швачка», «Їхав сотник через Умань»), Саву Чалого, «Завсвистали козаченьки», констатував кілька власних записів (у Золочівському і Коломийському округах та біля Львова) пісень про Морозенка, Нечая («Ой мала мати сина Сокола») та ін.²⁰³ Коментуючи зміст балад «Насеред села сиділа вдова» і «А над тихим Дунаєм стоїть терем високий», Головацький зауважив, що чув ці пісні в Галичі²⁰⁴.

²⁰¹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 730.— П. 50.— Арк. 1—12. Тут же (спр. 729) знаходиться і чистовий перепис Головацьким матеріалу цієї збірки.

²⁰² ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 754.— П. 50.— Арк. 1—4.

²⁰³ Савченко Ф. Ненадруковані примітки, пояснення і варіанти пісень Головацького.— С. 75—86; ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 750.— П. 51.— Арк. 1—11.

²⁰⁴ Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 93.

На аналогічні нотатки натрапляємо в багатьох місцях його рукописних матеріалів.

Достовірним ключем для встановлення власних записів Головацького можуть служити скорочені позначки записів в його матеріалах. Так, під позначкою «Гц», якою, безсумнівно, фіксується авторство записів Я. Головацького, бачимо численні епічні пісні, зокрема баладні і співанки-хроніки. Цінним джерелом інформації з цього погляду є і рукописний реєстр пісень його збірника з позначками авторів записів²⁰⁵.

Підсумовуючи, можна сказати, що Я. Головацький здійснював не лише велику збирацьку роботу в галузі української народно-пісенної епіки, він, по суті, став першим серйозним дослідником історичної пісні і балади на західноукраїнських землях, зафіксував відомості про їх побутування, географію поширення, текстові різночитання, локальні різновиди, носіїв-виконавців, пов'язаність сюжетних версій з місцевими подіями та ін. Головацький продовжив розпочате М. Максимовичем вивчення реальної основи народних історичних пісень, пов'язаності їх змісту з конкретними подіями, особами. Особливу увагу приділив він питанню історичної зумовленості поширення і популярності на західноукраїнських землях пісень, пов'язаних з подіями козаччини. Дослідник слушно пояснював цей факт тим, що слава про подвиги запорожців поширилась по всій Україні і що мешканці її західного краю були активними учасниками («суділателями») подій цієї епохи. Особливо важливою з цього погляду він вважав Хмельничину: «Тоді наш мир наочним свідком був славних битв під Зборовим, Збаражем, осади Львова. Тоді козацька воля розіллалася, як широкий Дунай, на всю Червенську Русь. Тоді-то зав'язалося стільки любовних союзів із козаками — тогдашні-то майже всі битові козацькі думи»²⁰⁶. Головацький вказував, що Сагайдачний був вихідцем з Галичини, що героєм однієї з козацьких дум є Коломийченко (від міста Коломия), а прізвиська Нечаїв, Паліїв — поширені серед жителів західноукраїнських земель²⁰⁷.

Заслужують на увагу думки Головацького про специфічний характер і природу народної епічної пісенності, змістом якої є «згадки минулого часу, оповідь про події давнього або недавнього часу», пісні, які збереглися пере-

²⁰⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 738.— П. 50.— Арк. 1—13.

²⁰⁶ Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. I.— С. 88—89.

²⁰⁷ Там же.— С. 89.

важно в пам'яті «особливих людей — лірників, що співають їх перед зібраним народом»²⁰⁸. Він вважав, що епічні пісні створюються в той же час, коли відбуваються події, що вони позначені безпосереднім впливом життя, особливо активно вони виникають в атмосфері «епічного стану народу»²⁰⁹. Такою винятково плідною епохою в українській епіці була, на його думку, козаччина. «Пісні козацькі поставали на Україні — на цих землях, де події, оскільки епічна пісня народжується там, де поле діяння»²¹⁰.

Головацький зауважив, що чим більше епічні пісні віддаляються від місця виникнення і часу оспівуваних подій, тим менше залишається в їх змісті конкретних рис зв'язку з ними. Це простежується на основі аналізу західноукраїнських варіантів загальноукраїнських історичних пісень, які, на думку дослідника, втратили «дещо сили і вознесенності козацької поезії»²¹¹. Останню він розглядав як органічну ланку в історичній спадкоємності народно-поетичної традиції, «відголос» «давньої богатирської, боянської передкозацької думи»²¹².

Щодо народної баладної пісні, то Я. Головацький звернув увагу на особливе місце в ній теми вбивства, яке осуджується, інтерпретується в народній пісні як злодіяння, несумісне з народними моральними і етичними принципами. Головацький відзначав важливий виховний заряд пісень на цю тему, їх функціональну тенденцію «для перестороги, науки, для постраху»²¹³. В цьому плані він диференційовано розглядав і розбійницьку тему в пісенному фольклорі, відрізняв опришківські пісні від власне розбійницьких. Вчений зазначав, що коли опришківство — як форма соціального протесту — користувалося в народі співчуттям, позначене в фольклорній інтерпретації певним лицарським забарвленням («в горах за честь собі мали бути опришком», трактування образів Довбуша, Мухи, Марусяка)²¹⁴, то розбійництво категорично засуджувалося. Це він підтверджує аналізом баладної пісні «Мати сина годувала»²¹⁵.

До пісенних новотворів епічного характеру відносив Головацький рекрутські і солдатські пісні та про скасу-

²⁰⁸ Там же.— С. 106.

²⁰⁹ Там же.— С. 109.

²¹⁰ Там же.

²¹¹ Там же.— С. 90.

²¹² Там же.

²¹³ Там же.— С. 91—92.

²¹⁴ Там же.— С. 93—94.

²¹⁵ Там же.— С. 94.

вання панщини. Зокрема, цікавий збережений фрагмент його статті під назвою «Панщина», в якому пісня про скасування панщини розглядається в контексті з історичним матеріалом стосовно цієї події, із власними спостереженнями автора і відомостями про поширення пісень на цю тему ²¹⁶.

Дослідницький погляд Я. Головацького на пісенну епіку не обмежувався тільки українським матеріалом. Він перший у фольклористиці звернувся до порівняльного розгляду українських козацьких пісень з південнослов'янським пісенним епосом, відзначив їх схожість і відмінність у змісті і образності, інтерпретації лицарських мотивів, в характері виконання: перших — у супроводі бандури, других — широко розповсюдженого в Боснії, Герцоговині, Чорногорії, Сербії традиційного музичного інструмента — гуслів ²¹⁷, порушив питання про західнослов'янські впливи на українську баладну пісню на Закарпатті і Лемківщині ²¹⁸, яке знайшло розробку в працях пізніших дослідників, зокрема Ф. Колесси.

Примітки Головацького містять уточнення і спростування сказаного стосовно історизму ряду українських пісень їх попередніми публікаторами. Тут знаходимо і коментарі до їх змістових мотивів, назв населених пунктів, цікаві відомості про одного з активних носіїв і виконавців епічних пісень — лірника родом із с. Лукавець ²¹⁹ (Бродівського р-ну Львівської обл.), який, на думку М. Возняка, мабуть, і є тим часто згадуваним у Головацького лірником, від якого він записував історичні і баладні пісні ²²⁰.

Головацький засвідчив вживання в народному середовищі назв «співанка» і просто «пісня» до пісень епічного характеру, відсутність тут назви «дума» як і «справжніх дум» та їх носіїв — кобзарів, бандуристів ²²¹. Він вказав на невідповідність вживання назви «думи» стосовно звичайних історичних і баладних пісень та літературних творів, як це часто робили польські фольклористи і

²¹⁶ Там же.— С. 111—112; ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 750.— П. 51.— Арк. 8.

²¹⁷ Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 89, 91, 109; Головацький Я. Народні сербські пісні // Вінок русинам на обжинки.— Ч. 1.— С. 156—157.

²¹⁸ Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 110—111; ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 750.— П. 51.— Арк. 9, 11.

²¹⁹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 750.— П. 51.— Арк. 8.

²²⁰ Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 109.

²²¹ Там же.— С. 108, 110.

письменники, оскільки власне дума — це своєрідний тип народного епічного твору ²²².

Про глибокий дослідницький підхід Головацького до народних епічних пісень свідчить і чимало інших збережених у його архіві нотаток і висловлювань.

Зібрані членами «Руської трійці» історичні, баладні і соціально-побутові пісні, їх дослідницькі пошуки в цій сфері особливо цінні тим, що вони представляють достовірну для фольклористики інформацію про репертуар і характер побутування цих жанрових підрозділів народної пісенності в Галичині і, частково, на Закарпатті в першій половині ХІХ ст., що вони зафіксували багато оригінальних творів, варіантів. По суті, вся група історичних і переважна більшість баладних пісень збірника Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» — результат збирацької діяльності «Руської трійці».

Членами «Руської трійці» чітко розрізнялися **пісні ліричні, гумористичні й ненародного походження**. Ліричні пісні в дусі романтичної традиції нерідко називалися «думками» на відміну від пісень епічних — «дум». Поширення і розвиток ліричної пісні Я. Головацький пов'язував із звуженням сфери функціонування епічної. «Чим менше в ходу епічна пісня,— зазначав він,— тим більше поширюється лірична» ²²³ і в іншому місці: «Епічна поезія гине, залишається лірична» ²²⁴.

Наявні друкovanі і рукописні матеріали Я. Головацького переконують, що фіксацією ліричних пісень займалися всі збирачі з кола «Руської трійці». Інформуючи О. Бодянського про свій збірник у 1844 р., Я. Головацький вказував, що в ньому чимало — майже 250 або і більше пісень «любовних, більших і менших думок різного строю і содержания» ²²⁵.

Записами членів Шашкевичевого гуртка, охоплені в найбільшій мірі побутові ліричні пісні з усіма властивими їм тематичними підрозділами, зокрема, любовні, сімейно-побутові, танцювальні, жартівливі. Бачимо серед їх записів і ліричні пісні соціального змісту — про важку працю на панщині, несправедливість рекрутського побору, що найчастіше падає на голову соціально незахищених людей (сироти, сина бідної вдови), про солдатську долю, поневірвання наймита, бурлаки тощо.

²²² Там же.— С. 110.

²²³ Там же.— С. 109.

²²⁴ Там же.— С. 110.

²²⁵ Савченко Ф. Листування Якова Головацького з Осипом Бодянським (1843—1876 рр.).— С. 128.

В сукупності ці записи відображають основний репертуар української ліричної пісні в Галичині в першій половині ХІХ ст., поповнюють відомості до біографії й географії поширення багатьох пісень. Тут бачимо пісні, які зафіксовані збирачами в другій половині ХІХ і ХХ ст. і такі, що співаються й досі, наприклад: «Шумить, шумить дібровонька», «Ой у полі сіно, низенько присіло», «Котилися вози з гори», «Понад гору високою голуби літають», «Бодай ся когут знудив», «Казала мені мати, зелене жито жати» та багато інших.

Навіть тексти і варіанти вже друкованих ліричних пісень у збірниках Вацлава з Олеська і Ж. Паулі мають у записах збирачів «Руської трійці» свою фольклористичну вагу завдяки можливості конкретизації їх часу, місця і місцевостей запису, а також збирачів. З цього погляду особливо заслуговують на увагу польові фіксації пісень і подорожні нотатки Я. Головацького, цікавий збірничок лемківських ліричних (любовних, рекрутських, пастуших) пісень, зібраних І. Бірецьким в с. Кальниці, датований 1838 р.²²⁶, записи Головацького з Закарпаття і його зауваження, що тут більше ліричних пісень, ніж епічних, оскільки менше було подій, котрі могли би бути оспівані; що в «Мукачівській стороні» стикається дух словацьких пісень з руськими, але «місцева Русь має стільки продуктивності, що своїм способом укладає пісню, висловлює думку»²²⁷.

Головно з ліричних пісень складена Головацьким оригінальна збірка «Пісні народні краю коломийського»²²⁸. Як можна судити з мови і правопису вступної статті і приміток, збірка була підготовлена десь у першій половині 40-х років і планувалася для публікації. Цікава запропонована укладачем схема тематичної класифікації пісень:

I. Співанки	VIII. Милий
II. Панщина	IX. Мила
III. Дворка	X. Нелюб
IV. Оренда	XI. Вдовець
V. Рекрути	XII. Лиха доля
VI. Легінь	XIII. Богацька дівка
VII. Дівче	XIV. Вбога дівка
	XV. Музика ²²⁹ .

Уже з цієї схеми, а в ще більшій мірі з зібраного відповідного текстового матеріалу видно, що в збірці поміт-

²²⁶ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 756.— П. 52.— Арк. 1—18.

²²⁷ Там же.— Спр. 750.— П. 51.— Арк. 9.

²²⁸ Там же.— Спр. 747.— П. 51.— Арк. 1—20.

²²⁹ Там же.— Арк. 2.

ний наголос зроблено на актуальній соціальній тематиці: панщинизіяна неволя, деморалізуючий вплив поміщицького двора («дворка» — дівчина на службі в дворі), злodianня орендарів, злиденність, соціальна нерівність на селі. Особливо сильно звучать антикріпосницькі мотиви. В піснях розповідається про свавілля поміщиків і їх посіпак, про визрівання в народному середовищі соціальної свідомості і протесту:

Ой прийшов я та до двора,
Кладут мене бити,
Ой вже ж бо я від панщини
Не можу ходити.

Не бий мене, атамане,
Не бий мене, пане,
А хто буде лани жети,
Як мене не стане ²³⁰.

Тут міститься і запис однієї з пісень про відомого буюковинського кріпосника пана Ромашкана, знуцання якого над підданими не мало меж. Місцями антипанщинизіяний зміст пісень Я. Головацький конкретизував і підсилював своїми примітками. Так, до рядків пісні —

Ой в святенько бо на Спаса
В церкві дзвони дзвонять,
А присяжні, ватамани
На лан з серпом гонят.—

він додав таке пояснення: «В Старо-Гвіздці (с. Старий Гвіздець Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.) около 30 літ тому казав граф Станіслав Дідушицький двічі в урочисті свята людей на панщину виганяти, а споминка на таке безправство переховалася в сей співанці і, запевно, в грамотах уряду окружного, де та справа була захована» ²³¹.

Рукопис збірки примітний і тим, що тут значиться і намір упорядника подати нотні зразки мелодій вміщених пісень.

З часу збирацької діяльності «Руської трійці» походить цікава збілочка колискових пісень, записаних латинкою, під назвою «Пісні руської няньки» ²³². І. Вагилевич записав пісню «Ой ходить сон коло вікон».

²³⁰ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 747.— П. 51.— Арк. 3.

²³¹ Там же.— Арк. 4.

²³² ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 732.— П. 50.

Наукова важливість збірок «Руської трійці» полягає в тому, що вони засвідчують основне місце в ліричному репертуарі українців західного регіону загальноукраїнських пісень. Записи з різних місць показують поширеність тут таких перлин народно-пісенної лірики, як: «Ой ти, дівчино, гордая, пишна», «Тече вода з-за города, з-під темного гаю», «Коло млина, коло броду», «Ой ти, дівчино, зарученая», «Ой у полі кирниченька», «Тече річка, невеличка», «Туман, туман по долині», «Ой знати, знати хто кого любить», «Одна гора високая, а другая низька», «І відси гора і відти гора», «Ой, місяцю, місяченьку, не світи нікому», «А я нещасний, що маю діяти», «Коло млина, коло броду п'ють голуби зимну воду» й ін. Це підмітили і відзначали вже самі учасники Шашкевичевого гуртка. Я. Головацький писав О. Бодянському, що в Галичині є чимало пісень «ледве не слово в слово однакових з українськими» (тобто східноукраїнськими)²³³. На загальноукраїнську спільність в основних ознаках ліризму, форми і музикальності вказував І. Вагилевич у своїй характеристиці гуцульської пісенної лірики²³⁴.

Винятково великий внесок зроблено членами «Руської трійці» в збирання та дослідження малих ліричних жанрів народної пісні, особливо коломийок. В їх записах нараховується велика кількість коломийок, зібраних у різних місцевостях західноукраїнського краю. У збірці самого Г. Ількевича їх значиться 171 одиниця. Коломийки записували також М. Шашкевич, І. Вагилевич, І. Білинський, М. Кульчицький, Й. Скоморовський, І. Бірецький, А. Шашкевич, і, як видно з великої кількості власноручних чорнових і чистових записів,— в найбільшій мірі Я. Головацький. Їх записами представлений весь властивий коломийкам тематично-емоціональний спектр мотивів — від жартівливо-грайливих приспівок до танцю і любовних до серйозних соціально спрямованих і сатирично загострених. Слід зазначити, що і коломийковий матеріал у фольклористичному доробку збирачів «Руської трійці» переконливо засвідчує їх особливу увагу до соціальної теми.

Представники Шашкевичевого угруповання виступають в українській фольклористиці і як перші дослідники коломийки. Крім різних принагідних зауважень, нотаток і міркувань на цю тему, в їх працях натрапляємо і на більш

²³³ Савченко Ф. Листування Якова Головацького з Осипом Бодянським (1843—1876).— С. 130.

²³⁴ *Wagilewicz J.* O mieszkańcach wschodniej części gór Karpackich // *Przełąd Naukowy.*— 1844.— Т. 4.— N 29.— S. 55.

розгорнуті аналітичні спроби осмислення коломийки як особливого виду народної пісенної традиції. Це, зокрема, передмова Я. Головацького з згаданої збірки «Пісні народні краю Коломийського» і збережений фрагмент чорновика його статті «Коломийки»²³⁵, в яких автор торкається низки питань стосовно побутування, поширення, поетики і мелодики коломийок.

Враховуючи ту характеристику, яку дав коломийкам Вацлав з Олеська у своїй статті і передмові до збірника пісень, солідаризуючись з його окремими поглядами і захопленням «глибиною порівнянь і влучністю добору образів» у цих піснях²³⁶, члени «Руської трійці» розвивали свої думки в напрямі більш глибокого осмислення сутності цього жанру, а також уточнення і спростування суджень свого попередника.

У листі до М. Погодіна від 22 жовтня 1836 р. І. Вагилевич писав, що має намір переслати О. Бодянському «питомі горянські пісні, подібні духом грецеским епіграматам, під назвою кола»²³⁷. Тут ідеться про три принципіальні моменти: трактування коломийок як типових пісень українського гірського населення, порівняння їх з одним із жанрів античної грецької ліричної поезії — короткими віршами «епіграматами» і вжита назва «коло», якою автор листа, очевидно, свідомо хотів наголосити спорідненість української коломийки і її назви з сербським «коло», болгарським «хоро» і загальнослов'янським словом «коло», що означає коловий танець або хоровод. В цій короткій фразі — ціла концепція, що істотно відрізняється від звуженого погляду на коломийку Вацлава з Олеська, який розглядав її лише у зіставленні з польським краков'яком і категорично твердив, що, крім українців і поляків, «жоден інший народ слов'янський... не має поезії подібної форми»²³⁸.

Справедливість вимагає також уточнити, що думка про загальнослов'янський контекст жанру коломийки і її назви була вперше висловлена не Ж. Паулі у другому томі його збірника українських пісень з 1840 р.²³⁹ (с. 165), а на кілька років раніше І. Вагилевичем.

Я. Головацький також окреслював основну територію побутування коломийки регіоном українських Карпат і

²³⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 727.— П. 49.— Арк. 15.

²³⁶ Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego...— S. XLVII.

²³⁷ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 194.

²³⁸ Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego...— S. XL.

²³⁹ Коломийки.— К., 1969.— С. 33.

прилеглих до них підгірських місцевостей. Але їх осередком, «самим гніздом» вважав Покуття (охоплюючи цією назвою і галицьку Гуцульщину), місто Коломию, від якого, на його думку, дістали назву пісні і відповідний народний танець. Виникнення тут коломийок Головацький зумовлював тим, що в силу природних багатств Покуття, його населення здавна жило легше, ніж в інших місцевостях, мало більше часу для розваг і гулянок, краще зберігало стародавні звичаї і обряди. «В таким-то краю,— констатував він,— коломийки розрослися в незмірний простір, розсипалися по цілій околиці»²⁴⁰. Картина соціально-економічного становища Покуття, способу життя і побуту його мешканців у минулому змальована Головацьким, щоправда, ідеалізовано і невідповідно з історичною реальністю. Однак його думка про сприятливу роль пастишого господарства горян в культивуванні коломийки не позбавлена раціонального зерна. Дослідник вказував, що коломийку співають і танцюють також молдавани («волохове») на Буковині²⁴¹, застерігав від помилкового уявлення, що, начебто, помимо коломийок горяни нічого більше не вмють співати. У їх пісенному репертуарі він відзначав «немале число пісень довгих», козацькі пісні про Саву, Нечая, Морозенка, опришківські і, особливо, обрядові пісні — колядки і ладкання,— яких «незліченное множество по різних околицях і закутках гір заховалося»²⁴².

Дослідницькі спостереження і судження Головацького стосуються змісту, специфіки, художньої форми і поезики коломийки. «Коломийки,— зазначав він,— це весь світ народного життя, тут оспівано все: і любов, і туга, і жаль, і ревності, і байдужість, і господарство. Це основа і зародок всіх любовних пісень, і роздроблення пісень на частини, це дорогоцінні перли, розсіпані із низки»²⁴³. Останнє речення фіксує цікавий погляд на коломийку як на основу творення любовних ліричних пісень і як на рештки, фрагменти розпаду довгих пісень. Сам процес творення пісень з коломийок він представляв так: «Часом один парубок заспіває коломийки, другий підхватить основу і додає, прикладає або відповідає йому, третій, четвер-

²⁴⁰ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 747.— П. 51.— Арк. 15.

²⁴¹ Там же.— Спр. 723.— П. 49.— Арк. 2.

²⁴² *Возняк М.* У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 100.

²⁴³ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 750.— П. 51.— Арк. 7.

тий ще своє доложити, доправити — і так, як стій, утвориться пісня»²⁴⁴.

Примітно, що в своїх судженнях про коломийку члени «Руської трійці» бачили її виникнення і побутування в синкретичному зв'язку з танцем. Як неодмінний супровід до танцю характеризував її І. Вагилевич у статті про гуцулів²⁴⁵, а в статті про бойків вказував: «Молодь обох статей співає разом здебільшого короткі пісеньки — співанки, які створюються звичайно при колових танцях і на вечорницях»²⁴⁶. Пов'язаністю з танцем узалежнював Я. Головацький і особливість структури, короткість коломийки. Обгрунтовуючи цей погляд, він не погоджувався з твердженням Вацлава з Олеська, що причиною монострофності коломийки, як і краков'яка, є «поспіх у складанні»²⁴⁷. «Коломийка,— наголошував він,— мусить бути коротка, як і всяка пісня плясова, напр., шумка, чабарашка, шалалайка, козак. І то є причина її короткості, а не тая, яку Вацлав з Олеська при краков'яках положив»²⁴⁸. В іншому місці цю думку він розвиває такою ілюстрацією: «Тут ціла ватага парубків при гульках, танцях не мала часу висновати, видумати думку або думу. Ще один не скінчив, вже другий починає свою або й перебиває йому, із своєю гадкою підсувається. Для того пісні тоті розлічного содержания — тут усе вилялося із душі русина, що переповняло, що чув...»²⁴⁹

Імпровізаційним характером творення і виконання коломийки в емоційно піднесеній атмосфері танцю зумовлені, на думку Головацького, і характерні прикмети поетичної мови, стилістики коломийки: уривчастість фраз, багатство порівнянь, епітетів, «множество ніжних, любовних, пещених, дитинячих, голубливих слів...», які «придають сим пісенькам непорівняну красоту, простоту»²⁵⁰.

Бачили члени «Трійці» і побутування коломийок поза танцем — при роботі, в домашніх умовах, на вечорницях, і не тільки веселі, радісні, а й такі, що сум, розпуку ви-

²⁴⁴ Вozняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 100.

²⁴⁵ *Wagilewicz J.* O mieszkańcach wschodniej części gór Karpackich // *Przegląd Naukowy.*— 1844.— Т. 4.— N 28.— S. 27.

²⁴⁶ Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині.— С. 123.

²⁴⁷ *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego...*— S. XL.

²⁴⁸ Вozняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 100.

²⁴⁹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 727.— П. 49.— Арк. 15.

²⁵⁰ Вozняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 100.

ражають²⁵¹. Але цій ширшій сфері функціонування коломийок якоїсь більшої уваги не приділили.

В листі до О. Бодяньського з 1844 р. Головацький вказував, що, крім найпоширеніших коломийок, котрих у його збірнику нараховується до 600, в нього є й інші танцювальні пісні — чабарашки, шумки, козачки — кілька десятків і біля 100 шалалайок — пісеньок типу краков'яка або коротеньких словацьких співанок, які співаються до танцю і відомі на західному пограниччі України та на Закарпатті²⁵². В одній з інших заміток Головацького про танцювальні пісні регіон побутування шалалайок обмежений Сяноцькою округою, а їх назва виводиться від приспіву «шалалай, шалалай»²⁵³. Записи шалалайок Головацький одержав, як видно, від І. Бірецького. У згадуваній інформації для О. Бодяньського про галицьких збирачів пісень він зазначав, що І. Бірецький записував шалалайки. Назву «шумка» Головацький вважав похідною від пісні «І шумить і гуде»²⁵⁴, а також зауважив, що на Підгір'ї вона вживається як синонім коломийки²⁵⁵.

Видову особливість шумок, чабарашок, козачків, шалалайок Головацький бачив у тому, що в них немає образів, порівнянь, як у коломийках, а відразу виспівується почуття «сильними короткими словами», що їм властивий граничний лаконізм: «Пісня коротка, і сам стих короткий — ніколи розводитися. Два, чотири або шість стихів — і все, що в одну хвилину переповнило чувства і висипалося із душі його, відірвалося від серця»²⁵⁶. Основні змістові мотиви — любовні, веселість, гумор, але часом вони — і сатиричного змісту, «часом не зовсім благопристойні», оскільки «танець, гульня має своє право»²⁵⁷.

Згодом у своєму збірнику Головацький подав усі ці пісні у підрозділах «Шумки і чабарашки» (ч. II, с. 195—217, № 1—75) і «Шалалайки» (ч. II, с. 218—240, № 1—109). Okремо виділено «Пісні плясові», в які входять понад тисячу коломийок (ч. II, с. 247—459, № 1—1019) і

²⁵¹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 747.— П. 51.— Арк. 1.

²⁵² Савченко Ф. Листування Якова Головацького з Осипом Бодяньським (1848—1876 рр.).— С. 127.

²⁵³ Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 101.

²⁵⁴ Там же.— С. 101.

²⁵⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 747.— П. 51.— Арк. 1.

²⁵⁶ Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 101.

²⁵⁷ Там же.

шість довших гуцульських співанок, складених з коломиїнок (там же, с. 460—468).

Помітне місце в пісенних збірках «Руської трійці» займають жартівливі, гумористичні пісні. Їх особливо багато серед записів коломиїнок та інших танцювальних пісень, а також чимало і поміж довшими піснями, зібраними М. Шашкевичем («Ой дівчата, молодиці моргали на мене», «Оженився нетяга, а взяв собі Гапку», «Ой лях мати, лях»), Г. Ількевичем («За лісом, за дубиною, косив ячмінь сокирою», «Казала Солоха, прийди, прийди», «Ой під вишнею, під черешнею», «Посіяв чоловік ячмінь»), І. Вагилевичем («Ой стукнуло в чорнім лісі» — про комара) та ін. Велика кількість гумористичних пісень знаходиться у записах Я. Головацького. Обширний репертуар народної гумористичної пісні він подав у розділі «Веселі і охочі» в другому томі свого збірника (с. 469—528), який також у великій мірі складений із записів періоду «Руської трійці».

* * *

Уже згадувалося про те, що учасники Шашкевичевого гуртка збирали пісні не тільки з уст народу, а й з писемних джерел — давніх рукописів, збірників, пісенників. В цьому вони наслідували приклад таких відомих збирачів і публікаторів пісенного фольклору, як І. Прач, К. Калайдович і належали в українській фольклористиці до першопрохідців у цій галузі пісенного збирання.

Поряд з народними з цих джерел вони черпали і чимало пісень та віршів ненародного походження, складених і поширюваних головним чином у середовищі письмової частини населення, міщан, дрібної шляхти і двірської служби, що намагалися чимось вирізнитися з-поміж маси простолюддя. Такі пісні нерідко орієнтувалися на народні зразки, складалися народною і напівнародною (так званою посполитою) мовою, поширювались в письмовій і усній формі.

Судячи з фольклористичних матеріалів кінця XVIII — першої половини XIX ст., збережених рукописних збірників і співаників, ці пісні набули значного поширення на західноукраїнських землях. Багато їх потрапило вже до збірника Вацлава з Олеська. І. Франко нарахував у ньому 75 українських пісень ненародного походження, які назвав «дворацькими», себто піснями, що, за його словами, склалися при дворах «для потіхи панів» і співалися в середовищі дворових козаків і челяді, були «імпортовані під

сільські стріхи коли не з дворів, то з попівсько-дяківської сфери»²⁵⁸. До цієї групи пісень він вважав за потрібне віднести «ще досить значне число виразно попівсько-дяківських складань» (наприклад, «Гей внадився кіт на чуже сало», «Журилася попада», «Гей учинив воробей на припічку жниво», «Ой як мене моя мати дала до школи») ²⁵⁹. «Всі ті пісні відзначаються не лише своїм загальним характером та основними ідеями від широко народних, але мають також свої спеціальні віршові форми та разять слух, привиклий до гарного поетичного складу народних пісень, багатством тривіалізмів, полонізмів та загалом не народних зворотів»²⁶⁰.

Сьогодні такі пісні нефольклорного складання охоплюються надто загальним, на наш погляд, поняттям «пісні літературного походження». Хоч власне ту частину пісень, яка мається тут на увазі, і стосовно конкретно історичної культурної ситуації в Галичині, справедливіше було б назвати піснями передлітературного походження, оскільки їх складання і культурно-побутове функціонування, по суті, попереджало звернення до народної мови і фольклорної традиції в писемній літературі на цій території. Тут ці пісні особливо виразно виступають цією проміжною ланкою, яка, за словами І. Франка, «поєднує літературу усну з писемною»²⁶¹. І саме як прелюдія народного напрямку в культурному русі на західноукраїнських землях, розвинутому і утвердженому «Руською трійцею», ці пісні заслуговують на особливу увагу і спеціальне дослідження.

Слід зазначити, що перші публікатори українських пісень з Галичини не вирізняли в їх складі творів ненародного походження. Вацлав з Олеська, який констатував наявність у пісенному репертуарі поляків творів польських поетів Ф. Карпінського, Ф. Князьніна та ін.²⁶² і словом не згадав про пісні ненародного походження в українській частині матеріалу цього збірника. Не торкнувся цього питання і Ж. Паулі. Вперше диференційований підхід стосовно пісенного репертуару населення західноукраїнського краю простежується у членів «Руської трійці». Вони, перше, чітко розрізняли пісні народного і ненародного походження і, по-друге, добре розуміли історико-культурну сутність одних і других.

²⁵⁸ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.—К., 1982.—Т. 35.—С. 115—118.

²⁵⁹ Там же.—С. 118.

²⁶⁰ Там же.

²⁶¹ Там же.—Т. 29.—С. 281.

²⁶² Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego...—С. XLVIII.

Безсумнівно, в гуртку Шашкевича пісні народні ставилися незмірно вище від нефольклорного походження. Але і ці останні не ігнорувалися. Виразом такого ставлення можуть служити слова в замітках Я. Головацького про народні пісні, в яких ідеться, що вищі стани «утратили смак правдивої краси», що «розпусні двораки повідумували непристойні, незвичайні пісні». «Є то шумовиння чистого народу,— продовжує цю думку.— А буває таке шумовиння, спузую перемішане, і в образованих класах»²⁶³. Однак, на думку автора цих слів, навіть те, що не відповідає естетичному смакові, певною мірою стосується народності, може придатися для письменника, «для опису народних образів, для драматических положень». Тому все це треба збирати — «все-таки шкода, щоб загигло»²⁶⁴.

Такий підхід до цього питання підтверджується і збирацькою практикою «Руської трійці». У записах кожного з її членів бачимо і більшу чи меншу кількість пісень ненародного походження. Цікавим у цьому контексті є збережений автограф відпису громадянкою М. Шашкевичем низки таких пісень із записів його брата Антона латинкою²⁶⁵. Ледве чи можна погодитись з трактуванням цього факту М. Шалатою як всього-навсього механічного скопіювання текстів пісень на чийсь прохання без якогось власного інтересу до них М. Шашкевича, оскільки, мовляв, «такому, як він, вимогливому митцеві» не могли впадобатись ці пісні²⁶⁶.

Я. Головацький уже в первісному начерку схеми свого збірника пісень виділив у розділі «Думки» (ліричні пісні) два підрозділи: «А. Чисто народні» і «Б. Письмених осіб»²⁶⁷. Таке виділення пісень ненародного походження бачимо на той час лише у двотомному збірнику словацьких народних пісень Яна Коллара²⁶⁸ — тому самому, що був подарований упорядником Головацькому в Будапешті і принесений ним до Галичини. Очевидно, з цього видання і перейняв Головацький сам принцип поділу ліричних пісень на зазначені дві групи. В опублікованому збірнику

²⁶³ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 297.

²⁶⁴ Там же.— С. 298.

²⁶⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 22.— П. 2.— Арк. 8—10.

²⁶⁶ Шалата М. Талант, народжений пісню // Народні пісні в записах Маркіяна Шашкевича.— С. 13.

²⁶⁷ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 727.— П. 49.— Арк. 1.

²⁶⁸ [Kollar J.] Národní zpiewanky čili pjsně swětské slowákuw w Uhrach gak pospolitého lidu tak i wyššjch stawuw....— W. Budjné.— 1834—1835.— Djl I—II.

пісні ненародного походження згруповані в розділі «Думки образованого сословія» (ч. I, с. 340—388, № 1—56). До нього відноситься збережена в рукописі замітка Я. Головацького: «Пісні освічених, письменних осіб (вищої верстви), я думаю, слід помістити в окремий розділ. Їх не перейняв простий народ. Вони відрізняються якимись неприродними виразами, якоюсь натягнутістю, місцями розтягнуті, роздвоєні, але є і в цьому розділі прекрасні думки і гарна поезія. Вони співаються здебільшого дячками, сім'ями священиків, міщан, біднішої шляхти (доки вона не опольщилась). Ці пісні дають нам певний хоч і неповний образ вищої верстви руської, котра для нас уже не існує... Їх творили не раз не в пам'яті, не усно, в огні любові або пристрасті, як, наприклад, народні, але вони розраховано обдумані, складені, на папері списані або в листах пересилані, переписувані, як звичайно робиться з поезіями вищого стану»²⁶⁹.

Ця характеристика показує чіткість суджень Я. Головацького про властиві пісням ненародного походження специфічні риси, відмінний від фольклорного спосіб творення, соціальне середовище їх виникнення і побутування, пізнавальну історико-культурну сутність і наукову доцільність їх збирання і вивчення. Звертає на себе увагу виразний переклик цих думок із наведеними вище словами І. Франка, хоч, зрозуміло, ніякої залежності між ними не було.

В середовищі «Руської трійці» виникли і такі понятійні визначення пісень ненародного походження, як «дяківські композиції» і, просто, «дяківські». Останнім користувався, зокрема, Я. Головацький, вирізняючи в своїх і чужих матеріалах записи нефольклорних пісень. Його помітки «дяківська» або скорочено «Дяк» при багатьох рукописах текстів пісень також являють інтерес для дослідника.

Заслужують на увагу з цього погляду і непомічені досі дослідниками цікаві записки І. Вагилевича та Я. Головацького, збережені у збірці матеріалів відомого львівського антиквара кінця ХІХ — початку ХХ ст. Юзефа Томасіка разом з рукописом незакінченої статті «Згадка про збірники народних пісень, зосібна про пісні українського народу в Галичині, видані Жеготою Паулі (Львів, 1839—1840, два томи)»²⁷⁰, автором котрої, як встановлюється на основі конкретних даних, був львівський польський

²⁶⁹ Вozняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. I.— С. 107.

²⁷⁰ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Ф. 118.— Спр. № 671.— П. 14.

письменник Юзеф Дунін-Борковський²⁷¹. Зміст статті і записок Вагилевича та Головацького взаємозв'язаний, останні містять аналітичну розробку матеріалу, конкретні дані про українські пісні в збірниках Вацлава з Олеська і Ж. Паулі, допущені помилки і неточності в їх друку і коментуванні. На фактологічній основі розробок Вагилевича і Головацького опертий головним чином синтез Ю. Борковського. Хронологічно ця співпраця відноситься до початку 40-х років (у червні 1843 р. Ю. Борковський помер).

Записки Вагилевича і Головацького містять багато важливих не раз унікальних відомостей про українські пісні. Вагилевич уперше склав реєстр пісень ненародного походження в збірнику Вацлава з Олеська. Слід зазначити, що всі вказані ним пісні потрапили згодом до згаданого списку дворацьких пісень І. Франка (розуміється, незалежно від матеріалів Вагилевича, бо вони не були йому відомі). Тут знаходимо хронологічно найранішу згадку, що пісні «Станьмо, браття, в коло», «Дай же, боже, добрий час», «Днесь пора і той час» створені Юліаном Добриловським. Фрагментарна замітка Вагилевича «композиція в Князьніна» до пісні «Гей я козак з України», надрукованої у Вацлава з Олеська (с. 202), вказує на зв'язок із піснею Козака Захаренка — персонажа п'єси «Troiste wesele» (1788) польського письменника Францішека Князьніна. Вже згадувалося вище про вказівку Вагилевича на літературні привнесення М. Верещинського в текст пісні «Ой поїхав Романонько до Сучави на ярмарок». На аналогічні моменти звернули увагу Вагилевич та Головацький і в ряді інших пісень.

Взагалі, замітки Вагилевича і Головацького позначені серйозною дослідницькою працею, глибоким розумінням їх авторами природи народної пісні, їх фаховою спостережливістю і доброю обізнаністю з друкowanими і рукописними, фольклорними і літературними джерелами пісень. Так, скажімо, обґрунтованість суджень Головацького про джерела українського пісенного збірника Ж. Паулі підтверджується присвяченою цій темі працею М. Возняка, пізнішою майже на ціле століття від характеризованих заміток²⁷².

²⁷¹ Встановленню авторства і докладнішому розгляду змісту матеріалу всієї цієї справи присвячена спеціальна стаття, яка підготовлена до друку.

²⁷² *Возняк М.* У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 2.— С. 147—216.

У світлі сказаного очевидне і серйозне ставлення членів Шашкевичевого гуртка до самої фіксації пісень нефольклорного походження. Вони зібрали їх значну кількість з невідомих нам нині писемних джерел і з усного побутування свого часу, утвердивши за цими матеріалами статус першоджерельності інформації. Наприклад, записи в Ількевича двох варіантів гумористично-сатиричної пісні книжного походження, явно позначені вільнодумним, критичним ставленням до релігійних святощів і церковників («На небесній горі», «В піднебеснім дворі»), і відпис цієї пісні М. Шашкевича («На сіонській горі») засвідчують її поширення і популярність. Цієї ж теми стосуються записи пісень «Стояв чернець над водою», «Нещасливий на світі чоловік» (про зловживання попів і експлуатацію ними дяків).

Цікаві в записах «Руської трійці» тексти пісень «Ах фортуно», «Ганно, Ганусенько, панно», «З України тут приходжу», «Ти, дівчино, із Подоля», «Рік ся любили, два ся не виділи», «Прошу я тя, моя мила», «Лярум, лярум, любцю кумцю», «Тужу без престанку, що чинити маю», «Гей учинив воробель на припічку жнива» та ін. Вони великою мірою доповнюють відомості про структуру, змістовий діапазон і художній рівень нефольклорної частини українського пісенного репертуару в Галичині.

Своїми записами пісень книжного, ненародного походження, дослідницькими спостереженнями і судженнями члени «Руської трійці» істотно прислужилися для вивчення цієї теми.

Підсумовуючи сказане про збирання і дослідження «Руською трійцею» пісенного фольклору, треба відзначити, що її доробок у цій галузі великий і науково значимий. Він охоплює і відображає всі основні складові і підрозділи сучасного їй пісенного репертуару різних суспільних верств і соціальних прошарків населення західноукраїнського регіону; представляє перші спроби дослідницького осмислення загальноетнічної єдності і регіональної специфіки цього репертуару; містить оригінальні зразки пісенної творчості народу різних жанрів і тематичних груп та цінну інформацію з історії пісень, їх побутування, поширення, носіїв, виконання.

Проведене дослідження дає підставу ствердити, що збірки членів «Руської трійці» стали основним матеріалом для підготовки і наступного видання збірника пісень Я. Го-

ловацького, зокрема, його перших двох томів, а також служили джерелом і для пізніших видань українського пісенного фольклору.

***Фольклорна проза, приказки,
прислів'я і загадки в записах
та дослідженнях «Трійці»***

Романтична фольклористика приділяла основну увагу пісенній народній творчості і в меншій мірі — її прозовим жанрам. Ця прикметна риса виразно простежується у фольклористичному доробку першої половини ХІХ ст. всіх слов'янських народів, в тому числі і українців. Характерною є вона, зокрема, для фольклористики «Руської трійці».

Поряд із впливом загальних культурно-естетичних тенденцій епохи причиною цього факту було, очевидно, і те, що збирання прозових творів усної народної словесності пов'язувалося з додатковими об'єктивними труднощами в пошуках носіїв-інформаторів і в самій фіксації матеріалу. В умовах властивої для членів Шашкевичевого гуртка досить мобільної збирацької практики, особливо під час народознавчих мандрівок, цей момент був немаловажним.

І все ж навіть на основі цитованих вище народознавчих настанов і листів членів «Руської трійці» видно, що фольклорна проза була у сфері їх активних зацікавлень. Вони ставили перед собою завдання збирати разом з піснями і казки, легенди, перекази, народні оповідання, наголошували на таких темах народної прози, як легенди про велетнів, перекази і оповідання про різні етнографічні групи українців й інші народи²⁷³. І. Вагилевич інформував своїх адресатів про те, що збирає казки, байки, перекази, притчі, що в цій галузі трудяться й інші люди з кола його друзів і знайомих. Ці відомості доповнюються і конкретизуються збереженими в архіві записами творів фольклорної прози членами гуртка, фактами використання в їх працях сюжетів, мотивів, образів з народних казок, легенд, переказів, оповідань тощо.

Хоча, слід зазначити, наявний матеріал, очевидно, далеко не відображає обсягу зробленого «Руською трійцею» щодо збирання і вивчення різних жанрів фольклорної прози. Оскільки якоїсь певної перспективи публікації своїх записів прозових фольклорних творів Шашкевич і його товариші не мали, то так само, як і пісні, часто віддавали їх у різні руки.

²⁷³ Возняк М. Маркіян Шашкевич як фольклорист.— С. 9.

Про те, що І. Вагилевич віддавав свої записи іншим збирачам для опублікування і що ними часто користувалися різні автори навіть без згадки про джерело, писав А. Бельовський у статті, присвяченій пам'яті українського вченого²⁷⁴. Підтверджується це і матеріалами листування І. Вагилевича, наприклад, доданим до одного з листів до Ю. Борковського циклом народних демонологічних оповідань для А. Бельовського²⁷⁵.

Немало записів фольклорної прози членів «Руської трійці» потрапило, очевидно, до рук Ж. Паулі, який мав намір підготувати і видати збірку галицьких народних оповідних творів. І. Франко виявив і опублікував призначену для цього видання передмову Ж. Паулі «Про галицькі народні оповідання»²⁷⁶, з якої видно, що воно мало містити українські і польські казки, легенди, перекази з Галичини. У краківському архіві Ж. Паулі збереглася збілочка українських казок, записаних М. Кульчицьким, яка свідчить, що для цього видання залучалися матеріали збирачів з кола «Руської трійці»²⁷⁷. Зрозуміло, що дальші дослідницькі пошуки допоможуть виявити і з'ясувати ще чимало моментів цієї маловивченої теми.

Щодо прозового фольклорного репертуару в колі гуртка Шашкевича вживалася узагальнююча назва «народні оповідання» чи «повісті», як і в польській тогочасній фольклористиці — «*rowieści ludu*». Водночас в предметній сфері цього поняття вирізнялися і окремі жанрові підрозділи: казка, легенда, переказ, оповідання. Крім цих назв у понятійному арсеналі членів «Трійці» стосовно фольклорної прози вживалися також терміни «байка», «биль», «небилиця», «притча».

Якихось теоретичних установок щодо диференціації змісту цих назв у їх працях не знаходимо, але в практичному вживанні таке осмислення відмінності їх значення простежується досить чітко. Так, назва «байка» в душі народної традиції вживалася як означення казкового жанру (поряд з назвою «казка»). Таке осмислення цієї назви зустрічається в народному побутуванні на західноукраїн-

²⁷⁴ *Bielowski A.* Wspomnienie o Janie Wagilewiczu // *Dziennik Literacki*.— 1866.— N 24.— S. 373—375.

²⁷⁵ *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т.— К., 1982.— Т. 37.— С. 314—318.

²⁷⁶ Там же.— Т. 41.— С. 201, 204—211.

²⁷⁷ Цей матеріал виявив і підготував до друку М. С. Возняк зі своєю вступною статтею і текстами казок, транскрибованими громадянкою, але він чомусь залишився неопублікованим (*Возняк М.* Галицькі казки в записі початку 30-х рр. XIX в. // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд М. Возняка.— № 50/1.— П. 15.— Арк. 1—7+1—46).

ських землях і досі. В аналогічному значенні виступають і поняття «небилиця». Ж. Паулі констатував у згадуваній статті про народні оповідання, що цим словом називаються серед українського простолюддя казки — твори про чарівних лицарів, королевичів і королівен, надприродних істот, розмовляючих звірів, золоті марення і сни, родовід яких сягає давніх часів і народів²⁷⁸. Очевидно, що з народного побутування «Руська трійця», зокрема І. Вагилевич, взяла цю назву саме у вказаному значенні. Таке її тлумачення поставлене на першому місці і в словнику С. Лінде: «З руського небилиця — байка, чого ніколи не було»²⁷⁹. Поняття «биль» вживалося для означення народних оповідань з реальною основою. Назвами «легенда» вирізнялися народні оповідання здебільшого релігійного, міфологічного змісту, а «переказ» — про історичні події, особи, різні місцеві об'єкти і пам'ятки. «Притчею» називали в окремих випадках прозові твори легендарного характеру чи перекази з дидактичним спрямуванням. Отже, бачимо тут уже досить виразно окреслене групування основних жанрів фольклорної прози.

Із власне казкового фольклорного репертуару в матеріалах «Трійці» значиться небагато творів. М. Шашкевичу належить запис цікавої соціально-побутової казки про захланного попа, який, охороняючи свій посів, підступом захопив стадо журавлів і був піднятий ними під хмари. Примітні соціальні акценти цього невеличкого тексту: наймит щоночі стеріг просо «лукавого попа» («бо мусів») «і ніколи ему ся виспати було»²⁸⁰.

І. Вагилевич навів в одному зі своїх листів записану «з уст народу» казку про брата і сестру, яку він назвав «биль-небилиця»²⁸¹. Ця назва основана, очевидно, на тому, що в сюжеті казки сплітаються реально побутовий і фантастичний фабульні елементи: брат покохав красуню сестру; коли вона йшла до шлюбу, запалася під землю і там потрапила до баби-чарівниці; тікаючи від якої, рятується разом з бабиною дочкою за допомогою різних чудес. Публікуючи цей текст, І. Франко звернув увагу на його сюжетну близькість з казками «Брат і сестра», «Втеча», надрукованими у книжці К. Вл. Вуйціцького «Сказання, стародавні перекази та оповідання польського і українського

²⁷⁸ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— Т. 41.— С. 207, 211.

²⁷⁹ Linde S. B. Słownik języka polskiego.— Lwów.— 1857.— Т. III.— С. 320.

²⁸⁰ Возняк М. З фольклорних занять Маркіяна Шашкевича.— С. 153—154.

²⁸¹ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— Т. 37.— С. 307—311.

народів»²⁸², і висловив припущення про можливість використання польським письменником запису І. Вагилевича²⁸³. Така можливість реальна, оскільки, перебуваючи на початку 30-х років у Галичині, Вуйціцький мав зв'язки із членами «Руської трійці». Однак у даному випадку текстуальна відмінність між казкою Вагилевича і оповіданнями Вуйціцького настільки значна, що ледве чи могла бути між ними якась генетична залежність. Скоріше тут наявний факт фіксації і літературної обробки (у Вуйціцького) різних варіантів народно-казкового сюжету.

Запис казки переданий І. Вагилевичем польською мовою з елементами «псевдоромантичної», за спостереженням І. Франка, стилізації²⁸⁴. Така практика польськомовної фіксації і передачі творів української фольклорної прози зустрічається у збирачів з кола «Руської трійці» досить часто. В архіві І. Вагилевича зберігся рукопис невідомого автора з записами польською мовою різного українського і польського етнографічного та фольклорного матеріалу²⁸⁵. Тут знаходяться і українські казки, записані польською мовою: «Пряхи» («Przędki») — про злу мачуху, яка хотіла згубити пасербицю-красуню і неперевершену прялю, але звела зі світу власну дочку; «Пан і слуга на мандрівці» («Pan i sluga na wojażu») — пригоди пана і слуги, які під час подорожі потрапили до розбійників; «Обманутий вовк» («Wilk zdradzony») — довірливого вовка обдурюють пес, кобила, вівця, селянин; про дурника, який виходить переможцем із складних випробувань («Jaś porieluch») ²⁸⁶. Наявний у цьому рукописі запис тим же почерком народного оповідання «Глупий Іван» українською мовою (латинкою)²⁸⁷ дає підставу вважати, що автор — українець, близький до «Руської трійці».

Особливий інтерес являє згадана збірка казок М. Кульчицького. Вона містить 22 казки, з них 21 українською мовою, записану латинкою і одну — польською. Переважна більшість відноситься до героїко-фантастичної групи сюжетів: три брати, з яких той, котрого вважають дурнем, переборює різні перешкоди і успішно вирішує складні задачі (три казки з різними сюжетними версіями); осліп-

²⁸² *Wójcicki K. Wł. Klechdy, starożytne podania i powieści ludu polskiego i Rusi.*— Warszawa.— 1837.— Т. 2: Brat i siostra.— S. 62—65; Uciezka.— S. 76—81.

²⁸³ *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т.— Т. 37.— С. 311—312, 322.

²⁸⁴ Там же.— С. 310—311.

²⁸⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 46.— П. 13.— Арк. 1—12.

²⁸⁶ Там же.— Арк. 1/зв., 2/зв.— 3, 4, 5/зв.

²⁸⁷ Там же.— Арк. 10.

лений злим шевцем бідний кравець підслухує розмову птахів і дізнається про різні таємниці; багацький син не слухає порад доброго пустельника і зазнає різних фантастичних пригод; кінь допомагає хлопцеві виконувати незвичайні завдання пана; хитра баба виганяє чорта з млина, робить його своїм конем; солдат із чарівною торбою виганяє чортів із замку і дістається до раю; одруження селянина з гадюкою; кмітливий хлопець обдурює чортів і вимагає від них чарівних предметів; дід хитрощами перемагає чорта; баба перехитрює чорта. Сюди ж відноситься і польськомовна казка про поповича-велетня — один із варіантів сюжету про Котигорошка, Вирвидуба і Вернигору.

Усі казки цієї групи — цікаві варіанти і версії сюжетів загальноукраїнського і міжнародного казкового репертуару. Своєрідного забарвлення надають їм різні додаткові фабульні мотиви, реалії місцевого народного побуту і природного середовища. Наприклад, замість чобіт-сороходів і шапки-невидимки тут фігурують ходаки-сороходи, капелюх-невидимка. В структуру сюжету фантастичної казки в непоодиноких випадках вплетені соціальні мотиви, пов'язані з актуальною дійсністю, народним вільнодумством у ставленні до релігії, церковнослужителів. Так, у ряді випадків ідеться про злого, жорстокого пана, який знущується над своїми підданими; лихого попа, у якого слуги не могли прижитися; багача, котрий кривдить і визискує свого брата-бідняка. У казці «Смерть кумою» селянин відмовляється запросити в куми бога, пояснюючи: «Я не хочу бога, бо він несправедливий: одному надто дає, а другому не»²⁸⁸.

Цікава група соціально-побутових казок збірки М. Кульчицького: селянин не став святим, бо не міг мовчати, коли бачив, що чиниться неправда; селянин перехитрює пана (хитрий злодій); слуга провчає підступного і жорстокого пана; наймит розбиває кохання дяка з попадею; наймит виграє в попа 100 дукатів; піп і «груба попадя» до знемоги танцюють під звуки чарівної скрипки їх наймита. Ці казки позначені гумором, іронією, а нерідко і їдкою сатирою.

Виникнення збірки М. Кульчицького М. Возняк аргументовано відніс до першої половини 30-х років XIX ст. Імовірним місцем запису цих казок є с. Пійло (Калуського р-ну Івано-Франківської обл.) — звідси, як зазначалося, походять і його збірки пісень. Це, власне кажучи, пер-

²⁸⁸ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд М. Возняка.— № 50/1.— П. 15.— Арк. 32.

ша відома збірка українських казок з Галичини, вона належить і до найраніших записів цього жанру українського фольклору взагалі.

Цікавили народні казки і Я. Головацького. Він вказував на значну роль цього жанру в народній словесності і наголошував на потребі збирання його творів²⁸⁹. П'ять народних казок про тварин, зібраних Головацьким, надруковані під заголовком «Байки і небилиці» у другій книжці «Вінка»²⁹⁰. На запрошення Д. Зубрицького до співробітництва в часописі «Пчела галицька» в 1848 р. Головацький зазначив у своїх пропозиціях, що міг би написати про народні казки²⁹¹. В його архіві збереглися записи кількох українських казок невідомих ближче збирачів Івана Слюзара і Мартина Покижа, в їх числі — цікаві варіанти сюжетів про правду і кривду, дванадцять братів-розбійників, дідову і бабину дочок²⁹².

До фольклорної прози члени «Руської трійці» часто зверталися як до одного з джерел про давні часи, про уявлення і вірування наших предків. Я. Головацький відносив до найдавнішої верстви сюжетів народні оповіді про песиголовців, сиродів, велетів, татар, вказував, що багато казок, легенд і переказів «має підставу в правіку, в діяннях», тобто в історії²⁹³.

Важливим джерелом історичної інформації вважалися в колі Шашкевичевого гуртка, зокрема, народні легенди і перекази. В дусі романтичних традицій в них особливо цінився народний погляд на історію, події, пам'ятки, особи. А. Бельовський вказував, що І. Вагилевич укладав зібрані ним легенди і перекази в певну систему і опрацьовував науково в окремих дослідженнях²⁹⁴. Він, очевидно, мав на увазі широке залучення Вагилевичем цього матеріалу до опрацювання різних питань з історії, краєзнавства, етнографії. Так, у своїй розвідці про Галич, датованій 1839-м роком, поряд з історичними даними він притягає і фольклорний легендарний матеріал про давні пам'ятки міста та його околиці²⁹⁵. Місцеві легенди і перекази використав І. Вагилевич і в ряді інших своїх праць.

²⁸⁹ Там же.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 745.— П. 51.— Арк. 1.

²⁹⁰ Вінок русинам на обжинки.— Ч. 2.— С. 393—396.

²⁹¹ *Возняк М.* З зарання української преси в Галичині // ЗНТШ.— Т. 111.— С. 146.

²⁹² ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 762.— П. 52.— Арк. 28—41.

²⁹³ Там же.— Спр. 745.— П. 51.— Арк. 1.

²⁹⁴ *Bielowski A.* Wspomnienie o Janie Wagilewiczu.— S. 373.

²⁹⁵ *Wagilewicz D. J.* Miasto Halicz.— Арк. 1—2.

Більшість наведених дослідником народно-оповідних сюжетів записано ним самим. Вартість їх підсилюється і авторською вказівкою на місце запису. У статті про розгорецькі печери він зазначив, що легенди, пов'язані з цією пам'яткою, зібрані в с. Розгірче²⁹⁶. Народні оповідання про скелі в Уричі зібрано, за словами автора, «з уст простого люду» в селах Орове, Крушельниця, Верхне Синьовидне²⁹⁷, а про скелі в Бубнищі — в сусідніх селах²⁹⁸. В нарисі про скит в Маняві Вагилевич вказав, що наведені перекази про заснування і засновників цієї пам'ятки він чув у селах Маняві і Хмелівці²⁹⁹. А. Бельовський наголошував, що ці народні оповідання і становлять основну вартість даної праці Вагилевича³⁰⁰.

Народні легенди і перекази, пов'язані з місцевими пам'ятками, збирав і Г. Ількевич. У 1835 р. він виступив із статтю «Крайові старожитності»³⁰¹, в якій наведено кілька народних переказів із Станіславської округи: оповідання «певного вірогідного старця» про заховання монахами скарбів і бібліотеки скиту Манявського перед його закриттям; про татарські могили між селами Волосів і Цуцилів (Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.), камінь з кириличним написом за Бурштином при дорозі до Станіслава, урочище Турки і могили між селами Велика Кам'янка та містечком Обертин (Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.), хрест біля с. Пнівне (Пнів Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.) на місці загибелі від татарської кулі молодого воїна.

Увагу членів «Руської трійці» привернули народні легенди про так званого «Шолудивого Буняка». Вперше ця тема була порушена у статті «Повість у завалівській околиці», надрукованій 1837 р. в журналі «Lwowianin»³⁰². Тут вміщене оповідання про розгром руським князем орди страшного демона Буняка біля с. Завалів (Бережанського р-ну Тернопільської обл.), записане завалівським священником М. Гарасевичем, а також наводяться легендарні версії про Шолудивого Буняка із книги «Небо новое»

²⁹⁶ [Wagilewicz J.] Rozhorecké geskyně...— S. 212—215.

²⁹⁷ Wagilewicz D. J. Berda w Uryczu.— S. 162.

²⁹⁸ Wagilewicz D. J. Bołydy w Polanicy.— S. 311—312.

²⁹⁹ Wagilewicz D. J. Monastyr skit w Maniawie.— S. 9.

³⁰⁰ Bielowski A. Wspomnienie o Janie Wagilewiczu.— S. 373.

³⁰¹ Mirosław z Horodenki. Starożytności krajowe // Rozmaitości.— 1835.— N 41.— S. 327.

³⁰² Powieść w okolicach zawałowskich, zebrana przez księdza M. Harasiewicza parocha zawałowskiego // Lwowianin.— Lwów.— 1837.— T. 2.— S. 69—71.

(1665) Іоанникія Галятовського і з «Табулі крайової галицької». Добре знання згаданих джерел дає підставу вважати, що автором цієї невідписаної статті був хтось із тогочасних українських літераторів (можливо, Д. Зубрицький, який мав зв'язок з цим виданням, або І. Вагилевич).

До того ж часу відносяться і зацікавлення легендами про шолудивого Буняка І. Вагилевича та Я. Головацького. Вони значно розширили відомості про побутування різних версій сюжетів на цю тему і географію їх поширення. Я. Головацький відносив народні легенди про фантастичного Буняка до найдавніших, вказував, що ім'я його заховалося в народній традиції біля кожного городища, замку на шляхах, що вели в Угорщину (Ключ, Урич, Підгородці, Погоня) ³⁰³. У нарисі «Великая Хорватія» навів почуту в Галичі оповідь про здобуття цього міста Шолудивим Буняком таким підступним способом, як і описане в літописі Нестора здобуття княгинею Ольгою деревлянського Коростеня — данини голубів від кожного двору, які, повернувшись до своїх домівок з прив'язаним вогнем, запалили місто і змусили його здатись. Головацький виключає можливість залежності галицької версії від літописної, бачить у їх схожості факт збереженості в народній пам'яті того першоджерела, з якого колись почерпнув своє оповідання і літописець ³⁰⁴.

І. Вагилевич навів у статті про урицькі скелі легенду про захоплення і зруйнування Шолудивим Буняком міста Бич (попередника нинішнього Дрогобича — Другого Бича) і поселення його в ближньому скельному замку в Уричі. У версію легенди вплетене і цікаве місцеве оповідання про музикантів із с. Крушельниця (недалеко від Урича, Сколівського р-ну Львівської області), які зуміли приспати страшного господаря замку і вирвалися з його полону, але були настигнуті погонею і покарані — їм пообтинали вуха, від чого й пішло прізвище жителів цього села «Чулевич-Безушко» ³⁰⁵.

Є свідчення пошуків І. Вагилевичем фольклорної традиції про Шолудивого Буняка в різних місцевостях Галичини. Перебуваючи в 1840 р. в с. Ожидів (Буського р-ну Львівської обл.), він писав в одному з листів до Ю. Борковського: «Між іншим я дізнався, що в Буську народ співає пісню про Шолудивого Буняка, що є однією з найдавніших, а тим самим найважливіших історичних дум нашо-

³⁰³ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 745.— П. 51.— Арк. 1.

³⁰⁴ Писання М. Шашкевича, І. Вагилевича і Я. Головацького.— С. 244—245.

³⁰⁵ *Wagilewicz D. J. Berda w Uryczu.*— S. 163—165.

го народу»³⁰⁶. В листі від 9 листопада 1843 р. І. Вагилевич запитував Я. Головацького: «Чи не чув-есь що о Буняку на Покутті?»³⁰⁷ В цьому зв'язку його цікавила і народна легендарна основа літературної версії гоголівського «Вія», за в'ясненням якої звертався до Максимовича³⁰⁸.

В 1844 р. Вагилевич опублікував розвідку «Шолудивий Буняк. З народних переказів»³⁰⁹, в якій узагальнено результати його збирацької і дослідницької роботи над цією темою. Праця розкриває охоплення її автором багатого і різноманітного матеріалу, широту географії його польових пошуків, цікаві спостереження і міркування. Він, як і Головацький, вказав на велике поширення в Галичині народних легенд і переказів про Шолудивого Буняка, пов'язаність їх з давніми городищами та іншими історичними пам'ятниками, особливо на Карпатському Підгір'ї від Коломиї до Самбора і на Опіллі від Бучача до Перемишля, зазначав, що постать ця відома також у народній легендарній традиції на Волині, Поділлі і в центральній зоні України³¹⁰.

Зауваження про поширеність народних оповідей про Шолудивого Буняка і властиву їм багату варіативність у різних місцевостях підтверджується в статті конкретними даними. Крім згаданих сюжетів Вагилевич вказує на народні оповідання про битву князя Данила з Буняком під Старим Самбором, зруйнування містечка Жидачева, похід «поганського царя» «шляхом надбистрицьким» на Угорщину, прокладання йому дороги чортами через Карпати, його столицю на горі біля річки Зелениці, пов'язані з іменем цього персонажа різні урочища, могили тощо. Дослідник наводить різні версії про смерть Буняка: в Самборі розповідають, що йому відрубала голову баба-чарівниця, коли він впав у воду з кладки; в Роздолі — що його вбили під час купання в бані два брати-близнюки, первістки чарівниці; в Поморянах і Нарайові — що він провалився в землю, побачивши себе в дзеркалі³¹¹. І оповідання про перемогу над Буняком біля Завалова та погоню за його головою до місця над річкою Тисьменицею, де виникло село Погоня³¹², відмінне від того варіанта, що поданий з запису Гарасевича.

³⁰⁶ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— Т. 37.— С. 318.

³⁰⁷ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 92.

³⁰⁸ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я.— Твори.— С. 204.

³⁰⁹ Wagilewicz D. J. Szełudywy Buniak.— S. 181—195.

³¹⁰ Ibid.— S. 185.

³¹¹ Ibid.— S. 183—184.

³¹² Ibid.— S. 184—185.

Заслугове на увагу порушене Вагилевичем питання про тему Буняка в пісенному фольклорі. Наведена згадка з листа стосовно побутування над західним Бугом «думи» на цю тему в статті конкретизується вказівкою, що відомості про цю пісню автор одержав від поміщика з Золочівської округи В. Сераковського і що в ній Буняк наділений епітетом «сірий вовк» — таким же, як і в «Слові о полку Ігоревім». «Буде то напевне найдавніша історична дума в цілій Слов'янщині», — робить висновок автор³¹³. На жаль, запису пісні він не навів і нічого більше про неї невідомо й досі. Очевидно, що не була це та пісня про Буняка, яка наведена у згаданій статті «Lwowańpa» («Що ж то за дива, може Буняк солодиви»); її Вагилевич згадує тут, але слушно вважає не народною, «хоч дуже нагадує Зельмана з обряду гаївок» (мається на увазі гаївка «Іде, їде Зельман») ³¹⁴.

Не навів Вагилевич і коломийки із згадками Буняка, які, на його думку, є можливо уламками з інших дум. Але в статті повністю процитована в оригіналі і в польському перекладі українська колядка про поединок «руського короля» з «турським царем» («Ой на толоці, та на муравці») ³¹⁵, яка, за припущенням автора, «відноситься до Шолудивого Буняка» ³¹⁶. Аналогічна думка висловлена ним і в примітці до цієї та іншого варіанта колядки в його рукописному збірнику колядок: «Ця колядкова пісня і наступна оспівують перемогу руського короля над поганим царем. На Карпатському підгір'ю вам багато розкажуть, особливо при святоградах, про поганого царя, його походи і битви, ще більше — про його смерть під містечком Заваловим від якогось-то князя Романа. Коли ви запитаете, хто він, вони вам скажуть: «Шолудивий Буняк». Чи є якийсь зв'язок цих колядкових пісень із згаданим богатирем-наїзником, не можу вирішити, оскільки натяки про це дуже неясні» ³¹⁷.

Істотно доповнено в статті Вагилевича і згадки про Шолудивого Буняка в писемних джерелах — на основі Плісеської хроніки ченця П. Ломниковського з 1699 р. і книги «Історія України і українських козаків» (1796) австрійського історика Й.-Х. Енгеля. З останньої автор статті

³¹³ Ibid.— S. 185.

³¹⁴ Ibid.— S. 186.

³¹⁵ Народні пісні в записах Івана Вагилевича.— С. 23.

³¹⁶ *Wagilewicz D. J. Szeludywy Buniak.*— S. 186.

³¹⁷ *Вагилевич І.* Славянський празник Коляда // Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна.— Відділ рукописів.— Ф. 231.— Пог/III.— Од. зб. 38.— П. 2.— Арк. 26.

наводить те місце, де на основі версії з рукопису польського хроніста другої половини XVII — початку XVIII ст. Яна Юзефовича Шолудивий Буняк представлений в іпостасі демона і козацького ватажка-характерника, який воював з польською шляхтою ³¹⁸.

Аналізуючи фольклорну характеристику Шолудивого Буняка, Вагилевич констатував, що домінуючими в ній є типові риси народної фантастики і демонології. Це диявол у постаті дивовижної людини, велетенської постаті з паршивою — шолудивою головою (звідси назва), з довгими віями аж до землі, оточений чортами, жорстокий, підступний. Дослідник вказував на спільне в демонічній іпостасі цього персонажа з Вієм. Водночас він бачив у цьому образі не казкову, а реальну історичну основу; опираючись на згадку в літописі Нестора про «Боняка безбожного, шолудивого» і міркування Ломниковського та Галятовського, ідентифікував його з половецьким ханом Боняком, який у 1096 р. напав на Київ, і, особливо, — із злопам'ятним для Русі монголо-татарським ханом Батием ³¹⁹.

Стаття Вагилевича містить і ряд інших цікавих моментів. Це перша серйозна студія про одну з найпоширеніших тем і один з найдавніших образів та зв'язаний з ним цикл сюжетів української фольклорної епіки. Тому дивно, що М. Драгоманов у своєму відомому дослідженні «Шолудивий Буняк в українських народних оповіданнях» (1887) ³²⁰ залишив поза увагою цю працю й інші цінні дані Вагилевича і Головацького до цієї теми.

Помітний інтерес виявляли члени «Руської трійці» і до опришківської фольклорної прози. До цього матеріалу вони зверталися як до одного з основних джерел інформації про опришківський рух у Карпатах і його головних представників. Так, у рукописі розвідки «Дещо про розбійників Карпатських гір» ³²¹ І. Вагилевич поряд з документальними даними використовує і фольклорні, наводить, зокрема, оповідання про керівника антифеодального повстання на Покутті в кінці XV ст. Муху і знаменитого опришківського ватажка Довбуша. Особливо цікава Вагилевичева версія оповіді про те, як Муха згуртовував селян: підвів до скирти на полі і спочатку спробував сам та іншим пропонував поодиноці перевернути її, та лише гуртом

³¹⁸ *Wagilewicz D. J. Szeludywy Buniak.* — S. 188—191.

³¹⁹ *Ibid.* — S. 192—194.

³²⁰ Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство. — Львів. — 1900. — Т. 2. — С. 95—166, 167—172.

³²¹ Бібліотека АН СРСР у Ленінграді. — Відділ рукописів. — Збірка А. Петрушевича. — № 16. — Од. зб. 20. — Арк. 85—87.

вони її перевернули. «Ото ж,— сказав далі Муха,— маєте науку: ми окремо нічого не вдіємо проти панів, але разом — то вже інша річ»³²².

Довбуша стосуються два оповідання — про те, як він став сильним і невразливим, убивши чорта, що глумився над богом, і про смерть Довбуша через зрадливу коханку, яка вивідала його таємницю. Це відомі сюжети, але в даному випадку вони заслуговують на увагу як найбільш ранні їх фіксації. Примітний в оповіданні про смерть Довбуша і акцент на соціальному мотиві: власник с. Космач князь Яблонівський змусив погрозами і обіцянками Стефана Дзвінку і його жінку вбити грізного опришка. Дещо несподіваний і мотив самогубства (отруєння) пораненого Довбуша — щоб не потрапити в руки переслідувачів.

Найбільшу групу фольклорної прози складають у доробку «Руської трійці» демонологічні оповіді, чи точніше народні перекази, новели, билиці, пов'язані з демонологічними уявленнями і віруваннями. Йдеться насамперед про згадану вище збірку І. Вагилевича «Народна хроніка із слов'янської демонології»³²³, в якій український матеріал представлений переважно записами самого укладача. Це обширний матеріал, тематично згрупований за демонологічними персонажами,— про упирів, відьом, вовкулаків, утоплеників, страдчат, русалок, мавок, чарівників, чарівниць, злиднів, чортів — усього 84 твори. Цінними є додані вказівки на місце запису кожного з цих оповідань. Найбільше текстів зафіксовано в рідному селі Вагилевича Ясені — 26, значаться також записи у селах і містах, де він збирав пісенний фольклор, інші населені пункти. Сюди входять і ті шість «демонологічних оповідей», які Вагилевич навів у своєму листі з Ожидова до Ю. Борковського на початку 40-х років: про парубка, одруженого з мавкою; боротьбу знахаря з градовою хмарою; чарівного вершника; зустріч селянина з чортом; зустріч рибалки з чортячим весіллям; розгніваного селянина, який кипув ножем у вітер³²⁴.

І. Франко звернув увагу, що два оповідання, подані в цьому листі під номерами II і VI, «майже слово в слово передруковані у збірнику польських, українських, литовських переказів і легенд Люціана Семенського³²⁵ під номе-

³²² Там же.— Арк. 86.

³²³ *Wagilewicz D. J. Kronika ludu z demonologii słowiańskiej.*— Арк. 1—63.

³²⁴ *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т.— Т. 37.— С. 314—319.

³²⁵ *Siemieński L. Podania i legendy polskie, ruskie, litewskie.*— Poznań.— 1845.

рами 121 і 122³²⁶. Він висловив здогад, що з записів Вагилевича походять і надруковані в цьому збірнику оповіді про літавицю та лелек (під номерами 123 і 124), а також інші оповідання, зібрані серед українських селян Галичини — під номерами 54, 57, 80, 83, 88, 97, 129³²⁷.

Розвиваючи це спостереження і здогад на основі зіставлення текстів у збірнику Л. Семенського і невідомому І. Франкові рукописі «Народна хроніка із слов'янської демонології», можемо ствердити, що два оповідання в збірнику Семенського під заголовком «Latawies» (№ 123) дослівно збігаються з записами Вагилевича з Ясеня³²⁸. Тексту оповідання «Лелеки» в рукописі Вагилевича нема, але ця назва тут фігурує³²⁹. Ідентичні з записами Вагилевича з Ляхівців і Павлова³³⁰ два оповідання в Семенського під заголовком «Dziwożony» (№ 125). Відповідників інших вказаних І. Франком оповідань у збірнику Семенського серед рукописних матеріалів Вагилевича не виявлено. Але й зазначені факти достовірно підтверджують використання польським письменником записів І. Вагилевича.

Слід додати, що у вказаному рукописному збірнику Вагилевича наводяться також демонологічні перекази з російського, польського, чеського південнослов'янського фольклору. Цим матеріалом широко користувався дослідник і в праці «Слов'янська демонологія». В багатьох місцях рукопису розсіяні цікаві відомості, спостереження і думки автора про особливості побутування, творення, пов'язаність з віруваннями і поетику народних демонологічних переказів.

Зустрічаємо в матеріалах «Руської трійці» твори народної прози типу притч. В записі М. Шашкевича збереглася притча про вужа³³¹, яка в дещо іншому варіанті, можливо в літературній обробці, надрукована під заголовком «Казка Богдана Хмельницького»³³². Характер літературної обробки фольклорних оповідей-притч мають «казка народная» М. Тимняка «Бог знає, чим чоловіка карати має»³³³ і Я. Головацького «Добрі діти вінець» з підзаго-

³²⁶ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— Т. 37.— С. 321—322.

³²⁷ Там же.— С. 322.

³²⁸ *Wagilewicz D. J.* Kronika ludu z demonologii słowiańskiej.—

Арк. 20.

³²⁹ *Ibid.*— Арк. 33.

³³⁰ *Ibid.*— Арк. 18.

³³¹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 46.—

П. 13.— Арк. 13.

³³² Писання Маркіяна Шашкевича.— Львів, 1912.— С. 145.

³³³ Вінок русинам на обжинки.— Ч. 2.— С. 332—337.

ловком «Можебилиця»³³⁴. В основі останньої — поширений міжнародний сюжет про мудру пораду старого батька своїм синам, які відмовилися виконати королівське розпорядження щодо знищення в голодні роки старих і німецьких людей. В обох випадках виразно проступає моралізаторська тенденція.

В записи членів «Руської трійці» потрапили і гумористичні твори фольклорної прози — оповідання, анекдоти. Кілька циклів таких творів — шість оповідань про орендарів і вісім — про хитрощі циган, зібрані Я. Головацьким, надруковані під заголовком «Казки» у «Вінку»³³⁵. Тут же з запису Я. Головацького вміщено і 15 народних анекдотичних оповідань під заголовком «Приказочки»³³⁶. Простежується особлива увага упорядника цих циклів до зв'язку змісту гумористичних творів з соціальними реаліями дійсності, прагнення якомога виразніше показати негативне ставлення простого трударя до гнобителів, його моральну перевагу над ними, дотепність, винахідливість і кмітливість. В непоодиноких випадках такі моменти виражені відкритим текстом. При цьому не обходилося, очевидно, і без відповідного редагування фольклорного матеріалу. Так, соціальне звучання відомого анекдоту про відмову селян рятувати потопаючого пана, оскільки не годиться, мовляв, брати пана за чуприну, підсилюється зауваженням: «То лишень мужицька чуприна на то на світі, аби ю пани тягнули, як хотять і куди хотять»³³⁷. Циган, якого ведуть вішати тому, що так «пани хотять», радить своїм карателям: «То повішайте панів, коли пани хотять; нащо вам бідного цигана вішати, коли він не хоче, та ще й проситься; вішайте того, хто хоче»³³⁸.

Отже, малодосліджена фольклорна проза в записах «Руської трійці» являє чималий науковий інтерес. Жаль, що значна частина цього матеріалу збереглася не в оригіналі, а в польськомовному перекладі.

* * *

Предметом чи не найбільшого фольклористичного зацікавлення Шашкевичевого гуртка після народної пісні були приказки і прислів'я. Я. Головацький вказував у цитованому листі до Г. Шашкевича з 1853 р., що ще в гімназійні

³³⁴ Там же.— С. 338—345.

³³⁵ Там же.— С. 346—376.

³³⁶ Там же.— С. 377—392.

³³⁷ Там же.— С. 378.

³³⁸ Там же.— С. 365.

роки він разом з піснями збирав з народних уст і приказки та прислів'я³³⁹. Інформуючи Я. Коллара про літературно-науковий доробок гуртка, Я. Головацький згадав у листі від 29 березня 1836 р. і про свою збірку із 1500 прислів'їв і приказок³⁴⁰. Ця ж цифра зібраних Головацьким паремій, які він мав намір видати з примітками, вказана і в листі І. Вагилевича від 8 березня 1836 р. до М. Погодіна³⁴¹. Того ж року в листі до П. Й. Шафарика від 3 жовтня І. Вагилевич також зазначав, що Я. Головацький «зібрав приповідки народні»³⁴². Про це він писав і в листі до М. Максимовича від 7 березня 1837 р.³⁴³.

Тема збирання і вивчення народних паремій жваво цікавила й інших діячів «Руської трійці». Це засвідчують відповідні згадки в їх листуванні і численні записи приказок, прислів'їв і загадок у матеріалах майже всіх більш чи менш відомих збирачів Шашкевичевого кола. Звертання до цих видів фольклору мало під собою вже певну попередню традицію. Адже прислів'я і приказки, як зазначив М. К. Азадовський, привернули пильну увагу вже просвітителів, які щедро використовували їх у своїх творах, цікавилися їх походженням, дошукувалися до прямого їх смислу, розкривали «історичні чи фізичні умови їх виникнення та ін.»³⁴⁴.

Саме в такому контексті — переважно як явища мовної сфери — притягалися народні прислів'я і приказки в філологічних, лексикографічних працях попередників «Руської трійці» І. Могильницького, І. Лаврівського, в граматиках М. Лучкая, Й. Левицького, Й. Лозинського. На ґрунті цього просвітительського інтересу до народних прислів'їв та приказок виникли і перші їх збірки в Галичині, зокрема, згадані «гарна збілочка», за словами І. Франка³⁴⁵, С. Петрушевича з початку 30-х років³⁴⁶, записи та солідна добірка народних паремій в додатку до граматики

³³⁹ *Возняк М.* У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 2.— С. 235.

³⁴⁰ *Брик І.* Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині ХІХ ст.— С. 72.

³⁴¹ *Свенцицкий И. С.* Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.— С. 147.

³⁴² *Брик І.* Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині ХІХ ст.— С. 12.

³⁴³ *Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я.* Твори.— С. 197.

³⁴⁴ *Азадовский М. К.* История русской фольклористики.— Т. 1.— С. 93—94.

³⁴⁵ *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т.— К., 1981.— Т. 31.— С. 357.

³⁴⁶ Один з рукописів цієї збірки під назвою «Proverbes et sentences Ruses» зберігся в архіві А. С. Петрушевича // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд А. Петрушевича.— № 1019.— П. 119.— Од. зб. XXXVI.

Й. Левицького (1834), збірка М. Гнідковського. До цього ж часу відносяться збережений рукопис збірки прислів'їв і приказок М. Гарасевича³⁴⁷ та збірки українських і польських паремій Р. Крижанівського і С. Незабітковського³⁴⁸. Зібраний у них цінний матеріал згодом був великою мірою використаний для корпусу «Галицько-руських народних приповідок» І. Франка.

Просвітительський підхід до народних паремій властивий і членам «Руської трійці», особливо в їх лексикографічній роботі і в наголошуванні важливої сутності скристалізованої в цьому виді народної творчості інформації про минуле народу, його філософію, світоглядні й морально-етичні засади. Водночас у їх зацікавленнях прислів'ями і приказками простежується і притаманна романтикам висока оцінка цього жанру як художнього явища народної традиційно-побутової культури, зразків образного, афористичного вислову. Синтез просвітительського і романтичного осмислення народних паремій особливо добре ілюструє передмова до збірника прислів'їв і приказок Г. Ількевича, слова, що фольклорні твори представляють «переказані з покоління в покоління морально-етичні правила народу, «пам'ятки діяній праотців наших, з котрих видно, як вони думали, гадали», судження про тісний зв'язок змісту прислів'їв з життям, думками, настроями народу, про їх поезику: «В приповідках проявляється правдиве життя, моральне здоров'я народу, тут зараз узнаете, де го болить і долігає, дійдете і причин болю... Приповідки показують точний образ народа... здивуєтеся не раз кілька мудрець руський поняв і як коротенько виповів, переконаєтеся, який народний наш язик сильний, гнучкий, спритний, зачудуєтеся над тим коротким, а предці точним і дійсним виразом, над буйністю зриваній, як далеко вони сягнуті, як глибоко поняті, як незвичайні, а однак ж правдиві»³⁴⁹.

Члени «Руської трійці» стежили за слов'янськими виданнями прислів'їв і приказок. Їх увагу привернула, зокрема, одна з найзначніших тогочасних праць у цій галузі — виданий у чотирьох книгах збірник І. М. Снегирьова «Русские в своих пословицах» (М., 1831—1834). В листі до М. Максимовича від 7 березня 1837 р. І. Вагилевич скаржився, що виписана Я. Головацьким ця праця разом з іншими книжками з Росії від осені застрягла в австрій-

³⁴⁷ Там же.— № 1022.— П. 119.— Од. зб. XII—5.

³⁴⁸ *Щурат В.* На досвітку нової доби.— С. 131—133.

³⁴⁹ Галицькі приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем.— Відень, 1841. Предисловіє.

ській цензурі³⁵⁰. І. Вагилевича захоплювало багатство народних прислів'їв і приказок в словнику В. Караджича.

Найвизначнішим результатом діяльності «Руської трійці» на пареміографічному полі було видання збірки «Галицької приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем» (Відень, 1841). Це перше окреме видання цього виду фольклору на західноукраїнських землях і поряд із збіркою В. Н. Смирницького «Малороссийские пословицы и поговорки» (Харків, 1834) — одне з перших в українській фольклористиці взагалі.

Г. Ількевич був одним з найактивніших збирачів народних прислів'їв і приказок. Разом із згадуваною його публікацією «Крайові старожитності» у львівських «Rozmaitościach» було вміщене і таке оголошення: «Руські прислів'я. Один любитель руської літератури, займаючись від кількох років збиранням давніх руських пам'яток, має збірку руських прислів'їв, уживаних у Галичині, що налічує тисячу і кілька сот. Якщо хтось мав би намір видати їх друком, то хай оголосить своє бажання у львівських «Rozmaitościach», тоді йому буде надіслана збірка разом з умовами щодо видання»³⁵¹.

Немає сумніву, що це оголошення стосувалося саме збірки Г. Ількевича. Воно засвідчує, що вже в 1835 р. Ількевич мав намір опублікувати свої «приповідки», але тоді видавця для них не знайшлося. Справа з виданням стала реальною, коли М. Верещинський взяв на себе його оплату і запросив Я. Головацького для підготовки рукопису збірки. Із спогадів Я. Головацького знаємо, що ця робота велася в домі Верещинського в Коломиї. В листі до Гр. Шашкевича 1853 р. Я. Головацький вказував, що, одержавши від Ількевича невпорядкований рукопис польськими літерами і без визначених правописних норм, він привів цей матеріал у певну систему, доповнив його сотнями прислів'їв своєї збірки, переписав гражданкою у двох примірниках і подав до віденської цензури, а також займався друкуванням і розпродажею цієї книжки³⁵².

Збережений рукопис збірки Ількевича³⁵³, матеріали листування, пов'язані з її виданням, аналіз надрукованого тексту підтверджують справедливість цих слів, а також

³⁵⁰ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 198.

³⁵¹ Rozmaitosci.— 1835.— N 41.— S. 327.

³⁵² Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 2.— С. 235—236.

³⁵³ Sprichwörter der Ruthener oder Russinen in Galizien von Gr. Mir. Ikkiewiez Triviallehrer 1839 // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд А. Петрушевнича.— АСП — 311.

конкретизують їх і додають чимало інших деталей. Історія видання приповідок Ількевича досить докладно висвітлена в науковій літературі, зокрема, в працях К. Студинського, А. Франка, М. Возняка³⁵⁴. В ній особливо істотні такі моменти: обсяг роботи, виконаної Я. Головацьким при підготовці рукопису Ількевича до друку, залучення до збірки його власних та інших матеріалів, принцип систематизації, характер редакторської і едиторської праці Я. Головацького, співвідношення тексту його «Предисловія» і рукопису німецькомовної передмови Ількевича, правопис видання і дискусія навколо нього, цензурування, друк, тираж, поширення і резонанс книжки.

Рукопис збірки Ількевича, який потрапив до рук Я. Головацького, складається з 80 листків сірого паперу форматом дещо більшим від сучасного шкільного зошита, записаних з обох сторін, містить 2255 українських прислів'їв і приказок польськими літерами, згрупованих в алфавітному порядку (за ініціальними буквами першого слова паремії). При прислів'ях і приказках додані їх німецькі переклади чи пояснення змісту. Перепишуючи збірку гражданкою, Я. Головацький зберіг алфавітний принцип систематизації, перегрупувавши матеріал лише в тих випадках, де цього вимагала неспіввідносність букв латинки і гражданки, опустив німецькі тлумачення і пояснення паремій, уніфікував фонетичний правопис тексту, ввівши навіть м'яке «т» (ть) дієслів в третій особі однини і множини.

Місцями Я. Головацький додав у підрядкових примітках пояснення до окремих слів і виразів. Так, у приказці «Постимо, як рахмани» він пояснив слово «рахмани», вказавши на народну легенду про далеких заморських людей, що відзначаються надзвичайною справедливістю, і вірування, пов'язані з «рахманським великоднем» у народному календарі³⁵⁵. До приказки «Спився, як Беля (Бейла)» приклав таку історичну довідку: «1188 [року] Бела-король угорський, буцім у поміч прогнаного князя галицького Володимира Ярославича підступив з сильним військом під Галич. Галичани по удаленню свого князя Романа Мстиславича Володимирського відтворили врата уграм. Бела уверг кн. Володимира в темницю, а осадив на княжеськім престолі сина свого Андрея, котрий, загостившись безпеч-

³⁵⁴ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. VIII—XI; Франко А. Григорій Ількевич як етнограф // ЗНТШ.— Т. 109.— С. 102—122; т. 110.— С. 123—156; Возняк М. До історії видання Ількевичевих приповідок.— С. 175—190.

³⁵⁵ Галицькіі приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем.— С. 78.

но, панував насильно над галичанами, доки князь Володимир не втік з неволі і (1190) з допомогою Казимира Справедливого не приступив під Галич. Тоді галичани вигнали угрів і з радістю прийняли свого рідимого князя. По тім то Белі осталася приповідка»³⁵⁶. Упорядником пояснені згадані в прислів'ях і приказках, населені пункти, зокрема, назви міст Галич, Перемишль, Львів, Рогатин, Станіслав, Коломия. У поясненні до назви «Київ» він, наприклад, зазначив: «Київ — старий город над Дніпром, первенець віри християнської на Русі — мати градом руським (як Нестор пише)»³⁵⁷.

Проведений А. Франком докладний порівняльний текстологічний аналіз рукопису збірки приповідок Г. Ількевича і її надрукованого варіанта розкриває й іншу роботу Я. Головацького, виконану в процесі підготовки цього видання. Ним, по-перше, введено у збірку більше 1000 паремій із його власних записів³⁵⁸. І не тільки шляхом механічного приєднання до матеріалу Ількевича, а й вилучення з останнього значної кількості прислів'їв і приказок з цензурних чи якихось інших причин. Таких паремій, що є в рукописі Ількевича, але не потрапили до надрукованої збірки, за підрахунком А. Франка, — 336³⁵⁹. У їх реєстрі — багато цікавих зразків народних фразеологізмів, наприклад: «Біда тому дворові, де розкаже корова воліві», «Хто ся вродить дурнем, то і в Києві розуму не купить», «Де хвіст рядить, там голова блудить», «Коли-м ся добре мав, то мене і сусід знав, а коли худина, то забула і родина», «Лиха іскра все поле спалила і сама згасла», «Попів міх, а старецький кінь ніколи не насичені» та ін.³⁶⁰

По-друге, дуже значні і редакторські виправлення тексту прислів'їв і приказок запису Ількевича. Вони стосуються здебільшого мовно-правописного редагування всіх без винятку паремій із збірки Ількевича. Наприклад:

У рукописі:

Церков горит, а люде
руки гріют.

Хоть іду в гостину, то
беру хліб в тайстрину.

В редакції упорядника:

Церква горить, а люде
руки гріють.

Хоть іду в гостину, то
беру хліб в торбину.

³⁵⁶ Там же.— С. 87.

³⁵⁷ Там же.— С. 28.

³⁵⁸ Франко А. Григорій Ількевич як етнограф // ЗНТШ.— Т. 109.— С. 109.

³⁵⁹ Там же.— С. 113—122.

³⁶⁰ Тут і далі прислів'я і приказки з рукопису Ількевича транскрибуються гражданкою.

І в погоду часом *перун*
ударит.

Лутше *днесь* воробец, як
завтра голубец.

І в погоду часом *грім*
ударить.

Лутший *нині* горобець,
як завтра голубець.

Але в багатьох випадках мають місце і більш істотні редакторські втручання в текст і зміст паремій: купюри, заміни слів (не синонімами), додатки, контамінації. Так, вислів «Без суду, без права казав би-м го повісити» в редакції Головацького передано «Без суду, без права повісили». Ще кілька аналогічних прикладів: «Ближча сорочка, ніж рідная тета» — «Ближша сорочка *тілу*, як рідная *тітка*»; «Голий ся розбою не боїт» — «Голий розбою *не боїтьса, мокрий дощу не лякається*»; «Клин клином *тільки можна вибити*» — «Клин клином *вибивають*»; «То сут *тільки слова*, але правди в них нема» — «То *пустії слова*, але правди в них нема»; «Як будеш паном, то все будеш *мав даром*» — «Як будеш паном, то все будеш *брав даром*». В останньому випадку заміна слова підсилила соціальне звучання прислів'я, а в іншому — «Як світ настав, то піп не свистав» — слово «рак» замість «піп» згладило антиклерикальний смисл фразеологізму. Два окремі прислів'я в рукописі Ількевича «Тогди лика дери, коли ся дерти дают» і «Тогди дівку дай, коли берут» редактор об'єднав в одне й подав у такому вигляді: «Тогди лика дери, коли ся деруть, тогди дівку дай, коли беруть». В приказці «Ані продати, ані проміняти» Я. Головацький додав слова «Лучше було не брати», вислів «Баране, не мути води» змінено «Баране, не мути воду вовкові». Нерідко такі доповнення істотні не тільки із смислового, а й структурного боку. В наведених нижче кількох прикладах редакторські доповнення даємо в квадратних дужках: «Як добра година, найде ся і родина, [а в злій годині нічо і по родині]», «До святого духа не скидай кожуха, [а по святім дусі ходи у кожусі]», «Ані продати, ані проміняти, [лучше було не брати]», «До Дмитра дівка хитра, [а по Дмитру хату нею витру]», «Лисом підшитий, [псом підбитий], «Малі діти — малий клопіт, [великі діти — великий клопіт]» та ін.

Не говорячи про порушення автентичності редактованого матеріалу такі втручання в текст і комбінації в непоодиноких випадках міняють зміст первинного матеріалу. Так, перефразування приказки з запису Ількевича «За всі голови — Мартинові діти» на «За всі голови і за Мартинові діти» цілком змінило і її зміст³⁶¹.

³⁶¹ Докладніше про редакторську роботу Я. Головацького над текстом приповідок Ількевича див. розвідку А. Франка «Григорій Ількевич як етнограф». — С. 123—156.

До рукопису своєї збірки Г. Ількевич написав німецькою мовою коротку передмову («Vorrede»), зазначивши в кінці: «Написано в Городенці в Галичині 1-го вересня 1838. Григорій Мирослав Ількевич. Збирач». Вона додана на окремому листку до зошита з приповідками³⁶², очевидно, після того, як рукопис збірки був уже готовий. Дослідники звернули увагу на велику залежність тексту «Предисловія» Я. Головацького від «Передмови» Ількевича. М. Возняк вказав, що Головацький переклав і місцями переробив передмову Ількевича³⁶³. Те саме констатував і А. Франко³⁶⁴. Справедливість цього судження підтверджується порівнянням обох текстів. Тому, навіть враховуючи окремі оригінальні моменти «Предисловія» при віденському виданні по відношенні до німецькомовної передмови (зокрема, згадку і характеристику народних загадок), його більш правомірно буде віднести до авторства Ількевича, ніж підписаного під ним «Іздателя» — Я. Головацького.

Я. Головацький працював над підготовкою рукопису приповідок і загадок до друку, правдоподібно, десь наприкінці 1839 — на початку 1840 р. Уже в листі від 5 січня 1840 р. він просив брата Івана дізнатися про умови і кошти друку книжки гражданкою в друкарні Мехитаристів у Відні³⁶⁵. Про своє перебування в Коломиї і підготовку до видання приповідок та збірника пісень повідомляв він у той час й І. Бірецького. В листі останнього до Я. Головацького від 24 і 30 березня 1840 р. висловлюється радість, що щось робиться для «народу руського і його слави», автор листа цікавиться, хто оплачує видання «так приповідок, як і пісень» і сам відповідає: «Мні здаєся, що ніхто інший накладає, но той, у котрого і тепер перебуваєш (?). Подяка ней му буде від мене і нашого підгірського народу лемків»³⁶⁶. Ці слова засвідчують, що Бірецький знав про перебування Головацького у Верещинського і високо цінив меценатську діяльність останнього щодо української культури.

Маючи на увазі можливі перешкоди щодо реалізації планованих видань, Я. Головацький, очевидно, просив

³⁶² ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд А. Петрушевича.— АСП — 311.— Арк. 2.

³⁶³ Возняк М. До історії видання Ількевичевих приповідок.— С. 186.

³⁶⁴ Франко А. Григорій Ількевич як етнограф // ЗНТШ.— Т. 109.— С. 110.

³⁶⁵ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 35—37.

³⁶⁶ Там же.— С. 26.

І. Бірецького не розголошувати цих заходів. На це вказують слова з цитованого листа: «Не думай, жеби хто з мене о тім довідався; знаю я добре тайну заховати, закопав я тоє глибоко до серця мого і там не споминаю о тім... бо знаю о що то іде, знаю, якії перешкоди роблять нам вороги наші»³⁶⁷.

З цього листа також видно, що Я. Головацький звертався до адресата за записами прислів'їв, приказок, загадок і пісень. Відповідаючи на це, І. Бірецький писав: «Що маю, тоє даю, посилаю ти деякії загадки, котрі будуть до дачого, кажи печатати, а приповідок дуже мало і незначних маю. О піснях поговоримо в Перемишлю»³⁶⁸. Тут же наведені записи 18 загадок з відгадками. Звернувши увагу на деякі фонетичні і морфологічні особливості лемківської говірки цих записів, Бірецький в кінці додав: «З тим чини, як ти ся подобає»³⁶⁹.

Це цікавий момент з історії віденського видання «приповідок», оскільки засвідчує одне з джерел добірки загадок, доданої Я. Головацьким у кінці книжки³⁷⁰ (у рукописі Г. Ількевича вони відсутні), на основі чого вона й дістала назву «Галицькії приповідки і загадки». Всіх загадок у книжці — 60 (з кількома паралелями). З групи, надісланої І. Бірецьким, вміщено з невеликими редакційними правками 17 загадок у кінці добірки під № 44—60. Отже, немає підстав вважати, що всі загадки цієї публікації зібрані І. Бірецьким, як беззастережно твердять К. Студинський й А. Франко³⁷¹. Крім записів Бірецького Я. Головацький скористався тут й іншими матеріалами. В першу чергу, напевне, власними. Серед його збирацьких фіксацій 30-х років зустрічаємо чимало творів цього жанру. Отже, і в групі загадок характеризованої публікації — безсумнівна участь матеріалу Я. Головацького.

На основі даних листування простежується даліше проходження збірки приповідок і загадок. Десь у березні — на початку квітня 1840 р. її рукопис у двох примірниках був готовий і надісланий І. Головацькому для подачі до віденської цензури. В той час Я. Головацький виїхав до Перемишля і лист, що надійшов від брата Івана 17 квітня 1840 р., уже не застав його в Коломиї. В листі до Я. Го-

³⁶⁷ Там же.

³⁶⁸ Там же.— С. 27.

³⁶⁹ Там же.— С. 27—28.

³⁷⁰ Галицькії приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем.— С. 119—124.

³⁷¹ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. LIX; Франко А. Григорій Ількевич як етнограф // ЗНТШ.— Т. 109.— С. 104.

ловацького від 2 травня 1840 р. М. Верещинський наводить інформацію І. Головацького стосовно друкарських умов видання і вказує, що цензор слов'янських книг у Відні В. Копітар «обіцяв аж через два місяці переглянути наші прислів'я» — коли прийде на них черга, оскільки в цензурі зібралось багато слов'янських праць³⁷².

Однією з основних причин друкування книжки у Відні було прагнення її видавців обминуть львівську цензуру. Але хід цей не вдався, в червні 1840 р. рукопис було вилучено до Львова для санкції місцевої цензури, оскільки книжка була призначена переважно для поширення в Галичині. Так і ця праця опинилася в руках горезвісного «руського цензора» В. Левицького, обскурантизм якого приніс так багато зла «Руській трійці», особливо її «Русалці». Як видно з листа І. Головацького до родини від 14 березня 1841 р., від В. Левицького і тепер не чекали нічого доброго³⁷³. Але він, протримавши рукопис більше півроку, дав 16 лютого 1841 р. дозвіл на його публікацію з пропуском ряду викреслених ним позицій. «Але ті, Ярославе, кажу,— звертаючись до Я. Головацького, писав І. Головацький у вказаному листі,— той навіжений цензор львівський поперемазував всі приповідки, де не було слово «лях», «піп» або «німець» — всіх таких разом 67 приповідок — а по найбільшій часті самі добрі і складні, що аж жаль за груди стискає... Загадок також 5 вимазав... Найже ему така слава буде»³⁷⁴.

Надсилаючи в 1844 р. І. Срезневському свою рукописну збілочку прислів'їв і приказок з поясненнями, Я. Головацький в кінці додав іще ряд паремій, які не увійшли до книжки, очевидно, саме тих, що не пропущені цензурою. З них, наприклад: «Громада — великий чоловік, як плюне, то й війта втопить», «За попом дзвонять, а попадю з села гонять», «Страхи — на ляхи, а русин не боїться», «Мудрий лях по шкоді — як кобилу украли, він стайню замкнув», «Німець як верба — де посадиш, то ся прийме»³⁷⁵. Але серед викреслених В. Левицьким були, мабуть, і соціально гостріші зразки народних прислів'їв і приказок.

В процесі підготовки до друку приповідок і загадок виникла дискусія про алфавіт і правопис цієї публікації.

³⁷² *Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 38.

³⁷³ Там же.— С. LX.

³⁷⁴ Там же.

³⁷⁵ *Головацький Я. Ф.* Пословицы с толкованиями // Архів Академії наук СРСР (Ленінградське відділення).— Ф. 216.— Оп. 3.— Од. зб. 499.— Арк. 6.

Знаючи про намір Я. Головацького друкувати гражданкою і фонетичним правописом, І. Головацький в листі з початку квітня 1840 р. висловив зауваження, що це може викликати серед його товаришів у Відні підозріння про прагнення галицьких українців до з'єднання з Росією і відмежування від поляків і чехів³⁷⁶. Ще більше уваги цьому питанню він приділив в листі, що прийшов до Коломиї 17 квітня 1840 р. Як видно з полемічних зауважень щодо цієї теми в листі М. Верещинського від 2 травня 1840 р., І. Головацький настоював на друкуванні приповідок і українських книжок взагалі латинським алфавітом³⁷⁷. Як основний доказ доцільності цього ним повторювалася думка про те, що латинка допоможе введенню української культури в європейський контекст, що книжки наші, як наголошував він у листі до Я. Головацького від 29 травня 1840 р., «борше полізут до чужини, будут приступніші для неї — а так, пізнавши нас, будут і на чужих всеучилищах (університетах.— *Р. К.*) нашого (словенського) языка учитись»³⁷⁸.

Пропозиція І. Головацького викликала заперечення М. Верещинського. Хоч аргументація її ґрунтовна і оперта на добрі знання нашої й інших слов'янських мов, писав М. Верещинський Я. Головацькому, прийняти її не могу. «Ми нічого не зискаємо, пишучи латинськими літерами, а тому не можемо прийняти їх, хоча ними пишуть і друкують чехи, іллїрійці, котрих ми дуже любимо, але наслідувати не можемо, як нам пан Іван і його колеги радять»³⁷⁹.

Ще рішучіше виступив Я. Головацький. Він не тільки звернув увагу брата на думку Верещинського, воля якого у виданні приповідок і загадок є головною, а й порушив ряд інших питань. Прогалини в листуванні не дають змоги детально представити хід цієї дискусії, але, безперечно, найважливішим і найціннішим її документом є великий лист Я. Головацького до брата, зреструктурований М. Возняком на основі збережених чорнових матеріалів в архіві його автора³⁸⁰. Розгорнуті і чітко аргументовані положення цього листа не залишають каменя на камені з доказів І. Головацького щодо доцільності запровадження в українській писемності латинського алфавіту і орієнтації української культури на західну Європу. «Треба тобі уважа-

³⁷⁶ *Студинський Я.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 37.

³⁷⁷ Там же.— С. 38.

³⁷⁸ Там же.— С. 40.

³⁷⁹ Там же.— С. 38—39.

³⁸⁰ *Возняк М.* До історії видання Ількевичевих приповідок.— С. 176—185.

ти,— нагадував Я. Головацький,— для кого пишемо, що писати повинні-сьмо наперед для своїх, а відтак для других словен і для Європи». «Ти кажеш: «ліпше нам ся лучити помалу з цілою Європою, ніж з одною частию», а я кажу: «ліпше нам ся держати цілості Русі, того кореня, з котрого-смо вирости, як відчімхатися від него»³⁸¹. І далі, розвиваючи цю думку, він твердо зазначив, що галицькі українці повинні робити все, щоб долати перешкоди на шляху до єднання з наддніпрянськими братами, оскільки з ними їх «в'яже одна історія, одне пісетворство (поезія), один звичай, одна віра». Саме там, над Дніпром, підкреслював він, і досі в живій пам'яті народу заховалася «стара Козаччина» і тепер пробиваються ростки нового, «показалося своє родовое житє». А тому: «Нам би тепер дбати, що би получитьи, порозумітися меже собою, що в нас один народ, один язик, одна надія, все заодно! Нам би достаратися, щоби наша наука із западної Європи через наші руки до них переходила, щоби-сьмо вкупі до єдної цілі стремілися, а ти поділяти хочеш, то, що маєся до купи згребовати, що і так слабко держиться, а ти ще розковзуєш. Не чини того і остережи всякого доброго русина і правдивого слов'янина»³⁸².

В листі йдеться також про важливість освіти для народу його мовою — «Щоби му ся світ отворив, щоби пізнав гідність свою і свою силу»³⁸³, потребу глибокого пізнання культури народу, його звичаїв, обрядів, фольклору, його історії і творення на цьому фундаменті нової літератури, вказується на необхідність уніфікації правописних норм. Проникливістю відзначаються судження автора про неоднакову російську літературу — ту, яка служить цареві (Булгарін, Сенковський, Гуровський), і ті «красні цвіти», що вирости із «ядра народа», «а студінь зморозила цвіточки, не далася розвинути, але живе дерево жде весни»³⁸⁴, про нову літературу «наших українців», які пишуть «ані для царя, ані для магнатів моск[овських], бо цар жоден не буде читати плодів словесності простого народа.., ані дворянин моск[аль] не возьме, зарівно так, як лях, до рук книжки «хохлацької», як вони звуть, ані для попівської касти, бо тая має свої духовні книги, а то їм здається суета мирська, — але для народа і народолюбців»³⁸⁵.

³⁸¹ Там же.— С. 180, 181.

³⁸² Там же.— С. 184—185.

³⁸³ Там же.— С. 176.

³⁸⁴ Там же.— С. 178.

³⁸⁵ Там же.

Отже, з виданням приповідок пов'язане виникнення цього листа, що є одним з особливо істотних джерел для розуміння ідеології і основних тенденцій діяльності «Руської трійці».

Друк книжки закінчився десь у квітні — на початку червня 1841 р. В листі до Я. Головацького від 16 червня 1841 р. І. Головацький писав уже про реалізацію її тиражу. На вимогу Верещинського, вона вийшла в 500-х примірниках, 400 І. Головацький вислав до Галичини. Як вказується в листі, у Відні було продано 30 примірників і подаровано 10, до Праги вислано 14, до Загреба — 6, до Прешборна — 8, до цензури — 3, в І. Головацького залишилося 29 примірників ³⁸⁶.

Із згадок у листуванні видно, що видання «Галицьких приповідок і загадок» викликало активне зацікавлення представників слов'янської громадськості. В листі від 17 квітня 1841 р. І. Головацький повідомляв, що слов'яни у Відні (за винятком поляків), «всі ся тішать і обіцяють доброго покупу, із Праги та й від южних слов'ян дістану відомість, кілько зорів (exempl.) будут потребувати, щоб і зараз звідси післати» ³⁸⁷. Поява цієї книжки була прихильно зустрінута в пресі, зокрема в слов'янській, повідомлення, замітки, рецензії про неї з'явилися в російських, польських, чеських, південнослов'янських, німецькомовних виданнях ³⁸⁸. Але свої галицько-руські діячі консервативно-клерикального толку поставилися до неї байдуже. Я. Головацький згадує, що коли книжку показали ректорові Львівської духовної семінарії Яхимовичеві (пізнішому львівському уніатському митрополитові), то він, переглянувши її, категорично відмовився купити зі словами (польськи): «Не могу і не могу, тому не могу, бо не хочу» ³⁸⁹.

Книжка «Галицькіі приповідки і загадки», хоч і видана під іменем Г. Ількевича, насправді, як переконає сказане, належить не тільки йому. Безперечною є участь матеріалів у ній і співавторство Я. Головацького й І. Бірецького. А до певної міри вона може вважатися підсумком праці «Руської трійці» в сфері збирання і вивчення народних паремій, результатом організаторсько-видавничих зусиль Я. Головацького, М. Верещинського, І. Головацького. Хоча та

³⁸⁶ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 52—53.

³⁸⁷ Там же.— С. 49.

³⁸⁸ Возняк М. До історії видання Ількевичевих приповідок.— С. 188—189; Франко А. Григорій Ількевич як етнограф.— С. 106—107.

³⁸⁹ Головацький Я. Ф. Издание «Венков» и «Zustände der Russinen» в 1846 и 1847 гг. // Литературный сборник.— 1885.— Вып. 1.— С. 40.

редакторська робота, яку виконав Я. Головацький, далеко не в усьому відповідає вимогам фольклористичної текстології, і найбільшим недоліком у даному випадку є те, що цю затерто мовні особливості покутського діалекту збірки Г. Ількевича, все ж немаловажним із культурного погляду було прагнення наблизити матеріал книжки до загальноукраїнського літературного мовлення. Це найбільша в свій час публікація українських паремій, вона містить багато цінних і оригінальних зразків народних прислів'їв, приказок і загадок. Ця книжка була найважливішим після «Русалки Дністрової» явищем українського культурного життя в Галичині 30-х — початку 40-х років XIX ст. Саме тому І. Франко назвав її «прекрасною збіркою»³⁹⁰.

Доповненням сказаного про доробок «Руської трійці» в пареміографії і пареміології можуть бути непоодинокі записи народних прислів'їв, приказок і загадок у рукописних матеріалах М. Шашкевича, І. Вагилевича, згаданий рукопис збірки українських прислів'їв з тлумаченнями Я. Головацького, збережений в архіві І. Срезневського, його публікація 69-ти прислів'їв і приповідок у 1851 р.³⁹¹, стаття І. Головацького про українські загадки та чимала добірка їх зразків із сербськими паралелями і аналогіями у «Вінку»³⁹². Остання містить цікаві спостереження, зауваження автора про поетику загадок, їх архаїчні елементи, дотепність й істотність морально-етичних установок, специфіку побутування. Вказуючи на багато спільних рис фольклорних творів цього жанру в різних народів, І. Головацький наголошував на важливості порівняльного дослідження українських загадок з російськими, відзначав велику подібність перших з сербськими народними загадками — «і мислю, словами і образом»³⁹³. Це положення він ілюструє паралельним зіставленням українських і сербських народних загадок, які наочно демонструють не тільки тематичну близькість, а й у багатьох випадках образну, стилістичну й структурну однотипність. Українську групу складає 175 загадок, з них 104 з Галичини і 71 з наддніпрянської України. Останні надіслані, за словами автора, «славним любителем української народності» І. Срезневським³⁹⁴. В галицьку частину увійшли майже всі

³⁹⁰ Возняк М. З життя і творчості І. Франка.— К., 1955.— С. 235.

³⁹¹ Slavische Bibliothek oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte.— Wien, 1851.— Bd. I.— S. 264—266.

³⁹² Вінок русинам на обжинки.— Ч. 2.— С. 273—314.

³⁹³ Там же.— С. 279.

³⁹⁴ Там же.— С. 276.

загадки з віденської книжки і «новозібрані», особливо в гуцулів у Криворівні і на Поділлі над Серетом³⁹⁵. Вибір сербських зроблено із збірника В. Караджича «Народне србске приповѣдке і загонетке» (Відень, 1821)³⁹⁶.

Ця публікація І. Головацького, особливо її порівняльний аспект,— значне явище в українській фольклористиці свого часу.

Зроблене «Руською трійцею» на полі збирання, вивчення і популяризації фольклорної прози і паремій істотно на-самперед — як складова частина її комплексної народознавчої програми і по-друге — як вагомий внесок у розвиток української фольклористики. Записи фольклорних прозових творів членами гуртка Шашкевича, зокрема, збірки народних казок М. Кульчицького, легенд і переказів, демонологічних оповідань І. Вагилевича, дослідницькі спостереження і судження (особливо стосовно теми «Шолудивого Буняка» і опришківства) належать до значних явищ в українській фольклористиці. Збірки народних прислів'їв, приказок і загадок Г. Ількевича, Я. Головацького, С. Петрушевича, І. Бірецького, характеристика цих видів народної словесності належать до перших надбань української пареміографії і пареміології.

Питання поетики, класифікації і текстології фольклору

У своїй роботі з фольклором члени «Руської трійці» орієнтувалися переважно на теоретичний і практичний досвід романтичної фольклористики, яку вони знали. Але в непоодиноких випадках їх судження ґрунтувалися на аналізі, дослідженні, осмисленні конкретного матеріалу, на багатих польових спостереженнях і досвіді власної практичної роботи, а тому включали конструктивні оригінальні елементи, істотні для розвитку фольклористичної думки.

Розглядаючи фольклор як певну систему художньої культури народу, члени «Руської трійці» приділяли значну увагу його естетичній і виховній сутності. Цей аспект їх фольклористичних інтересів помітний уже в «Русалці Дністровій», зокрема в рецензії М. Шашкевича на «Русское весіле», в «Передговорі» І. Вагилевича до народних пісень і ще більш виразно простежується в наступних публікаціях і особливо в рукописних матеріалах. У працях «Руської трійці» стверджується активне відношення фольклорної

³⁹⁵ Там же.— С. 276—277.

³⁹⁶ Там же.— С. 277.

творчості до дійсності, відображення в ній зв'язку минулих епох з сучасністю, предковічних традицій з насущними життєвими справами.

У замітках про народні пісні Я. Головацький вказував на пряму залежність виникнення творів усної поезії від історичних діянь народу, від подій і пригод, що сколихнули душу, уяву своєю неординарністю: «Поет письменний може собі знайти у книгах основу до піснетворення, но народна поезія не має ні жодної підстави, лише очевидячне досвідчення — діла такі, котрі сам поет видів і соділяючим був цілий засіб його в пам'яті, в народнім житті. Для того, коли нема діянь народних, — не творять пісень; а лише придадуться які пригоди народні, то десь ся і нових пісень народить, що приглушать давніші, стародавні, які народ співає, сли до нових нема основи в діяннях»³⁹⁷.

Автор цих заміток відзначив і таку характерну рису народної поетики, як тенденційність, соціальний заряд, гуманістичну і морально-етичну виховну спрямованість. Він пояснював побутування великої кількості баладних пісень про різні злочиння тим, що народ, осуджуючи злочини, кривду, неправду, не прощав їх і виставляв у своїй поетичній інтерпретації «для перестороги, науки, для постраху»³⁹⁸. Особливо несумісним з народними гуманістичними засадами трактується в фольклорі, як підмітив Я. Головацький, проливання невинної людської крові, виражене в чіткій установці «Чужа кровця — не водиця, розливати не годиться», значимість якої підсилюється ще й тим, що найчастіше вона вкладена в уста позитивного героя чи такої найвищої інстанції в народній ієрархії, як мати³⁹⁹.

Саме насамперед у зв'язку з метою виховного, облагороджуючого впливу народного поетичного слова на духовність людини розглядав Я. Головацький характер і функціональну значимість ряду художніх засобів і прийомів фольклору. Він вказав на виразність і сюжетну цілісність народнопісенної епіки, в якій «всі окольністі описані до найдрібнішого з якоюсь простотою, поединчістю»⁴⁰⁰, звернув увагу на характерну в народних епічних піснях формулу зачину «Чи чули ви, добрі люди, о такій новині», яку розглядає як один з давніх-давен прийнятих способів співаків залучати слухачів до активного сприйняття інформації. Дослідник небезпідставно бачить тут прямий зв'язок новішої пісенної традиції з аналогічним звертанням дав-

³⁹⁷ *Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я.* Твори.— С. 300.

³⁹⁸ Там же.— С. 300—301.

³⁹⁹ Там же.— С. 302.

⁴⁰⁰ Там же.— С. 301.

нборуського співця в зачині «Слова о полку Ігоревім» «Не лѣпо ли ны бяшетъ, братіе, начяти старыми словесы...» і з пізнішими заспівами дум, якими бандуристи-козаки «запалювали до бою»⁴⁰¹.

Я. Головацький відзначав поважний характер історичних пісень, властиву їм підкреслену героїзовану й ідеалізовану інтерпретацію козацької теми: «Все козацьке — якблагородніше: козацька зброя, козацький коник, навіть козацька мова, козацькі уста — усе те не просте»⁴⁰². Незвичайними і «разительними» називав такі художні засоби, як пісенне метафоричне порівняння смерті із сватанням, весіллям; посилення вмираючим на полі бою воїном «вірлів-послів» або «вірного кониченька» з вісткою до родини про його загибель⁴⁰³ тощо. Характерною рисою поетичної мови ліричних пісень він вважав «множество ніжних, любовних, пещених, дитинячих, голубливих слів», які «придають сим пісенькам непорівняну красоту, простоту»⁴⁰⁴, вони сповнені любові, ніжності, радості, а чи туги, розпуки тяжкої, нарікання⁴⁰⁵.

В працях «Руської трійці» порушене питання про різноманітність і залежність від жанрової специфіки розміру й версифікаційної структури народних пісень. В рецензії на «Русское весіле» М. Шашкевич вказував на потребу вивчення особливостей наспіву і складу обрядових весільних пісень⁴⁰⁶. Я. Головацький зауважив, посиляючись на деякі баладні пісні й українські думи, що найдавнішим народним епічним пісням властивий тільки віршовий розмір, який в процесі побутування еволюціонував до рівноскладового поетичного рядка⁴⁰⁷. Він також вказав на характерні особливості поезики монострофічних пісенних форм (коломиїок, шумок, чабарашок, козачків): лаконізм виразу, відсутність розгорнутих образів, порівнянь, наповненість почуттям та відповідні змістові короткий вірш і енергійна ритміка, на залежність поетичної форми монострофічних пісень від функціональної пов'язаності їх виконання з танцем⁴⁰⁸.

Вагомий внесок членів «Руської трійці» і в вивчення поезики обрядових народних пісень, специфіки їх жанро-

⁴⁰¹ Там же.

⁴⁰² Там же.— С. 300.

⁴⁰³ Там же.

⁴⁰⁴ Там же.— С. 305.

⁴⁰⁵ Там же.— С. 306.

⁴⁰⁶ Русалка Дністровая.— С. 131.

⁴⁰⁷ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 294.

⁴⁰⁸ Там же.— С. 305—306; ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 727.— П. 49.— Арк. 15.

вих підрозділів і різновидів, образної системи з її багатими архаїчними елементами, структурних особливостей і мелодики. Та найзначнішою в сфері розробки ними питань постики фольклору є праця І. Вагилевича про слов'янську символіку.

Дослідження цієї проблеми І. Вагилевич розпочав у середині 30-х років. У листі до М. Погодіна від 9 липня 1837 р. він писав: «Найважливіший предмет, котрий надіюся ладно розвинути, є слов'янська символіка»⁴⁰⁹. Тут же він висловлює своє трактування символіки як одного з основних засобів поетичної мови фольклору, зазначає, що шлях до висвітлення цього предмета вказали йому насамперед обрядові пісні — колядки, гаївки, ладкання та інші⁴¹⁰.

Наполеглива праця І. Вагилевича над цією темою, пошуки матеріалу до неї простежуються і в багатьох інших згадках його листування. В листі до М. Погодіна від 27 травня 1843 р. вчений інформував, що для дослідження про символіку йому потрібно ще опрацювати литовські пісні, яких у Львові немає, а також болгарські, зазначав, що слабо знає білоруський фольклор, просив зробити йому виписки із рукописного збірника російських пісень П. В. Киреевського⁴¹¹. В листі до Я. Головацького того ж року повідомляв, що, перебуваючи у Львові від березня, продовжує працю над своїми дослідженнями, для «Символіки» поробив виписки з найновіших видань збірників слов'янських народних пісень, просив прислати народні казки про перетворення дівчини в лілею, хлопця — в явір, жінки — в березу, а також народні версії про виникнення трави, кущів, бур'яну, дерев, мух, гадюк, хрущів, риб, птахів, звірів і людини, згадує, що дуже приготився б йому і підготовлений Я. Головацьким збірник народних пісень. «Я хочу скоро скінчити «Символіку» і «Празник Коляда», — наголошував І. Вагилевич⁴¹². Але ці праці, як знаємо, так і залишилися незакінченими.

Згадки в листуванні, чорнові матеріали, виписки і опрацьовані частини «Символіки» дають можливість представити об'ємність авторського задуму і обсяг виконаної роботи. Вражає масштабність і оригінальність поставленого завдання. Адже до того питання дослідження символіки народної поезії в загальнослов'янському плані ще не ста-

⁴⁰⁹ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861). — Вып. 3. — С. 631.

⁴¹⁰ Там же.

⁴¹¹ Там же. — С. 641.

⁴¹² *Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49. — С. 85—86.

вилося. Щоправда, в рамках вивчення романтичною фольклористикою національного фольклору зверталася увага і на народнопоетичну символіку. Це питання зайняло помітне місце в монографії М. Костомарова «Об историческом значении русской народной поэзии» (Харків, 1843), яка писалася майже одночасно із «Слов'янською символікою» І. Вагилевича. Примітна і певна близькість у трактуванні обома авторами народнопоетичних символів, їх зв'язку з життям, природою. Але в основний період праці над своїм дослідженням Вагилевич ще не міг скористатися цією монографією, не мав у своєму розпорядженні і якихось конкретних розробок стосовно символіки у фольклорі інших слов'янських народів. Тому робив ставку безпосередньо на первинний матеріал.

Це здебільшого пісенний фольклор слов'янських народів — опубліковані на той час збірники російських, польських, сербохорватських, чеських, словацьких пісень і дані з рукописних джерел, а в непоодиноких випадках — й інші жанри усної народної словесності (казки, легенди, перекази, приказки, прислів'я). Як і в усіх інших працях І. Вагилевича подібного типу, в центрі його уваги — український фольклор з наявних публікацій і великою мірою з рукописних збірок. Дослідник намагався притягнути матеріал з усієї України, окреслюючи його поняттям «полудневоруський». Коли ж йшлося тільки про західноукраїнський, то вживав означення «західноруський».

У вступній частині, яка складається з трьох підрозділів — «Зв'язок людини з природою», «Творення символіки» і «Символіка»⁴¹³, зроблена спроба філософсько-естетичного тлумачення символу як пізнавальної і художньої категорії. І. Вагилевич не посилається на джерела викладених думок і положень, не вказує якихось розробок цього питання попередниками і сучасниками, хоча в непоодиноких моментах тексту можна вловити переклик думок про природу і сутність символу з положеннями античної естетики і теоріями символу пізнішого часу, зокрема, розробкою цієї теми в естетичній теорії романтизму.

Безперечно, без докладного аналітичного і порівняльно-історичного опрацювання цього питання важко судити, наскільки самостійний і оригінальний автор в теоретичному осмисленні символу. Однак на відміну від властивого античній і пізнішим естетикам, в тому числі класицистичній і романтичній (наприклад, у багатотомній праці Ф. Крейцера «Символіка і міфологія древніх народів, особ-

⁴¹³ *Wagilewicz D. J. Symbolika słowiańska.* — Арк. 6—8.

ливо греків», 1819—1821), неодмінного пов'язування генезису художньої символіки з міфологічною стадією світорозуміння, І. Вагилевич робив основний наголос на контексті процесу формування символіки насамперед з реальними дійсності і специфіки їх сприйняття людиною на різних стадіях її розвитку.

Вважаючи людину інтегральною часткою природи, І. Вагилевич виділяє її передусім як уособлення найвищого ступеня розвитку почуттєвого світу та поєднання його з інтелектуальним началом. І хоча його міркування про властиву людині душу, що є прообразом божества, позначені впливом ідеалістичної філософії, все ж погляд на характер пізнання світу і активне відношення людини до дійсності опертий на раціоналістичну основу. Визначальним у цьому процесі є, на його думку, співвідношення почуттєвого і смислового. Сприймаючи навколишній світ, людина неспроможна була охопити його в усій повноті і багатогранності зв'язків предметів та явищ, а тому дробила його на частини, наділяючи їх різними властивостями і якостями. Так виникла міфологія, так в залежності від бачення, смислового і почуттєвого окреслення людиною зв'язків і аналогій предметів та явищ народилася і символіка.

Саму появу символу вважає Вагилевич в душі романтичної теорії (Ф. Шеллінг, Ф. Крейцер) результатом прагнення людини виразити безконечне в кінцевому, конкретно почуттєвим. Звідси і його дефініція: «Символіка є вираз абстрактного поняття у чуттєвій формі. Є це вислів багатогранно мислячого... розуму, який, збираючи думки в один осередок, відливає їх в чіткому виразі»⁴¹⁴. Але крім раціонального він вважає обов'язковим присутність у символі емоціонального, почуттєвого, інтуїтивного компонента. Початки символіки і найбагатше її джерело з перевагою саме почуттєвого начала він бачить у первісному світосприйманні і світорозумінні, в міфології. Водночас він вказує і на пов'язаність процесу символотворення з розвитком самої людини, її суспільними формаціями, цивілізацією і суспільно-політичним буттям.

В осмисленні комунікативної природи символу простежується і розуміння Вагилевичем тієї його специфіки, яку ми сьогодні називаємо знаковою. В термінології його вживається поняття «склад» («zgóloska»). Символіка, за його визначенням, виражає форми життя в системі «різномірної повноти складів», тобто знаків⁴¹⁵. В знаковій системі символічного виразу він виділяє три групи: «емблем-

⁴¹⁴ Там же.— Арк. 7.

⁴¹⁵ Там же.

ний» — якщо одна головна ознака розвинута в символічний склад; «загадковий» — якщо в комплексі ознак одна — головна умовчана і символічний склад закритий; «містичний» — коли численні символічні склади не мають певної системи.

Вбачаючи в символі спробу людини понятійно і чуттєво охопити «універсум» земного і позаземного, реального й ірреального, Вагилевич відзначає опорність його знакової системи не на містичному, ілюзорному, а на життєвому, органічному, вказує, що, навіть звертаючись до позаземних, космічних об'єктів (сонце, місяць, зорі), народна символіка підпорядковує їх виразу земних реалій. Він констатує, що найістотніше місце в смислово-емоційній структурі народної символіки займають предмети і явища органічного (рослинного і тваринного) світу, оскільки і в житті людини вони відіграють найважливішу роль. Активно представлена в символіці і сама людина — як жива істота і як уособлення мислячого і духовно-творчого начал.

Обов'язковими для символічної формули вважає Вагилевич такі три основні прикмети: *єдність* певного постійного смислового значення, *короткість*, бо символ наче блискавка, що враз освітлює нічну темряву, відкриваючи широкий видпокруг, і *проникливість* — символ повинен сильно промовити до розуму і серця.

Ці та інші моменти вступної розвідки засвідчують компетентний теоретичний підхід автора до теми, глибоке осмислення її у філософсько-естетичному плані. З цього погляду вже сама ця розвідка, безперечно, є однією з цікавих пам'яток української фольклористики, і ширше — естетичної думки першої половини ХІХ ст.

Розробка основних питань праці розпочинається стислою характеристикою символіки народів Північної Європи, Близького Сходу і Азії. Ця частина оперта на дані наукової літератури, текст її місцями фрагментарний, ескізний. Переходячи до власне слов'янської народної символіки, автор відзначає її розвинутість і тісну пов'язаність з пастушою і землеробською сферами виробничої діяльності, світоглядом і психологією людини, органічно близької до природи; вказує, що вона «глибоко просякла в життя народу в усіх його частинах», так глибоко, що непоодинокі символи проникли в буденну мову, вірування, обряди і особливо в усну поезію⁴¹⁶. Вивчення народної символіки у певній логічній системі він вважає доконечним для розвитку правдиво національної літературної поезії⁴¹⁷.

⁴¹⁶ Там же.— Арк. 43.

⁴¹⁷ Там же.

Відповідно до походження і атрибутивної структури символів матеріал у праці Вагилевича згрупований у двох основних частинах: I. «Надземна символіка» з розділами про символіку небесних тіл (сонце, місяць, зорі), божеств, духів, демонів; II. «Земна символіка» з охопленням у відповідних структурних розділах і підрозділах комплексів символів, що стосуються різних аспектів матеріального і духовного життя людини, її переживань, настроїв, сімейних і громадських взаємин, співжиття з природою — неорганічним і органічним світом. Широко представлена, зокрема, символіка, пов'язана з рослинами (зіллям, квітами, кущами, деревами) і тваринами (комахами, плазунами, птахами, рибами, звірями). Окремим розділом виділена «Людська символіка», до якої відносяться наділені символічним значенням витвори людських рук (перстень, сережки, корона, щит та ін.), герби, комбінації реально-життєвого і фантастичного, абстракції (мороз, спека тощо), символіка знаків, чисел тощо.

В рамках такої класифікації автор намагався розкрити семантику кожного конкретного символічного гасла, ілюструючи його вживання і побутування відповідними вибірками з фольклору. Опорним в ілюструванні є український матеріал з додатком російських, польських, словацьких, чеських і південнослов'янських аналогій. У непоодиноких випадках дослідник звертається і до давніх писемних поетичних слов'янських пам'яток — до «Слова о полку Ігоревім», «Краледворського рукопису» (середньовічна автентичність якого була для нього безсумнівною), стверджуючи на цій основі генетичну давність слов'янської народної символіки і взаємодію в ній фольклорної і літературної традицій.

Аналітичний розгляд матеріалу поєднується з багатьма цікавими спостереженнями, зауваженнями, судженнями про специфіку, історичну глибину, спільність і відмінність символіки слов'янських народів, властиве їй багатство і насиченість елементами, почерпнутими безпосередньо з навколишньої природи. Автор виявляє добру обізнаність із слов'янським фольклорним матеріалом, простежує як спільні, так і відмінні риси в значенневому тлумаченні однотипних символів, відзначає її багату гуманістичну і морально-етичну виховну сутність.

Як смисловий і естетичний компонент символ розглядається Вагилевичем у тісному зв'язку з іншими засобами поетичної мови — порівнянням, алегорією, метафорою, епітетом, паралелізмом. Однак у непоодиноких випадках функціональна значимість символу в комплексі поетичних

тропів перебільшується з нівеляцією значення інших складових цього комплексу. Надто прямолінійна і суб'єктивна місцями авторська розшифровка семантики символів.

Усі 205 аркушів рукопису «Слов'янської символіки» не однакові за рівнем опрацювання, осмислення і текстового викладу. В багатьох місцях стикаємося з фрагментарністю, чорновими підготовчими накидками і прогалинами, зумовленими переважно відсутністю потрібного матеріалу, пошуки якого автором не припинялися. Але і в такому вигляді ця праця являє великий інтерес — своїм задумом, широким планом, структурою, багатим матеріалом, науковим підходом, думками, які й нині можуть бути корисними при розробці цієї теми.

Предметні спостереження і думки В. Вагилевича стосуються поетики фольклорної прози. У рукописі праці про слов'янську демонологію він зауважив, що народні перекази і оповідання на цю тему — один з виявів внутрішнього, духовного життя народу, його уявлень, вірувань; вони прості, щирі, оздоблені цвітом поезії, позначені сильним впливом реальної дійсності. Тут, за словами автора, в хаосі незвичайного «відзивається гармонійна гра єдиного великого безконечного життя, де людина постійно діє в єдності з природою». А тому і простий народ виступає в цій грі не як пасивний, сторонній спостерігач, а як діяльний суб'єкт⁴¹⁸.

Уже йшлося про внесок членів «Руської трійці» в розробку питань поетики монострофічних пісень, особливо коломийки, жанрових особливостей прислів'їв, приказок, загадок, загальнослов'янських спільних і етнічно специфічних рис поетичної мови фольклору. Конкретні спостереження про спільне і відмінне в поезії українських і сербських народних пісень містять згадувані рукописні замітки Я. Головацького і його стаття «Народні сербські пісні»⁴¹⁹. Відзначено близькість настрою, мотивів, образів і художньо-виражальних засобів українських і сербських обрядових пісень, однотипність і відмінність у системі їх пісенного вірша. Цікаві зауваження про характерні особливості епіки в українських козацьких піснях і думках та в сербських юнацьких піснях.

Не втратили своєї пізнавальної і наукової вартості спостереження і міркування в працях Шашкевичевого гуртка про процес творення, побутування, синхронну і діакронну трансмісію фольклору, його виховну функцію тощо. Спіль-

⁴¹⁸ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 39.— П. 9.— Арк. 28.

⁴¹⁹ Вінок русинам на обжинки.— Ч. 1.— С. 153—165.

ним для всіх членів «Руської трійці» було розуміння того, що фольклор — колективна творчість трудового народу, що народнопоетичні цінності виробляються, шліфуються в процесі тривалого усного поширення і побутування. Водночас вони визнавали і важливу роль у цьому процесі поетично обдарованих людей з народу, співців, оповідачів. Я. Головацький вказував, що саме від таких людей беруть початок народнопоетичні твори, які в дальшому своєму обігу переломлюються крізь призму обдарувань інших поетичних натур, які додають своє, нерідко переробляють, переінакшують відповідно до свого серця, до своєї долі, до свого горя, або й творять щось зовсім нове ⁴²⁰. У висловлюваннях І. Вагилевича і Я. Головацького простежується розуміння ними відмінності поетичних систем фольклору і писемної літератури. Я. Головацький зазначав, що українські співці-бандуристи не знали класичних поетик, але «природно образували свою народну пісню, думу» і стояли вище в своїй творчості від поетів, вихованих у Київській академії ⁴²¹.

У фольклорному процесі члени «Руської трійці» виділяли також талановитих носіїв, виконавців і популяризаторів народнопоетичних творів, зокрема, заспівувачів і керівників груп виконавців обрядових пісень, кобзарів, лірників, казкарів, оповідачів. Я. Головацький наголошував на винятково важливій ролі жінок, як творців і носіїв в українському фольклорі: «Дивно,— писав він,— що коли у прочих образованих народів більше поетів знаходиться в мужськiм полі, у нас, насупротив — більше жінщини мають поетическое направлення, у них більше чулості, більше серцю приступних чувств» ⁴²².

Поширення і міжпоколінна передача фольклору в народному середовищі трактувалися ними як складові природного безперервного процесу. Я. Головацький порівнював засвоєння і міжпоколінне переймання фольклору з опануванням дитиною рідної мови: «Пісня переходить в устах народу слово в слово: виучується внук від діда, донька від матері переймає... Дитина ще маленька учиться від старших пісні — ще у віці, коли йно годно лиш пам'яттю задержати, затямити слова і голос: а то змалу уб'ється в пам'ять так, що не переіначить і потім» ⁴²³.

⁴²⁰ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 727.— П. 49.— Арк. 18.

⁴²¹ Там же.— Спр. 728.— П. 49.— Арк. 3.

⁴²² ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 727.— П. 49.— Арк. 11.

⁴²³ *Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я.* Твори.— С. 303.

Я. Головацький неодноразово торкався і питання функціональної сутності та дієвості фольклору. Він відзначав велику виховну роль народного поетичного слова, його вплив на формування соціальної свідомості, гуманістичних і морально-етичних засад, естетичних смаків, зміцнення громадських колективістських і родинних та сімейних зв'язків. Саме в здатності впливати, духовно облагороджувати, збуджувати думку, почуття, викликати настрій бачили члени «Руської трійці» найбільшу поетичну вартість фольклору.

* * *

Заслуговує окремого розгляду і зроблене членами «Руської трійці» в сфері класифікації і систематизації фольклору. Наявні дані переконують, що це питання привертало їх пильну увагу як у теоретичному плані, так і в ще більшій мірі — у зв'язку з практичною збирацькою, науково-дослідною і видавничою діяльністю.

В час, коли розгорталася діяльність гуртка Шашкевича, у фольклористиці вже було в основних рисах визначено поділ творів уснопоетичної народної традиції на роди (епічний, ліричний, драматичний) і жанри (пісня, казка, легенда, переказ, приказка, прислів'я, загадка та ін.). У практиці фольклористичної класифікації враховувалися і певні внутріжанрові різновидності (пісні обрядові, історичні, побутові, танцювальні, гумористичні тощо). Однак саме ця внутріжанрова класифікація в різних параметрах (тематичному, формально-структурному) була розроблена на той час іще дуже слабо. Не було якихось усталених норм, у рамках національного фольклору і в практиці кожного фольклориста це питання вирішувалося по-своєму. На цю обставину вказував Вацлав з Олеська, розглянувши в передмові до свого збірника (1833) принципи систематизації пісенного матеріалу у відомих йому збірниках народних пісень, зокрема російських (І. Прача, А. Калатиліна), чеських, словацьких та інших слов'янських народів (Ф. Челаковського, Я. Коллара, Вука Караджича)⁴²⁴. Він констатував різнобій і довільність існуючих принципів систематизації пісенного фольклору, а в зв'язку з цим і значну трудність при їх упорядкуванні та підготовці до друку⁴²⁵.

У вирішенні питання групування, класифікації народно-поетичного матеріалу члени «Руської трійці» також ви-

⁴²⁴ Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego...— S. XXX—XXXI.

⁴²⁵ Ibid.— S. XIII, XXXII.

ходили з існуючого відповідного досвіду слов'янської фольклористики, який вони уважно вивчали. Так, у своїх нотатках із збірника І. Прача М. Шашкевич зробив окремо зауваження щодо групування пісень: «Прач ділить свої пісні на протяжные, плясовые или скорбные, хороводные, свадебные, святочные»⁴²⁶. І. Вагилевич у своїй класифікації пісень у «Передговорі» пішов за схемою Вука Караджича і Вацлава з Олеська, які ділили народні пісні на два основні масиви — «жіночі» і «чоловічі». Як і Вацлав з Олеська, він також відніс до жіночих, крім ліричних — «думок», і всі обрядові⁴²⁷. Однак порівняно з ними Вагилевич вніс у цю схему і принципові корективи: виніс на перше місце в українській народнопісенній традиції «чоловічі» («мужацькі») пісні, народну епіку — «думи», особливо історичні пісні про «лицарські діла» запорожців і про бескидських молодців опришків, які мстили «за печальную неволю мирян»⁴²⁸. Відповідно до такого принципу групування складена і добірка пісень у «Русалці Дністровій»: на першому місці «Думи і думки» і далі — «Обрядові пісні». Тут очевидний вплив збірника М. Максимовича (1827), в якому чи не вперше у практиці публікації слов'янського пісенного фольклору історичні пісні висунуті на перший план.

Цю класифікаційну установку М. Максимовича сприйняв і Я. Головацький. У листі до О. Бодянського з 1843 р., висловлюючи своє незадоволення принципами систематизації у виданнях українського пісенного фольклору в Галичині, він вказував, що орієнтується в цьому відношенні на збірники М. Максимовича⁴²⁹. Своє непогодження з класифікацією українських пісень на «жіночі» і «чоловічі» у збірнику Вацлава з Олеська висловив згодом Я. Головацький і в полеміці з О. Пипіним, який вважав цей поділ вірним⁴³⁰.

Можливо, хоч прямих доказів цього не маємо, що не без впливу поглядів і суджень «Руської трійці» щодо питання класифікації українських пісень у збірнику Ж. Паулі цей поділ уже відсутній. На основі критичного освоєння досвіду класифікації творів усної народної поезії в слов'янській фольклористиці виробляли члени Шашкеви-

⁴²⁶ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд М. Шашкевича.— Спр. 23.— П. 1.— Арк. 8.

⁴²⁷ Русалка Дністровая.— С. XVII.

⁴²⁸ Там же.— С. XIV—XV.

⁴²⁹ Савченко Ф. Листування Якова Головацького з Осипом Бодянським (1843—1876).— С. 127.

⁴³⁰ Головацький Я. Заметки и дополнения к статьям г. Пыпина...— С. 10.

чевого гуртка свою класифікаційну систему з безпосередньою проекцією її на конкретний український матеріал. Так, виникла, зокрема, класифікація збірника українських пісень Я. Головацького. Є підстава вважати, що вона була результатом зусиль не тільки його самого, а й інших учасників гуртка. У своїх автобіографічних згадках Я. Головацький зазначив, що, готуючи до друку в домі Верещинського у 1840 р. збірник пісень, він радився з господарем про класифікацію зібраного матеріалу⁴³¹. Радився в цій справі, очевидно, не тільки з Верещинським. І, головне, мав на увазі не перенесення на український ґрунт якоїсь готової класифікаційної схеми, а опрацювання останньої відповідно до реального матеріалу.

В листі до О. Бодяньського від 14 березня 1844 р. Я. Головацький, характеризуючи зміст свого збірника пісень, наголосив, що найважливішими і найоригінальнішими в ньому є обрядові пісні⁴³². Саме тому й інформацію про структуру збірника він почав з підрозділів обрядових пісень, далі вказав танцювальні («плясові») і аж після того — епічні пісні («повіствовательні», «описові») з підрозділами: 1) «козацькі історическі», 2) «битові козацькі», 3) «співанки билеві», 4) «пісні о опришках», 5) рекрутські і жовнірські. В кінці вказані «любовні». І закінчив словами: «Ось такий мій збірник»⁴³³.

Однак у збереженому рукописному плані збірника з початку 40-х років класифікація пісень і порядок та послідовність її частин дещо інші. Тут на першому плані поставлені епічні пісні («Думи») з розбивкою на дві підгрупи: «А. Билеві», тобто історичні, «Б. Битові» — побутові, переважно соціально-побутового характеру. До першої включені: а) думи, що оспівували діяння народні, козацькі; б) про пригоди простих осіб; в) про пригоди опришків (гайдамацькі). До другої — а) козацькі, тобто про побутову сторону козацького життя; б) вояцькі і рекрутські; в) чумацькі; г) скотарські і господарські; д) дяківські і школярські.

Другий розділ складають ліричні пісні («Думки») з підрозділами: «А. Чистонародні»: а) тужливі і жалісливі, б) веселі, в) «іносказательні»; «Б. Письменних осіб»: а) тужні, б) веселі, в) «іносказательні».

⁴³¹ Головацкий Я. Литературные занятия Я. Ф. Головацкого по окончании богословских студий в г. 1840 // Литературный сборник.— 1886.— Вып. 2.— С. 199.

⁴³² Савченко Ф. Листування Якова Головацького з Осипом Бодяньським (1843—1876 рр.).— С. 126.

⁴³³ Там же.— С. 126—127.

Третій розділ — це «Співанки веселії і охочії» з розбивкою: а) посмішні, б) празникові, в) коршемні і пицькі, г) небилічні».

До окремого розділу — четвертого — віднесені приспівки до танцю — «Співанки плясовії»: а) коломийка, б) козак, в) шумки і чабарашки.

І аж у п'ятому — останньому розділі даються обрядові пісні, поділені на два підрозділи: «А. При всенародних (громадських) святках і забавах», тобто календарні з підгрупами — а) коляди, б) щедрівки, меланки, в) купаловії, г) гаївки, д) радавниця»; «Б. При родинних і домашніх обрядах», тобто сімейно-обрядові, до яких віднесено а) весільні («ладканки»), б) хрестинні, в) голосіння («заводи») і чомусь обжинкові пісні⁴³⁴.

І. Панькевич висловив думку, що на цій класифікації позначився вплив групування народних пісень у збірнику словацьких пісень Яна Колара, зокрема, його другого видання 1835 р.⁴³⁵ Підстава для такого погляду є. Особливо це стосується виділення пісень ненародного походження, яке вперше застосував Коллар. Скористався Я. Головацький досвідом Колларового збірника і в інших моментах своєї класифікації. Але в своїй основі вона оперта на класифікаційну концепцію збірників М. Максимовича 1827 і 1834 рр. Саме від них перейняте, зокрема, ідейно вагоме структурне винесення на перший план епічної і насамперед історичної народнопісенної традиції. В своїй класифікації Я. Головацький навіть переніс із збірника М. Максимовича «Украинские народные песни» (1834) його основні підрозділи: «Песни козацкие былевые» і «Песни козацкие бытовые».

Далі власні класифікаційні пошуки Я. Головацького велися головним чином в напрямі групування матеріалу в рамках певних жанрово-тематичних підрозділів. Тут бачимо багато оригінальних моментів, продиктованих насамперед самим матеріалом (наприклад, опришківські пісні) і побутуючим у народі поділом пісень. Так, зокрема, до класифікації «Руської трійці» увійшов і перейнятий від традиції внутрішній поділ народних колядок. В середовищі Шашкевичевого гуртка вперше застосоване тематичне групування коломийок, утверджена систематика обрядових весільних пісень за послідовністю їх пов'язаності з обря-

⁴³⁴ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 727.— П. 49.— Арк. 1.

⁴³⁵ Панькевич І. Західноукраїнське літературне відродження і Ян Коллар // З історії чехословацько-українських зв'язків.— С. 268.

дами, танцювальних приспівок за відповідними їх ритмічній структурі народними танцями та ін.

Так, уже в 30-х — на початку 40-х років Я. Головацький на основі докладного наявного досвіду класифікації пісенного фольклору різних слов'янських народів, опираючись на збірники М. Максимовича і використовуючи результати відповідних пошуків у цій ділянці інших членів «Руської трійці», створив оригінальну класифікаційну систему народних пісень, яка відзначається логічністю, чіткою пов'язаністю з усім обсягом українського пісенного репертуару населення західноукраїнських земель. Визначальним для цієї класифікації є жанровий і функціонально-тематичний критерій. Йї властивий дво- і триступеневий поділ: жанр, жанрові різновиди у відповідності з обрядово-функціональним чи тематичним приуроченням і тематичні підгрупи.

За класифікаційною системою, розробленою в 30-х — на початку 40-х років, велася згодом і публікація збірника Я. Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси». Правда, з деякими корективами: після епічних («дум») — історичних і баладних («былевых» і «бытовых») та ліричних пісень («думок») — у першій книзі Я. Головацький подав у другій книзі одразу обрядові пісні (колядки, гаївки, царинні, весільні) і далі — танцювальні, коломийки та гумористичні пісні. У цій же послідовності розміщені і додатки та варіанти, що складають третю і четверту книжки.

Критично оцінюючи цю класифікацію в доданій до четвертої книжки збірника статті «Распределение и оглавление народных песен Галицкой и Угорской Руси», Я. Головацький вказує, що коли в 30—40-х роках він готував до друку пісні, опубліковані згодом у першій і на початку другої книжки даного видання, то прийняти інший класифікаційний порядок не було можливості, оскільки в той час у нього «весь запас пісень складався з самих епічних і ліричних (Дум і Думок) та з кількох обрядових і танцювальних. Деякі відділи були слабкі, іншого роду пісень зовсім не було»⁴³⁶. Впадає в око невідповідність цієї заяви з цитованою вище інформацією про збірник в листі Я. Головацького до О. Бодяньського (з 1844 р.), зокрема, щодо обсягу обрядових пісень. Не згадується і орієнтація на структуру збірників М. Максимовича. Очевидно, і в даному питанні позначилося пізніше відступництво Головаць-

⁴³⁶ Головацький Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. III, отд. 2.— С. 5 (друга пагінація).

кого від ідеалів «Руської трійці», відмова від колишніх ціннісних орієнтирів.

Свою концепцію про доцільність переміщення основних груп пісенності і докладнішої внутрігрупової структури збірника Головацький представив у розробці нового варіанта класифікаційної схеми «Систематическое оглавление песен в порядке, в каком следовало бы им быть»⁴³⁷. Тут на перше місце висуваються обрядові пісні (колядки, щедрівки з розбивкою на територіально-локальні групи і в кожній — на підгрупи відповідно до адресування, меланчні, гаївки, царинні, купальські, жнивні і обжинкові, весільні з територіальною розбивкою, родильні), святкові, застольні, коломийки, танцювальні, гумористичні. Всі ці пісні мали б складати перший том, у другому пропонуються епічні й ліричні пісні: I. «Думи» (козацькі, баладні, чумацькі, бурлацькі, рекрутські, господарські, пастуші, морально-повчальні і релігійні); II. «Думки» (любовні, сімейні, житейські); III. «Гумористичні і жартівливі пісні».

Очевидно, що й ця класифікація не позбавлена певних недоліків, помітних, зокрема, з сучасної точки зору. Однак, слід визнати, що в свій час вона була однією з найкраще розроблених у слов'янській фольклористиці стосовно конкретного національного матеріалу.

Конструктивні думки, пропозиції щодо класифікації фольклорного матеріалу зустрічаємо в різних працях членів «Руської трійці». Наголошуючи в своїй розвідці про похорон у слов'ян потребу збирання народних похоронних і поминальних голосінь, І. Вагилевич запропонував групувати їх відповідно до того, хто голосить з сім'ї померлого (діти за батьком, матір'ю, жінка за чоловіком, мати за сином та ін.)⁴³⁸ — принцип, який застосовується нині в класифікації голосінь. Цікаві його зауваження про групування, систематизацію народних оповідань демонологічної тематики⁴³⁹.

Збірник прислів'їв і приказок Я. Головацький упорядкував і видав за алфавітним принципом, який був у той час загальнопоширеним і, за словами дослідника, провідним у східнослов'янській пареміографії аж до середини XIX ст.⁴⁴⁰ Однак уже тоді він не задовольняв учених. У звіті І. Срезневського про слов'янознавчу подорож, надруко-

⁴³⁷ Там же.— С. I—XX (третя пагінація).

⁴³⁸ *Dalibor I. Pogrzebu slowian.*— S. 650—651.

⁴³⁹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 39.— П. 9.— Арк. 28—29.

⁴⁴⁰ *Пазяк М. М.* Українські прислів'я та приказки.— К., 1984.— С. 21.

ваному в 1843 р., читаємо таке зауваження про видання галицьких приповідок: «По множеству материалов собрание превосходное, но, к сожалению, расположено все азбучным порядком»⁴⁴¹. Ідея видання збірника приповідок і прислів'їв Ількевича за тематичним принципом дискутувалася і в колі діячів «Руської трійці». Цю ідею підказував братові І. Головацький, посилаючись на думку своїх приятелів чехів Й. Подліпського і Ф. Кампеліка⁴⁴². Але збірка була вже укладена і міняти її систематику було вже пізно.

Очевидно, що в історії української фольклористики не повинен залишатися поза увагою теоретичний і практичний внесок «Руської трійці» в розробку проблеми класифікації уснопоетичної творчості народу, особливо конструктивний і вагомий щодо систематизації і класифікації народної пісні. Результатами цього внеску (наприклад, класифікаційними принципами народних колядок і коломийок) користуємося і нині.

* * *

Майже зовсім невиясненими залишаються текстологічні засади «Руської трійці» у фольклористичній роботі. При вивченні цього питання не можна не враховувати тієї обставини, що романтична фольклористика ще не мала якихось ustalених принципів текстології запису і публікації творів усної народної словесності. На західноукраїнських землях ця ситуація до і в час діяльності «Руської трійці» ускладнювалася ще й неусталеністю алфавітного і правописного питань — український фольклор записувався кириличними і найчастіше польськими літерами, етимологічною і стихійно фонетичною орфографією.

Члени «Руської трійці» заперечували проти публікацій українського фольклору латинкою, зокрема, тому, що цим алфавітом не передаються фонетичні особливості народних пісень, що, за словами І. Вагилевича з листа до М. Погодіна від 8 березня 1836 р., вони в збірнику Вацлава з Олеська «худо читаються і худо передаються»⁴⁴³. Друкування українських пісень польськими літерами вважав причиною багатьох неточностей і недоречностей М. Шаш-

⁴⁴¹ *Свенцицкий И. С.* Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.— С. 20.

⁴⁴² *Kozik J.* *Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830—1848.*— Kraków.— 1973.— S. 110.

⁴⁴³ *Свенцицкий И. С.* Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.— С. 146.

кевич⁴⁴⁴, а в рецензії на «Руское весіле» він заявив, що «букви ляцькії... ціло не пристають к нашому язикови»⁴⁴⁵.

У власній збирацькій роботі М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький, взоруючись на видання українських пісень М. Максимовича, користувалися гражданкою і фонетичною орфографією, але серед їх ранніх матеріалів бачимо і записи латинкою. Її вживали при фіксації фольклорних творів Г. Ількевич, А. Шашкевич, М. Кульчицький, І. Білінський, М. Тимняк, С. Петрушевич. Тексти прозових творів фольклору нерідко записувалися і в польському перекладі.

Отже, у час діяльності «Руської трійці» і навіть у її середовищі побутував утраквізм у записах і публікуванні українського фольклору. М. Шашкевич і його найближчі друзі віддали перевагу точному відтворенню тексту народнопоетичних творів і вважали для цього найбільш відповідною гражданку і фонетичну орфографію. Цю свою позицію вони продемонстрували в публікації фольклорної добірки «Русалки Дністрової», у практиці власних записів і транскрибуванні матеріалів інших збирачів.

Уже рання романтична фольклористика наголошувала на потребі точного відтворення народної мови в записі фольклорних творів. Однак на практиці ця вимога реалізувалася слабо в найбільшій мірі через незнання чи недостатнє знання народної мови. Щодо українського фольклору це було особливо помітним у публікаціях польських авторів. Тому з погляду автентизму народної мови членів «Руської трійці» не задовольняв збірник Вацлава з Олеська і в ще більшій мірі — збірник українських пісень Жеготи Паулі. В анонімній замітці «Москвитянина», автором якої напевне був І. Вагилевич, одним з головних недоліків цього видання вважаються допущені неточності і перекручення мови пісень, зазначається, що з мовного погляду воно не має «ніякої вартості»⁴⁴⁶. На недоліки мовного аспекту звернута особлива увага і в згаданих підготовчих матеріалах І. Вагилевича і Я. Головацького для рецензування збірника Ж. Паулі. Тут наведені довгі списки перекручень та неправильних написань слів і також зроблено висновок, що з погляду мови тексти пісень збірника не мають жодної вартості⁴⁴⁷.

⁴⁴⁴ Шашкевич М. Твори.— К., 1973.— С. 125.

⁴⁴⁵ Русалка Дністровая.— С. 131—132.

⁴⁴⁶ Москвитянин.— 1841.— Ч. 3.— № 6.— С. 534—535.

⁴⁴⁷ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Томасіка.— № 671.— П. 14.—

Відстоюючи точність передачі народної мови в записах фольклору, члени «Руської трійці» зазначали, що цей принцип повинен поширюватися і на відтворення локально-діалектних лексичних, фонетичних, морфологічних, синтаксичних особливостей мови населення певних місцевостей і соціальних груп. В той час в українській фольклористиці це питання ставилося в такому плані вперше.

На основі текстологічних даних в гуртку М. Шашкевича була започаткована робота щодо вирізнення пісень не-народного походження. Добре знаючи і тонко відчуючи природу народного піснетворення, його поезику і стилістику, І. Вагилевич і Я. Головацький звернули увагу на пісні у тогочасних публікаціях і у власних збірках, що виникли в середовищі освічених верств, в міщанських, дяківських колах, вказали на їх відмінність від народних, зробили спробу реєстру таких пісень, зафіксували дані про їх побутування, виникнення і авторство деяких з них.

Згідно з традицією романтичної фольклористики члени «Руської трійці» в своїх збирацьких пошуках і публікаторських установах робили основний наголос на різноманітності сюжетів і версій народнопоетичних творів. Саме виходячи з цього, вони вели і облік виявлених, записаних фольклорних творів. Інформуючи своїх кореспондентів про результати польових досліджень, І. Вагилевич вказував на фіксації нових текстів пісень і лише мимохідь зауважував про відміни, різновиди вже відомих, записаних раніше — про варіанти. Такий же підхід чітко виражений і в характеристиці Я. Головацького свого збірника пісень у цитованому його листі до О. Бодянського 3 березня 1844 р.

Це, однак, не означає, що в гуртку М. Шашкевича недооцінювали варіанти. Навпаки, в непоодиноких висловлюваннях його членів вказувалося на потребу збирання відмінних версій і варіантів пісень та інших народнопоетичних творів, зазначалося, що вони допоможуть краще побачити фольклорний процес і розмаїття місцевих видозмін уснопоетичного репертуару. У замітках про народні пісні Я. Головацький наголошував, що обов'язком збирача фольклору є пильна увага до «різнопіній», «помістних відмін і перекладів»⁴⁴⁸, тобто до місцевих варіантів. Останні вважалися дуже потрібним матеріалом для дослідника, але їх публікації в тогочасній фольклористиці не надавалося ваги. Дію цієї установки бачимо і в підході членів «Руської трійці» до відбору фольклорного матеріалу до друку,

⁴⁴⁸ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 295, 296, 297.

а також у їх критиці публікацій, що містили вже відомі фольклорні тексти чи їх варіанти («Руского весіля» Й. Лозинського, збірників Ж. Паулі).

Не виходить з рамок побутуючих засад романтичної фольклорної текстології і теза Я. Головацького про потребу використання варіантів для реконструкції на їх основі повного тексту народнопоетичного твору. «Собиратель,— писав він,— мусить кілька або кільканадцять різнопіній (variant) зрівняти, доповнити з одного [варіанта] в другий, але ніколи не сміє доложити, бо і ледве удасться тому так підточити який стих, щоби знаток не пізнав або народ прийняв»⁴⁴⁹. Тобто, він допускав контамінацію фольклорного тексту на основі варіантів і не тільки допускав, а й практично користувався цим прийомом у своїй редакторській роботі.

Уже навіть на основі даних зіставлення фольклорних творів, надрукованих в «Русалці Дністровій», із встановленими їх записами⁴⁵⁰ видно, що в практиці «Руської трійці» допускалися редакторські втручання в народнопоетичний текст. Як свідчить згадуваний приклад із публікацією пісні «Ой поїхав Романонько до Сучави на ярмарок», вони мали і досить істотні літературні привнесення. З точки зору сучасних текстологічних принципів такий підхід недопустимий. Але він, за словами М. Азадовського, був у дусі часу і цілком відповідав тим методам, які вживалися в сучасній «Руській трійці» романтичній фольклористиці⁴⁵¹. Поділяв їх, зокрема, і М. Максимович. В передмові до свого збірника 1827 р. він вказував на нерідкі перекручення в попередніх публікаціях і записах народних пісень, особливо щодо мови, наявні деформації і втрати частин їх тексту в процесі побутування. Первісний вид пісень відтворити неможливо, але роботу в цьому напрямі вчений вважав доцільною: «Я старался слічать и соглашать разногласия, случалось сводить иногда две в одну, либо одну разделить на две; я избирал как находил сходственное с правильным смыслом и — сколько понимал — с духом и языком народным»⁴⁵².

В такому ж дусі діяли і члени «Руської трійці». Вони виправляли в чужих і своїх записах очевидні мовні помилки, ретушували окремі моменти тексту, які здавалися їм недостатньо виразними чи логічними у контексті, і в най-

⁴⁴⁹ Там же.— С. 297.

⁴⁵⁰ *Возняк М.* Чіі записи пісень у «Русалці Дністровій».— С. 15—25.

⁴⁵¹ *Азадовский М. К.* История русской фольклористики.— Т. 1.— С. 263.

⁴⁵² *Максимович М.* Малороссийские песни.— С. XIX—XX.

більшій мірі — доповнювали, контамінували текст на основі варіантів. Так, у записі весільних пісень І. Білінського М. Шашкевич поробив окремі поправки і доповнення: в пісні «Злетіли два ангели з неба» («Як на посаг саджають») виправлено помилкове «на лінії образи» на «обруси»⁴⁵³ — з цією правкою пісня надрукована в «Русалці Дністровій»; до пісні про молодого рукою М. Шашкевича дописано рядки «Чи припав коничок росю, чи припав Івасенько красою?». Зроблено й інші доповнення⁴⁵⁴. Тут же, зокрема, і додаток весільної пісні «Ярая рутонька, жовтий цвіт, не піду за тебе, піду в світ»⁴⁵⁵, яку в збірнику записів М. Шашкевича довільно вилучено з групи обрядових весільних пісень, тому що вона видалася упоряднику не обрядовою, а побутового характеру⁴⁵⁶. Слід зазначити, що статус обрядових мало багато пісень, які абстраговано нічим не виражають своєї обрядової сутності, тому і в даному випадку пісню не можна було виривати з того контексту, в якому подав її М. Шашкевич. Це, до речі, сам по собі цікавий інформативний етнографічно-фольклористичний момент.

Аналогічний характер мала і редакторська обробка фольклорного пісенного тексту І. Вагилевичем. Так, у записі М. Тимняка (латинкою) народної баладної пісні «Ой вже три дні, три неділі, як жовніра в лісі вбили» він замінив слово «жовніра» на «козака», слово «море» в двох місцях замінив на «Дунай», додав одразу в зачині рядки «Під явором зелененьким лежить козак молоденький», а в іншому місці —

Біжи, коню, темним лугом,
Темним лугом, битим шляхом,
Як прибігнеш під ворота,
Стукни, пукни у копита⁴⁵⁷.

Ці виправлення і доповнення також зроблені латинкою з авторською позначкою «усовершенія», тобто удосконалення тексту. Останні шість рядків запису цієї пісні, які починаються «Ой в неділю барзо рано ще й но сходит сонце, іде козак до дівчини, пукає в віконце», Вагилевич відділяє як іншу пісню, зазначаючи ризикою між попереднім

⁴⁵³ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 44.— П. 13.— Арк. 3.

⁴⁵⁴ Тут же.— Арк. 1—4.

⁴⁵⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 44.— П. 13.— 3.

⁴⁵⁶ Народні пісні в записах Маркіяна Шашкевича.— С. 42. 97.

⁴⁵⁷ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 22.— П. 2.— Арк. 1.

рядком і наведеним початком та словами «Відти до іної пісні-думки» (запис гражданкою)⁴⁵⁸.

Слово «жовнір» замінив Вагилевич на «козак» і в інших записах М. Тимняка. У баладній пісні «Ой поїхав Івасенько на поділенько» замінив останнє слово «на полюване»⁴⁵⁹. Подібні заміни і виправлення рукою Вагилевича зустрічаються і в ряді інших місць записів М. Тимняка.

Увесь обсяг вживаних і санкціонованих у колі «Руської трійці» прийомів роботи з фольклорним текстом особливо добре простежується в редакторській практиці Я. Головацького. У збережених начерках приміток до пісень, зокрема історичних і соціально-побутових, він у непоодиноких випадках зазначав, що наведені тексти зведені ним на основі різних списків і варіантів. Так, у примітці до пісні про Хмельницького Я. Головацький вказав, що до записаного її тексту в Золочівській окрузі, який починався «Гей поїхав Хмельницький к Золотому броду», він додав початкові рядки «Чи не той то хміль, що коло тичини в'ється» та ін.⁴⁶⁰ із варіанта цієї пісні в збірнику М. Максимовича⁴⁶¹. До тексту пісні «Ой, Морозе-морозенку» зауважив, що він складений з трьох варіантів (очевидно, з тих, які упорядник, за його словами, чув у Золочівській і Коломийській округах та біля Львова)⁴⁶². Щодо пісні «Вибирався Козубай» Я. Головацький зазначив, що її текст він поповнив додатками із списку Г. Ількевича⁴⁶³. Текст думи про Коновченка у збірнику складений, за свідченням упорядника, на основі його запису в Золочівській окрузі та Г. Ількевича в Коломії⁴⁶⁴. З примітки до історичної пісні про Саву Чалого виходить, що автор збірника змонтував її з варіантів у Вацлава Залеського і власних записів⁴⁶⁵. На роботу такого характеру прямо вказують чи натякають і примітки до інших пісень⁴⁶⁶, а також непоодинокі замітки упорядника безпосередньо при самих піснях у збірнику. Наприклад, при пісні «Козак молодий

⁴⁵⁸ Там же.— Арк. 1/зв.

⁴⁵⁹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 22.— Арк. 1/зв, 3/зв.

⁴⁶⁰ Головацкий Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. I.— С. 4.

⁴⁶¹ Савченко Ф. Ненадруковані примітки, пояснення й варіанти пісень Головацького.— С. 78.

⁴⁶² Там же.

⁴⁶³ Там же.— С. 79.

⁴⁶⁴ Савченко Ф. Ненадруковані примітки, пояснення й варіанти пісень Головацького.— С. 80.

⁴⁶⁵ Там же.— С. 82.

⁴⁶⁶ Там же.— С. 82—88; ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 750.— П. 51.— Арк. 2—8.

по обозу ходитъ» зазначено в дужках «По 4 моим спискам»⁴⁶⁷. В іншому місці аналогічною заміткою («По двум спискам, но неполным») він вказує на контамінацію баладної пісні «Ой у місті Гусятині на високім ганку»⁴⁶⁸.

Докладно представляють характер і масштаби такої редакторської роботи помітки, виправлення і дописки Головацького безпосередньо в рукописах текстів опрацьовуваних пісень. Так, у записі латинкою рекрутської пісні, що починається словами «Де ти сину ночував...» Я. Головацький додав зачин з іншого варіанта цієї пісні «Якась буде новина, кличут війта до двора», вставив рядки «Випав же я на гору, а із гори в комору», в іншому місці додав:

Дали мені черевик,
А я на то не навик.
Ведут мене за браму,
— Почкай, пане, най стану.
Най ся з родом зобачу,
Най си ревно заплачу.

Замість викреслених у записі чотирьох рядків —

Ведут мене у браму,
Почкай, ляше, нех стану,
Нех си тютюн покраю,
Нех си файку запалю —

вставив:

Ведут мене до ганку,
— Як ся маеш коханку.

Є й інші текстові зміни, виправлення: у рядку «до циркулу знати дав» два останні слова змінив на «відослав», вираз «хлопе зух» — на «вояк зух» тощо⁴⁶⁹. В такому вигляді і надрукований текст цієї пісні у збірнику Я. Головацького⁴⁷⁰.

Редакторська рука Головацького торкнулася не тільки чужих записів, а й його власних. Її сліди бачимо і на записах М. Шашкевича. Пройшлася вона по записах народних колядок І. Вагилевича. Це докладно показано в дослідженні Ю. А. Яворського «К истории галицко-русских колядок в сборнике Головацкого»⁴⁷¹. Однак, обмеживши

⁴⁶⁷ Головацкий Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. I.— С. 110.

⁴⁶⁸ Там же.— С. 118.

⁴⁶⁹ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд Я. Головацького.— Спр. 751.— П. 51.— Арк. 1—2.

⁴⁷⁰ Головацкий Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. I.— С. 142—144.

⁴⁷¹ Научно-литературный сборник.— Львов, 1901.— Т. 1, кн. 2.— С. 140—160; кн. 3.— С. 198—214.

текстологічне дослідження зіставленням надрукованих колядок тільки з рукописним списком збірки Вагилевича латинською транскрипцією без залучення інших списків і копій самого збирача, дослідник не врахував тих змін, мовних правок, що походили від останнього, а тому і сама картина тут не зовсім об'єктивна.

Згадуване дослідження А. Франка про Г. Ількевича висвітлює всі аспекти, в тому числі і текстологічний, редакторської роботи Я. Головацького над «Галицькими приповідками». На основі порівняльного аналізу рукопису збірки приповідок і прислів'їв Ількевича з надрукованим текстом дослідник розкрив всі, навіть найдрібніші зміни і виправлення редактора⁴⁷². Про їх характерні моменти уже йшлося, і можна тільки додати, що редакторська обробка Головацьким паремійного матеріалу Ількевича була спрямована, по-перше, на мовно-правописне наближення їх до загальноукраїнської літературної мови, по-друге, на увиразнення фразеологічної структури приказок і прислів'їв, усунення з них зайвих чи малозначущих слів і словосполучень, заміну тих чи інших виразів на основі варіантів, по-третє, на посилення чи певну корекцію смислового й емоціонального навантаження паремій.

Очевидним є той факт, що текстологічні принципи фіксації фольклору й його публікації істотно відрізнялися в практиці «Руської трійці». Якщо в першому робився наголос на точності, мовному автентизмі запису фольклорних творів, охопленні їх різночитань, версій і варіантів, то в другому випадку акцентувалися художні якості, виразність і повнота тексту, для досягнення якої допускалася контамінація, купюри та інші види редакторського втручання. Маємо тут не суперечність чи непослідовність принципів, а типову для романтичної фольклористики двоєдиність підходу до творів фольклору як до пам'яток народної мови з її діалектним і говірковим розмаїттям і як до зразків художньої творчості, усної поетичної словесності народу. Діалектична єдність цих двох аспектів підходу особливо яскраво виражена в практиці «Руської трійці».

Текстологічні засади членів Шашкевичевого гуртка з часом не залишалися незмінними. Якщо дві перші книги збірника пісень Головацького друкувалися в «Чтениях...», починаючи з 1863 р. на основі романтичних текстологічних принципів 30-х — початку 40-х років, то уже в другій поло-

⁴⁷² А. Франко наводить приповідки в записі Ількевича латинкою і під кожною з них зазначає редакторські зміни Головацького (Франко А. Григорій Ількевич як етнограф. — С. 123—156).

вині 60-х років погляд упорядника на це питання міняється. Звертаючись до Ю. Федьковича з проханням записати народні пісні на Буковині, Я. Головацький писав у листі від 5 січня 1866 р.: «Пісні прошу писати точно, так як народ голосить, без найменшої переміни. Я хочу *печатати точ-в-точ, як із уст народу виходить*, щоб читатель пізнав наглядно люд, який він є,— чи гуцул, чи поляниця,— і як во всякій околиці говорить, і як співає. Прошу записати, в котрім селі співанка записана і, если можна, хто іменно співав. Імена півців і собирателів будуть також виражені при кожній пісні. Всяка пісня, хоч би і найменша, мені буде на руку — як *доповнення і варіант*. Я рад би, щоби мій збірник був як можна повний і совершенний. При тім добре би було додати описання обрядів, напр., колядки, щедрівки, весільних обрядів»⁴⁷³. (Підкреслення наше.— Р. К.)

З наведених слів видно, що Головацький не тільки вказував на потребу точності запису народних пісень, а й ставив питання про точність їх друкування, відзначав вартість варіантів. Ці елементи нового в підході до фольклорного тексту знайшли свій вираз в опрацюванні третьої і четвертої книг збірника Головацького, які містять «Різничання і доповнення». Тут примітна посилена увага упорядника до передачі автентичності запису, його паспортизації, до різничань і варіантів тексту. Як зазначено в листі Я. Головацького до О. Бодяньського від 20 січня 1866 р., в цих книгах подані «тільки такі пісні, які за своїм змістом або зовсім нові, або являють чим-небудь відмінний варіант»⁴⁷⁴.

І ще одне. Неодмінним компонентом редакторського опрацювання фольклорного тексту вважалися в колі «Руської трійці» історичні й етнографічні коментарі до змісту народнопоетичних творів, пояснення і примітки до певних моментів тексту, слів і виразів. Уже на самому початку своїх переговорів з О. Бодяньським про видання збірника народних пісень Я. Головацький зазначив у листі від 14 березня 1844 р., що до пісень потрібно буде додати широкий пояснювальний матеріал: «Відав, придадуться приписки і описованя обрядів, звичаїв, товковання слів незрозумілих і других етнографіческих замічаній»⁴⁷⁵. Коментування фольклорних текстів було поширеним у романтичній фольклористиці. Дотримувалися цієї традиції і члени «Руської

⁴⁷³ *Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я.* Твори.— С. 323—324.

⁴⁷⁴ *Савченко Ф.* Листування Я. Головацького з О. Бодяньським (1843—1876).— С. 152.

⁴⁷⁵ Там же.— С. 128.

трійці», зокрема, І. Вагилевич і Я. Головацький. Останній підзначав важливість цього моменту і в післяромантичний період.

До питань поетики, систематики, класифікації народно-поетичного матеріалу і фольклорної текстології члени «Руської трійці» зверталися в загальному контексті своїх широких фольклористичних інтересів і здебільшого в зв'язку з безпосередньою збирацькою, дослідницькою і редакторсько-едиційною практикою. Вони враховували діючі підходи і засади свого часу і разом з тим внесли в розробку цих питань чимало конструктивних елементів, істотних у загальному процесі розвитку української фольклористики першої половини ХІХ ст.

Коли спробувати узагальнити розглянуті дані стосовно фольклористичної діяльності «Руської трійці», то насамперед слід відзначити велику і винятково важливу її збирацьку роботу, якою була охоплена, як бачимо, по суті, вся територія західноукраїнських земель і майже всі жанри уснопоетичної народної творчості, особливо пісенної. Тривким фольклористичним здобутком учасників Шашкевичевого гуртка є, зокрема, збірки обрядової народної поезії — колядок, веснянок, царинних, весільних, родильних пісень. Цінні записи і історичних, численних баладних, соціально-побутових та ліричних пісень, коломийок та інших монострофічних пісень і приспівок до танцю, а також пісенних творів книжного, ненародного походження; записи фольклорної прози, приказок, прислів'їв, загадок.

Вагомим є і внесок членів «Руської трійці» в справу дослідження українського фольклору. Важливе значення мають аналітичні дані їх праць про специфічні особливості окремих жанрів і тематичних підрозділів уснопоетичної народної традиції, судження, спостереження, зауваження про її пов'язаність із життям, історією, побутом, звичаями, обрядами, віруваннями трудового народу, спільноукраїнські й локальні риси фольклору різних місцевостей західноукраїнського регіону, його східнослов'янський і загальнослов'янський контекст, розробки окремих питань поетики народної творчості, теоретичне осмислення і практична реалізація конкретних завдань систематизації, класифікації і текстології фольклорного матеріалу. Усе це позначене як урахуванням і використанням теоретичних і практичних досягнень фольклористики свого часу, так і оригінальним підходом до розгляду і осмислення досліджуваних реалій.

Заслуга фольклористики «Руської трійці» полягає і в

тому, що своїми збірками вона великою мірою поповнила первинний фонд записів української народнопоетичної творчості, зафіксувала численні унікальні пам'ятки і цінну інформацію, спричинилася в багатьох моментах до розвитку української фольклористичної думки, дала ряд діячів, в числі яких поряд з трьома найвизначнішими її представниками слід назвати таких збирачів, як Г. Ількевич, М. Кульчицький, І. Білинський та І. Бірецький. Її фольклористична спадщина являє інтерес з історичного, пізнавального погляду, а чимало суджень, ідей і нині можуть бути продуктивними для поглибленого дослідження народної уснопоетичної творчості.

Фольклор і етнографія в літературній творчості «Руської трійці»

Цитовані думки, висловлювання членів «Руської трійці» про потребу пізнання народу, його історії, побуту, мови, звичаїв, фольклору для створення літератури на народній основі, переконання, що «у нас словесність не може інша бути, окрім нарідною»¹, що література, як зазначав Шашкевич, має бути прекрасним і вірним образом «краснозвучного голосу народу», його мови², були значною мірою навіяні романтичною концепцією органічного зв'язку писемної літератури з народними джерелами — як основою і передумовою її народності і національної самобутності. Члени Шашкевичевого гуртка розділяли це положення, оскільки воно не тільки теоретично було співзвучним їх демократичним устремлінням, розумінню значення художньої літератури для освіти народу і суспільного прогресу, а й відповідало реальній ситуації щодо практичних можливостей національного культурного розвитку на західноукраїнських землях.

Літературна творчість «Руської трійці» розгорталася в той час, коли романтичне письменство мало вже чималий досвід спілкування з народними джерелами. Предметом особливої уваги з цього погляду була для неї нова українська література й інші слов'янські літератури, зокрема, польська з її «українською школою» — захопленням українською тематикою і фольклором. Однак ми не можемо сказати, що, йдучи в руслі традиції романтичної літературної народності, вона перейняла якісь готові моделі і форми творчого використання фольклорного і етнографічного матеріалу.

Уже рання рукописна збірка «Син Русі» (1833) переконує, що в літературній творчості гуртка з самого початку ставився наголос не на характерній для багатьох роман-

¹ Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 21.

² Писання Маркіяна Шашкевича.— Львів, 1912.— С. 143.

тиків зовнішній, атрибутивній пов'язаності «з простонародністю і почасти з тривіальністю», з якою, за словами В. Г. Белінського, змішувалося «поняття народності»³, а на істотнішому. Насамперед на введенні в літературну практику народної мови. Хоча в 14 віршах збірки в неординарних випадках ще стикаємося з інерцією книжної поетико-мовної традиції, усе ж визначальним у ній є вплив народнорозмовної і фольклорної стихії. Примітним з цього погляду є кілька віршів, підписаних криптонімом «М. М.», що належить Михайлові Мінчакевичу. Висміюючи в «Сатири» («Що за дідько ту рогатий») взаємну неприязнь гордого польського пана і простого «русина» (українця), автор використовує гумористично забарвлену лексику народної мови, фразеологізми: «за ніс водить», «з пугов над ним стоїть», вони «не терпляться як сіль в оку»⁴. Знанням етнографії трудового літнього ранку в селі позначений зміст його вірша «Розсвіт» («Старі жваво клеп'ють коси, хлопці, діви всьо з серпами; пастир скоту жене в роси») ⁵. Етнографічні реалії побуту українського народу використані у вірші того ж автора «Роксолян, ілі танець руський»⁶. Помітний вплив народнопісенної традиції на віршово-ритмічну форму творів М. Мінчакевича. У вірші «Розлука» бачимо не тільки взорування на версифікаційну структуру народної пісні, а й використання стилістичних прийомів, поетичних образів, виразів останньої:

Подай рученьку для мене милую,
 Нех ще раз стисну, шире поцілую,
 Нех вже ти скажу на незабудь слова:
 Бувай здорова, бувай здорова.

Останній рядок повторюється рефреном у всіх строфах. Ремінісценція пісенного мотиву виразно звучить у рядках:

Хоть я поїду (бо їхати мушу),
 Зоставлю тобі і серце, і душу⁷.

«Дума. Хрестець камінний край Любачева»⁸ невстановленого автора — це, як можна судити з підзаголовка і прикінцевої примітки, літературна обробка місцевої народної легенди, пов'язаної з могилою і кам'яним хрестом при

³ *Белінский В. Г. Полное собрание сочинений.*— М., 1953.— Т. 1.— С. 92.

⁴ *Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.*— С. СХV.

⁵ Там же.— С. СХVІІ—СХVІІІ.

⁶ Там же.— С. СХVІІІ—СХІХ.

⁷ Там же.— С. СХХІІ.

⁸ Там же.— С. СХVІ.

дорогах з містечка Любачева і села Башні (в той час належали до Жовківської округи, нині в ПНР). Основний сюжетний мотив — покарання колишніх закоханих дівчини і хлопця за зламану присягу — трансформований в релігійно-моралізаторському плані. Але його генетична залежність від народного джерела виявляється в ряді змістових моментів, зокрема в акцентуванні думки, що неправда неминуче повинна бути покарана, у показі самої кари в душі народних вірувань — ударом грому Перуна. У баладі згадані і такі персонажі давньоруської язичеської міфології, як Дажбог, Стрибог.

Мотиви народних вірувань, звичаїв, окремі реалії побуту використані в романтичному описі бурі у вірші «Вихер», підписаному криптонімом «Г. О.»⁹. Певна співзвучність з рефлексійністю народнописенної лірики вловлюється у вірші «Молитва хлопця» Ал. Г.¹⁰ — Александра Глинського¹¹.

Однак з усіх творів «Сина Русі» найближчими до народного слова і фольклорної традиції є два вміщені тут вірші М. Шашкевича — «Дайте руки, юні други» і, особливо, балада «Дума» (в другій редакції вона надрукована в «Русалці Дністровій» під заголовком «Погоня»).

В науковій літературі вже чимало сказано про фольклоризм творчості М. Шашкевича, виявлено цікаві дані про генетичну пов'язаність мотивів, образів, виражально-художніх засобів, віршової форми його поезій з народно-поетичними джерелами, висловлено цінні спостереження стосовно цього питання.

Починаючи з першої праці, в якій питання вивчення фольклорних джерел творчості Шашкевича зайняло центральне місце, — розвідки К. Студинського «Генега поетичних творів Маркіяна Шашкевича»¹², розробка цієї теми пішла шляхом пошуку, встановлення конкретних слідів впливу фольклору, вияву його в змісті і формі творів поета тощо. Такий аспект висвітлення цього питання залишається домінуючим і досі. Крім зібраного емпіричного матеріалу, окремих аналітичних розробок і не завжди належним чином аргументованих тверджень, по суті, не маємо яко-

⁹ Там же. — С. СХХ—СХХІ.

¹⁰ Там же. — СХХІ—СХХІІ.

¹¹ К. Студинський ототожнив його з особою Теофіла Глинського (1806—1893), який на Соборі руських учених у 1848 р. відстоював народну мову і фонетичний правопис (*Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62. — С. ХХІХ—ХХХІІ).

¹² *Studziński C.* Geneza poetycznych utworów Markiana Szaszkiewicza. — Kraków. 1896. — 46 s. Згодом у доопрацьованому вигляді ця праця видана українською мовою: *Студинський К.* Генега поетичних творів Маркіяна Шашкевича. — Львів, 1910. — 86 с.

гось цілісного уявлення про літературний фольклоризм Шашкевича чи, власне кажучи, маємо про нього спрощене, схематичне уявлення.

Ф. Колесса висунув твердження, що поетичний талант М. Шашкевича розвивався, «переходячи від наслідування, прямого парафразування народних пісень до зрілішого оригінального творення»¹³. Насправді ж такого етапу, як наслідування і парафразування народних пісень, у творчості Шашкевича не бачимо. Можна лише констатувати його звертання до переспіву і парафразування як до засобів літературного освоєння народних пісенних мотивів та образів, але воно властиве не лише для ранньої, а й пізнішої творчості поета. Коли взяти один з відомих найраніших його творів — «Думу» з «Сина Русі», зв'язок з фольклором якої сам автор атрибутивно визначив у публікації «Русалки Дністрової» приміткою «Після народної казки»¹⁴, то навіть на основі поверхового розгляду літературний характер цього зв'язку виявляється аж ніяк не простим.

Розвиваючи погляд М. Дашкевича, що в цьому творі М. Шашкевича помітний вплив народної пісні¹⁵, К. Студинський вказав на текстуальний переклик ряду моментів балади з мотивами, образами, стильовими елементами народних пісень і не тільки українських, а й чеських із збірника Ф. Челаковського «Slovanské narodní písně» (Прага, 1825, т. 2) і сербських із збірника В. Караджича «Народне српске пјесме» (Відень, 1823, т. 1). Зокрема, в епізоді покари козаком татарина дослідник побачив вплив аналогічного мотиву з сербської народної пісні про розправу Милоша над ханом Муратом на Косовім полі¹⁶. Крім того, в описі погоні за татариним він вказав і на вплив балади А. Міцкевича «Фарис»¹⁷.

У пошуках К. Студинським «генези» Шашкевичевої балади не обійшлося без спрощення, властивого дослідникові перебільшення впливів, як це констатував уже перший рецензент цієї публікації О. Макарушка¹⁸, і навіть недо-

¹³ Колесса Ф. Академік Кирило Студинський про вплив усної словесності на поетів українського літературного відродження // ЗНТШ.— 1930.— Т. 99.— С. 123.

¹⁴ Русалка Дністровая.— С. 65.

¹⁵ Дашкевич Н. П. Отзыв о сочинении г. Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» // Записки Императорской Академии Наук.— Спб., 1889.— Т. 59, кн. I.— С. 131.

¹⁶ Студинський К. Генеза поетичних творів Маркіяна Шашкевича.— С. 22—24.

¹⁷ Там же.— С. 28.

¹⁸ ЗНТШ.— 1899.— Т. 28.— С. 22—25.

речностей. Скажімо, вбачаючи сюжетну схожість балади Шашкевича з піснею «О Богданке» із збірника Максимовича 1834 р., Студинський категорично стверджував, що саме ця пісня «мусила послужити субстратом для укладу «Погоні»¹⁹, не помітивши того, що цей твір з «Сина Русі» був написаний щонайменше на рік раніше від появи вказаного збірника. Слушно вказано в наступних дослідженнях і на вузькість погляду щодо генетичної залежності картини погоні в Шашкевича від Міцкевичевого «Фариса»²⁰. Бо й справді, мотив степового кінного бігу, погоні за ворогом — один з найулюбленіших і найпоширеніших у романтичній літературі — був напевне відомий Шашкевичу не тільки з «Фариса». Яскравий романтичний образ козака, що «навперегони з вітром мчить по степу, злившись зі своїм конем у єдине ество», змальований у знаменитій поемі «Марія» (1825) польського поета А. Мальчевського. Є аналогічний мотив і в поемі С. Гоцинського «Канівський замок», з якої перекладав М. Шашкевич, і у віршах на українську тему В. Залеського та ін.

Можна сумніватися в слушності твердження К. Студинського про генетичну залежність мотиву розмови козака з конем у баладі від чеської пісні зі збірника Челаковського, бо аналогічні мотиви наявні і в українських піснях, надрукованих у доступних Шашкевичу збірниках Максимовича 1827 р. і Вацлава з Олеська. Але абсолютно виключати можливість причетності чеської пісні до творчої трансформації цього мотиву не можна. Не поділяємо і категоричного заперечення М. Гуцем думки К. Студинського про вплив сербської пісні²¹. Усе це могло бути і напевне було, оскільки, як відомо, Шашкевич добре знав збірники Челаковського і Караджича, сьогодні і документально можна ствердити, що в той час, коли створювалась балада, він читав, опрацьовував ці збірники²².

У ряді текстових ремінісценцій балади простежується відгомін мотивів і образів народних демонологічних уяв-

¹⁹ Студинський К. Генеза поетичних творів Маркіяна Шашкевича.— С. 28.

²⁰ Возняк М. Рецензія на видання: Шурат В. Літературні начерки.— Львів, 1913 // ЗНТШ.— 1913.— Т. 115.— С. 214; Шалата М. Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність.— К., 1969.— С. 159.

²¹ Гуць М. В. Сербохорватська народна пісня на Україні.— К., 1966.— С. 14—15.

²² У реєстрі читальні бібліотеки Оссолінеум значиться, що 3 серпня 1833 р. М. Шашкевич двічі брав перший і другий томи збірника Ф. Челаковського, а 14, 15, 16, 19, 21, 22 листопада того ж року працював із збірниками пісень і словником В. Караджича (ЛНБ.— Відділ рукописів.— Архів Оссолінеум.— № 138/к.— Арк. 65, 89, 91).

лень і вірувань: в блуд («там блуд свище»), мару («як би мара го носила»), зловіщу ознаку крику пугача («в лісі пугач сумно запів»). Вислів «скоро блисну му шаблею, розіллється біс мазею» оснований на віруванні, що вражений громом, людською кулею чи шаблею чорт розливається маззю (дьюгтем)²³. У другій редакції твору Шашкевич додав кінцівку з описом похорону і оплакування козаком сестри, в якому відлунює вплив народних звичаїв і голо-сінь: «Поховав ю у садочку, посадив над нею руточку, а в головах калиноньку. Сам затужив та й заплакав»²⁴.

У змісті й поетичній мові балади вловлюється і чимало інших моментів, близьких і співзвучних з фольклором — постійні епітети «коник вороненький», «рученькою біленькою», «водонькою студеною», «голосом тихеньким», часте вживання пестливих і зменшувальних слів (дівчинонька, сторононька, додомоньку та ін.). Підмічено, що вже зачин «Думи» —

Чи то сокіл пташку жене?
Чи то буря хмару несе?
Чи то люта джума летит?²⁵ —

виразно перекликається з аналогічною питально-заперечною стилістичною фігурою народної баладної пісні про продаж братом сестри туркові (татарину), варіанти якої були надруковані в збірнику Вацлава з Олеська і в «Русалці»:

Чи то вірли крильма б'ються?
Чи овчарі з турми гонят?²⁶

Що ця пісня служила автору балади одним з творчих джерел, «поза сумнівом», за словами М. Шалати, «впливала» на цей твір²⁷, свідчить і те, що один з процитованих її рядків Шашкевич буквально ввів у структуру поетичного паралелізму в епізоді поединку козака з татариним, використавши знову питально-заперечний стилістичний прийом народної пісні:

Чи то вірли крильми б'ються?
Чи то зірки там сияють?
Ні, то козак з врагом труться²⁸.

²³ Народні оповідання про опришків // Етнографічний збірник.— Львів, 1910.— Т. 26.— С. 54, 56, 85.

²⁴ Русалка Дністровая.— С. 67.

²⁵ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. СХХІІ.

²⁶ Русалка Дністровая.— С. 3.

²⁷ Шашкевич М. Твори.— С. 158.

²⁸ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. СХХІV; Русалка Дністровая.— С. 67.

Але зв'язок «Думи» («Погоні») з цією піснею не обмежується лише зазначеними моментами. Найявний переключення мотивів і образів дає підставу вважати, що пісня послужила імпульсом для нового творчого осмислення й іншого розвитку її сюжету. Брат не продає сестру татарину, а кидається в погоню, щоб відбити її від нападника, настигнувши його, стикається в смертельному поєдинку, але поранений ворог встигає вбити полонянку. Отже, як і в народній пісні, дівчина в творі Шашкевича гине, але не самогубством, щоб не дістатися чужинцеві, а від руки останнього.

В іншому світлі й іншій ролі виступає і її брат. Так, відштовхнувшись від сюжетного матеріалу народної балади, Шашкевич перевів її з драматично-побутового плану в героїко-романтичний, створив свою поетичну антитезу версії пісні. У цій творчій трансформації задіяні були й інші фольклорні та етнографічні елементи, а також певний досвід романтичної літературної традиції.

Таким чином, уже цей ранній твір при своїй видимій простоті відношення до фольклору виступає як результат складного творчого процесу ідейно-змістового осмислення народнопоетичного матеріалу із синтезом його різних складових. Це аж ніяк не ординарна обробка «якогось фольклорного твору», «невідомого нам сюжету», як вважає дослідник, дослівно трактуючи авторську вказівку «після народної казки»²⁹. До речі, слово «казка» тут і в ряді інших випадків творчої практики членів «Руської трійці» вжите не як визначення жанру, а як поняття, яким вони широко окреслювали епічну, оповідну народну традицію.

Сказане про складові тих фольклорно-етнографічних «впливів», які позначилися в змісті і формі «Погоні», про творчу роботу над нею дає підстави вважати, що авторська примітка вказувала не на генетичну залежність балади від якогось конкретного сюжету, а на зв'язок з народною традицією в ширшому розумінні.

Датований 1833-м роком сонет «До ***», вірші з «Сина Русі» «Дайте руки, юні други» і «Дума» переконують, що вже з раннього періоду поетична творчість М. Шашкевича розвивалась в двох планах — в дусі фольклору і з використанням його тем, мотивів, образів, художньо-виражальних засобів, народнопісенної віршової форми і ритміки та в руслі книжної літературної традиції. Це не було «роздвоєння» поетичного «Я» Шашкевича між двома стихіями, як твердив О. Авдикович, внаслідок якого він «являється в

²⁹ Петраш О. «Руська трійця». — К., 1986. — С. 48.

одній особі і штучним наслідувачем чужих ніби взірцевих композицій і несвідомим творцем людської лірики»³⁰, а скоріше взаємопроникнення, взаємодія народнопоетичного і літературно-книжного начал з перевагою першого чи другого.

І цілковитою невідповідністю з істинним характером поетичної творчості Шашкевича є судження про наслідування чужих зразків і несвідоме творення «людської лірики». Наслідувачем не був поет ні в одному, ні в другому випадках. Що стосується його звертання до фольклору, народної пісні, то, починаючи з ранніх віршів і далі — в наступні роки, воно ніде не було поверховим наслідуванням, звичайним переспівом чи стилізацією, а в усіх випадках зв'язане було з серйозною творчою роботою, цілеспрямованим ідейно-художнім осмисленням. Так, ряд ліричних віршів Шашкевича своїми мотивами, образами, стилістикою, версифікаційною формою, наспівністю дуже близький до народних пісень, але ні про один з цих творів не можна сказати, що це наслідування чи переспів. Наприклад, «Туга за милою» відзначається властивою народній пісенності простотою і задушевністю, образністю паралелізмів, коломийковим розміром:

Із-за гори, із-за ліса
Вітрець повіває,
Скажи, скажи, тихий вітре,
Як ся мила має?³¹

Те, наскільки близький цей твір до духу і настрою народної пісні, свідчить факт, що Я. Головацький включив його до свого збірника пісень (кн. 3, с. 366—367). У пошуках конкретної генетичної основи цього вірша К. Студинський вважав, що він написаний під впливом пісні «Як поїхав козаченько на полювання», два варіанти якої були надруковані в збірниках М. Максимовича (1827, с. 42—44) і Вацлава з Олеська (с. 492)³². І знову цілком очевидний спрощений підхід та поспішність висновку, оскільки виник цей твір не на основі тієї чи іншої пісні, а під впливом поетики народної пісенності взагалі.

Ряд текстуальних аналогій і схожостей з народними піснями можна вказати в одному з ліричних шедеврів

³⁰ Авдикович О. Форма писань Маркіяна Шашкевича // Звіт дирекції ц[ісарсько]-к[оролівської] гімназії з руським викладовим язиком в Перемишлі за рік шк. 1910/1911.— Перемишль.— 1911.— С. 10.

³¹ Русалка Дністровая.— С. 76.

³² Студинський К. Генеза поетичних творів Маркіяна Шашкевича.— С. 35.

Шашкевича, у вірші «Вірна», починаючи з його зачину — очевидної парафрази народнопісенного паралелізму:

Зашуміла дубровонька, листом зашуміла,
Затужила дівчинонька, серцем затужила³³.

Цей народнопісенний тон і настрої витриманий у всьому творі, в основі його типова народнопоетична версія: дівчина тужить, «бо із війни за три роки не вертає милий», щодень виходить до могили й від зорі до ночі «свої чорні за милесеньким видивила очі», протягом літ і зим «витоптала биту стежку білими ногами». Зв'язок з народнопоетичними джерелами простежується в мотиві прощання з милим на могилі (як у пісні «В неділю рано-порано»³⁴), у співзвучності висловів «на могилі-верховині» (з пісенним «Ти могило-верховино, чому-сь рано не горіла»³⁵), «не плач, не плач, голубонько, не плач, не журися» (з «Не плач, не плач, Марусенько, не плач, не журися» у пісні «Засвистали козаченьки»³⁶), у формулі троїстості (три роки), характерних фігурах пісенних повторів, інверсій, епітетів (біле личко, ручку біленькую) у виразах «вдарив коник у копита», «сиротонька», «соколонько», «ластівонько», у віршовій коломийковій формі та ін. Але це не просто набір, контамінація народнопісенних елементів і стилізація під народну пісню, а поетичний синтез, відлитий в оригінальному творі.

Таким же характером творчої трансформації народнопісенного матеріалу відзначаються ліричні вірші Шашкевича «Туга», «Місяченько круглоколий закрився хмарою», «Чом, козаче молоденький», «Поза тихий за Дунай», «Розпука», «Лиха доля», «До милої» («Повій, вітре-вітросеньку»), «Думка» («Ніс ся місяць ясным небом»), «Підлесе» («Шуми, вітре, шуми буйний»), «Над Бугом» («Гей, річенько бистренькая»), фрагменти віршів «Думка» («Ти конику-воронику, що ти задумався»), «Серед поля, край могили, калина стояла», «На зеленій полонині», «Вийшов козак на гороньку, глянув по долині», «Ой летіли журавлі». Крім текстових перегуків з народними піснями визначальним для цих творів є глибокий внутрішній зв'язок з народ-

³³ Шашкевич М. Твори — С. 25. Порівняймо:

Шумить, шумить дубровонька,

Тужить, тужить дівчинонька.

(Максимович М. Малороссийские песни.— С. 156).

³⁴ Максимович М. Малороссийские песни.— С. 23.

³⁵ Пісня «Рум'ян поле покриває» // *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego...*— S. 76.

³⁶ Максимович М. Малороссийские песни.— С. 24.

нописенною традицією, поетикою. Відчувається, що поет не наслідує, не підстроюється під народну пісню, а творить в її дусі, за тими законами естетики, за якими створюються народні пісні. З досвіду поетики народної ліричної пісні він вдало використовує стислість одноепізодної композиції, при якій розвиток ліричної теми ведеться на основі порівняння, простого чи розгорнутого паралелізму або антитези з максимальною конденсацією почуття за допомогою традиційних художніх засобів (символіки, постійних епітетів, емоціонально забарвленої лексики, окликів, звертань, риторичних запитань, прямої чи діалогічної мови тощо). Надзвичайно майстерно скористався Шашкевич у своїй ліриці віршовими формами народних пісень, зокрема, такими найбільш поширеними, як восьмискладовий розмір і коломийковий з дотриманням, як відзначив Ф. Колесса, ритміки і мелодики народної пісенності³⁷.

Але особливо істотним є те, що навіть у тих випадках, де поет творчо трансформує стереотипні фольклорно-пісенні ліричні ситуації, мотиви, образи, він уміє надати їм власне концептуальне осмислення — і не тільки в побутово-інтимному, а й громадському плані. Яскравим прикладом тут може служити знаменита «Веснівка» («Цвітка дрібная молила неньку»), яку вже М. Максимович виділив як найкращий вірш у «Русалці»³⁸. Цей твір пройнятий духом народної пісенності, народної поетики, хоч прямих цитатних співзвучностей у ньому і не знаходимо. При цьому, як думав І. Франко і небезпідставно вважають інші дослідники, в образі «цвітки дрібної» закладений алегоричний смисл початку проростання нової народної літератури на галицькому ґрунті і розуміння її долі в існуючих умовах³⁹.

Ще більш виразно проступає ця тенденція до суспільного озвучення використовуваного фольклорно-етнографічного матеріалу у віршах Шашкевича ліро-епічного характеру. Так, у вірші «О Наливайку» справді бачимо текстові ремінісценції і мотиви з різних історичних пісень: із згаданої «Ой поїхав Романонько до Сучави на ярмарок», про Нечая («Гей, то ляхів сорок тисяч в поход виступає»⁴⁰ і «Іде ляхів сорок тисяч хорошої уроди»⁴¹), «Чорна рілля

³⁷ Колесса Ф. Про віршову форму поезій Маркіяна Шашкевича // Звіт дирекції академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1910/1911.— Львів, 1911.— С. 51—59.

³⁸ Максимович М. О стихотворениях червоноруских.— С. 149.

³⁹ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— Т. 26.— С. 93; Петраш О. «Руська трійця».— С. 53—54.

⁴⁰ Шашкевич М. Твори.— С. 26.

⁴¹ Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego...— S. 479.

заорана»⁴², «Літай, літай, сивий орле» та ін.⁴³. Народно-пісенним впливом позначені мотив розмови героя з конем («Ступай, ступай, ворон-коню, бистрими ногами»), порівняння ворогів з «чорними воронами», вирази «ударили з самопалів», «вражі ляхи», «не по однім козаченьку стараненя мліє». В картині бою фіксується і відгомін «Слова о полку Ігоревім». Але найголовніше те, що, опираючись на досвід, стилістичні прийоми народнопісенної епічної традиції, Шашкевич оспівав керівника народного повстання проти польської шляхти, створив у її душі пісню, якої в народному репертуарі не було.

При вірші «Хмельницького обступленіє Львова» Шашкевич зазначив: «Строєм народної пісні». Ф. Колесса вказав, що цією піснею, на яку взорувався поет, була народна колядка з запису І. Вагилевича⁴⁴. М. Возняк на основі архівних даних уточнив, що взірцем послужила Шашкевичу колядка в його власному записі⁴⁵. Це очевидний факт, судячи вже із співзвучності зачинів і сумірності віршової форми та ритміки.

У Ш а ш к е в и ч а:

Ой у чистім полі да близько дороги,
Там стоїть наметець великий, шовковий,
А у тім наметці стоїть стіл тисовий⁴⁶.

У народній колядці:

А в чистім полі, близько дороги,
Стоїть наметець дуже шовковий,
А в тім наметці стоїть столичок...⁴⁷

Далі в творі Шашкевича загальна колядкова версія прив'язана до конкретної історичної події і особи — облоги Львова військами Б. Хмельницького восени 1648 р. В зв'язку з цим дехто з наступних дослідників схильний був вважати, що крім вказаної колядки Шашкевич скористався ще якимось народнопоетичним твором на цю тему. Так, Ю. Г. Гербільський висунув твердження, що вірш Шашке-

⁴² Там же.— С. 79.

⁴³ Колесса Ф. Академік Кирило Студинський про вплив усної словесності на поетів українського літературного відродження.— С. 123—124; Шалата М. Й. Маркіян Шашкевич.— С. 139—141; Гончар О. І. Українська література передшевченківського періоду і фольклор.— К, 1982.— С. 275—276.

⁴⁴ Колесса Ф. Академік Кирило Студинський...— С. 121—122.

⁴⁵ Возняк М. Колядки в записі Маркіяна Шашкевича.— С. III—IV.

⁴⁶ Шашкевич М. Твори.— С. 28.

⁴⁷ Народні пісні в записах Маркіяна Шашкевича.— С. 23.

вича написаний на основі «думи» «Облога Львова»⁴⁸. Із сказаного далі можна зрозуміти, що «думою» він услід за Ж. Паулі називає вказану колядку⁴⁹. Нечітко трактується це питання і в працях М. Шалати⁵⁰ та О. Петраша. Останній, наприклад, говорить про вплив якоїсь «думи» на твір Шашкевича, вважає, що він написаний розміром вірша народних дум⁵¹.

Тим часом генеза історичної прив'язки сюжету Шашкевичевого вірша добре прояснюється в світлі згаданої публікації статті В. Мацейовського «Про козаків» з 1835 р., в якій опис здобуття Хмельницьким Львова ілюструється повним українським текстом колядки «А в чистім полі, близько дороги», попередженим таким зауваженням вченого: «Не зайвим буде додати тут українську народну пісню, складену з приводу цієї події і досі існуючу в народних устах». І далі: «Українці, співаючи цю думу, завжди згадують ім'я Хмельницького, і оповідають, які великі скарби забрав він зі Львова»⁵².

На основі свідчення В. Мацейовського цю колядку та наведену в іншому місці українську історичну пісню про здобуття Варни⁵³ він одержав від К. Вуйціцького, а той у свою чергу — від А. Бельовського⁵⁴. Але, як можна судити із сказаного раніше про знайомство і близькі зв'язки Вуйціцького і Бельовського з членами гуртка Шашкевича, немає сумніву, що саме від останніх походять обидві українські пісні. Опублікований Мацейовським текст української колядки ідентичний з автографом її запису М. Шашкевича. З цього ж джерела напевне почерпнута і передана польському вченому первинна інформація про побутування колядки та її приуроченість у народній традиції до Хмельниччини. Ці відомості згодом використав і Ж. Паулі в своєму коментарі до публікації колядки (також за записом Шашкевича) в збірнику українських пісень⁵⁵.

У цьому фактологічному контексті чітко проступає пов'язаність змістової концепції вірша Шашкевича з традиційним народним трактуванням історичної версії колядки. Поет підсилив його епічний пафос ще й мотивами і харак-

⁴⁸ Гербільський Г. Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX ст. (до 1848 р.).— С. 48—50.

⁴⁹ Там же.— С. 51, 130.

⁵⁰ Шалата М. Й. Маркіян Шашкевич.— С. 136—137.

⁵¹ Петраш О. «Руська трійця».— С. 42.

⁵² Maciejowski W. A. O Kozakach.— S. 313, 314.

⁵³ Ibid.— С. 294.

⁵⁴ Ibid.— С. 286, 294, 313.

⁵⁵ Pauli Zegota. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi.— T. 1.— S. 140.

терними стилістичними елементами народної історичної пісні та думи. Гетьман Хмельницький «сидить кінець стола», «пише дрібні листи», «розсилає вісти», «посли пославав, словами примовляв», «військо куренное в поход виступало» і т. д. Помітна співзвучність з рядом моментів «Думи о поході Хмельницького в Молдавію» і пісні про Саву Чалого зі збірника Максимовича 1827 р.

Та найбільш значимим аспектом зв'язку цього твору з фольклором є його ідейна співзвучність із зафіксованою в усній традиції народною історичною пам'яттю, з народним поглядом на історичні факти, його героїко-патріотична творча трансформація історичного і фольклорного матеріалу.

З допомогою народнописаних тропів збагачує Шашкевич емоціональну тональність мови ліро-епічних віршів «Болеслав Кривоустий під Галичем» й уривка поеми «Бандурист» («ясні зорі», «голуб сивенький», «оком ясеньким», «тьохкають серденька», «чисте поле» та ін.). В непоодиноких випадках поет звертається до народних переказів, вірувань, використовуючи їх як реалії історичної глибини чи як елементи художньо-образного вислову. «Предвіцький» час слов'ян символізують у вірші «Згадка» «купаловий танець красний», що нісся полями, пісні «на честь гарної Лади», співом яких сповнювалися гаї, пісні для Коляди. Зміст цих згадок Шашкевич пояснює у підрядкових примітках, звертаючись до українського етнографічного матеріалу. Наприклад, стосовно Лади: «Досі у нас пісні весільні зовуться ладкання»⁵⁶. Наголошуючи драматизм втрати народом історичної пам'яті, поет вжив несподіване метафоричне порівняння «тяжкі мраки днесь лягають, як на ногах татарин», пояснивши його так: «Повідають люди, що татари, вертаючи з полоняним миром у свійню, коли ставали на нічліги, пов'язаним полонянцям лягали на ноги, щоб не повтікали»⁵⁷.

Друкуючи вірш Шашкевича «Безрідний» («Нещасний») у «Вінку», Я. Головацький зауважив у примітці, що вислів «з'їдає мислі, як змія зірочки» походить з народного вірування, відгомін якого має місце в баладній пісні про злу матір із збірника Максимовича 1827 р.⁵⁸ К. Студинський констатував: «Немає сумніву, що під впливом сеї пісні вніс Шашкевич згадане народне повір'я в свій поетичний

⁵⁶ Русалка Дністровая.— С. 61.

⁵⁷ Русалка Дністровая.— С. 64.

⁵⁸ Вінок русинам на обжинки.— Ч. 1.— С. 78—79.

твір»⁵⁹. Власне, не вніс, а майстерно трансформував у вигляді поетичної метафори.

Тяжіння до народнопісенного поетичного виразу помітне і у віршах Шашкевича, написаних у ключі книжно-літературних традицій: «Сумрак вечерний», «Син любимому отцю», «Споминайте, братя милі». Красу народної української пісні оспівав він у польськомовному вірші «Мое небо»⁶⁰.

Вірш «Опихане, пане» є літературною обробкою народного анекдоту про злидаря, який не задовольняється подарованим просом (чи ячменем), але й допитується чи опихане. О. Петраш звернув увагу на запис в автографі Я. Головацького «Пословицы с толкованием», збереженому в архіві АН СРСР у Ленінграді, який дає підставу вважати, що цей анекдот був відомий у колі «Руської трійці». Приказка «Чи опиханий» проілюстрована тут сюжетом: «Пан їхав, а баба збирала колоски на полю вже пізньої осені... Пан змилювався та обіцяв бабі чвертку ячменю, а баба, не рада тому, випитувала: «А чи опихане паноньку?»⁶¹. Шашкевич поклав цей сюжет в основу свого твору, розробивши його версію в оригінальному плані. Баба-жебракка сидить при дорозі з міста, чекаючи милостині, шепоче молитви, «часом молодухам з бобу поворожить». В дусі народного осудження неробства і дармоїдства поет komponує епізод зустрічі пихатого гладкого пана з бабою, в якому ці два полярно протилежні соціальні персонажі поставлені в один ряд з морально-етичного погляду: «Гей, бабо! — галасне нероба неробі»⁶².

Етнографічний і фольклорний матеріал є органічним компонентом сюжету і романтичного колориту оповідання Шашкевича «Олена» (1833). Воно починається описом селянського весілля з трієюстою музикою, «круглим» танцем і козачком, «князем» (молодим) і «княгинєю» (молодою) у барвінковому вінку і з «розкованою» (розплетеною) «русою косою», «дружбитонькою», що заохочує молодь до танцю, «свахами», яким не тільки «саджати коровай — ще й потанцювати конче, щоб ся коровай взяв красен, та ясным сонцем на столі засіяв та й добру долю приніс»⁶³. Усі ці деталі відзначаються етнографічною точністю.

⁵⁹ Студинський К. Генеза поетичних творів Маркіяна Шашкевича. — С. 38.

⁶⁰ Шашкевич М. Твори. — С. 44—45.

⁶¹ Петраш О. «Руська трійця». — С. 57.

⁶² Шашкевич М. Твори. — С. 47.

⁶³ Русалка Дністровая. — С. 89—91.

Із сценою «весілечка» контрастно пов'язується в сюжеті кріноспницька реальність із звичаєм запрошення пана на весілля і підступним замислом останнього. Тривожна настроєва атмосфера підсилюється з допомогою вкладених в сюжет ремінісценцій народних вірувань, уявлень, казок, легенд. «Щось-то лихого буде,— віщує побратим молодого Василько,— лисиця м'я перебігла та й ворон на хресті сім раз закравав»⁶⁴. Семенкові, який пробирається лісом вночі, сиві тумани між кущами навівають різні привиди, асоціюються з сюжетами і образами почутих у дитинстві казок і переказів «о заклятих дівцях, о скаменілих лицарях», недоступних через змії «райських птицях», «о однооких татарах, людоїдах», «великанах і о многих інших лихих духах»⁶⁵. Вигляд опришків у сьвітлі нічної ватри нагадав йому «дванадцять розбійників в казці»⁶⁶. В душі народних оповідань про велетів накреслена могутня постать ватажка опришків Медведюка.

Певною сюжетною функцією наділена і народна пісня. Її носій «козак з бандурков» проникає в замок і розвідує потрібне для нападу опришків. «Відомо, думка українська і стіну переб'є»,— так резюмується смисл дієвості тієї основної зброї, якою він володіє,— народної пісні і бандури⁶⁷. Оптимістичним акордом звучить двічі повторений фрагмент його пісні:

...З татарської неволі
Кінець моїй пісні, кінець і недолі⁶⁸.

Рядки ці ненародного походження, але написані в душі фольклорної пісенної епіки. Складені автором і чотири коломийки, які співаються на весіллі. З фольклорного досвіду взято прийом паралелізму, віршову форму і ритміку коломийки:

Хоть з дерева лист упав,
Моріг половіє.
Весілечко господь дав —
Радо нам ся діє⁶⁹.

У визначенні оповідання «Олена» як казки немає ніякої помилковості чи умовності, як вважають деякі дослідники⁷⁰. Поняття «казка» вжите тут відповідно з його тради-

⁶⁴ Там же.— С. 92.

⁶⁵ Русалка Дністровая.— С. 93.

⁶⁶ Там же.— С. 94—95.

⁶⁷ Там же.— С. 96.

⁶⁸ Там же.— С. 92, 94.

⁶⁹ Там же.— С. 90.

⁷⁰ Шураг В. Вибрані праці з історії літератури.— С. 138; Шала-та М. Й. Маркіян Шашкевич.— С. 190; Петраш О. «Руська трійця».— С. 73.

ційним народним значенням — як оповідання. На Гуцульщині, наприклад, усі види оповідної прози називалися приказками⁷¹. Наслідування характеру і тональності народної оповіді в «Олені» простежується в загальній манері викладу із вживанням розмовної лексики і фразеології. Подекуди мова оповідання забарвлена і народнопоетичними тропами: «вітрець холодненький», «сніжок біленький», «головочок як дзвіночок», «очі як зірнички», «сиру землю їсти» тощо.

Але основне — не в зовнішніх реаліях зв'язку з етнографією і фольклором, а в співзвучності з народними поглядами на соціальні аспекти життя, на опришківство — як форму і засіб боротьби поневоленого народу, в глибокій демократичності і антифеодальній ідейній спрямованості оповідання Шашкевича.

Стильових особливостей народної оповіді від першої особи чи в діалогічній формі дотримувався Шашкевич і в прозових матеріалах своєї «Читанки для діточок в народних училих руських» (1836). В основі всіх двадцяти коротких оповідань дидактично-моралістичного характеру в розділі «Повістки» лежать житейські ситуації й побутові епізоди, на прикладі яких автор в душі народних морально-етичних засад вчить працьовитості, чесності, доброти, гідності та ін.⁷² Дидактична спрямованість цих оповідань у ряді випадків підсилюється народними прислів'ями і приказками. Народні паремії використовуються і в розділі «Басні»⁷³, зокрема, в кінцевих формулюваннях моралі, а також у «коротеньких казках»⁷⁴.

Добрим знанням народного життя, селянського побуту, звичаїв позначені і церковні проповіді М. Шашкевича. Їх релігійний зміст поєднується з утвердженням кращих народних традицій у сімейному і громадському побуті, позитивних житейських морально-етичних засад. В мову проповідей майстерно вплетені мотиви, образи, стилістичні ремінісценції народних оповідань і пісень, прислів'я і приказки. Так, розповідаючи про лиха, які несе війна, Шашкевич звертався до фольклорної історичної пам'яті своїх слухачів: «Може-сте не раз від старих людей або в ваших піснях чули, що то ест війна, як страшно турки воюють»⁷⁵.

⁷¹ Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження.— К., 1987.— С. 329.

⁷² Писання Маркіяна Шашкевича.— С. 157—169.

⁷³ Там же.— С. 169—177.

⁷⁴ Там же.— С. 177—181.

⁷⁵ Там же.— С. 91.

Вплив фольклорної стилістики виразно помітний у збережених фрагментах якихось прозових творів Шашкевича: «Ой рано-ранесенько, ще кури не піли, тумани постали»⁷⁶.

Увесь розглянутий матеріал переконує, що в літературній творчості Шашкевича не було характерного для багатьох романтиків поверхового наслідування, переспівування, парафразування — тобто спрощеного «олітературювання» фольклору. Уже з ранніх творів він піднявся на той вищий рівень фольклоризму, який мав у своїй основі творчість у народному дусі, синтез, літературну трансформацію народнопоетичного матеріалу, підпорядковані певним ідейно-художнім цілям, того фольклоризму, в ключі якого творили в той час Пушкін і Міцкевич, Словацький і Шевченко. Творче спілкування Шашкевича з фольклором впливало з переконання, що поет, який, за словами його вірша «Мое небо», збагне народну пісню, може і з себе видобути «чудові пісні»⁷⁷. Він сам визнавав, що його поетична душа мимоволі гомоніла «найчастіше ладом української пісні, бо я її так люблю, як травинка росу»⁷⁸. Тому вивчення літературного фольклоризму Шашкевича аж ніяк не може обмежуватися реєстром текстових подібностей і аналогій з реаліями народнопоетичних творів, констатаціями впливів, а повинно сягати значно глибше.

* * *

Подібним характером відзначаються і зв'язки з фольклором літературної творчості інших членів «Руської трійці». Це стосується, зокрема, надрукованих в «Русалці Дністровій» романтичних балад І. Вагилевича «Мадей» та «Жулин і Калина». Відзначався переклик окремих мотивів і стилістичних моментів балади «Мадей» з народними піснями, наприклад:

Вилетіла зазуленька,
Сіла на тополі,
Закувала жалібненько:
«Мадей у неволі»⁷⁹.

Очевидна генетична залежність від народнопісенного досвіду, мотивів звертання «К мажі прив'язаного», «за рученьки і ніженьки вкованого» Мадея до зозулі, посилення її до рідних з вісткою про його трагічний кінець:

⁷⁶ Шашкевич М. Твори.— С. 119.

⁷⁷ Там же.— С. 44—45.

⁷⁸ Там же.— С. 104.

⁷⁹ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 140.

Не кажи рідному сину,
Що м'я уковали,
Лише мене на весілля
Насилу призвали;
З студеної керинченьки
Медом упоїли,
А під зимну колодоньку
Спати положили⁸⁰.

Це парафраза народнопісенної метафоричної алегорії кінця:

Ой, цить, мати, не журися,
Твій синопько оженився.
Взяв він собі красну дочку,
В чистім полі могилочку⁸¹.

Ще ближчий наведений момент з балади до відповідного мотиву з пісні «Злетіли ворони з чужої сторони», записаної Вагилевичем від матері:

На зеленій траві гроші відлічили,
З студниці-кирниці могорич запили —
Під гнилу колоду спати закотили⁸².

Досі ніхто не звернув увагу на відношення балади Вагилевича до однієї з найпоширеніших казок чи легенд, особливо популярних у Польщі, — про розбійника Мадея⁸³.

Перша відома публікація народної легенди про розбійника Мадея, для якого в пеклі було приготовлене страшне ложе з лез ножів і бритв і від якого він врятувався глибоким каяттям і тяжкою спокутою на землі, з'явилася в журналі «Przyjacieli Ludu» за 1835 р.⁸⁴ Запис тексту походив з центральних районів Польщі. Згодом аналогічні варіанти цього сюжету були зафіксовані і в інших місцевостях Польщі, а також на Україні. Найранішу українську публікацію запису легенди про розбійника Мадея бачимо в збірці «Казки зібрав Ігнатій з Никлович» (Львів, 1861, с. 3—7)⁸⁵. Але побутування цього сюжету серед українців засвідчене і раніше. Так, коментуючи вислів «на ложе Мадея» в од-

⁸⁰ Там же.— С. 140.

⁸¹ Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego...— S. 500.

⁸² Народні пісні в записах Івана Вагилевича.— С. 115.

⁸³ Андреев Н. П. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне.— Ленинград, 1929.— С. 53, сюжет № 756 (А. В.); Karłowicz J. Podanie o Madeju // Wisła.— 1888.— Т. II.— Ks. 4.— S. 804—814; 1889.— Т. III.— Ks. I.— S. 102—134.

⁸⁴ Madejowe łoże // Przyjacieli Ludu.— Leszno, 1835.— N 3.— S. 19—20; N 4.— S. 29—30; N 5.— S. 38—39; N 6.— S. 45—46.

⁸⁵ З цієї книжки легенда про Мадея передрукована у виданні: Драгоманов М. Малороссийские народные предания и легенды.— Киев, 1876.— С. 406—410.

ній з польських пісень свого збірника, Ж. Паулі зазначив, що «народні повісті про Мадея можна віднести до найдавніших, є ж вони поширені не тільки по цілій Польщі, але навіть на Русі»⁸⁶. Той же автор вказував, що численні народні оповіді «про розбійника Мадея можна почути не тільки на берегах Вісли, а й над Дніпром»⁸⁷. Народні оповідання про Мадея згадуються у вірші «Судьба поета» (1850) і в поемі «Скит Манявський» (1852) сучасника «Руської трійці» галицького поета Антона Могильницького⁸⁸. Уже в нашому столітті польський етнограф Юзеф Шнайдер записав у рідному селі Вагилевича Ясені один з варіантів сюжету про Мадея, в якому ім'я останнього замінено на Довбуш⁸⁹.

Отже, немає сумніву, що на Україні побутувала народно-легендарна традиція, пов'язана з іменем розбійника Мадея. Однак зміст балади Вагилевича відмінний від усіх відомих нам фольклорних варіантів сюжету цієї теми. Спільним є тільки ім'я героя і його соціальний статус розбійника, власне — не розбійника, а опришка, ватажка «тисяч гарних легіників», які стають на захист рідної землі. Зовсім відсутні властиві для вказаної фольклорної версії демонологічні, фантастичні мотиви з чортами, пеклом, ложем Мадея, спокутою, чарівною яблуною, відпущенням гріхів тощо. Ремінісценцією фольклорної характеристики жорстокості Мадея можуть в якійсь мірі вважатися слова балади:

Чорні очі заблищали
Та жаждою крові⁹⁰.

Але вже з подальших рядків видно, що це почуття викликане ненавистю до ворогів, що напали на рідну землю:

Кіньми зорю долиноньку,
Засію стрілами —
Переломлю вражі тучі,
Проллю кров ріками⁹¹.

Можна припустити, що Вагилевич скористався якоюсь не зафіксованою в свій час і не відомою нині фольклорною

⁸⁶ *Pauli Zegota. Pieśni ludu polskiego w Galicyi.*— Lwów, 1838.— S. 32.

⁸⁷ *Франко І. Зібрання творів: У 50 т.*— К., 1984.— Т. 42.— С. 205.

⁸⁸ *Письменники Західної України 30—50 років XIX ст.*— К., 1965.— С. 461—463.

⁸⁹ *Schnaider J. Basń o trzech braciach, dwóch mądrych, a jednym głupim. 2. Podanie o Doboszu opryszku // Lud.*— 1907.— Т. XIII.— Zesz. 1.— S. 36.

⁹⁰ *Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.*— С. 138.

⁹¹ Там же.

версією про Мадея, з якої почерпнув сюжетну схему свого твору і основну концепцію його героя. На користь такого міркування говорить і те, що в збереженому серед паперів Вагилевича уривку розвідки про гайдамаків і опришків в числі опришківських ватажків, які, за словами автора, належать «більше к народним повстанцям» — Головача, Гонти, Довбуша, Мухи — названий і Мадей⁹². Дуже сумнівно, чи зважився б автор причислити до «народних повстанців» таку наскрізь непривабливу постать, якою є Мадей у відомому легендарному сюжеті. Годі говорити і про якісь історичні джерела про розбійника чи повстанця Мадея, бо ніяких слідів їх існування не виявлено. Найбільш імовірним джерелом могла тут бути фольклорна традиція, яка послужила Вагилевичу і матеріалом для балади.

Але не виключена й інша можливість — самостійне творче осмислення традиційного фольклорного сюжету й образу героя. У цьому випадку треба б констатувати, що, відштовхнувшись від фольклорного матеріалу, поет пішов своїм шляхом, створив власну фабульну версію з прив'язкою її до певної історичної ситуації — нападу угрів у часи княжої Русі — і внесенням в сюжет відповідних реалій (мечі, ратища, стріли, бойові звуки «рогів зубрових») та використанням поетико-стильових елементів «Слова о полку Ігоревім»⁹³. Найістотнішими компонентами цього творчого переосмислення є виключення фантастично-легендарних мотивів, зміна концепції героя і переведення ідейної спрямованості фольклорного сюжету з релігійно-моралістичної в героїко-патріотичну площину.

Так чи інакше, але пов'язаність балади «Мадей» з фольклором безсумнівна. Вона і в генетичній залежності сюжету, і у використанні стильових народнописаних елементів, коломийкової віршової форми. Варто додати, що у відмові Мадея повернути перед наступаючим ворогом вчуваються не тільки ремінісценції «Слова», а й вплив аналогічного мотиву з пісні про Нечая:

Ніт вертаться сив Мадею
з соромом додому,
Глухов пушев темнов ночев
Блудити по лому,
З безчесними оченьками
Ясне сонце зріти,

⁹² ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 46.— П. 13.— Арк. 20.

⁹³ Шалата М. Перші будителі народного духу в Галичині // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 13; Петраш О. «Руська трійця».— С. 90.

І слова пісні:

Як я маю козак Нечай звідси утікати,
Славу свою козацькою марне потерять⁹⁵.

Обробка фольклорного сюжету про Мадея, використання його мотивів увійшли в творчість цілого ряду польських поетів-романтиків і пізніших авторів⁹⁶. Українською мовою трансформований цей сюжет в поемі С. Осташевського «Матей»⁹⁷. Балада Вагилевича хронологічно найраніша відома спроба літературного опрацювання теми Мадея і, слід сказати, одна з найоригінальніших і найцікавіших її інтерпретацій.

Щодо балади «Жулин і Калина», то сюжет її — явний плід творчої фантазії Вагилевича в душі романтичної літературної традиції. На основі деяких віддалених схожостей у мотивах і образах цього твору з баладою А. Міцкевича «Світезянка» висунуто твердження, що остання послужила «літературним джерелом для українського письменника»⁹⁸. Але балади Вагилевича і Міцкевича — твори різні за сюжетами, персонажами і їх характеристиками. Певна річ, що Вагилевич знав «Світезянку», не виключений і можливий вплив Міцкевича. Але Вагилевич був знайомий і з творчістю багатьох інших романтиків, зокрема і німецьких, в баладах яких можна вказати на різні подібності з «Жулином і Калиною». Тому якщо шукати літературні джерела цього твору, то ними скоріше буде романтична баладна традиція взагалі.

Не бачимо реального підтвердження і для суджень, що «Жулин і Калина» — «зразок класичної балади з демонологічним сюжетом»⁹⁹, що цей твір оснований на гуцульській демонології¹⁰⁰. В сюжеті балади Вагилевича власне демонологічними є лише мотиви привида відьми і вихору «на роздорожищі», що «клубить піску туманами». Вони походять з народних вірувань, але трансформовані в літературному дусі і не мають якоїсь конкретно етнографічної прив'язки.

⁹⁴ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 138.

⁹⁵ Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego...— S. 497.

⁹⁶ Krzyżanowski J. Paralele.— Warszawa, 1961.— S. 400—405.

⁹⁷ Осташевський С. Півсотні казок для веселих людей.— К., 1869.— С. 71—79.

⁹⁸ Петраш О. «Руська трійця».— С. 93.

⁹⁹ Там же.— С. 91.

¹⁰⁰ Шалата М. Перші будителі народного духу в Галичині.— С. 13.

В найбільшій мірі зв'язок балади Вагилевича з фольклором виражений у поетиці, використанні народнопісних образно-виражальних засобів, мотивів. Так, образне окреслення підводного мешкання «світличенька без оконць» — трансформація пісенного виразу аналогічної семантики.

Без двер хата, без віконць,
Бо вже прийшов йому кінець ¹⁰¹.

Тужливий монолог Жулина по втраченій коханій за своєю тональністю, стильовою фактурою і структурою виявляє очевидну генетичну залежність від оплакування милої з пісні «Поїхав Івасенько на полювання»:

Ніжки твої скоропадні	Губи твої рум'яненькі
Вже льодом застили,	Уже посиніли.
Ручки твої біленькіі	Не будеш дрібними слови
Вже углем згоріли,	К мені промовляти,
Очки твої чорненькіі	Ні білими рученьками
Вже пополовіли,	К собі пригортати ¹⁰² .

Ця залежність простежується в порівнянні з текстом пісні в збірнику Максимовича (1827, с. 44), але ще більше — навіть у лексичній співзвучності — з її варіантом у Вацлава з Олеська:

Ніжки мої скоропадліі, чом не підете,
Ручки мої біленькіі, чом не пригорнете,
Очі мої чорненькіі, чом не глянете,
Уста мої приязненькіі, чом не промовите ¹⁰³.

Взорування автора на фольклорну традицію підтверджується використанням народнопоетичних символів, порівнянь, постійних епітетів, багатьох пестливих слів, коломийкового вірша і визначенням жанру твору як казки.

Окремі моменти звертання до фольклорної символіки, стильових засобів фіксуються в ранніх і пізніших польськомовних ліричних віршах Вагилевича. З погляду творчого використання ним фольклорно-етнографічного матеріалу заслуговує на увагу і фрагмент поеми польською мовою «Уріог» («Упир») ¹⁰⁴. Його надрукував у свій час А. Бельовський ¹⁰⁵. Повніше уявити задум і зміст цього твору

¹⁰¹ Максимович М. Малоросійские песни.— С. 16.

¹⁰² Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 144—145.

¹⁰³ Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego...— S. 492.

¹⁰⁴ Poezye D. J. Wagilewicza // ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 43.— П. 12.— Арк. 24—28.

¹⁰⁵ Bielowski A. Wspomnienie o Janie Wagilewiczu.— S. 359.

допомагають збережені в рукописі вступна замітка¹⁰⁶ і його план¹⁰⁷. Поема планувалася у восьми частинах, мала бути оперта на народних віруваннях, уявленнях про упирів. Це особливо стосується VI—VIII частин поеми — оповіді («казки») знахаря про походження упирів, різні злодіяння і народні способи їх знешкодження. Є підстава вважати, що тут автор опирався на зібрані ним народні оповідання про упирів, на матеріалі яких написана ним присвячена цій темі стаття. Але загалом версія поеми інтерпретована в літературно-романтичному плані. Це підтверджує наявний текст трьох частин і вказівка, що, крім «рис», почерпнутих з народного джерела, цей твір є результатом буйної («вогненної») фантазії¹⁰⁸.

У рукописній збірці польськомовних творів І. Вагилевича в циклі «Думи» містяться чотири ліро-епічні твори історичного змісту, написані ритмізованою прозою, — «Пліснесько», «Добрилів», «Бич», «Дністер»¹⁰⁹. М. Шалата охарактеризував ці твори як «олітературені» поетом у дусі «Слова о полку Ігоревім» народні легенди»¹¹⁰. Вплив «Слова» тут безсумнівний — виражений як в епічній тональності, так і поетико-стилістичними ремінісценціями і трансформаціями. Цей зв'язок наголосив автор і епіграфом з давньоруської поеми, поставленим на чолі циклу. А ось думка щодо «олітературення», тобто літературної обробки народних легенд потребує конкретизації.

Посилання в статтях «Шолудивий Буняк» і «Скелі в Уричі» на народні легенди про зруйнування монгольськими ордами на чолі з «Буняком» (Батиєм) давньоруського міста Пліснеська — садиби вдови Романа Мстиславича княгині Олени, і підкарпатського міста Бич в районі нинішнього Дрогобича вказують на знайомство Вагилевича з фольклорною традицією стосовно Пліснеська і Бича. Але для своїх «дум» він скористався не тільки нею, а й згадуваними вище відповідними відомостями з історичних джерел і пліснеської хроніки монаха Ломниковського. Тому «Думи» про Пліснесько і Бич не можна вважати звичайною літературною обробкою якихось фольклорних сюжетів. Це скоріше творчий синтез фольклорно-легендарного й історично-

¹⁰⁶ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 43.— П. 12.— Арк. 24.

¹⁰⁷ Там же.— Арк. 25.

¹⁰⁸ Там же.— Арк. 24.

¹⁰⁹ Там же.— Арк. 17—22. В українському перекладі М. Й. Шалати вони вперше надруковані у виданні: *Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я.* Твори.— С. 159—163.

¹¹⁰ Там же.— С. 14.

го матеріалу, осмисленого в певному ідейно-художньому ключі.

Закінчуючи статтю про Буняка, Вагилевич рекомендував звернути увагу на народні перекази, пов'язані з неіснуючими колишніми містами, згадки про які знаходяться в літописах та інших історичних документах. В ряді наведених назв таких міст поряд з Пліснеськом і Бичем значиться тут і Добрилів із вказівкою, що пізніше — це село Добрилів у Станіславській окрузі ¹¹¹ (нині Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.). Отже, і «дума» «Добрилів» присвячена конкретному географічному й історичному об'єкту ¹¹². Але фабула її стосується пізнішої епохи — часу нападів турків на Покуття. Можливо, що в основу її покладені народні перекази на цю тему, записані автором під час мандрівок в даній місцевості. Та характер літературної інтерпретації фольклорного матеріалу тут, очевидно, такий же, як і в двох попередніх випадках — творчий.

Щодо четвертої «думи» — «Дністер» — то це найбільш оригінальний і цікавий з літературного погляду твір циклу. Це нав'язана історичними джерелами і народними переказами ліро-епічна медитація про роль Дністра — в економічній, політичній могутності колишньої Русі, етнокультурній єдності давньоруської народності. В дослідницькій літературі слушно відзначається важливість і актуальність ідейного змісту цього твору, його спрямованість проти соціального і національного поневолення та політичного розчленування рідного народу і його землі ¹¹³.

Цикл Вагилевичевих «дум» — цікаве явище в літературному доробку не тільки їх автора, а й «Руської трійці» взагалі. Це аж ніяк не ординарне «олітературення» сюжетів фольклору, а оригінальне творче осмислення народнопоетичних та інших джерел, насажене експресією авторської думки і почуття, ідейно спрямоване на пробудження історичної пам'яті народу й активізації його волі.

Поетичний і літературно-художній доробок Я. Головацького порівняно з М. Шашкевичем та І. Вагилевичем найменший, але він позначений впливом фольклору. Це примітна риса вже першого друкованого вірша Головацького «Два віночки», вміщеного в «Русалці Дністровій». Його виділив і передрукував М. Максимович у статті «О стихотворениях червонорусских», зазначивши: «Головацкий по-

¹¹¹ *Wagilewicz D. J. Szeludywy Buniak.*— S. 194.

¹¹² В зв'язку з цим потребує спростування погляд, що, начебто, місцевість, про яку йдеться в сюжеті твору, «не автентична» (*Петраш. О. «Руська трійця».*— С. 98).

¹¹³ *Петраш О. «Руська трійця».*— С. 99—100.

местил очень милую песню во вкусе народном под названием «Два веночки»¹¹⁴.

В основі вірша — одна з найпоширеніших тем української народнопісенної лірики — туга за милим «козаченьком», що поїхав «в далеку дорогу» на Україну і залишив «молоденьку самую небогу». Структурним компонентом психологічного паралелізму, що несе важливе образно-емоціональне навантаження, служить вдало вписана в ліричну фабулу трансформація обрядово-ритуального купальського ворожіння дівчат:

Один вінець з барвіночку,
А другий з рутоньки,
Один вінець козаченька,
Другий — дівчиноньки.

Поплив вінок із барвінку
Вовня го сіпає,
А остався із рутоньки,
Бо берег спиняє...¹¹⁵

Впливом характерного народнопісенного метафоричного виразу безповоротності загиблого козака позначені рядки вірша:

А коли ся води вернуть,
Що за сім літ вплили,
Тоді вернесь з України
Козачок твій милий¹¹⁶.

До народної пісні близький вірш Головацького простою, безпосередністю, поетикою виражальних засобів з традиційною символікою (зозуля, рута, барвінок), постійними епітетами і пестливими («дитинячими», за виразом автора) словами, коломийковим розміром та ін. Не можна погодитись з твердженням, що вірш «Два віночки» «можна вважати ремінісценцією народної пісні, так мало тут індивідуального, власне авторського»¹¹⁷. Якщо говорити про ремінісценції, то вони тут не з одної якоїсь народної пісні, а з багатьох, і не тільки з пісень, а й із звичаїв, обрядів, вірувань. Найголовніше ж те, що в даному випадку справа не зводиться лише до ремінісценцій, що останні є лише зовнішньою атрибутивною стороною твору, а суть його являє творче осмислення фольклорного і етнографічного матеріалу з підпорядкуванням його певній схемі авторського задуму. З цього погляду вірш виявляє змістову й лірично-емоціональну цілісність, не позбавлений, а виразно позначений власним авторським началом. Не можна трактувати його і як стилізацію під народну пісню¹¹⁸, бо мета і спе-

¹¹⁴ Киевлянин.— 1841.— Кн. 2.— С. 147.

¹¹⁵ Русалка Дністровая.— С. 69.

¹¹⁶ Там же.— С. 70.

¹¹⁷ Петраш О. «Руська трійця».— С. 126.

¹¹⁸ Там же.— С. 126, 127.

цифіка прийому стилізації дещо інші, а тут, як і в поезії Шашкевича, переслідувалося основне завдання — творчість в дусі народної пісні.

Те саме можна сказати і про вірш «Туга за родиною» — ліричний вираз глибокої закоханості в рідний край, його пісню, мову:

Солоденька рідна мово,
Як би-м тя рад вчути.
Із глибини серця свого
Рад би-м піснь добути¹¹⁹.

Вірш написаний розміром коломийки, його мова щедро насичена традиційними елементами народнопісенного виразу.

Орієнтацією на поетику народної пісні відзначаються вірші Я. Головацького «Річка», «Моя доля», «Весна». Розвиваючи в останньому алегорію весни і пов'язаного з нею оновлення і діяння, автор звертається до етнографічних реалій селянського виробничого побуту.

Певної літературної обробки Я. Головацького зазнали і згадувані його публікації — «Байки і небилиці», гумористичні оповідання і «приказочки», вміщені в другій книжці «Вінка». В ще більшій мірі це стосується його «можебилиці» «Добрі діти — вінець» — оповідання, в основу якого покладено фольклорний сюжет про мудрого батька і добрих синів. Тут має місце не тільки обробка, а й творча трансформація фольклорних мотивів і образів. Добре витримані стиль і манера народної оповіді.

Головацький поділяв популярну романтичну ідею про можливість літературної побудови на основі фольклорного матеріалу національної епопеї. Закликаючи збирати пам'ятки усної народної словесності, він висловлював надію: «А чей, біг пошле созидателя, котрий, зложивши то, вистроить народну епопею»¹²⁰.

* * *

Своєрідний аспект творчих зв'язків з фольклором представляє і перекладацька діяльність «Руської трійці», насамперед її переклади на рідну мову творів інонаціонального фольклору.

Переклад з фольклору ввели в літературну сферу романтики. Особливо великого значення надавали вони перекладам народних пісень. Уже ранній період розвитку ев-

¹¹⁹ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 215.

¹²⁰ Там же.— С. 294.

ронейського романтизму відзначався появою численних перекладів різнонаціональних пісень, в тому числі і окремими збірками. Помітними віхами були, зокрема, видані Гердером у 1778—1779 рр. збірники пісень різних народів у німецькому перекладі і його «Голоси народів у піснях» (1807), збірки перекладів на європейські мови новогрецьких, сербських народних пісень, трьохтомний збірник слов'янських пісень Ф. Челаковського, в якому з чеськими і словацькими піснями були представлені і пісні інших слов'янських народів в оригіналі та в перекладі на чеську мову.

З цим загальним процесом романтичних перекладацьких зацікавлень фольклором органічно зв'язана і перекладацька робота «Руської трійці». Переклади взагалі, з слов'янського фольклору зокрема, вважалися в колі гуртка Шашкевича однією з важливих складових програми розвитку нової української літератури. Тому з самого початку своєї діяльності члени гуртка приділяли увагу освоєнню рідною мовою як кращих літературних пам'яток, так і народнопоетичних творів. На перший план серед останніх були висунуті, зокрема, сербські народні пісні.

Починаючи з другого десятиріччя XIX ст., сербська народна поезія стає предметом загальної уваги романтиків. Причиною цьому були як співчутливе ставлення передової Європи і революційно-романтичної ідеології до національно-визвольної боротьби грецького і південнослов'янських народів проти османського поневолення, так і, особливо, поява в 1814, 1815 та 1823, 1824 рр., на початку 30-х років знаменитих збірок Вука Караджича. У 20—30-х роках переклади, переспіви, наслідування, творчі трансформації сербських народних пісень стали загальнопоширеною, можна сказати, романтичною модою. Уже на початку 30-х років Вацлав з Олеська констатував, що сербські пісні за короткий час «оббігли» всю Європу¹²¹. А. Бельовський у рецензії на збірник Вацлава з Олеська стверджував, що «вчена Європа одногласно признала найвищу вартість сербським пісням»¹²².

Немає сумніву, що члени «Руської трійці» читали переклади сербських пісень, особливо на братні слов'янські мови, знали статті і відгуки про них, які часто друкувалися в пресі. Дещо згодом іще під свіжим враженням цієї атмосфери романтичного захоплення сербськими народними піснями Я. Головацький напише: «Слава їх уже давно розляглася по цілій Європі, на всі язика їх перекладано, роз-

¹²¹ Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego...— S. X.

¹²² Rozmaitości.— 1833.— N 3.— S. 19.

хвалювано і досить оцінено. Та і другі слов'янські нарiччя присвоювали собі побратимську їх красоту до своїх зильників народної поезії: читали-смо красні переводи сербських пісень по-чеськи, по-польськи і по-великоруськи»¹²³.

Певним є те, що звернення членів «Руської трійці» до сербського фольклору зумовлювалося не тільки атмосферою загального зацікавлення ним, а й мало під собою значно глибшу основу: мету комплексного пізнання культури слов'янських народів, бачення особливої близькості фольклорної традиції сербів до української, посилену увагу до досвіду народознавчої роботи сербохорватських діячів, особисті контакти з ними тощо.

Я. Головацький зазначав у своїх спогадах, що уже в ранній період розвитку славістичних інтересів Шашкевича і його товаришів, особлива увага була приділена сербським пісням і працям В. Караджича¹²⁴. Це свідчення підтверджується і записами в збереженому журналі читачів Оссолінеум за 1832—1833 рр. Зафіксоване тут одночасне опрацювання М. Шашкевичем збірників сербських пісень і словника сербської народної мови В. Караджича¹²⁵ дає підставу вважати, що в той час він не тільки уважно читав, а й перекладав ці пісні. Можна на цій підставі більш впевнено, ніж раніше, віднести переклади сербських пісень Шашкевичем до початку 30-х років і ствердити, що вони постали на основі безпосередньої роботи з оригіналами.

Приблизно до того ж часу відноситься і початок перекладання сербських пісень Я. Головацьким. В першому своєму листі до М. Погодіна від 8 березня 1836 р. І. Вагилевич повідомляв, що Я. Головацький переклав «багато сербських пісень»¹²⁶. Це ж саме він вказував із вживанням означення «багато» («многії») і в листі до П. Й. Шафарика 3 жовтня 1836 р.¹²⁷ Можна, отже, судити, що вже в середині 30-х років члени «Руської трійці» переклали чимало сербських пісень. Але до «Русалки Дністрової» потрапили лише вісім перекладів — шість Шашкевича і два Головацького. Це перша публікація сербських пісень в українському перекладі і взагалі найраніший відомий факт

¹²³ Вінок русинам на обжинки.— Ч. 1.— С. 153.

¹²⁴ Там же.— С. 51—52.

¹²⁵ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Архів Оссолінських.— № 138/к.— Арк. 89, 91.

¹²⁶ *Свенцицкий Н. С.* Матеріали по истории возрождения Карпатской Руси.— С. 147.

¹²⁷ *Брик І.* Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— С. 12.

перекладацького освоєння українською мовою творів інонаціонального пісенного фольклору.

Згодом кількість Шашкевичевих перекладів сербських пісень збільшилася незакінченим перекладом пісні «Олень і Віла», а Головацького — перекладами 21 сербської пісні, надрукованими у «Вінку русинам на обжинки» (1847, ч. 2, с. 166—193, 197—204), і 30 перекладами, виявленими і опублікованими в наш час дослідниками М. В. Гуцем і М. Й. Шалатою¹²⁸. Певне дослідницьке слово вже сказано в нашій науці про ці переклади, простежено співвідношення їх з оригіналами, точність і розходження в перекладацькій трансляції, відзначено літературні якості тощо¹²⁹. Однак розгляд й оцінка перекладів «Руської трійці» робиться звичайно з позиції сучасних теоретичних засад перекладознавства. В них нерідко відсутній елемент конкретно-історичного підходу, контекст з теорією і практикою літературного перекладу свого часу взагалі і перекладання фольклору зокрема, не враховується та об'єктивна істина, що в поняття перекладу в різні історичні періоди вкладався різний зміст.¹³⁰

В час, до якого належать ці переклади, панував різнобій у поглядах на характер і способи освоєння іншомовного фольклору. Крім власне перекладу, цим поняттям романтики охоплювали і такі форми трансляції інонаціонального фольклору, як переспів і парафраза. Поєднання цих форм простежується як в загальному процесі перекладання фольклору в період романтизму, так і в практиці окремих авторів, а нерідко і в перекладі одного твору. Часто практикувався вільний літературний переспів пісень інших народів із нівеляцією притаманних їм характерних етнічних змістових і поетико-стильових рис та вживанням елементів модифікації і «національної адаптації»¹³¹. Такі «перекла-

¹²⁸ Радянське літературознавство.— 1965.— № 2.— С. 74—78; 1968.— № 9.— С. 82—85. Вони передруковані у виданні: Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 233—261.

¹²⁹ Брик І. Переклади сербських народних пісень у «Русалці Дністровій» // ЗНТШ.— 1930.— Т. 99.— С. 213—231; Гольберг М. Я. Південнослов'янські зв'язки «Руської трійці». З історії перших українських перекладів сербських народних пісень // Міжслов'янські літературні взаємини.— К., 1961.— Вип. 2.— С. 225—237; Гуць М. В. Сербохорватська народна пісня на Україні.— К., 1966.— С. 10—34.

¹³⁰ Неупокоева И. Г. Некоторые вопросы изучения взаимосвязей и взаимодействия национальных литератур // Взаимосвязи и взаимодействия национальных литератур: Материалы дискуссии 11—15 января 1960 г.— М., 1961.— С. 29.

¹³¹ Конрад Н. И. Избранные труды: Литература и театр.— М., 1978.— С. 58.

ди» знаходили підтримку літературної критики, яка не раз виявляла більше прихильності до вільної літературної адаптації оригіналу, ніж до його точного відтворення¹³².

Невисока якість багатьох перекладів народних пісень романтиками ішла і від неглибокого, поверхового знання перекладуваного матеріалу, мови, історії, побуту, культури народу, пісні якого перекладалися. В непоодиноких випадках народні пісні перекладалися не з оригіналу, а з інших перекладів. Так, відомий польський письменник К. Бродзінський, високо оцінюючи народні пісні і вважаючи, що їх перекладати слід так, щоб не втратити властиві їм простоту і поетичність, сам перекладав на перших порах (наприкінці другого — на початку третього десятиріччя ХІХ ст.) сербські й українські пісні з німецьких перекладів¹³³. Вони мали більше характер літературної трансформації, ніж перекладу.

Активний інтерес до справи перекладання народних пісень панував в просторово найближчому до «Руської трійці» львівському літературному середовищі польських романтиків. У 1830 р. тут з'явилася чимала добірка перекладів сербських пісень А. Бельовського¹³⁴, в тижневику «*Rozmaitości*», на сторінках альманахів часто друкувалися переклади українських, сербських, чеських, словацьких пісень Л. Семенського та інших авторів, порушувалися і обговорювалися теоретичні питання перекладу народних пісень¹³⁵. Можна говорити, що на львівському ґрунті склалася в той час і певна школа перекладання народних пісень, особливо слов'янських, в засадах якої помітний наголос ставився на потребі якомога точнішого і повнішого відтворення в перекладах змісту і поетичної форми творів усної народної поезії. Рецензуючи збірку польських перекладів новогрецьких пісень, львівський літератор Ю. Дунін-Борковський зазначав, що літературний переклад повинен бути дуже точним, зокрема переклад народних пісень, «в котрих кожна думка є власністю народу... Якщо ж вона

¹³² *Курчів Р. Ф.* Український фольклор у польській літературі (період романтизму). — К., 1971. — С. 49—115.

¹³³ *Курчів Р. Ф.* Ранні польські переклади українських пісень // Радянське літературознавство. — 1966. — № 2. — С. 45—57; *Jakóbiec-Semkowowa M. Kazimierz Brodziński i słowiańska pieśń ludowa.* — Wrocław, 1975. — S. 84—86.

¹³⁴ *Bielowski A. Pieśni serbskie* // *Haliczanin.* — Lwów, 1830. — Т. 2. — S. 208—217.

¹³⁵ *Курчів Р. Ф.* Україніка в польських альманахах доби романтизму. — К., 1965. — С. 39—90.

буде видозмінена, пропущена або замінена цілком іншою, то хіба можна приписувати її народові, чи можна мати уявлення про її характер»¹³⁶.

Переклади сербських пісень Шашкевича і Головацького, збережені відповідні чорнові матеріали й інші дають підставу вважати, що члени «Руської трійці» також поділяли цей погляд. Дослідник І. Брик переконливо довів, що переклади сербських пісень у «Русалці Дністровій» — результат копіткої праці і поетичного таланту їх авторів, що вони виконані на основі оригіналів, самостійно, з урахуванням досвіду перекладацької практики свого часу, взоровані на кращі слов'янські переклади сербських пісень, зокрема, на чеську мову в збірнику Ф. Челаковського¹³⁷. Результати дослідження цього питання іншими авторами переконують, що цей висновок можна поширити на весь доробок «Руської трійці» в даній галузі. Документально засвідчена їх праця над збірниками сербських пісень, приповідок, словником сербської мови, над вивченням історії, етнографії південних слов'ян. Збережені варіанти перекладів, сліди пошуків найбільш адекватних рішень конкретних перекладацьких завдань, пояснення і розгорнуті коментарі до тексту дають підставу твердити, що робота над освоєнням рідною мовою пісень сербського народу була поставлена в гуртку Шашкевича надзвичайно серйозно.

Роздумуючи над питанням перекладу народних пісень, К. Бродзінський зауважив, що при перекладі з братніх (тобто слов'янських) мов виникає більше труднощів, ніж із цілком чужих¹³⁸. Із змісту статті Я. Головацького «Народні сербські пісні» видно, що члени «Руської трійці» добре усвідомлювали цю трудність стосовно перекладу сербських пісень на українську мову. Автор статті вказував не тільки на відображені в цих піснях особливості історичного буття народу, його матеріальної і духовної культури, а й відзначав специфічні риси їх художньої структури, формальних ознак.

Саме на цей аспект — на художню форму слабо зверталася увага в романтичних перекладах сербських народних пісень. Якщо взяти, наприклад, згадувані польські переклади Бродзінського і Бельовського (напевне, добре знані в

¹³⁶ Borkowski J. D. Uwagi nad przekładem pieśni gminnych nowogreckich Alexandra Chodźki // *Haliczanin*. — Lwów, 1830. — Т. 2. — S. 239.

¹³⁷ Брик І. Переклади сербських народних пісень у «Русалці Дністровій». — С. 227—231.

¹³⁸ Brodziński K. *Pisma estetyczno-krytyczne*. — Warszawa, 1934. — Т. 2. — S. 55.

гуртку Шашкевича), то в них майже стерті характерні риси художньої форми оригіналів, перекладачі, по суті, стали на шлях «олітературення» народних пісень, перенесення їх із системи фольклорної поетики на ґрунт літературної.

Зовсім інший підхід властивий перекладам Шашкевича і Головацького. Вони мали на меті передати не тільки зміст, а й форму в дусі народної поетики. І саме цим, очевидно, в найбільшій мірі зумовлений їх вибір для перекладу переважно ліричних пісень — «женських», які, за словами Головацького, «подібнісінькі до наших обрядових: одні і другі того ж складу, в одних і других той же дух провіває — дух сердечної любові, дух домашнього гаразду, в обох подібні дитинячі жарти й іграшки, подібна краса дівоча. Читаючи ті сербські пісні, здається тобі, що якийсь знайомий рідимий голос дзвонить у вухах твоїх»¹³⁹.

Сприятливою передумовою, що уможлиблювала точність перекладу, служили, на думку Головацького, подібність становища і рівня розвитку сербської і української народних мов, те, що їх простота і природна безпосередність ще не попсовані книжними і чужомовними впливами, «ні ученими витребеньками», що вони зберегли свою «старосвітську стать, свою природну красоту». Тому він вважав, що українська мова серед інших слов'янських мов має чи не найкращі можливості для перекладу сербських народних пісень: «Малорусчина одна годна перейняти ті красноручні народні утвари та й разом заховати вірно ту просту красу без всякої принуди»¹⁴⁰.

З цих слів і з самих перекладів видно, що основну ставку робили Шашкевич і Головацький на мову фольклору. Образних і лексичних еквівалентів для перекладу сербських народних пісень вони шукали здебільшого в художньому арсеналі української народної пісенності. Звідси почерпнуті часто вживані в їх перекладах зменшувальні і пестливі іменники та прикметники, постійні епітети.

В окремих моментах має місце навіть використання фразеологічних зворотів з українських пісень, що передають чи розвивають відповідні моменти, мотиви перекладуваних творів. Так, у перекладі «Знаки чемної дівчини» Головацький додає до повчання матері, як вибирати дівчину, рядки української пісні:

Не дивися, чи головка гладка,
Лиш дивися, чи метена хатка,—

¹³⁹ Вінок русинам на обжинки.— Ч. 1.— С. 155.

¹⁴⁰ Там же.— С. 154—155.

зазначивши в примітці: «Послідні два стихи — із нашої народної пісні»¹⁴¹. І справді аналогічні рядки бачимо в народній коломийці:

Не дивися, легінику, що дівчина гладка,
А й дивися, легінику, чи метена хатка¹⁴².

Такі пошуки адекватів у фонді української пісенності надавали перекладам своєрідного забарвлення. Але не можна сказати, що вони були позначені тенденцією до українізації перекладу¹⁴³. Власне елементами українізації можна вважати лише декілька випадків, зокрема заміну сербського «юнак» на «козак» («Де козаки шатра розпинають», «Не цілую я кращих козаків»)¹⁴⁴. А взагалі Шашкевич і Головацький намагалися точно передати національний характер змістових мотивів й етнографічних реалій сербських народних пісень. Це підтверджують і додані до перекладів примітки, особливо Головацького, в яких пояснюються смисл згаданих у тексті моментів сербської традиційно-побутової культури, географічні назви, предмети побуту тощо.

Одне із складних питань, що постало перед перекладачами, — це відмінність систем сербського і українського народнопісенного вірша — силабічного в першому і силаботонічного в другому випадках. Із статті Головацького видно, що цю трудність вони добре усвідомлювали і у вирішенні її знайшли раціональний вихід — використання традиційних форм українського пісенного вірша і передачі сербського білого вірша римованим. Тут вони, орієнтуючись на поетику української народної пісні, дозволили собі, за словами Головацького, відступити в перекладі від «першотвору» і «переробити в тім взгляді на наш руський лад», оскільки «у нас без складу (рими.— *Р. К.*), а принаймні без созвучія (*Assonanz*) була би пісня не пісня»¹⁴⁵.

Власне в цій орієнтації на народну поетику, на точність української трансляції сербських пісень («В моїм переводі я кілька можна було, держався первотвора»¹⁴⁶) полягає те найбільш істотне, що дозволяє нам віднести перекладацькі принципи «Руської трійці» до передових досягнень теорії і практики літературного перекладу свого часу, а перенесені ними на український мовний ґрунт сербські пісні зарахува-

¹⁴¹ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. — Твори. — С. 236.

¹⁴² Коломийки. — К., 1969. — С. 250, № 2843.

¹⁴³ Гуць М. В. Сербохорватська народна пісня на Україні. — С. 29, 30.

¹⁴⁴ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. — С. 237, 252.

¹⁴⁵ Головацький Я. Народні сербські пісні. — С. 164, 165.

¹⁴⁶ Там же. — С. 161.

ти до кращих надбань у романтичному міжслов'янському обміні народнописаними творами.

Генетична спорідненість з фольклором і збереження народного духу в літературній обробці привернули увагу Головацького і в оповіданнях російського письменника Володимира Даля-Луганського. Це він наголосив у вступному слові до своїх перекладів двох оповідань цього автора — «У тебе самого є свій розум» і «Шило в мішку, а гріх на совісті не утайш»: «Даль-Луганський є один із дуже немногих писателів, котрий має високе дарування розказувати свої казки з такою природною простотою, що здаються зовсім простонародними»¹⁴⁷. Цей стильовий характер оповідань Даля в душі народної оповіді добре передав Головацький у своїх перекладах.

Велику перекладацьку роботу виконав І. Вагилевич, готуючи згадувану збірку народних оповідань, переказів, легенд демонологічної тематики «Народна хроніка із слов'янської демонології». Її більшість складає український фольклорний матеріал, перекладений польською мовою. В польському перекладі (очевидно, самого ж упорядника) тут представлені і відповідні фольклорні твори інших слов'янських народів.

Переклади членів «Руської трійці» літературних пам'яток орієнтовані на відтворення властивих їм змістових і літературно-художніх рис. Але подекуди і тут має місце звертання перекладачів до художньо-стильового досвіду фольклору. Так, у перекладі Шашкевича пісень («Пісеньки») із «Краледворського рукопису» бачимо використання віршової форми українських пісень, зокрема коломийкової («Ягоди», «Сирота», «Жайворонок»). Тут наявні і характерні народнописанні образно-стильові елементи:

Пішла мила на ягоди,
В зелену дуброву,
Задерла си острим терням
Ніжечку біленьку¹⁴⁸.

Відомо, що Шашкевич повністю переклав «Слово о полку Ігоревім», що цей досі не знайдений переклад був, за свідченням Я. Головацького, виконаний «свобідною мірою українських козацьких дум»¹⁴⁹. Підтвердженням цих слів про орієнтацію Шашкевича на стильовий і віршово-рит-

¹⁴⁷ Казки. Из солдатских досугов Владимира Даля-Луганского перевел Я. Головацкий // Вінок русинам на обжинки.— Ч. 2.— С. 317.

¹⁴⁸ Шашкевич М. Твори.— С. 95.

¹⁴⁹ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 268.

міцний лад українських народних дум може почати служити і його збережений переклад «Плачу Ярославни».

Окремі фольклорні стильові елементи вкраплені і в перекладі «Слова о полку Ігоревім» І. Вагилевича. Зв'язок цього перекладу з фольклором і в тому, що, як вказував його автор у листі до М. Максимовича від 17 серпня 1838 р., символіка народних колядок допомагала йому зрозуміти символіку «Слова» та старочеської поезії (очевидно, «Краледворського рукопису») ¹⁵⁰.

Увесь наявний матеріал літературної оригінальної і перекладацької творчості членів «Руської трійці» засвідчує її тісні, багатогранні і плідні зв'язки з фольклорними й етнографічними джерелами. Ці зв'язки типологічно вкладаються в загальні форми романтичного літературного фольклоризму. Водночас вирізняються і певними своєрідностями. Насамперед, органічністю, оскільки зумовлювалися як програмним усвідомленням важливої їх ролі для становлення і розвитку самобутньої національної культури, так і багатогранною народознавчою причетністю, широкою ерудицією і практикою членів гуртка в цій ділянці. Ім, на відміну від багатьох романтиків, не треба було шукати народознавчої інформації, джерел натхнення в друкованих і рукописних збірниках, оскільки все це було в великій мірі складовою частиною їх ідеології, знань, творчого потенціалу. Тому вони не підстроювались під фольклор, а творили в душі його правди, історизму, демократизму, ідейних і морально-етичних засад, його поетики і естетики. Цим переважно зумовлені близькість і співзвучність їх кращих поезій, особливо М. Шашкевича і Я. Головацького, до народних пісень.

Творче спілкування М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького з фольклором належить до кращих зразків романтичного фольклоризму в українській і взагалі — в слов'янських літературах. Воно в значній мірі послужило прикладом і для творчості тих молодих західноукраїнських літераторів, що перебували в сфері впливів «Руської трійці», були її сучасниками і послідовниками, особливо М. Устияновича, А. Могильницького, Р. Моха, Г. Бондаря, К. Скоморовського, Л. Данкевича.

¹⁵⁰ Там же. — С. 203.

**Науково-культурна
значимість і резонанс
етнографічно-фольклористичної
діяльності «Руської трійці»
(замість висновків)**

Те, що робила і зробила «Руська трійця» в галузі етнографії і фольклористики,— велика і дуже істотна частина загальноукраїнського народознавчого доробку першої половини ХІХ ст. Наголошуємо: не регіонального галицького чи західноукраїнського, а саме всеукраїнського. Так проглядається її діяльність в цих галузях знання з історичної перспективи, так осмислювалися її мета і сутність самими учасниками Шашкевичевого гуртка (як складова пізнання «народу южноруського» і ствердження, що «оце ж ми всі — із-за Бескиду, від Тиси, з-поза Сяну і по Серету — з братією нашою задніпровою складаємо одне существо»¹). Так розглядали цю діяльність уже сучасники.

Діячі «Руської трійці» належали до першопрохідців у народознавчому розвідуванні і вивченні західноукраїнського краю — тієї частини Слов'янщини, яку П. Й. Шафарик назвав «невідомою землею». Вони не просто продовжили і розвинули попередні починання, а підняли справу вивчення народної культури на якісно вищий рівень, дали сильний імпульс для розгортання цієї роботи. Завдяки ініціативі й організаторським зусиллям гуртка небувалого розмаху набрала збирацька робота, до якої була залучена велика, як на свій час, кількість людей і якою була охоплена майже вся територія західноукраїнського регіону. Після спорадичних попередніх зацікавлень народною культурою цього регіону «Руська трійця» вперше повела цілеспрямовану роботу щодо його вивчення, ввела в цю сферу і практику спеціальних народознавчих мандрівок.

Результатом активної збирацької, організаторської і координаторської діяльності «Трійці» є цінні фіксації і збірки матеріалів, які належать до базового фонду української етнографії і фольклористики. Вони послужили першоджерелом для таких визначних українських видань, як «Русал-

¹ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 195.

ка Дністровая» (1837), «Галицькії приповідки і загадки» Г. Ількевича і Я. Головацького (1841), дві книжки (збірника «Вінок русинам на обжинки» (1846, 1847) були причетними значною мірою до таких небуденних фольклористичних явищ свого часу, як збірники пісень Вацлава з Олеська (1833) і Жеготи Паулі (1839, 1840) та багатьох інших тогочасних і пізніших публікацій. Саме із збірок пісенних матеріалів членів «Руської трійці» склалася основа знаменитого чотирьохтомного корпусу Я. Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» (60—70-ті роки, 1878). Ці матеріали послужили також поштовхом і джерельною базою для розгортання наукової дослідницької роботи в сфері етнографії і фольклористики.

Вартість першоджерельної історико-етнографічної інформації зберігають зафіксовані діячами «Руської трійці» описи і відомості про народний побут різних місцевостей західноукраїнського краю, пам'ятки матеріальної і духовної традиційної культури — житло, одяг, вірування, народні знання, громадський і сімейний побут. Їх увагу привернула й етнографія міста, культурно-побутові аспекти життя різних соціальних верств та іноетнічних груп населення і міжетнічні взаємини. Наукову вагу мають дослідницькі пошуки, ідеї і осмислення ними етнографічного матеріалу, аналітичні розробки й історико-порівняльний підхід до явищ народної традиційно-побутової культури. З цього погляду особливо примітними є розвідки І. Вагилевича, присвячені вивченню давніх скельних споруд, дослідження Я. Головацького про народний одяг, І. Вагилевича, І. Головацького, Г. Ількевича — про народні весняні, купальські, колядні, весільні і похоронні звичаї та обряди, вірування, міфологію, традиційні календарні й агротехнічні знання.

Винятково значний і вагомий вклад діячів «Трійці» в етнографічне вивчення Українських Карпат і Прикарпаття. Вони докладно обстежили цю територію, звернули увагу на збереженість тут багатьох унікальних реліктів слов'янської культури, самотні явища народного прикладного декоративного мистецтва, особливості господарсько-виробничого укладу тощо. Але особливо істотний інтерпретаційний аспект їх карпатознавчих досліджень. На відміну від довірливих і тенденційних трактувань дворянсько-поміщицьких авторів вони підійшли до карпатської проблематики з наукової, демократичної позиції, дали своє новаторське концептуальне освітлення багатьох її питань. Це особливо стосується ствердження автохтонності і слов'янського, зокрема, східнослов'янського характеру корінного населення

Українських Карпат, його етнокультурної єдності з українським народом, розробки питань його етнічної історії, принципово нового погляду на опришківський рух — як на форму народної боротьби проти соціального і національного поневолення, трактування морально-етичних якостей українських горян і різних реалій їх традиційно-побутової культури в контексті з соціально-політичними умовами буття. Розвідки І. Вагилевича і зауваження Я. Головацького про гуцулів, бойків, лемків лягли в основу історико-етнографічного вивчення етнографічних груп Українських Карпат. Усе це дає підставу вважати «Руську трійцю» фундатором українського етнографічного карпатознавства.

Щодо фольклористики, то крім уже сказаного слід додати, що своїми цінними збірками різножанрового пісенного матеріалу, особливо обрядового, а також творів усної народної прози, приказок, прислів'їв, загадок «Руська трійця» розкрила реальну фольклорну ситуацію на західноукраїнських землях в першій половині ХІХ ст., предметно і аргументовано показала її органічну пов'язаність з загальноукраїнським фольклорним процесом, історичну глибину й етнокультурну зумовленість цього зв'язку, визначальні спільні загальноетнічні і регіональні специфічні риси фольклорних реалій. Розробками питань поетики усної народної творчості, класифікації, систематики, текстології, вивченням давніх рукописних збірок, авторства пісень ненародного походження «Трійця» зробила цінний внесок у розвиток джерелознавства української фольклористики і фольклористичної думки. Неперехідна вартість цього добробку в тому, що він є ваговою складовою частиною фонду найдавнішого пласта записів українського фольклорного матеріалу і фольклористичної думки.

Тісно зв'язаною з етнографічно-фольклористичною діяльністю Шашкевичевого гуртка була і літературно-художня творчість його членів. Вона живилася здобутками їх народознавчих інтересів, основана на знанні народного життя, побуту, історії, культури, думок, прагнень і настроїв простих людей, пройнята глибоким демократизмом і великою мірою позначена впливом фольклорної естетики та поетики. Саме в цьому глибинному зв'язку з ідейними і художніми цінностями народної культури і полягає прикметна риса стосунку літературної творчості М. Шашкевича, І. Вагилевича і Я. Головацького до народних джерел, її належність до кращих зразків романтичного літературного фольклоризму.

Важливе значення етнографічної і фольклористичної діяльності «Руської трійці» в тому, що вона значною мірою

сприяла активізації громадсько-культурного життя на західноукраїнських землях, пробудженню і консолідації кращих сил тогочасної інтелігенції, поверненню її лицем до народу і духовних багатств його культури. Як видно з тогочасного листування та інших матеріалів, ця діяльність була також одним із істотних чинників радикалізації суспільної думки, розвитку в ній вільнодумних елементів. Значущим сам по собі був уже факт, що активне захоплення народною культурою охопило і представників духовенства, верхівка якого вела завзяту боротьбу за викорінення, нівеляцію чи підпорядкування церкві народних традицій.

Учасники Шашкевичевого угруповання протидіяли цим тенденціям і заходам не тільки своєю збирацькою роботою, а й прямими виступами на захист народної культури, дослідницькими розробками. Вони звернули значну увагу на вільнолюбні, соціально загострені, а також на антиклерикальні і антирелігійні моменти народної традиційно-побутової культури. Так, І. Бірецький зауважив при своєму записі народної колядки «З-за тамтой гори, з-за високої»: «Колядка легендарна, показує релігію в смішному світлі»².

Цей суспільно активний компонент народознавчої діяльності «Руської трійці» не залишився непоміченим у свій час і в невеликій мірі зумовив долю її діячів. І пізніше його воліли лишити в тіні консервативні і клерикальні цінителі спадщини Шашкевичевого гуртка. Так, згадувана збірка народних оповідань і казок М. Кульчицького, яку М. Возняк хотів у середині 30-х років нашого століття опублікувати у своїй праці «У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича (1834—1934)». Нові розшуки про діяльність його гуртка не з'явилася тому, що в ній помітили антипопівську крамолу. Керівник Наукового богословського товариства у Львові, накладом якого видавалася праця, Й. Сліпий так і писав у листі до М. Возняка від 6 лютого 1935 р.: «Четвертої частини не могли ми печатати тому, що там є казки, що висміюють священничий стан»³.

«Руська трійця» заклала основу подальшого вивчення народного побуту і фольклору західноукраїнського краю. Можна без перебільшення сказати, що великою мірою з її діяльністю, її впливом пов'язане все те найбільш вагомим і значним, що було зроблене в народознавстві на західноукраїнських землях до появи Івана Франка.

² ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 30.— П. 5.— Арк. 6.

³ ЛНБ.— Відділ рукописів.— Фонд М. Возняка.— № 464.— П. 115.— Арк. 1.

Але уже в час «Руської трійці» значимість її народознавчої діяльності не обмежувалася лише Галичиною. Результати її збирацької і дослідницької роботи різними шляхами ставали набуток науки, їх вважали цінним джерелом для пізнання українського народу, особливо його західної частини, тогочасні українські, російські та інші слов'янські вчені. М. Максимович відзначав, що І. Вагилевич «відомий своїми дослідженнями вітчизняної народної історії»⁴. Очевидно, що не без впливу інформації і матеріалів «Трійці» він стверджував, що «корінний народ Червоної Русі» (Галичини) «і тепер той же, що й колись був — ця ж українська мова звучить за Дністром, що й на Дніпрі, цією ж мовою народна пісня лунає в Карпатських горах і розлягається по українських степах та чорноморських берегах»⁵.

Вітчизняні вчені визнавали і цінили діячів «Руської трійці» як знавців історії і народної культури їх краю, часто зверталися до них за допомогою, запрошували до співробітництва. Вони друкувалися в російських виданнях, Максимович залучав їх до «Киевлянина»⁶, звертався з окремими замовленнями⁷. І. Срезневський просив Я. Головацького надіслати відомості про український народ у Галичині, його мову (що в ній збереглося із старого і як вона змінилася), про те, як він живе, як і де «змінив свій старий бит» і як та де «задержав у ньому те, чого в інших місцях вже нема»⁸. За спонукою І. Срезневського І. Вагилевич підготував і вислав йому цінні додатки до нарису К. М. Сементовського про українські народні звичаї і обряди⁹. Етнографічними і фольклорними матеріалами «Руської трійці» користувалися в своїх працях також М. Костомаров, М. Погодін, О. Бодяньський.

Уже в 30-х роках народознавча діяльність «Руської трійці» стає відомою в колах польських, чеських, словацьких і південнослов'янських вчених. Крім залучення її записів народних пісень до різних тогочасних видань, публікації, знання і матеріали діячів «Трійці» служать також джерелом інформації стосовно розробки ширших питань слов'янознавства. Коли в 1835 р. П. Й. Шафарик звер-

⁴ Киевлянин.— 1841.— Кн. 2.— С. 142—143.

⁵ Там же.— С. 121.

⁶ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— С. 309.

⁷ Головацький Я. Заметки и дополнения к статьям г. Пыпина...— С. 87.

⁸ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 22.

⁹ Свенцицкий И. С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.— С. 176—184.

пунся до М. Погодіна за матеріалами про східнослов'янські народи, потрібними для його праці «Slovanský národopis» («Слов'янська етнографія»), російський вчений порекомендував йому як найкращих знавців українського народу О. Бодянського й І. Вагилевича. Останній, а також Я. Головацький висилали чеському вченому потрібні відомості про розселення українців західних земель, говори української мови в Галичині, етнографічні групи українців Карпат, дані про різні явища народної культури, фольклорні матеріали тощо. Шафарик цинив ці контакти з молодими галицькими народознавцями, відзначав продуктивність їх роботи і використовував їхні дані в своїх працях. Власне основну інформацію про етнографію українців західних земель він одержав з публікацій, листів і матеріалів діячів «Трійці». Після виходу в 1842 р. «Слов'янської етнографії» Головацький вислав Шафарику свої зауваження, які були враховані в другому виданні цієї визначної праці. Усе це дало підставу сучасному словацькому вченому В. Гостічці ствердити думку про великий вклад «Руської трійці» у «Слов'янську етнографію» Шафарика¹⁰.

Польський вчений В. Мацейовський користувався матеріалами «Руської трійці» не лише при посередництві своїх знайомих (як, наприклад, у нарисі «Про козаків»), а й шляхом прямих зв'язків. У листі від 30 жовтня 1839 р. він дякував Я. Головацькому за «неоціненної вартості» дві українські пісні і просив надіслати більше подібних народних творів (маються на увазі, очевидно, народні колядки, які Головацький посилав Мацейовському) та інші відомості з історії й етнографії українців¹¹. Вчений наголошував, що дуже розраховує на допомогу Головацького і його товаришів у розробці питань стосовно українського народу¹². Про це він писав і в листі до Головацького від 14 листопада 1839 р.¹³

Із вдячністю згадував відомий чеський вчений і громадський діяч К. Ербен про матеріали, надіслані Головацьким. Він особливо відзначав цінність українських народних колядок, збережених збирачами від згуби¹⁴. А. Бельовський зазначав у своєму історико-етнографічному на-

¹⁰ Гостічка В. Павел Йозеф Шафарик і українці // З історії чехословацько-українських зв'язків.— С. 298.

¹¹ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 12, 13.

¹² Там же.— С. 14.

¹³ Там же.— С. 19.

¹⁴ Студинський К. Карло Яромір Ербен і Яків Головацький // ЗНТШ.— 1937.— Т. 155.— С. 15.

рисі про Покуття, що користувався матеріалами Вагилевича¹⁵. Він же констатував, що з цього джерела черпало цінні відомості і багато інших вчених, нерідко без згадки імені його автора¹⁶. Та й сам А. Бельовський, до речі, забув вказати, що його польські переклади циклу українських колядок¹⁷ виконані на основі записів Вагилевича.

Істотним є те, що діячі «Руської трійці» були для слов'янських вчених не просто постачальниками важливої емпіричної інформації. Їх цінували і як знавців-дослідників, компетентних партнерів у розробці актуальних питань слов'янознавства. Уже в своїх листах вони подавали народознавчі відомості і матеріали з певною дослідницькою ув'язкою та інтерпретаційним висвітленням. Ще більше це властиве їх працям, що публікувалися в найсолідніших тогочасних російських, чеських, польських наукових і науково-літературних виданнях, а не раз (як розвідка Вагилевича про гуцулів та «Мандрівка по Галицькій і Угорській Русі» Головацького) і передруковувалися в перекладах на різні мови.

Праці «Руської трійці» вважалися в колі слов'янських учених авторитетними, опертими на достовірні джерела і компетентність наукового підходу, на них посилялися, відзначали їх фактологічну новизну і оригінальність трактування освітлюваних питань та явищ. У непоодиноких випадках вони служили для порівняльних студій, доказовою основою для наукових положень і висновків. Так, автор відзиву на книжку галицьких приказок і прислів'їв Г. Ількевича, надрукованого в петербурзькому «Журнале Министерства народного просвещения» (1842, № 33), вказував на яскраво виражені в матеріалі рецензованої праці риси східнослов'янської і загальнослов'янської спільності. Ця книжка, зазначав він, «являє живий доказ спорідненості слов'янських племен, що розділені часом, простором, долею, зберегли проте в душі теплої любові, однастайність, співчутливість до всього рідного їм. Простота давнього побуту Русі і прив'язаність до рідного зворушливо висловлюються в «Галицьких приповідках»¹⁸.

За діячами Шашкевичевого гуртка уже в свій час визнавалося лідерство у вивченні етнографії Карпат. Про це згадується в працях Шафарика. У редакційній примітці до

¹⁵ *Bielowski A. Powucie // Czas. Dodatek miesięczny.*— Kraków, 1857.— Т. 6.— С. 664.

¹⁶ *Bielowski A. Wspomnienie o Janie Wagilewiczu.*— С. 375.

¹⁷ *Bielowski A. Poezye.*— С. 122—130.

¹⁸ *Свенцицкий И. С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.*— С. 20.

публікації польською мовою статті Вагилевича про гуцулів зазначалося, що польський читач із цієї праці вперше має можливість у такій мірі познайомитися з українцями Карпат¹⁹. У загальнослов'янському масштабі окреслюється і значимість «Руської трійці» у збиранні та вивченні багатьох реліктових явищ традиційно-побутової культури, особливо народних звичаїв і обрядів та обрядового фольклору. Її незаперечна велика заслуга перед слов'янською фольклористикою і етнографією, зокрема, у фіксації цінних пам'яток народної колядної поезії і колядних звичаїв, у приверненні уваги вчених до цього реліктового підрозділу народної культури не тільки в українців, а й у інших народів.

На широкий контекст розвитку слов'янського народознавства зорієнтовано було і ряд праць діячів Шашкевичевого гуртка, які з різних причин і в найбільшій мірі через складні, несприятливі умови суспільно-політичного і особистого життя залишилися в задумах, планах, фрагментах, незавершеному виді. Це етнографічні і фольклористичні розробки та начерки Я. Головацького і, особливо, такі небуденні для свого часу за масштабністю праці, як «Слов'янська символіка», «Слов'янська демонологія» І. Вагилевича, його «Словарь языка южнорусского» та ін.

Усе це переконує, що, основувшись і виростаючи на кращих досягненнях вітчизняної, слов'янської і європейської народознавчої науки свого часу, діячі «Руської трійці» не були лише її учнями і рецепторами, а й активними сподвижниками, істотно спричинилися до розвитку етнографічного і фольклористичного українознавства та слов'янознавства. М. Погодін не перебільшував, характеризуючи І. Вагилевича в листі до В. Ганки від 22 грудня 1846 р.: «Можу засвідчити про нього як про людину вчену, трудолюбиву, діяльну, розумну, віддану слов'янському просвітительству, історії, мові»²⁰.

З листування того часу переконуємося, якою потрібною була праця «Руської трійці» не тільки для української, а й загальнослов'янської науки. Тому, слухно вказуючи на винятково важливе значення для неї процесу слов'янського відродження, його ідеології, особистих зв'язків з його визначними представниками, не можна обмежуватися одностороннім підходом до цього питання — констатацією лише впливу останніх. Є достатні підстави говорити і про безпосередню причетність діячів Шашкевичевого угру-

¹⁹ Przegląd Naukowy.— 1844.— Т. 4.— N 30.— S. 85—86.

²⁰ Письма к Вячеславу Ганке из славянских земель.— С. 857.

повання до цього процесу, про їх істотний внесок у його розвиток, участь у розширенні знань про слов'янські народи, у їх порівняльному вивченні, у встановленні і зміцненні контактів слов'янських учених, в утвердженні почуття слов'янської взаємності і солідарності.

Велике значення діяльності «Руської трійці» і в тому, що, пов'язуючи український культурно-національний рух на західноукраїнських землях з процесом слов'янського відродження, вона водночас переконливо стверджувала, що цей рух не інспірований, не привнесений зовні, а органічний, живиться корінням народного життя, історії, традиційної культури, має під собою тверду опору на духовні ресурси народу.

Основними складовими духовних надбань діячі «Руської трійці» вважали народну мову, звичаї, обряди, усну поетичну творчість, особливо пісенну, релігійні, сімейні, громадські устої, багатовіковий господарський досвід, традиційні знання, морально-етичні засади спілкування й історичну пам'ять. Ці компоненти трактувалися ними як важливі етновизначальні показники, символи і фактори власної індивідуальності народу. В українського народу Шашкевич і його товариші бачили настільки багатий життєвий і творчий потенціал духовності, що це давало їм підставу вірити в його краще майбутнє.

Це характерна і дуже значима методологічно-ідейна домінанта народознавчих студій гуртка Шашкевича. Вона була злободенною, важливою в час його діяльності, не втратила своєї актуальності і пізніше, і в наші дні, коли етнографія і фольклористика повинні допомогти якомога повнішому пізнанню історії і культури народу, вихованню національної гідності, справі національно-культурного відродження і розвитку України.

Зрештою, в працях діячів «Руської трійці» закладено і чимало інших науково продуктивних зачатків та ідей, які заслуговують вивчення і ґрунтовної розробки. Скажімо, порушені ними питання про економічні зв'язки жителів різних регіонів України — як один з істотних факторів культурної взаємодії і етнокультурної єдності розчленованого загарбницькими кордонами українського народу — фундаментальна проблема, яка й досі не має належного висвітлення; про етноінтегруючу функцію народної традиційної культури; своєрідний характер етнографії галицьких містечок першої половини ХІХ ст. та ін.

Отже, не тільки з історичного погляду цікавий для нас народознавчий доробок «Руської трійці». Він цінний матеріалом і запасом ідей, що в багатьох моментах співзвучні

з питаннями і потребами нашої сучасності. Тому й заслуговує він більшої уваги.

Незабаром після смерті І. Вагилевича в спогаді про нього польський і український письменник Павлин Свенціцький пропонував видати неопубліковану спадщину вченого²¹. Хоча від того часу минуло більше століття, ця пропозиція залишилася нереалізованою. Очевидно, слід подумати про вирішення цього питання в ширшому плані — наукового видання архіву «Руської трійці». І не лише спадщини трьох основних її представників, а й інших діячів, зокрема поряд з М. Шашкевичем, І. Вагилевичем, Я. Головацьким в історію становлення української етнографії і фольклористики повинні також повноправно увійти імена Г. Ількевича, І. Білинського, М. Кульчицького, І. Бірецького. Наш борг перед подвижницьким ділом «Руської трійці» ще далеко не сплачений.

²¹ [Święcicki P.], Jan Wagilewicz. Wspomnienie pośmiertne // Sięło.— Lwów, 1866.— Zesz. 1.— S. 88.

ВСТУП	3
«РУСЬКА ТРИЙЦЯ» В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.	10
ЕТНОГРАФІЯ І ФОЛЬКЛОР У НАРОДОЗНАВЧІЙ ПРОГРАМІ «РУСЬ- КОЇ ТРИЙЦІ»	34
ОРГАНІЗАЦІЯ ЕТНОГРАФІЧНО-ФОЛЬКЛОРИСТИЧНОЇ ЗБИРАЦЬКОЇ РОБОТИ	57
ГЕОГРАФІЯ ЗБИРАЦЬКОЇ РОБОТИ «РУСЬКОЇ ТРИЙЦІ»	87
ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНУ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ І ПРИКАРПАТТЯ	116
ЗБИРАННЯ І ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК НАРОДНОЇ МАТЕРІАЛЬНОЇ ТА ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ	143
ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ЗБИРАЦЬКА І ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ	181
Збирання і дослідження пісенного фольклору	182
Фольклорна проза, приказки, прислів'я і загадки в записах та дослідженнях «Трійці»	240
Питання поетики, класифікації і текстології фольклору	267
ФОЛЬКЛОР І ЕТНОГРАФІЯ В ЛІТЕРАТУРНІЙ ТВОРЧОСТІ «РУСЬКОЇ ТРИЙЦІ»	294
НАУКОВО-КУЛЬТУРНА ЗНАЧИМІСТЬ І РЕЗОНАНС ЕТНОГРАФІЧНО- ФОЛЬКЛОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ «РУСЬКОЇ ТРИЙЦІ» (ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ) : : :	329

Научное издание

**Академия наук Украинской ССР
Институт искусствоведения,
фольклора и этнографии
им. М. Ф. Рыльского
Львовское отделение**

Кырчив Роман Федорович

**ЭТНОГРАФИЧЕСКО-
ФОЛЬКЛОРИСТИЧЕСКАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
«РУСЬКОЇ ТРИЦІ»**

Ответственный редактор *Ю. Г. Гошко*

Киев, издательство «Наукова думка»

На украинском языке

Оформлення художника *І. В. Козія*

Художній редактор *С. П. Квітка*

Технічний редактор *С. Г. Максимова*

Коректори *Л. В. Малюта, Л. І. Семенюк*

ИБ 10749

Здано до набору 13.10.89. Підп. до друку 13.06.90.
БФ 01101. Формат 84×108/32. Папір друк. № 1.
Літ. гарн. Вис. друк. Фіз. друк. арк. 10,75+0,125 вкл.
Ум. друк. арк. 18,27. Ум. фарбо-відб. 18,27.
Обл.-вид. арк. 21,24. Тираж 3800 прим.
Зам. 2842 Ціна 2 крб. 60 к.

Видавництво «Наукова думка» 252001 Київ 4, вул. Репіна, 3

Віддруковано з матриць Головного підприємства республіканського
виробничого об'єднання «Поліграфкнига», 252057, Київ, 57
Довженка, 3 в обласній книжковій друкарні.
290000 Львів, вул. Стефаника, 11.

НБ ПНУС

553496

Кирчів Р. Ф.

К43 Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці» / АН УРСР. Львівське відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського.— К. : Наук, думка, 1990.— с. 344. ISBN 5-12-001552-2 (в опр.): 2 крб. 60 к., 3800 пр.

Кырчив Р. Ф.

Этнографическо-фольклористическая деятельность «Руськой трійці»

Монографія присвячена комплексному дослідженню народознавчої спадщини групи діячів культури 30-х — початку 40-х років XIX ст на західноукраїнських землях на чолі з «Руською трійцею» (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький). Висвітлюється роль і значення діяльності цього угруповання в розвитку суспільно-культурного руху, етнографічних та фольклористичних знань. У науковий обіг вводиться значна кількість невідомих архівних матеріалів.

Для етнографів, фольклористів, істориків, краєзнавців, викладачів вузів, учителів, студентів.

К 0505000000-235
М221(04)-90 82-90

ББК 63.5(2Ук)

**РАДИМО ПРИДБАТИ
НОВІ КНИЖКИ
ВИДАВНИЦТВА «НАУКОВА ДУМКА»**

Поділля: історико-етнографічне дослідження.— 40 арк.— Іл.—
В опр.— 8 крб. 30 к.

У монографії вперше у радянській історико-етнографічній науці узагальнюється вивчення історії краю, занять населення, традиційно-побутової культури, народного мистецтва. Простежується процес зародження, розвитку та сучасного побутування національних традицій в галузі культури і способу життя українців, росіян, поляків, молдаван.

План 1991 р., № 85.

Боньковська С. М. Ковальство на Україні (XIX — початок XX ст.).— 10 арк.— Іл.— В обкл.— 2крб. 20 к.

У книзі вперше в історичному аспекті досліджуються процеси виникнення, становлення й розвитку ковальства на Україні, технологія його виробництва, знаряддя праці та технічні прийоми, види й форми кованих виробів, їх функціональне призначення та художньо-естетичні особливості. Розглядаються тенденції розвитку сучасного художнього ковальства та ін.

План 1991 р., № 80.

Гошко Ю. Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах XV—XIX ст.— 14 арк.— В опр.— 3 крб. 10 к.

В монографії висвітлюється історія промислів й торгівлі в Карпатському регіоні. Тут з найдавніших часів існувало значне виробництво солі. Починаючи з XVI ст. поступово зростає виробництво будівельних матеріалів, а з кінця XVIII ст. функціонували залізрудні та переробні промисли. На широкому порівняльному матеріалі зроблено аналіз зайнятості населення в цих промислах. Розглядаються також недостатньо вивчені процеси зародження капіталістичних відносин в цьому регіоні та їх вплив на розвиток міжнародної і внутрішньої торгівлі.

План 1991 р., № 82.

Павлюк С. П. Традиційне землеробство на Україні: агротехнічний аспект.— 14 арк.— В опр.— 3 крб. 10 к.

У книзі досліджується традиційний агротехнічний процес на етнічній території України з того археологічного періоду, з якого наявні речові докази існування аграрної культури (трипільська епоха), до часу механізації сільського виробництва. Основна увага приділяється XVIII—